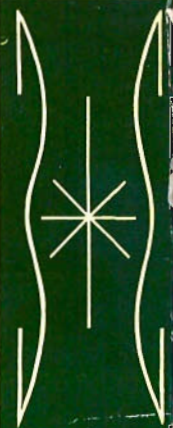

АЛЬМАНАХ
УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДНОГО
СОЮЗУ • НА
РІК 1972

ALMANAC
of the
Ukrainian
National
Association

FOR THE YEAR

1972

SVOBODA PRESS
Jersey City — New York

Альманах

УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДНОГО
СОЮЗУ

НА РІК

1972

ВИДАВНИЦТВО „СВОБОДА”

Джерзі Ситі — Нью Йорк

*Обкладинка і мистецьке оформлення заголовків статей
роботи артиста-маляра
БОГДАНА ТИТЛИ*

Printed in U.S.A.

Scoboda — 81-83 Grand Street, Jersey City, N.J. 07303

ДЕРЖАВНІ ГИМНИ

THE STAR-SPANGLED BANNER

*O say, can you see, by the dawn's early light,
What so proudly we hail'd at the twilight's last gleaming?
Whose broad stripes and bright stars, thro' the perilous fight,
O'er the ramparts we watch'd, were so gallantly streaming?
And the rockets' red glare, bombs bursting in air,
Gave proof thro' the night that our flag was still there.
O say, does that star-spangled banner yet wave
O'er the land of the free and the home of the brave?*

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ГИМН

*Ще не вмерла Україна і слава і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці, —
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.
Душу-тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.*

○ CANADA!

*O Canada! Our home and native land!
True patriot-love in all thy sons command.
With glowing hearts we see thee rise,
The True North, strong and free,
And stand on guard, O Canada,
We stand on guard for thee.
O Canada, glorious and free!
We stand on guard, we stand on guard for thee.
O Canada, we stand on guard for thee!*

Січень - January

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні

Юліанський:

Григоріанський:

1 19 С Боніфатія, мч.
2 20 Н Н. перед Різдом. Ігнатія
3 21 П Юліанії, мч.
4 22 В Анастасії, мч.
5 23 С Св. Мч. у Криті
6 24 Ч Нав. Різдва. Євгенії, мч.
7 25 П Різдво Г.Н.І.Хр.
8 26 С Собор Пр. Богор. Йосипа

9 27 Н Н. після Різдва. Степана
10 28 П Мч. у Ніком. Домни, Агафії
11 29 В Дітей уб. Внфл., Маркила
12 30 С Анисії мч., Теодори, Тимона
13 31 Ч Меланії, преп. Відд. Різдва
14 1 П Наймен. Господне. Василія
15 2 С Сильвестра, папи, пр. Бог.

16 3 Н Н. перед Богоявл. Малахії
17 4 П Соб. 70 Ап., Зосима, Ахили
18 5 В Нав. Богоявл., Теопемпта
19 6 С Богоявлення-Хрищення Г.
20 7 Ч Собор Ів. Христ.
21 8 П Юрія, Еміліяна, мч.
22 9 С Полієвкта, мч.

23 10 Н Н. про Закхея. Григорія Н.
24 11 П † Теодосія, преп.
25 12 В Тетяни, мч. Сави, Евпраксії
26 13 С Єрмила, Стратоніка, мч.
27 14 Ч Отців уб. Синаї, Ніни
28 15 П Павла, Івана, Прохора, пр.
29 16 С Дамаскина, Леоніли

30 17 Н Н. про Митря і Фарисея
31 18 П Атанасія і Кирила

Наймен. Госп., св. Василія

Н. п. Богоявл. Сильвестра
Малахії, прор.
Собор 70 Ап., Зосима, Ах.
Нав. Богоявл. Теопемпта
Богоявл.-Хриц. Господне
Собор Ів. Христ.
Юрія, Еміліяна, Домініки

Н. 31 п. Сшестя. Полієв.
Григорія Н., Маркіяна
† Теодосія В.
Тетяни, мч., Сави, Евпр.
Єрмила, Статоніка, Макс.
Уб. Отців у Синаї, Ніни
Павла, Івана, Прохора, п.

Н. про Закхея. Дамаск.
† Антонія В.
Атанасія і Кирила
Макарія, преп.
† Євтимія В., Ірини, Інни
Максима, прп. Валеріяна
Тимотея, ап., Леонтія,

Н. про Митря й Фарисея
Ксенії, преп.
† Григорія Б., Фелікса
Ксенофонта, преп., Арк.
† Перн. мц. Ів. Зол., Тита
Єфрема, прп. Паладія, п
Перен. мц. Ігн. Богон.

Н. про Бл. Сина. Т р. С в.
Кири й Івана, безсрб.

Лютий - February

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Юліанський:	Григоріанський:
1 19 В	Макарія, преп.	Трифона, мч.
2 20 С	† Евтимія В., Ірини, Інни	Стрітення Господнє
3 21 Ч	Максима, исп., Валеріяна	Симеона й Анни, прав.
4 22 П	Тимотея, ап. Леонтія, Ман.	Ісидора, преп.
5 23 С	Климентя, свщмч.	Агафії, мч., Полієвкта
6 24 Н	Н. про Бл. Сина. Ксенії	Н. М'ясопусна. Вукола
7 25 П	† Григорія Б., Фелікса, Фел.	Партенія, преп.
8 26 В	Ксенофонта, Аркадія, преп.	Теодора, Сави
9 27 С	† Перен. мщ. Івана Зол.	Никифора, Панкратія, пр.
10 28 Ч	Єфрема, Паладія, преп.	Харлампія, Валентини
11 29 П	Перен. мщ. Ігн. Б.	Власія, свщмч.
12 30 С	Трьох Святителів	Мелетія, св. Алексія
13 31 Н	Н. М'ясопусна. Кира, Івана	Н. Сиропусна. Мартин.
14 1 П	Трифона, мч.	† Кирила, св. (Поч. В. П.)
15 2 В	Стрітення Г.	Онисима, ап.
16 3 С	Симеона й Анни, прав.	Памфіла, Валента, Фляв.
17 4 Ч	Ісидора, преп.	Теодора Тир., Маріямни
18 5 П	Агафії, мч. Полієвкта	Льва, папи
19 6 С	Вукола, Христини	Архипа, ап., Доситея, пр.
20 7 Н	Н. Сиропусна. Партенія, пр.	Н. перша В. Посту. Льва
21 8 П	Теодора Тир., Сави (П.В.П.)	Тимотея, преп.
22 9 В	Никифора, Панкратія, преп.	Відн. мщ. мч. у Євгенії
23 10 С	Харлампія, Валентини	Поликарга, свщмч., Дем.
24 11 Ч	Власія, свщмч.	† 1. й 2. відн. гол. Ів. Хр.
25 12 П	Мелетія, св., Алексія	Тарасія, св.
26 13 С	Мартиніяна, преп. Світлани	Порфірія, св.
27 14 Н	Н. перша В. Посту. † Кирила	Н. друга В. Посту. Прок.
28 15 П	Онисима, ап.	Василія, преп., Марини
29 16 В	Памфіла, Флавяна	Касіяна, преп.

Перезень — March

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Юліанський:	Григоріанський:
1 17 С	Теодора Твр., Маріямни	Евдокії, преп., Домніни
2 18 Ч	Льва, папи	Теодота, свщмч.
3 19 П	Архипа, ап., Доситея, преп.	Евтропія, мч., Клеоніка
4 20 С	Льва Кат.	Герасима, преп., Вячесл.
5 21 Н	Н. друга В. Посту. Тимотея	Н. Хрестопокл. Конона
6 22 П	Відн. мц. у Євгенії	42 мч. в Аморії. В. Ч. Хр.
7 23 В	Поликарпа, свщмч., Деяна	Василія і ін. мч.
8 24 С	† 1. і 2. Відн. гол. Ів. Хр.	Теофілакта, еп.
9 25 Ч	Тарасія, св.	† 40 мч. у Севастії
10 26 П	Порфірія, св.	Кондрата, мч., Віктора
11 27 С	Прокопія, преп.	Софронія, св.
12 28 Н	Н. Хрестопоклинна. Василія	Н. четверта В. Посту
13 29 П	Касіяна, преп.	Никифора, еп., Савина
14 1 В	Евдокії, преп. Домніни	Венедикта, преп., Ростис.
15 2 С	Теодота, свщмч.	Агапія, мч. (Поклони)
16 3 Ч	Евтропія, мч., Клеоніка	Савина, папи
17 4 П	Герасима, Вячеслава, Юліян.	Олексія, преп.
18 5 С	Конона, мч.	Кирила Єр., Александри
19 6 Н	Н. четверта В. Посту	Н. п'ята В. Посту. Хрис.
20 7 П	Василія і інш. мч.	Патрикія, Сергія і ін.
21 8 В	Теофілакта, еп.	Якова, ісп.
22 9 С	† 40 мч. у Севастії (Покл.)	Василія, свщмч.
23 10 Ч	Кондрата, Віктора, Галини	Нікона, преп., Лідії, мц.
24 11 П	Софронія, св.	Захарії, преп.
25 12 С	Теофана, ісп. (Ак. суб.)	Благовіщення Пр. Бог.
26 13 Н	Н. п'ята В. Посту. Никифора	Вербна (двітна) Неділя
27 14 П	Венедикта, преп. Ростислава	Матрони, мц.
28 15 В	Агапія, мч., Мануїла	Іларіона, преп.
29 16 С	Савина, папи	Марка, свщмч.
30 17 Ч	Олексія, преп.	Івана Ліств. (Вел. Четв.)
31 18 П	Кирила, Александри	Вел. П'ятниця

Квічень - Април

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Юліанський:	Григоріанський:
1 19 С	Хрисанта, Дарії (Лаз. суб.)	Вел. Субота. Марії Є.
2 20 Н	Вербна (цвітна) Неділя	Воскресіння Христове
3 21 П	Патрикія, Сергія і ін.	Світлий Понед.
4 22 В	Якова, ісп.	Світлий Вівторок
5 23 С	Василія, свщмч.	Теодула, Агагопода, Пл.
6 24 Ч	Нікона, пр. Лідії (В. Четв.)	† Методія, ап. сл., Євтих.
7 25 П	Вел. П'ятн. Благовіщення	Георгія Мел., ісп.
8 26 С	Вел. Субота. Гавриїла	Іродіона, Мч. Келистина
9 27 Н	Воскресіння Христове	Неділя про ап. Тому
10 28 П	Світлий Понед.	Терентія, Зинона, Харит.
11 29 В	Світлий Вівторок	Антипи, свщмч.
12 30 С	Івана Ліств.	Василія, преп.
13 31 Ч	Іпатія, преп.	Артемона, свщмч.
14 1 П	Марії Єгип.	Мартина, ісп. Антонія пр.
15 2 С	Тита, преп.	Арстарха, ап., Мстисл.
16 3 Н	Неділя про ап. Тому	Неділя про жінок Мирон.
17 4 П	Йосипа, Григорія, преп.	Симеона, преп., Зосима
18 5 В	Теодула і інш. мч.	Івана, преп., Віктора, Авк.
19 6 С	† Методія, ап. сл., Євтихія	Івана Ветхопеч., Христоф.
20 7 Ч	Георгія Мел., ісп.	Теодора, преп.
21 8 П	Іродіона, мч., Келистина	Януарія, свщмч., Тавіти
22 9 С	Евпсихія, мч.	Теодора, преп., Віталія
23 10 Н	Неділя про ж. Мирносиць	Неділя про Розслаблен.
24 11 П	Антипи, свщмч.	Сави Страт., Леонтія
25 12 В	Василія, преп.	+ Марка, ап.
26 13 С	Артемона, свщмч.	Василія, свщмч., Глафіри
27 14 Ч	Мартина, ісп. Антонія, преп.	Симеона, сп.
28 15 П	Арстарха, ап. Мстислава	Ясона, ап.
29 16 С	Агапії, мч.	Мч. у Кизиці, Артемія
30 17 Н	Неділя про Розслабленого	Неділя про Самарянку

Травень - Мау

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Юліанський:	Григоріанський:
1 18 П	Івана, преп., Віктора, Авкс.	Сремії, прор.
2 19 В	Івана Ветхп., Христофора	Атанасія Вел., св.
3 20 С	Теодора (преполовл.)	† Теодосія Печ., Маври
4 21 Ч	Януарія, свщмч., Тавіти, мч.	Пелагії, преп.
5 22 П	Теодора, преп. Віталія	Ірини, мч.
6 23 С	† Юрія, влкмч.	Йова Многостр.
7 24 Н	Нед. про Самаріянку. Сави	Неділя про Сліпородж.
8 25 П	† Марка, ап.	† Івана Богослова, ап.
9 26 В	Василія, свщмч.	† Перен. мщ. св. Миколи
10 27 С	Симеона, еп.	† Симона З., Таїсії, мч.
11 28 Ч	Ясона, ап.	Вознесіння Господне
12 29 П	Мч. у Кизиці, Артемія	Епіфанія, св. Савина, св.
13 30 С	† Якова, ап.	Глікерії, мч., Олександра
14 1 Н	Неділя про Сліпородженого	Неділя св. Отців. Ісидора
15 2 П	Атанасія Вел.	Пахомія, преп.
16 3 В	† Теодосія Печ., Маври, мч.	Теодора Освщ., Віта
17 4 С	Пелагії, преп. (Відд. Пасхи)	Андроніка, ап.
18 5 Ч	Вознесіння Господне	Теодота, мч., Клявдії
19 6 П	Йова Многостр.	Патрикія, свщмч.
20 7 С	Явл. Ч. Хреста	Талалея, мч. (Зауп. Суб.)
21 8 Н	Неділя св. Отців. † Ів. Бог.	Шістья Св. Духа
22 9 П	† Перен. мщ. св. Миколи	Пресв. Трійці
23 10 В	† Симона З., Таїсії	Михайла і Євфросинії
24 11 С	† Кирила й Методія, сл. ап.	Симеона, прп., Маріянини
25 12 Ч	Епіфанія, св. Сави, св.	† Трете відн. гол. Ів. Хр.
26 13 П	Глікерії, мч. Олександра	Карпа, ап. Олени, мч.
27 14 С	Ісидора, мч. (Заупок. суб.)	Терапонта, свщмч.
28 15 Н	Шістья св. Духа — Зел. Св.	Неділя Всіх Святих
29 16 П	Пресв. Трійці	Теодосії, препмч.
30 17 В	Андроніка, ап.	Ісаакія, преп.
31 18 С	Теодота, мч. Клявдії, Юлії	Єрмея, ап.

Червень - June

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Юліанський:	Григоріанський:
1 19 Ч	Патрикія, свщмч.	Юстина Фл., Хариті, мч.
2 20 П	Талалея, мч.	Никифора, ісп.
3 21 С	† Константина й Єлени	Лукиліяна, мч.
4 22 Н	Неділя Всіх Святих	Н. 2 п. Шестя. Митроф.
5 23 П	Михайла й Евфросинії	Доротея, свщмч. Ігоря
6 24 В	Симеона, Маріяни, Сузан.	Іларіона, Висаріона
7 25 С	† Відн. гол. Ів. Хр. — Третьє	Теодота, св.
8 26 Ч	Карпа, ап. Оленн (Пр. Євх.)	Треодора Тир, преп.
9 27 П	Терапонта, свщмч.	Кирила Алекс., Марти
10 28 С	Никити, преп.	Тимотея, свщмч., Антон.
11 29 Н	Н. 2 після Шестя. Теодосії	Н. 3-тя п. Шестя. † Варт.
12 30 П	Ісаакія, преп.	Онүфрія В. Петра Ат.
13 31 В	Єрмея, ап.	Акилини, мч.
14 1 С	Юстина Філ., Хариті, мч.	Єлисея, прор.
15 2 Ч	Никифора, ісп.	Амоса, прор.
16 3 П	Лукиліяна, мч. (Хр. Челов.)	Тихона, еп.
17 4 С	Митрофана, св. (Сострад.)	Мануїла, мч.
18 5 Н	Н 3-тя після Шестя. Дорот.	Н. 4-та п. Шестя. Леонт.
19 6 П	Іларіона, Висаріона, Теклі	† Юди Тадея, ап.
20 7 В	Теодота, св.	Методія, свщмч.
21 8 С	Теодора Тир.	Юліяна Т.
22 9 Ч	Кирила Олс. Марти, Марії	Євсевія, мч. Зіни, мч.
23 10 П	Тимотея, свщмч., Антоніни	Агрипинн, мч.
24 11 С	† Вартоломея і Варнави, ап.	Різдво Ів. Христ.
25 12 Н	Н. 4-та п. Шестя. Онүфрія	Н. 5-та п. Шестя. Февр.
26 13 П	Акилини, мч.	Давида, преп.
27 14 В	Єлисея, прор.	Самсона, преп., Мартина
28 15 С	Амоса, прор.	Пер. мц. Кира й Івана
29 16 Ч	Тихона, еп.	Петра й Павла, в. ап.
30 17 П	Мануїла, мч.	† Собор 12 Апостолів

Липень - July

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Юліанський:	Григоріанський:
1 18 С	Леонтія, мч.	Косми й Дамяна, безсрб.
2 19 Н	П'ята п. Шестя. † Юди Т.	Н. 6-та після Шестя
3 20 П	Методія, свщмч.	Якинта, мч.
4 21 В	Юліана Т.	Андрея Крит., Марти, мч.
5 22 С	Евзевія, Зіни, мч.	† Атанасія Ат., св.
6 23 Ч	Агрипини, мч.	Сісоя, мч., Валентина, мч.
7 24 П	Різдво Ів. Христ.	Томи, преп.
8 25 С	Февронії, Леоніди, мч.	Прокопія, влмч.
9 26 Н	Н. 6-та п. Шестя. Давида	Н. 7-ма після Шестя
10 27 П	Самсона, Мартина, преп.	† Антонія Печ., преп.
11 28 В	Перен. мщ. Кира й Івана	Ольги, кн. укр., Евфимії
12 29 С	Петра й Павла, ап.	Прокла, мч.
13 30 Ч	† Собор 12 Апостолів	Собор Архан. Гавриїла
14 1 П	Косми й Дамяна, безсрбр.	Акили, ап.
15 2 С	† Пол. Ризи Пр. Бог.	† Володимира В., укр. кн
16 3 Н	Н. 7-ма п. Шестя. Якинта	Н. 8-ма п. Шестя. Антин.
17 4 П	Андрея Крит., Марти, мч.	Марини (Марграрити)
18 5 В	† Атанасія Атон., св.	Якинта, Еміліяна, мч.
19 6 С	Сісоя, мч., Валентина, мч.	Мокрини, преп.
20 7 Ч	Томи, преп.	† Іллі, проро.
21 8 П	Прокопія, влмч.	Симеона, преп.
22 9 С	Панкратія, свщмч.	Марії Магдалини, преп.
23 10 Н	Н. 8-ма п. Шестя. † Антон.	Н. 9-та п. Шестя. Троф.
24 11 П	Ольги, кн. укр. Евфимії, мч	† Бориса й Гліба, мч.
25 12 В	Прокла, мч.	† Успіння св. Анни
26 13 С	Собор Арханг. Гавриїла	Єрмолая, свщмч.
27 14 Ч	Акили, ап.	† Пантелеймона, влмч.
28 15 П	† Володимира, кн. укр.	Прохора, ап., Юліяна, мч.
29 16 С	Антиногена, свщмч.	Калиника, Венямина, мч.
30 17 Н	Н. 9-та п. Шестя. Марини	Н. 10-та п. Шестя. Сили
31 18 П	Якинта, Еміліяна, мч.	Євдокима, преп., Юліти

Серпень - August

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Юліанський:	Григоріанський:
1 19 В	Мокрини, преп.	Винесення Ч. Хреста
2 20 С	† Іллі, прор.	Пер. мц. Степана, Никод.
3 21 Ч	Симеона, преп.	Ісаакія, мч. Саломії, мир.
4 22 П	Марії Магд., преп.	7 молод. мч. у Ефезі
5 23 С	Трофима, мч.	Евгиснії, мч., Нонни, пр.
6 24 Н	Н. 10-та п. Шестя. † Б. Гл.	Н. 11-та п. Шестя. Пр. Г.
7 25 П	† Успіння св. Анни, Олімп.	Дометія, препмч., Пасива
8 26 В	Єрмолая, свщмч.	Еміліяна, Мирона, мч.
9 27 С	† Пантелеймона, влмч.	† Матія, ап.
10 28 Ч	Прохора, ап. Юліяна, мч.	Лаврентія, мч., Романа
11 29 П	Калиніка, Венямина, мч.	Євпла, мч.
12 30 С	Сили, ап. Валентина, мч.	Фотія, мч.
13 31 Н	Н. 11-та п. Шестя. Евдок.	Н. 12-та п. Шестя. Макс.
14 1 П	Винесення Ч. Хр., п. Хр. Ук.	Перен. мц. Теодосія Печ.
15 2 В	Перен. мц. Степана	Успіння Пр. Богородиці
16 3 С	Ісаакія, мч. Саломії	Перен. Образа Спасителя
17 4 Ч	7 молод. мч. у Ефезі	Мирона, мч., Левкія, мч.
18 5 П	Евсигнії, мч., Нонни, преп.	Флора і Лавра, мч.
19 6 С	Преображення Госп.	Андрея Страт., мч.
20 7 Н	Н. 12-та п. Шестя. Дометія	Н. 13-та після Шестя
21 8 П	Еміліяна, Мирона, мч.	Тадея, ап.
22 9 В	† Матея, ап.	Агатоніка, мч.
23 10 С	Лаврентія, мч. Романа	Іринія, св. (відд. Усп.)
24 11 Ч	Євпла, мч.	Евтихія, свщмч.
25 12 П	Фотія, мч.	Вартоломея, Тита, ап.
26 13 С	Максима, ісп. (відд. Преоб.)	Адріяна, мч.
27 14 Н	Н. 13-та п. Шестя. † Теод.	Н. 14-та після Шестя
28 15 П	Успіння Пр. Богор.	Августина, св.
29 16 В	Перен. Образа Спас.	† Усікн. гол. Ів. Христ.
30 17 С	Мирона, Левкія, мч.	Олександра, св.
31 18 Ч	Флора й Лавра, мч.	† Пол. пояса Пр. Богор.

Вересень — September

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

к. ст. Дні

Юліанський:

Григоріанський:

1 19 П Андрея Стр., мч.
2 20 С Самуїла, прор. Світлани, мч.

3 21 Н Н. 14-та п. Шестя. Тадея
4 22 П Агатоніка, мч.
5 23 В Іринея, св. (відд. Усп.)
6 24 С Євтихія, свщмч.
7 25 Ч Вартоломея, Тита, ап.
8 26 П Адріяна, мч.
9 27 С Пімена, преп.

10 28 Н Н. 15-та п. Шестя. Август.
11 29 П † Усіки. гол. І. Христ.
12 30 В Олександра, св.
13 31 С † Пол. пояса Пр. Богор.
14 1 Ч † Нов. рік ц. Симеона, прав.
15 2 П Маманта, Рүфіни, мч.
16 3 С Антима, свщмч.

17 4 Н Н. 16-та після Шестя
18 5 П Захарії, прор. Раїси, мч.
19 6 В Чудо Арх. Мих., Архипа пр.
20 7 С Созонта, мч.
21 8 Ч Різдво Пр. Бог.
22 9 П Йоакима й Анни
23 10 С Минодори, Пульхерії

24 11 Н Н. 17-та після Шестя. Теод.
25 12 П Автонома, свщмч. (в. Р. Б.)
26 13 В Корнилія, сотн.
27 14 С Воздвиження Ч. Х.
28 15 Ч Никити, влмч.
29 16 П Євфимії, Людмили, мч.
30 17 С Софії, Віри, Надії, Любови

† Нов. ц. рік. Симеона
Маманта, Рүфіни, мч.

Н. 15-та після Шестя
Вавили, свщмч.
Захарії, прор. Раїси, мч.
Чудо Арх. Мих., Архипа
Созонта, мч.
Різдво Пр. Богор.
Йоакима й Анни, прав.

Н. 16-та після Шестя
Теодори, преп.
Автонома, свщмч. (в. Р. Б.)
Корнилія сот.
Воздвиж. Ч. Хреста
Никити, влмч.
Євфимії, влмч., Людмили

Н. 17-та після Шестя
Євменія, преп. Ірини, пр.
Трофима, мч. Саватія, мч.
Михаїла, мч., Плакиди
Кондрата, ап.
Фоки, свщмч.
Зач. Ів. Хр., Іраїди, мч.

Н. 18-та після Шестя.
Євфросинії, преп.
† Івана Богослова
Калістрата, мч. Филимона
† Харитона, преп. Вячесл.
Киріяка, преп., Петронії
Григроїя, свщмч.

Жовтень — October

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні

Юліянський:

Григоріанський:

1 18 Н Н. 18-та п. Сшестя. Євменія
2 19 П Трофима, Саватія, мч.
3 20 В Михаїла, мч., Плакиди, вмч.
4 21 С Кондрата, ап.
5 22 Ч Фоки, свщмч.
6 23 П Зач. Ів. Хр, Іраїди, мч.
7 24 С Теклі, препдмч.

8 25 Н Н. 19-та п. Сшестя. Єфрос.
9 26 П † Ів. Богослова, ап.
10 27 В Калістрата, Филимона, мч.
11 28 С † Харитона, преп. Вячеслава
12 29 Ч Киріяка, преп, Петронії
13 30 П Григорія, свщмч.
14 1 С Покрова Пресв. Богор.

15 2 Н Н. 20-та п. Сшестя. Киріяка
16 3 П Дионісія Ареопаг., свщмч.
17 4 В Єротей, свщмч., Онисима, п.
18 5 С Харитини, мч.
19 6 Ч † Томи, ап.
20 7 П Сергія й Вакха, мч.
21 8 С Пелагії, Таїсії, мч.

22 9 Н Н. 21-ша п. Сшестя. † Якова
23 10 П Євлампія, мч.
24 11 В Филипа, діяк., Зинаїди, мч.
25 12 С Прова, Домніки, мч.
26 13 Ч Карпа, Хриси, мч.
27 14 П Параскевії, преп. Назарія
28 15 С Євтимія, преп.

29 16 Н Н. 22-га після Сшестя. Лонг.
30 17 П Осії, прор., Лазаря, прав.
31 18 В † Луки, ап.

Н. 19-та після Сшестя
Киріяка, свщмч., Юстини
Дионісія Ареопаг. свщмч.
Єротей, свщмч., Онисима
Харитини, мч.
† Томи, ап.
Сергія і Вакха, мч.

Н. 20-та після Сшестя
† Якова, ап.
Євлампія, мч.
Филипа, діяк, Зинаїди
Прова, Домніки, мч.
Карпа, Мч., Хриси, мч.
Параскевії, преп., Назар.

Н. 21-ша після Сшестя
Лонгіна, мч, Дометія, мч.
Осії, прор. Лазаря, прав.
† Луки, ап.
Йоїла, прор, Клеопатри
Артемія, влкмч
Іларіона Вел., Філотей, л.

Н. 22-га після Сшестя
Якова, ап.
Ареги, мч. Теофіла, преп.
Маркіяна, Мартирія, мч.
Дмитрія, велмч.
Нестора, мч. Капітолїни
Параскевії Ік., Неонїли

Н. 23-тя після Сшестя
Зиновія і Зиновії, мч.
Стахія і ін. ап.

Листопад - November

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Юліянський:	Григоріянський:
1 19 С	Йоїла, прор. Клеопатри, бл.	Косми й Дамяна, безсрб.
2 20 Ч	Артемія, влмч.	Акиндина, мч. Домни, мч.
3 21 П	Іларіона В., Філотея, преп.	Акепсима, мч.
4 22 С	Аверкія, Глікерії, мч.	Йоанікія Вел., преп.
5 23 Н	Н. 23-тя п. Шестя. Якова	Н. 24-та після Шестя
6 24 П	Арети, мч., Теофіла, преп.	Павла, св., Клявдії, мч.
7 25 В	Маркіяна, Мартирія, мч.	Мч у Мелетії
8 26 С	Д м и т р і я, влмч.	Арх. М и х а й л а і інш.
9 27 Ч	Нестора, мч., Капітолینی мч.	Матрони, преп.
10 28 П	Параскевії Ік., Неоніли, мч.	Ераста, ап. Ореста, мч.
11 29 С	Анастасії, преп.	Мини, Степаніди, мч.
12 30 Н	Н. 24-та п. Шестя. Зинов.	Н. 25-та після Шестя
13 31 П	Стахія і інш. ап.	† Івана Золотоустого, св.
14 1 В	Косми й Дамяна, безсрб.	† Филипа, ап.
15 2 С	Акиндима, Домни, мч.	Гурія, мч.
16 3 Ч	Акепсима, мч.	† Матея, ап.
17 4 П	Йоанікія Вел. преп	Григорія, св.
18 5 С	Галактіона, мч.	Платона й Романа, мч.
19 6 Н	Н. 25-та п. Шестя. Павла	Н. 26-та після Шестя
20 7 П	Мч. у Мелетії	Григорія Декап.
21 8 В	М и х а й л а Арх.	Введення в храм П. Д.
22 9 С	Матрони, преп.	Филимона, ап. Ярополка
23 10 Ч	Ераста, ап. Ореста, мч.	Амфілохія, св.
24 11 П	Мини, Степаніди, мч.	Катерини, влмч.
25 12 С	† Йоасафата, свцмч.	Климента, папи (відд. Вв.)
26 13 Н	Н. 26-та п. Шестя. † Ів. Зол.	Н. 27-ма після Шестя
27 14 П	† Филипа, ап.	Якова Перс, мч., Пафн.
28 15 В	Гурія, мч.	Степана, препмч." Ірин.
29 16 С	† Матея, ап.	Парамона, мч., Нектарія
30 17 Ч	Григорія, св.	† Андрея, ап. первозв.

Грудень - December

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. Дні	Юліанський:	Григоріанський:
1 18 П	Платона й Романа, мч.	Наума, прор.
2 19 С	Авдія, прор.	Авакума, прор.
3 20 Н	Н. 27-ма п. Сшестя. Григ. Д.	Н. 28-ма після Сшестя
4 21 П	Введення в храм. Б.	Барвари, мч.
5 22 В	Филимона, ап. Ярополка	† Сави Освяц, преп.
6 23 С	Амфілохія, св.	Миколи, св.
7 24 Ч	Катерини, влкмч.	Амвросія, св.
8 25 П	Климента, папи (відд. Введ.)	Патапія, преп.
9 26 С	Аліпія, преп.	Непорочне Зачаття
10 27 Н	Н. 28-ма п. Сшестя. Якова	Н. 29-та після Сшестя
11 28 П	Степана, препмч., Іринарха	Даниїла, преп.
12 29 В	Парамона, мч. Нектарія, пр.	Спиридона, св.
13 30 С	† Андрея, ап. перевоз.	† Свстратія, мч., Лукії мч.
14 1 Ч	Наума, прор.	Тирса, мч. Калиника, мч.
15 2 П	Авакума, прор.	Елевтерія, свцмч.
16 3 С	Софонія, прор.	Аггея, прор. Теофанії, бл.
17 4 Н	Н. 29-та п. Сшестя. Варвари	Неділя Праотців. Даниїла
18 5 П	† Сави, преп.	Севастіяна, мч. Зої, мч.
19 6 В	Миколи, св.	Боніфатія, мч.
20 7 С	Амвросія, св.	Ігнатія Богон. (пр. Різдва)
21 8 Ч	Патапія, преп.	Юліанії, мч.
22 9 П	Непорочне Зачаття	Анастасії, мч.
23 10 С	Мини, Ангелини, мч.	10 мч. у Криті
24 11 Н	Неділя Праотців. Даниїла	Нед. Отців. Навеч. Р. Хр.
25 12 П	Спиридона, св.	Різдво Господа Н. Іс. Хр.
26 13 В	† Свстратія, Лукії, мч.	Собор Пр. Бог. Св. Й.
27 14 С	Тирса, Каленика, мч.	Степана, діяк. і прмч.
28 15 Ч	Елевтерія, свцмч.	Муч. у Нікомидії
29 16 П	Аггея, прор. Теофанії	Дітей уБ. у Вифлєсмї
30 17 С	Даниїла, прор.	Анісії, мч.
31 18 Н	Неділя Отців. Севастіяна	Неділя після Різдва. Мел.

Урядові свята у ЗСА в 1972 р.

1 січня: Новий Рік. — 12 лютого: Уродина Лінкольна. — 21 лютого: Уродина Вашингтона. — 31 березня: Велика П'ятниця. — 29 травня: Поминковий День. — 4 липня: День Незалежності. — 4 вересня: День Праці. — 9 жовтня: День Колумба. — 23 жовтня: День Ветеранів. — 23 листопада: День Подяки. — 25 грудня: Різдво Христове.

Урядові свята в Канаді

Новий Рік, Велика П'ятниця, Великодній Понеділок, День Вікторії — 24 травня, День Народження Королеви — дату проголошується, День Доміні (Держави) 1-го липня, День Праці — 1-ий понеділок у вересні, День Подяки — назначується, День

Замирення — 11-го листопада, Різдво — 24-го грудня.

У римо-католицькій провінції Квебек святкують ще й ці свята: Богоявлення, Попелева Середа, Вознесення, св. Івана Хрестителя, Всіх Святих, Непорочне Зачаття.

Державні свята в інших країнах

Австралія — 26 січня — День Австралії.
Англія — 7 червня — День уродин королеви Єлисавети II.
Аргентина — 25 травня — Травнева Революція, 1910. — 9 червня — Деклярація Незалежності, 1816.
Бельгія — 21 липня — День Незалежності, 1831.
Бразилія — 7 вересня — День Незалежності, 1822.
Голляндія — 30 квітня — День уродин королеви Юліани. — 5 травня День Визволення, 1945.
Греція — 25 березня — День Незалежності, 1821.
Домініканська Республіка — 27 лютого — День Незалежності, 1844.
Індія — 26 січня — День Республіки, 1950.
Ірляндія — 17 березня — День св. Патрика.
Італія — 4 листопада — День Перемоги, 1918.
Китай — 17 лютого — Новий рік. — 10 жовтня — День Республіки, 1911.
Куба — 20 травня — День Незалежності, 1902.

Мехіко — 16 вересня — День Незалежності, 1810.
Нова Зеландія — 26 вересня — День Доміні, 1907.
Норвегія — 17 травня — День Конституції, 1814.
Пакістан — 14 серпня — День Пакістану, 1947.
Перу — 28 липня — День Незалежності, 1821.
Південна Африка — 31 травня — День Унії, 1910.
Польща — 3 травня — Конституція 3-го травня, 1791. — 11 листопада — День Визволення, 1918.
СССР — 7 листопада — Жовтнева Революція, 1917.
Туреччина — 29 жовтня — День Республіки, 1923.
Франція — 14 липня — Збурення Бастилії, 1789.
Чехо-Словаччина — 28 жовтня — День Незалежності, 1918.
Швайцарія — 1 серпня — Національне Свято.
Швеція — 6 червня — День Конституції, 1809.

Виказ слов'янських святих

Богодар 9. листопада.
Богомир 13. січня.
Богуслав 29. квітня.
Богухвал 18. березня.
Богдан 19. березня.
Богданна 6. лютого.
Богдар 27. травня.
Бойомир 6. січня.
Божена 14. березня.
Божеслава 31. травня.
Болеслав 22. липня і 19. серпня.
Борис і Гліб 9. серпня.
Боян 28. березня.
Бронислав 16. жовтня.
Будислав 1. березня.
Ванда 23. червня.
Вислав 7. червня і 9. грудня.
Витослав 22. січня.
Вірослав 27. лютого.
Властимир 23. жовтня.
Войтіх 23. квітня.
Володимир 16. I., 9. IV. і 28. VII.
Володимира 9. січня і 11. серпня.
Володислав 3. квітня.
Володислава 13. грудня.
Всеволод 6. листопада.
Вячеслав 15. квітня і 28. вересня.
Гліб 2. травня, 24. липня, 5. вересня.
Годислав 22. березня.
Годимир 31. жовтня.
Горислав 28. листопада.
Гнівомир 8. лютого.
Гримислав 12. жовтня.
Дам'ян 27. вересня.
Держислав 16. липня.
Добриня 20. лютого, 2. березня.
Добромир 4. січня і 5. червня.
Доброслав 10. січня.
Довгослав 18. червня.
Домослав 15. січня.
Збігнєв 17. березня і 1. квітня.
Збоїслав 28. червня.
Здислав 29. січня.
Здобислав 30. липня.
Земислав 13. жовтня.
Зимовит 19. жовтня.
Ізяслав 6. липня.
Казимир 4. березня.

Казимира 21. серпня.
Красислав 17. квітня.
Любомир 1. травня.
Любомира 21. III., 24. III. і 24. VII.
Любослав 12. квітня.
Любомир 10. листопада.
Людослав 30. листопада.
Лютослав 26. жовтня.
Мечислав 1. січня.
Милослав 3. липня.
Милош 25. січня.
Мирон 17. серпня.
Мирослав 26. лютого.
Мирослава 26. липня.
Мстислав 8. січня.
Мстислава 9. березня.
Олег 7. серпня.
Ольга 24. липня.
Остромир 4. серпня.
Прєбислав 22. жовтня.
Предислав 23. лютого.
Перемислав 13. квітня і 30. жовтня.
Прибислав 27. січня.
Радивой 10. липня.
Радомир 28. січня і 16. листопада.
Радослав 15. липня.
Ратимир 19. січня.
Ратислав 2. червня.
Радослав 2. березня і 8. квітня.
Ростислав 17. січня і 4. вересня.
Світлана 20. лютого.
Слабовій 25. лютого.
Славомир 17. травня і 5. листопада.
Славомира 23. грудня.
Станислав 5. II., 8. V. і 18. XI.
Станомир 2. жовтня.
Судомир 2. квітня.
Святополк 1. червня і 25. вересня.
Святослав 7. січня і 3. травня.
Святош 12. березня.
Томир 27. листопада.
Томира 24. травня.
Томислав 21. грудня.
Щастибог 14. грудня.
Щастислава 1. лютого.
Яромір 11. квітня і 28. травня.
Ярополк 18. січня.
Ярослав 21. січня і 25. квітня.

ЩО ТАКЕ КАЛЕНДАР?

Слово календар походить від латинського „calendarium”, а це знову від слова „calendae”, яким означувано початок кожного місяця.

Основою кожного календаря є астрономічні зміни дня й ночі, періоди місяця й пори року. День і ніч, себто доба, у всіх народів уже від найдавніших часів правили на означення короткого протягу часу. Довший протяг часу, наприклад рік або ряд років, під такий спосіб мірення не підходив, тому всі народи почали користуватися місяцем і його астрономічними змінами від одної повні до другої і цей протяг часу також у багатьох мовах задержав назву місяця. Рік після всіх майже календарних систем виносив дванадцять місяців по 29 і по 30 днів. Але що ні рік, ні час обороту місяця не виказують круглого числа днів, тому поставали різні системи для обчислювання часу, а кожна система тим самим творила окремий календар.

На протязі віків постало багато календарів; деякі з них задержалися ще по нинішній день. З важніших це календарі: єгипетський, грецький, жидівський, китайський, перський, юліанський і ліліанський або григоріанський.

ЄГИПЕТСЬКИЙ КАЛЕНДАР

У старинних єгиптян мірилом часу був рік, що складався з 12 тридцятиденних місяців і 5 додаткових днів. Цей період часу відповідав більшменш протягові часу, в якому відбулися розливи Нілю, а саме Ніль, головна ріка Єгипту, виступала з берегів що 365 днів і 6 годин. Через кожних чотири роки розливи відбувалися на один день пізніше і тому початок року автоматично посувався взад. У зв'язку з цим на протязі 1461 років зміни в природі, тобто пори року і розливи Нілю, відбувалися тільки 1460 разів, значить лишався зайвий рік. Щоб його усунути, єгипет-

ські астрономи завели так званий період Сиріюса, що зачинався днем першого місяця в момент сходу зірки Сирія. Зайвий рік зовсім відкидали і цей період охоплював 1460 соняшних років.

ГРЕЦЬКИЙ КАЛЕНДАР

Основою числення часу у греків був спочатку місячний рік, зложений з 12 місяців по 29 і 30 днів. Згодом установили вони період восьми років, в якому до другого, п'ятого і восьмого додавали по місяцеві. З огляду на те, що цей період виказував різницю півтора доби, грецький астроном Ментон в 430 році перед Христом, запропонував 19-річний період, в якому 12 років мало б по 12 місяців, а 7 по 13 місяців. Різниця виносила тільки $\frac{1}{4}$ доби. В часах Арістотеля, астроном Каліпп зладив період 76 років, в якому рік обіймав $365\frac{1}{4}$ днів, тобто такий сам, що і в юліанському календарі.

ЖИДІВСЬКИЙ КАЛЕНДАР

Жидівський рік основувався на рухові місяця довкола землі і ділився на звичайний і переступний. Звичайний рік мав 12 місяців, а переступний 13. Днів в місяці є 29 і 30. Від греків прийняли жиди ментонський, 19-літній період. Початком доби вважають жиди захід сонця. Уживаний тепер у жидів календар походить щойно з XI століття по Христі і уложив його рабін Глелель Ганасі.

ПЕРСЬКИЙ І КИТАЙСЬКИЙ КАЛЕНДАР

Перський календар подібний був до єгипетського. Рік складався спершу з 365 соняшних днів і ділився на 12 місяців по 30 днів. Крім цього додавали по 5 днів до кожного року. В XI столітті перський календар змінили і від того часу що чотири роки

почали додавати по одному дневі. Потім це робили що п'ять років.

Основою китайського календаря є місяць і соняшний рік при 19-річному періоді, в якому сім років має по 13 місяців, а решта по 12. Місяць зачинається повнею: доба ділиться на 12 годин.

ЮЛІАНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

Юліанський календар постав в 46 р. по Христі в часі панування Юлія Цезаря. Спочатку римський календар виводив 304 днів і ділився на 10 місяців, а саме: березень, квітень, травень, червень, липень, серпень, вересень, жовтень, листопад і грудень. Коли римляни завоювали Єгипет, прийняли вони від єгиптян їх календар і додали ще два місяці: січень і лютий. Щоб як слід урегулювати справу календаря, Юлій Цезар запрошив з Єгипту астронома Созігена і цей зладив новий календар, який зберігся до наших часів під іменем юліанського.

Юліанський календар має $365\frac{1}{4}$ днів. На кожні чотири роки, три були звичайні і числили 365 днів, а четвертий був переступний при 366 днях. За переступний рік вважали той, якого два останні числа без решти діляться на чотири. Додатковим в переступному році був день 24 лютого, який рахували два рази. Початком року був перший день березня, а основним роком числення 707 рік від заснування Риму. Пізніше початок року перенесено на день 1 січня. Юліанський календар прийняла церква на Нікейському соборі в 325 році по Христі.

Соняшний рік вносить 365,2422 дня, а за юліанським календарем $365\frac{1}{4}$. Наслідком цього постає там різниця, а саме 0.0078 дня менше. Ця різниця протягом 128,5 років наростає

тає до одного дня, так що юліанський календар постійно відбігає від початку сонячного року. В XVI столітті ця різниця вносила вже 10 днів. Тоді то астроном Людвик Лілій зладив проєкт нового календаря, який затвердив папа Григорій XIII і видав наказ завести такі зміни: замість 5 жовтня 1582 р. вважати 15 жовтня 1582 р. і переступним роком вважати кожний четвертий рік, але ті роки, що кінчаються двома зерами, вважати звичайними, крім тих, що діляться без решти на чотири. Новий календар названо григоріанським або новим стилем, хоч у дійсності повинен він називатися ліліанським в честь свого творця.

Різниця між юліанським і григоріанським календарями вносила в 1582 р. 10 днів, в 1700 р. 11 днів, в 1800 р. 12 днів, а тепер вносить 13. Обидва ці календарі християнські, це значить, що числять початок ери від народження Христа, а цілий рік присвячений або пам'яті святих або різним християнським торжествам. Християнський календар в юліанському стилю датується від VI століття і є твором римського абата Діонізія Егізіїна. Прийнявся він дуже поволи. Католицька Португалія прийняла його в XV віці, православна Росія щойно в XVIII віці, а єгипетські копти не знають його по нинішній день.

Ця сама історія була й з календарем в новому стилю. Німці, як протестанти, довго не хотіли його прийняти, бо трактували це як наказ папи і прийняли його щойно в 1700 р. Англія прийняла його ще пізніше, а саме 1752 р., однак перед тим уряд мусів побороти великий спротив населення, який в багатьох випадках мав кривавий перебіг. Сьогодні новий стиль обов'язує серед усіх культурних націй, за виймком церков східних обрядів.

ПОРІВНЯННЯ ГОДИН В АМЕРИЦІ Й У ШИРОКОМУ СВІТІ

ЗСА мають т. зв. „звичайний час” — Стандарт Тайм — від 1883 р., а 19 березня 1918 р. Конгрес доручив Міжстейтовій Торговельній Комісії встановити докладний час для різних зон країни. ЗСА поділені на 4 зони звичайного часу, якими є часові зони Східня, Центральна, Гірська і Тихоокеанська. Час у тих зонах рахується від 75-го, 90-го, 105-го й 120-го полуденника на захід від Грінвічу. У кожній з отих зон час є повільніший (пізніший) на 5, 6, 7 чи пак 8 годин від часу Грінвічу.

На межі між Східньою часовою зоною в ЗСА і Центральною лежить напр. місто Apalachicola на Флориді,

зараховане до Східнього часу (зони). На межі Центральної і Гірської зон такі міста користуються центральним звичайним часом: Мардо, Мекенсі, Савт Дакота; Філіпсбург, Кензас; Стоктон, Кензас; Плейнвіл, Кензас; Елліс, Кензас; — всі інші в тій самій смузі — мають гірський звичайний час. Всі місцевості на межі між Гірською і Тихоокеанською часовою зонами вживають гірського звичайного часу за винятком м. Гаятінгтон у стейті Орегон, що має тихоокеанський час. Впродовж останніх 15 років названа вгорі Комісія перевела різні зміни щодо часу для окремих частин країни. В тій самій порі:

12 ГОД. ВПОЛУДНЕ ЗВИЧАЙНОГО СХІДНЬОГО ЧАСУ 12 O'CLOCK NOON EASTERN STANDARD TIME

Atlanta, Ga.	Detroit, Mich.
Baltimore, Md.	Miami, Fla.
Boston, Mass.	New York, N.Y.
Buffalo, N.Y.	Newark, N.J.
Charlston, N.C.	New Haven, Conn.
& W. Va.	Philadelphia, Pa.
Cincinnati, Ohio	Pittsburgh, Pa.
Cleveland, Ohio	Washington, D.C.
Columbus, Ohio	Wilmington, Del.

10 ГОД. РАНКУ ГІРСЬКОГО ЧАСУ 10 A.M. MOUNTAIN STANDARD TIME

Albuquerque, N.M.	Helena, Ark.
Boise, Idaho	Pierre S.D.,
Butte, Montana	Phoenix, Ariz.
Cheyenne, Wy.	Salt Lake City,
Denver, Colo.	Utah

11 ГОД. ПЕРЕД ПОЛ. ЦЕНТРАЛЬНОГО ЧАСУ 11 A.M. CENTRAL STANDARD TIME

Birmingham, Ala.	Memphis, Tenn.
Bismark, N.D.	Milwaukee, Wisc.
Chicago, Ill.	Minneapolis, Minn.
Dallas, Tex.	New Orleans, La.
Des Moines, Iowa	Oklahoma City,
Galveston, Tex.	Okla.
Houston, Tex.	St. Louis, Mo.
Indianapolis, Ind.	Topeka, Kans.
Kansas City, Mo.	Tulsa, Okla.
Louisville, Ky.	Wichita, Kans.

9 ГОД. РАНКУ ТИХООКЕАН- СЬКОГО ЧАСУ 9 A.M. PACIFIC STANDARD TIME

Los Angeles, Calif.	Seattle, Wash.
Portland, Ore.	Spokane, Wash.
Reno, Nevada	Tacoma, Wash.
San Francisco, Cal.	

КОЛИ У НЬО ЙОРКУ Є 12 ГОД. ВПОЛУДНЕ, ТО НАСТУПНІ
МІСТА У СВІТІ МАЮТЬ ТАКИЙ ЧАС:

Александрія -----	7	по пол.	Йокогама -----	2	по пол.
Амстердам -----	6	по пол.			наст. дня
Атени -----	7	по пол.	Київ -----	7	по пол.
Багдад -----	8	веч.	Ленінград -----	8	веч.
Берлін -----	6	по пол.	Лондон -----	5	по пол.
Бомбай -----	10:30	веч.	Львів -----	6	по пол.
Бремен -----	6	по пол.	Мадрид -----	5	по пол.
Брюссель -----	6	по пол.	Монреал -----	12	впол.
Букарешт -----	7	по пол.	Москва -----	8	веч.
Будапешт -----	6	по пол.	Осльо -----	6	по пол.
Буенос Айрес -----	2	по пол.	Париж -----	5	по пол.
Варшава -----	6	по пол.	Ріо де Жанейро -----	2	по пол.
Відень -----	6	по пол.	Рим -----	6	по пол.
Гонг Конг -----	1	по пол.	Стокгольм -----	6	по пол.
		наст. дня	Тегеран -----	8:30	веч.
Гданськ -----	6	по пол.	Токіо -----	2	по пол.
Делі -----	10:30	веч.			наст. дня
Женева -----	6	по пол.	Цюріх -----	6	по пол.
Істанбул -----	7	по пол.	Шангай -----	1	по пол.
					наст. дня

МІРИ І ВАГИ

12 інчів (inches) — 1 стопа (foot)	16 драм (drams) - 1 фунт (pound)
3 стопи (feet) — 1 ярд (yard)	100 фунтів (pounds) — 1 сотнар (hundredweight)
5,280 стіп — 1,760 акрів — 1 миля (mile)	20 сотнарів — 2,000 фунтів — 1 тонна (ton)
9 кв. стіп — 1 кв. ярд — (sq. yard)	1 стопа — 12 інчів — 30.48 см.
4,840 кв. ярдів — 43,560 кв. стіп — 1 акр (acre)	1 ярд — 36 інчів — 3 стопи — 91.44 см. — 0,914 м.
640 акрів — 1 кв. миля	1 миля — 63,360 інчів — 5,280 стіп — 1,609.34 м..
16 унцій (ounces) - 1 пайнт (pint)	1 метр — 39.37 інчів - 3.28 (0833) стіп — 1.09 (3611) ярда
2 пайнти (pints) — 1 кварта (quart)	1 кв. миля — 640 акрів
4 кварта (quarts) — 1 гальон (gallon)	1 гектар (ha) — 2,471.04 акрів — 10,000 кв. м.
27 11/32 грейнів (grains) — 1 драма (dram)	

НОВА СТОРІНКА В ІСТОРІЇ УКЦ

в Римі П'ятий Архiepіскопський Синод Української Католицької Церкви, що започаткував нову сторінку в її історії, оформивши остаточно її помісність схваленням конституції та встановленням правлячого постійного Синоду, як дорадчого тіла для Первоієрарха, патріархорівного Верховного Архiepіскопа Блаженнішого Йосифа Сліпого. Постійний Синод, крім Первоієрарха, становлять: Архiepіскоп Іван Бучко, Митрополит Амврозій Сенишин, Митрополит Максим Германюк та Єпископ Андрій Сапеляк. П'ятий Архiepіскопський Синод відбувся в повній єдності всіх Владик Помісної УКЦеркви та в супроводі великого розголосу в світі з уваги на деякі суперечності з Римською Курією. Архiepіскопський Синод УКЦеркви попередили мужні виступи Митрополитів Максима і Амврозія, та зокрема Верховного Архiepіскопа Йосифа на Світовому Соборі Єпископів Католицької Церкви, який відбувся в тому ж часі, в обороні прав поневолених і переслідуваних комуністичним режимом Церкви і народу в Україні, що також мало великий розголос у світі.

УЧАСНИКИ П'ЯТОГО АРХІЄПІСКОПСЬКОГО СИНОДУ УКЦЕРКВИ

Формальна фотосвітлина Владик Української Католицької Церкви, що взяли участь у їхньому П'ятому Архiepіскопському Синоді. У першому ряді (зліва): Єпископ Ісидор Борецький з Торонта, Архiepіскоп Іван Бучко з Риму, Митрополит Максим Германюк з Вінніпегу, стоїть Верховний Архiepіскоп Кардинал Йосиф Сліпий, Митрополит Амврозій Сенишин з Філядельфії, Єпископ Ніл Саварин з Едмонтона та Єпископ Йосиф Шмондюк зі Стемфорду. В другому ряді (зліва): Єпископ-помічник Іван Стах з Філядельфії, Єпископ Володимир Маланчук з Франції, Єпископ Йоаким Сегеді з Югославії, Єпископ Августин Горняк з Англії, Єпископ Ярослав Габро з Чикаго, Єпископ Іван Прашко з Австралії, Єпископ Платон Корниляк з Німеччини, Єпископ Андрій Сапеляк з Аргентини і Єпископ-помічник Василь Лостен з Філядельфії.

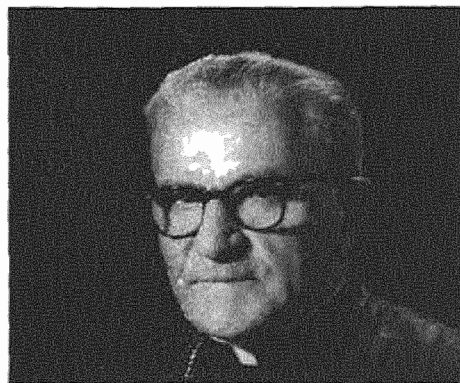
НОВИЙ ЕТАП В РОЗВИТКУ УПЦ

До найважливіших подій 1972-го року належить Сьомий Собор Української Православної Церкви в З'єднаних Штатах Америки, що відбувся у Філадельфії в дніх від 14 до 17-го жовтня, започатковуючи новий етап в розвитку не тільки цієї Церкви, але й Української Православної Церкви взагалі. Собор обрав Владика Архiepіскопа Метислава на Митрополита цієї Церкви на місце померлого Митрополита Блаженнішого Іоана Теодоровича, піднесеного до сану Архiepіскопа Владика Марка Гундяка на заступника Митрополита, а о. протопресвітера Артемія Селепину на голсу Консисторії. Рівночасно найменовано о. Федора Багана на Єпископа. Собор схвалив негайні заходи для ієрархічного завершення Української Православної Церкви всіх юрисдикцій у вільному світі створенням їх спільного Собору Єпископів, що й негайно започатковано створенням такого спільного Собору Єпископів Української Православної Церкви в ЗСА і Південній Америці та Української Автокефальної Православної Церкви в Європі й Австралії. Собор становлять: Митрополит УПЦ в ЗСА і УАПЦ в Європі Владика Метислав Скрипник, Архiepіскоп Марко Гундяк (ЗСА), Єпископ Іов Скакальський (Південна Америка) і Єпископ Орест Іванюк (Європа).

СПІЛЬНИЙ СОБОР ЄПІСКОПІВ УПЦ В ЗСА І ПІВДЕННІЙ АМЕРИЦІ ТА УАПЦ В ЄВРОПІ Й АВСТРАЛІЇ

Митрополит Метислав Скрипник

Архiepіскоп Марко Гундяк

Єпископ Іов Скакальський

Єпископ Орест Іванюк

*Григорій Савич Сковорода
(Портрет роботи мистця-графіка В. Мате)*

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

і його філософія

Написав др Лука Луцив

Третього грудня 1972 року мине 250 років від дня народження Григорія Сковороди. Сковорода відомий серед широких кіл українців більше з імені, як із своєї творчості. Немає в нас видання його творів, ані не маємо тут, у вільному світі, окремої книжечки про життя й творчість цього найбільшого нашого філософа, і в цій статті хочемо дати найосновніші інформації про нього. Треба сподіватися, що українці у вільному світі належно відзначать цей рідкісний ювілей в 1972 році та хоч частинно спростують тут промосковську пропаганду, яка появиться в тих виданнях, що вже їх запланували видати в Україні.

В Києві вже створено Республіканський Комітет, що має зайнятися ювілеєм. Цей ювілейний комітет очолює академік І. Білодід. Сорокаособовий комітет складається з визначних письменників, поетів, мистців, представників уряду й партії.

Ювілейний рік має принести цілу низку видань: повне видання творів у двох томах, окремих збірник під назвою „З історії філософської думки на Україні XVI — XVIII століття”, „Педагогічні ідеї Г. Сковороди”, монографію І. Пільгука „Григорій Сковорода”, „Літературні твори” Г. Сковороди; мають перевидати роман Василя Шевчука. Крім того С. Ким-

ський, М. Попович та І. Драч плянують написати біографічну повість про Сквороду. О. Шресер-Ткаченко пише нарис „Григорій Скворода — музикант”, що має бути першим поважнішим дослідом музичної спадщини славного філософа, який грав на кількох інструментах та міг диригувати хором, і був членом хору в Петербурзі, на дворі цариці Єлисавети.

Тут треба згадати, що до ювілею Сквороди в 1972 р. в Україні готуються вже від десятих років. В 1961 році Академія Наук Української ССР видала в Києві твори Григорія Сквороди у двох томах, перший том сторін XL + 637, другий 622 сторінки. Василь Шевчук видав у Києві 1969 року роман „Григорій Скворода”, ст. 318; Павло Попов надрукував у В-ві „Дніпро” літературний портрет „Григорій Скворода”, Київ, 1969, ст. 172; Анастасія Ніженець у Вид-ві „Прапор” у Харкові видала книжку „На зламі двох світів. Розвідка про Г. Сквороду і харківський колеґіум”. Харків, 1970, стор. 208.

Ми користатимемо з повищих праць, головним чином із творів філософа й письменника, бо там надруковані тексти його творів, — що є найважливішим джерелом для пізнання їхнього автора.

В ЧОРНУХАХ

Григорій Скворода народився третього грудня 1722 року в селі Чорнухах. Це тоді був район Лубенського полку, Київського намісництва, тепер це Лохвицький район на Полтавщині. Батько його звався Сава, мати Пелагія. Вони були малоземельні козаки-селяни, але ще не робили панщини. Грицько виростав між селянами і міг протиставити себе в пізніших творах багатіям:

*Вас Бог одарил ґрунтами,
Но вдруг может то пропасть,
А мой жребій з голяками,
Но Бог мудрости дал часть!*

Небагато знаємо про те, як жив Грицько в Чорнухах, де скінчив місцеву школу, виявляючи великі розумові здібності та дивуючи всіх своєю мудрістю. Юнак виявляв сильний потяг до природи, жив близько з народом, пізнаючи його багаті поетичні скарби та вивчаючи різні фольклорні твори. І так в діялозі „Разговор пяти путников” Григорій оповідає Афанасієві, як то він юнаком чув казку про те, як дід і баба вибудували собі хату, в якій було темно, і вони взяли міх та хотіли в ньому наловити соняшного світла до хати. Та з цього ніщо не виходило, аж чернець навчив діда прорубати в стіні вікно. (Твори, I. стор. 219-220).

Той сам Григорій у творі „Кольцо” оповідає своїм співрозмовникам „басенку”, яку він чув ще хлопчиком від знайомого перса, про подорожніх по Індії, які були зарозуміло відважні і згинули від дракона. (Твори, I. стор. 250).

Поетичний хист майбутнього письменника й поета багато користав з того, що в Полтавщині завжди було багато кобзарів, які виконували думи й пісні, і їх чув молодий Грицько. Кобзарські думи й пісні освідомлювали національно цікавого юнака та будили в ньому зацікавлення народною творчістю. П. Попов пише, що „народна творчість — була хронологічно першим джерелом, з якого черпав майбутній філософ і письменник” (стор. 10).

Як любив філософ своє рідне село, це видно з того, як він прийшов був до Чорнух в 1778 році.

„Війнуло рідним, милим. Як блудний син, він ладен був упасти на цю прекрасну землю, заплакати сльозами радості й просити тині предків не отвергати його в тяжку годину, а повернути свою любов і хоч маленьку часточку того земного раю, в якому виріс і від якого пішов у люди гнаний жагою знань. Обітована земле! Прости нам роки мандрів, надії всує і той полон єгипетський, який тримас

удалині від тебе твоїх синів! Дай нам востаннє сили або прийми в своє щедре лоно. Благословенні шляхи додому, благословенна несхибна твердь, якої можна прагнути у будь-якому плаванні.

„Віддалеки побачив рідну хату. Впізнав по груші і по гнізду лелечининому. Йї ледь не заплакав. Господи, невже він дома, в своїм селі, на березі своєї Многи!.. Заплющав очі, йї з усіх боків до нього ринулося все, що колись він чув та бачив на цій землі, на цих вузьких фортечних вулицях. Дід, батько, мати, сусіди, брат, його дружина й діти кричали, плакали, сміялись, лялялись, розповідали свої турботи, пригоди й сні...” (Шевчук, стор. 280-281).

У КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ

В 1738 році Гр. Сковорода вступив на навчання до єдиного тоді вищого учбового закладу — Києво-Могилянської Академії. І так 16-річний юнак почав свою життєву кар'єру, яка не принесла йому вигідного й безтурботного життя, але вможливила йому працю для українського народу, з чого філософ був задоволений і не нарікав на свою долю. Увесь свій маєток часто носив зі собою, та не дав себе зловити світові, який його не спіймав навіть дуже приманливими засобами.

Києво-Могилянська Академія за часів Сковороди не була ще „духовною”, бо такою вона стала аж після реформи в 1819 р. Вона обслуговувала не тільки Україну, але й південно-слов'янські країни — Болгарію, Сербію, Румунію, Молдавію і Грецію, які були під турецьким пануванням.

Сковорода навчався в Київській академії в роках 1738-1750, з дворічною перервою в роках 1742-1744. Ця єдина висока школа в Україні, бо перший університет в Наддніпрянській Україні засновано аж в 1805 році, — славилась високим рівнем навчання.

Ректор і професор академії Теофан Прокопович (1681-1736) працював в ній в роках 1704 — 1716 і зреформував академію в дусі відродження й гуманізму. Дальші реформи цієї школи перевів Георгій Кониський (1718 — 1795), в якого навчався Сковорода.

Гр. Сковорода набув початкові знання у місцевій школі в Чорнухах із грамоти латинської й церковно-слов'янської мов і розвинув своє музичне обдарування, співаючи в церковному хорі. В Київській академії Сковорода вивчав гуманістичні науки, класичні і новоевропейські мови, філософію й літературу. Сам Сковорода заявляв, що знає мови: латинську, старогрецьку, старожи́дівську (гебрейську), німецьку й польську. І це відко з творів філософа, який латинською мовою володів так легко, як рідною. В Києво-Могилянській Академії пізнав Г. Сковорода вчення західньо-європейських філософів Декарта, Ляйбніца й Вольфа.

У відомій біографії Сковороди, що її написав найкращий учень філософа і найщиріший його приятель Михайло Ковалинський зараз після смерті письменника й філософа, написано, що Григорій швидко перевищив своїх шкільних товаришів та здобував високі похвали. Пізніший Київський Митрополит Самуїл Миславський, який відзначався гостротою розуму і рідкими здібностями, залишався позаду, хоч старався чесним змагом дорівняти Сковороді (Твори, т. II, стор. 489).

У серпні 1742 року Сковорода разом з іншими музично обдарованими студентами академії „був одібраний, — як пише А. Ніженець, — до придворної хорової капелі цариці Єлисавети” (ст. 9). Цариця „любила музику і Малоросію” і бажала мати на своїм дворі „малоросійську” капелю. Там Сковорода був повні два роки, аж до вересня 1744 року, коли він скористав з приїзду цариці до Києва, де він як член її почту висловив бажан-

ня продовжувати навчання в академії.

„Сковорода, — пише П. Попов, — був великим любителем співу й музики, славився як виконавець пісень, автор їх текстів та мелодій. Він грав на багатьох інструментах — сопілці, ним самим вдосконалений, флейті та флейтравері (два види флейти: подовжна й поперечна), на скрипці і гуслях. Він грав і на бандурі. Т. Шевченко в своїй повісті „Близнюки” історично правдиво змалював Сковороду — не лише як філософа, поета, народного педагога, а як і музиканта. Деякі пісні Сковороди ще за його життя, будучи близькими народові за змістом і мелодіями, увійшли до репертуару народних співців — кобзарів та лірників, — а також у масові пісенники, рукописні й друковані” (там же, 11-12).

Перебування Сковороди в Петербурзі не сприяло тому, щоб пізніший український філософ поглиблював свої студії. При дворі цариці думали про забави й найрізноманітніші розваги та захоплювалися українською й італійською музикою. Про саму царицю говорили сучасники:

*Веселая царица Елизавет,
Только порядка при ней нет.*

Сковорода міг тоді скористати з бібліотеки Петровської академії, в якій були твори всіх античних авторів, а також видання Декарта, Локка, Бекона, Пуфендорфа і навіть Спінози.

Та Сковорода тужив за Києво-Могилянською академією, яка мала тоді найбільшу славу на цілому Сході Європи, і в якій виховувалися викладачі для Московської і Петербурзької академії, і навіть славний російський вчений і поет Ломоносов поглиблював свої студії в 1743 році в Києві. Сковорода тим легше покидав царський двір в столиці, бо бачив, що цей двір — це — „кубло обманів і злочинів”, як писав про це пізніше М. Ковалинському (II, стор. 218). Про

розбещене життя при дворі лише філософ в своєму творі з 1758 року під заголовком „Сон”. (Там таки, 474).

ЗНОВУ В КИЇВСЬКІЙ АКАДЕМІЇ

Повернувшись у свою alma mater, Сковорода ще з більшою завзятістю взявся до праці. Поетику викладав тоді Геден Слонімський, риторіку — Тихон Александрович, а курс філософії сам ректор академії Георгій Кониський. Сковорода захоплювався тоді творчістю й освітньою діяльністю Теофана Прокоповича, який у своїх викладах виявляв нахил до раціоналізму та виступав проти схоластики, яка панувала в Києві. Кониський також був прихильником Прокоповича, так само професор риторіки Александрович, який свою поетику ілюстрував прикладами з української літератури.

Прокопович був у Києві в роках (1704-1716), пізніше він перейшов на північ, ставши, як пише Попов, „сподвижником” Петра I, та працюючи в користь Москви. Ніженець пише про це так:

„Прокопович великою мірою причинився до того, що в російській літературі стався крутий поворот, гострий розрив із традиціями літератури, пов'язаної з релігійною тематикою. Без упередження він читав твори еретиків, з інтересом опрацьовував трактати атеїстів, обстоював нові відкриття в астрономії. Його бібліотека включала все найкраще, створене на той час людським генієм” (стор. 14).

Ректор академії Кониський був фахівцем від старинної грецької й латинської філософії. Від нього пізнав основно античну філософію Сковорода, який однак не був вдоволений з того, що йому могла дати Київська академія. М. Ковалинський пише, що Сковорода хотів пізнати більше, як могла йому дати академія, і бажав виїхати в Європу, щоб побачити чужі краї. Незабаром трапилася наго-

да, і Скворода скористав з неї та виїхав з Києва на Угорщину.

СКВОРОДА ПОГЛИБЛЮЄ СВОЇ ЗНАННЯ ЗА КОРДОНОМ

Царський уряд в 1750 році вислав за кордон генерал-майора Вишневського, щоб він в Угорщині в районі Токая вивчав культуру виноградної лози. Ця експедиція тривала три роки, до 1753 року, і в ній брав участь Гр. Скворода, якого Вишневський взяв як знавця мов, спеціаліста від музики та власника доброго голосу. Отже Скворода мав бути і церковником та співати в російській православній церкві, що була в осідку російського генерала.

Скворода, як пише Ковалинський, подорожував з російським генералом, а також діставав від нього дозвіл відвідувати різні міста в Угорщині. Був у Прешбургу (Братиславі), в Буді й Офені (Пешті), у Відні в Австрії. Є відомості, що Скворода був у Південній Німеччині та в Північній Італії. Вертаючися в Україну, він був у Польщі. Перебування за кордоном допомогло поглибити знання Сквороди, який пізнав науку, мистецтво, побут, звичаї і фольклор народів Європи, що видно з пізніших творів філософа й поета. І так у творі „Кольцо” Скворода пише, що в „Італії існує звичай молотити волами” (I, стор. 287).

А. Ніженець пише в розділах „Серед книг” та „De libertate” („Про свободу”), стор. 25-35 і 36-44, про ті філософічні книжки, які були в тодішніх бібліотеках в Україні і в Росії. Вона ставила собі „за мету визначити можливі джерела формування світогляду мислителя і розглянула книги, що їх міг знайти Скворода у тогочасних бібліотеках” (40). І після цього авторка додає таке:

„Те, що Скворода шукав можливості поїхати за кордон для поглиблення своїх знань в уславлених зарубіжних університетах, свідчило про невдоволення джерелами, що він мав

у вітчизняних бібліотеках. Та його пошуки істини і в чужих землях не були завершеними. Про це свідчить лист А. Коноровського-Сохи до Сквороди одразу після повернення філософа за кордон”.

Ось уривок цього листа: „Немало радуєся Вашим поворотом в Україну. Дуже турбуюся неудачею Вашої подорожі” (стор. 40).

Та можна вірити Анастасії Ніженець, що „основні світоглядіві тенденції у Сквороди уже тоді сформувався і в ставленні до докколишнього світу взагалі, і до суспільних явищ зокрема”. Про це свідчать і його поезії зі збірки „Сад божественних пісней”, написаних у 50-ох роках, та ставлення Сквороди до проводу Переяславської Колегії і відкинення Гр. Сквородою пропозиції бути професором Троїцької академії в Москві.

В ПЕРЕЯСЛАВСЬКІЙ КОЛЕГІЇ (1753)

Ковалинський пише в життєписі Г. Сквороди, що наш філософ вернувся в Україну „наполнен ученостію, свіденіями, знаніями, но с пустим карманом”, в крайнім недостатку всього найпотрібнішого, і проживав у своїх приятелів. Ці приятелі довідалися, що в Переяславській Колегії потребують професора, і так Скворода став учителем цієї середньої школи, бо найменував був його на цей пост єпископ Юсаф. Ось розмова між єпископом і початківцем учителем:

— Я чув, ти побував недавно в чужих краях.

Скворода кивнув.

— І що ж ти бачив? Із ким стрічався? Чим збагатив свій ум і душу?

— Був у Токаї, Відні, Презбурзі, Офені... Сходив доріг чимало і розмовляв зі всяким людом...

— Із православними? Чи з лютеранами та католиками?

— Я не цікавився. Мене також за віру ніхто не питав, — посміхнувся Скворода. Він розумів, до чого хи-

лить преосвященний: боїться, чи не набрався чужого духу. — Там узгаля не дуже церкву празнують, — додав навмисне, — хоч віру мають у серці і Богу моляться...

— Від протестанства до зретицтва лише півкроку, — прорік єпископ. (Шевчук, стор. 34-35).

Сковорода написав для своїх учнів підручник поетики, бо він навчав цього предмета. Цей підручник називався „Разсужденіє о поезіі і руководство к искусству оной“. Цей підручник не зберігся, Ковалинський пише про нього, що він був зрозуміліший для учнів, як підручник Г. Кониського, і давав точніші вияснення окремих понять. Сковорода почав був навчати згідно зі своїм пляном, і його лекція дуже подобалася студентам, але єпископ не хотів погодитися на Сковородин прозкт, і звільнив його зі становища вчителя. Єпископ наказував Сковороді викладати поетику згідно з підручником Кониського. Та Сковорода не міг погодитися на мертвий підручник, писаний латинською мовою Кониським. Шевчук описує нібито першу лекцію Сковороди, яка виглядала в очах повістярка так:

„Григорій лишився віч-на-віч з учнями. Вони сиділи принашклі, чемні і насторожені. Роздивлялися нового вчителя. Він усміхнувся, і кляса зідкнула полегшено.

— Панове, други! — почав Сковорода лекцію. Студенти презирнулися, захвилювалися. — Латина — хороша мова, — відповів на їхнє німе запитання. — Цією мовою говорять з нами великі римляни і достославні мужи науки нині. Хвала і слава мудрим! Але навіщо нам позичати воду, коли у нас своя криниця, глибока, чиста і невичерпна? Ви всі майбутні пастирі свого народу, поети, воїни, яким стояти на варті волі, мудрости. Народ могутній вами, а ви — народом. Ви не Івани без роду-племени, а козаки, діди яких громили шляхту і потрясали порту (Туреччину — Л. Л.). Ви спадкоємці, весе-

лих, щедрих, дзвінкоголосих русичів, що переймали славу у печенігів, половців та Візантії.

Поєзія — не хитромудра пташка, а меч духовний; разючий, гострий в руках умілого, і шмат простої криці в руках того, хто не навчився користуватись зброєю.

Ми з вами мусимо цього навчитися. І навчимося!

Є тридцять способів складати вірші, а тридцять перший — ваш. Якщо, звичайно, не розминулися з музами...” (стор. 41).

Єпископ, як пише Ковалинський, „перемінив своє незнання на непотух Сковороди, і самозарозумілість про свою вченість на гордість і премудрість філософа” (II, 490) і звільнив Сковороду зі щойно започаткованої ним праці в колегії. І так не молодий вже Сковорода залишився знов без засобів до життя. Жив у свого приятеля, який, як пише автор життєпису Ковалинський, високо цінив мудрість Сковороди, але не розумів його убожества. Та, на думку автора життєпису, „нужда шліфувала серце Сковороди і сіяла в ньому насіння терпіння, яке робило його мудрим і щасливим” (II, 491).

В ПОМЩИКА СТ. ТОМАРИ В СЕЛІ КОВРАЇ

На початку 1754 року Сковорода почав чити в селі Ковраї в Переяславщині поміщицького сина Василя. Поміщик звався Стефан Томара.

Сковорода коротко жив в Україні, але вже зазнав аж двічі спокуси, яка ловила майбутнього філософа у свої сіді. Василь Шевчук поділив свою повість-роман про Сковороду на 12 сідей, які ловили його та відтягали від служіння правді й Україні. „Перша сідь” — це намова генерал майора Вишневського, щоб Сковорода не їхав в Україну, тільки в Москву, бо там зробить напевно кар’єру. Український філософ не послухав Вишневського. Не послухав Сковорода і пере-

яславського єпископа та не відступав від своїх засад і втратив щойно почату працю в Переяславській колегії.

Стефан Томара знав німецьку мову і хвалився тим, що його мати була курляндською шляхтянкою. Про його ставлення до дидискала свого сина, свідчить те, що впродовж року він ні словом не відозвався до Сквороди, хоч навчання відбувалося в кімнаті, в якій часто перебував старий Томара. Та Скворода не турбувався цим. Криза постала була одного разу тоді, коли вчитель гостріше відозвався був до свого учня, і коли служба донесла про це матері учня, яка домагалася прогнати „загострого” вчителя. Та вдалося цю справу мирно поладити, і Скворода залишився на праці в поміщика. Тут треба додати, що молодий Томара любив свого вчителя і, будиши дорослим, запрошував його до себе в гостину аж на Кавказ, де працював.

Згадати треба хоч коротко про ті соціальні й політичні зміни, що проходили в Україні в другій половині 18-го віку. В Лівобережній Україні відбувався поволі процес закріпощення селян на взір кріпосницького стану в Московщині. „Офіційно закріпачення основної маси українського народу – селянства, — було завершено 1760 р. універсалом гетьмана Кирила Розумовського і селянин міг тепер переселитися в інше місце тільки за писаним дозволом поміщика. Указ Катерини II з 1763 р. підтвердив цей універсал. В травні 1783 р. цариця остаточно запровадила на Україні кріпосницький стан. Переходи селян було заборонено цілком. Утеча від поміщика каралася нещадно” (Історія української літератури, Київ, 1969, II, стор. 7).

Панами, власниками кріпаків на Лівобережжі й на Слобожанщині була українська генеральна, полкова й сотенна старшина, а також решта дворян, що захопила величезні земельні простори. „Жалованная гра-

мота дворянству” з 1785 р. поширювала права і привілеї російських дворян на козацьку старшину. В 1764 р. ліквідовано гетьманський лад на Україні. Малоросійська колегія була тоді верховним державним органом. В 1775 р. московські війська підступно захопили Запорозьку Січ, а цариця Катерина II видала наказ про знищення цього останнього пункту автономії України. В 1781 р. скасовано полковий адміністративно-політичний лад на Лівобережній Україні, яка поступово ставала звичайною провінцією Росії.

Не краще було й на Правобережній Україні, що була під Польщею, де також була панщина. В 1772 р. Галичина дісталася під Австрію в першому поділі Польщі, а під кінець 18 віку переважна більшість українських земель знайшлася під російським пануванням (другий поділ Польщі в 1793 р., а третій в 1795 році).

Український нарід пробував у повстаннях оборонити свою волю, але обидва поневолювачі України — Польща й Московщина — криваво здушували визвольну боротьбу, збройне повстання гайдамаків в 1768 р. на Правобережжі та повстання селян в Турбаях на Полтавщині 1789. (Там таки, 8-9).

Скворода перебував в селі Ковраї та в Переяславщині в рр. 1753-1759. Він закінчив був шкільну освіту, яку тепер, перебуваючи між народом, брав за основу свого світогляду, згідно з яким старався жити та пером працювати в обороні волі й добробуту свого народу.

В листопаді 1758 р. Скворода написав свій „Сон”, в якому бачить різні сцени тодішнього життя. Автор бачив „царські чертоги”, в яких багатії співали, танцювали та вживали всіх життєвих розкошів. Був автор і „в храмі прекраснім”, і між бідаками. Скворода в цьому творі символічно показує, як люди нищили людей, щоб тільки втриматися при житті. Той сон, що приснився авторові, „не

меньше усладил меня, как и устрашил". (Твори, II, 495).

Ковалинський пише в „Життєписі Сковороди", що наш філософ „почав тоді, в Ковраях відчувати смак до свободи", яка звільняє людину від життєвських пристрастей.

В ХАРКІВСЬКІЙ КОЛЕГІЇ

Основними освітніми центрами України в другій половині 18 віку були Києво-Могилянська Академія та три колегії: Чернігівська, Переяславська й Харківська. Про перебування Сковорода в Переяславі вже знаємо. До Харківської колегії прибув Сковорода в 1759 році, і майже 10 років мав зв'язок із цією школою.

Харківську колегію засновано в 1726 р. Її фундатором був білгородський єпископ Єпіфаній Тихорський. Князь Михайло Голіцин подбав про те, щоб новий навчальний заклад готував не тільки духовних осіб, і щоб він був не в Білгороді, як проєктував єпископ, але в центрі Слобідської України в Харкові. Школа мала такі класи, як і в Київській академії. 1-а класа — інфірма, 2-а класа — аналогія, 3-я — граматика, 4-а — синтаксина, 5-а поетика, 6-а — риторика, 7-а філософія, 8-а — теологія. Всі класи мали програму одного року, а філософія — двох років. Богослов'я тривало 4 роки.

Пожвавився рук в Харківській колегії в 1758 році, коли білгородським єпископом став колишній студент Київської академії Іоасаф Миткевич. Він вирішив оновити склад професорів, затруднюючи здібних та тих, що відзначалися вченістю. Єпископ Миткевич найменував на префекта колегії і на викладача філософії Лаврентія Кордета, що студював економіку й географію краю. На архімандрита призначив єпископ Гервасія Якубовича.

Отець Гервасій рекомендував єпископові Сковороду на вчителя колегії. Сковорода тужив за тим, щоб мо-

гти навчати молодь, тому прибув до Харкова, де представлено його спископові, який найменував його на учителя поетики. Сковорода почав працювати в 1759 році в колегії і був там діяльний аж до 1764 р. (з перервою в 1760-1761 шкільному році). В тому то навчальному році звільнено Сковороду з праці в колегії тому, що не хотів обороняти перед консисторією свій підручник поетики, який вірно могли б оцінити, — як думав автор, — тільки фахівці від цього предмета.

І так Сковорода один рік не працював в колегії, живучи у свого приятеля в селі Стариця, дуже мальовничій місцевості недалеко від міста Білгорода. Там проводив він час на роздумах про пізнання самого себе та розмовляв із кріпаками, монастирськими селянами. Широко розходилася слава про цього, дивного для доккілля вченого.

Раніше йому пропонували висвятитися на священика, бо єпископ Миткевич бачив у Сковороді людину, яка могла б стати ректором колегії, але Сковорода відкинув цю пропозицію, кажучи: „Хіба ви хочете, щоб і я збільшив число фарисеїв? Іжте жирно, пийте солодко, одягайтеся м'яко й монашествуйте!" Сковорода вбачав монашество в житті „нестяжательному, довольстві малим, здержливості, в усуненні всього непотрібного, щоб придбати найпотрібніше... в пошукуванні за славою Божою, а не славою людською" (Твори, II, 498).

І так цілий рік Сковорода не працював у колегії, та випадок вирішив так, що філософ знов вчив у цій школі. Протоіреї о. Петро мав племінника в колегії і просив Сковороду допомогти йому в науці грецької мови. Коли Сковорода побачив цього племінника, яким був Михайло Ковалинський, з того часу, як пише А. Ніженець, „розпочинається у Гр. Сковороди дружба із М. Ковалинським, учнем колегії, яка триває усе життя. Сковорода радо погодився

навчати в колегії, щоб тільки могли мати виховний вплив на свого учня-приятеля". М. Ковалинський зараз після смерти Сковороди написав славу „Жизнь Григорія Сковороди". Написаний цей твір, як автор зазначив „в древнем вкусе", і зачинається словами Горація: „Non omnis moriar" („Не увесь я умру").

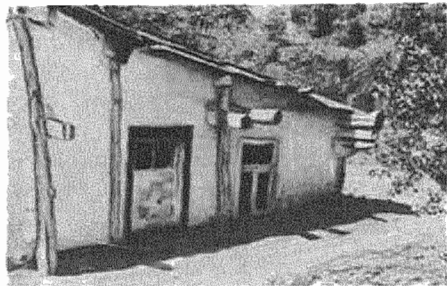
І так Сковорода працював в колегії три навчальні роки, від 1761 до 1764 р., коли ворогам філософа вдалося таки позбутися його зі школи. Не любили його реакційні учителі та заздрисні колеги, які своїм знанням не могли рівнятися з філософом. Залишивши колегію, Сковорода жив на Слобожанщині, де провів майже 20 років свого життя. Філософ любив Слобожанщину, як „рідну тітку, а Україну — як рідну матір".

Та склалося так, що філософ ще раз вернувся на один шкільний рік, 1768-1769, до колегії, при якій, заходом генерал-губернатора Щербиніна, відкрито додаткові класи для дітей дворянства й інших світських станів. „Це була окрема школа з практичним ухилом, де викладалися вища математика, геодезія, інженерія, артилерія, географія, музика, малювання та європейські мови: італійська, французька і німецька. В цих додаткових класах викладали і катехізис, цього саме предмета мав навчати Гр. Сковорода. Сковорода викладав в дійсності „курс християнського доброчинства", це значить етику".

Церковна влада була проти Сковороди, і він в 1769 році мусів залишити працю в школі і тепер вже назавжди.

Тут треба згадати, що в 1764 році філософ зі своїм учнем Ковалинським відвідав Київ. Про цю подорож пише П. Попов так:

„В Києво-Печерській лаврі Сковорода зустрів колишніх своїх товаришів по академії, знайомих і родичів, які стали ченцями. Вони умовляли його невідступно: „Годі тобі блукати по світу! Час причалити до приста-

Рештки хати, в якій жив Сковорода, працюючи в Харківській Колегії

ні! Нам відомі твої таланти, свята Лавра прийме тебе, як своє чадо, ти будеш стовпом церкви і красою обителі!

— Ах, преподобні! — з запалом відповідав Сковорода. Я стовпотворіння собою умножати не хочу, досить і вас, стовпів неотесаних, в храмі Божому!" (24).

Також і губернатор Євдоким Щербинін намовляв Сковороду, щоб вибрав собі якесь постійне зайняття. Гр. Сковорода йому відповів:

— Шановний пане! Світ подібний до театру; щоб грати в театрі з успіхом і похвалою, беруть ролі за здібностями. В театрі дійову особу хвалять не за знатність ролі, а за вдалість гри. Я довго міркував про це і після великого іспитування себе побачив, що не можу в театрі світу представляти жадної особи вдало, крім низької, простої, безтурботної, самотньої. Я цю роллю обрав, узяв її і — задоволений. Губернатор, подивившись на нього з вдволенням, полюбив його і сказав присутнім:

— Ось мудра людина! Він дійсно щасливий, менше було б на світі дурниць і невдоволення, коли б люди так думали. (Твори, II 511).

Як Сковорода дивився на ціль життя, це видно з розмови, що її вів наш філософ із своїм колегою з Київської академії Кирилом Ляшевицьким, що був намісником Троїце-Сергієвої лав-

ри в Москві і вславився був як проповідник. Кирило каже Сквороді:

— А ти йоржистий, як і колись.

— Та й ти нівроку був на язык.

— За десять років обчоргав, стер. Вже як стара мантачка, — зітхнув намісник скрутно. — Гадаєш, легко годити Богу й людям?

— То не годи.

— А сан? А звичка жити в постійній шані, славі? А недалеко старість?

— Од всього найдорожчий душевний мир і спокій.

— Душевним миром не будеш ситий, Грицьку.

— Не в ситості, Кириле, щастя, а в сродній праці, в певності, що ти живеш по правді, не робиш шкоди іншим і не даєш нікому й свою мервиту душу.

— Та ж світ — не рай, — не приставав на те намісник. — Тут кожен рве собі. Кричать про совість, душу і про любов до ближнього, самі ж, що можуть, тягнуть. А я по-твоему, стояти мушу збоку, дивитися й ковтати мовчки слину? Ні, красно дякую! Нема дурних... От як усі так житимуть, тоді і я, будь ласка.

— Ти ж проповідник, пастир!

— Я й проповідую, картаю жадібність, нечесність, підлість і всі гріхи на світі.

— А сам?

— А сам живу, як можу!

— І люди вірять твоїм словам-облуді?

— Не знаю. Плачуть.

— З горя?

— Піді спитай... (Шевчук, 105).

Очевидно, що Скворода не міг серед таких обставин „представляти вдало” якусь визначну роль. Він вибрав роль вчителя народу і виконував її серед широких кіл українського населення: навчав селян-кріпаків і панів, які почали тоді служити не рідному народові, а Москві, яка той нарід угнітала.

Скворода хвалить свого учня Михайла Ковалинського за відвагу і називає його „козарлюгою”. Втішений

похвалою, Михайло повідомив свого вчителя, що „вчора знову втекло аж троє з бурси”.

— На Запорозжя?

— До Петербурга, у гольштинці.

(Тут треба пояснити, що цар Петро III, який короткий час панував після цариці Єлисавети (1761), організував окремі полки, що їх звали „гольштинськими”, бо любувався в муштрі — Л. Л.).

Скворода на це відповів: „Сказались люди”.

— Клич імператора! — проголосив Михайло, — Я мало сам...

— Крий Боже! — скрикнув Скворода. — Не смій про це і думати.

— Мундир, чини, походи!.. — мрійливо мовив хлопець.

— З людини вільної стати лялькою, якою граються нікчеми? — спитав Скворода.

— Але ж то цар... промовив згодом. — Його величність... Наш імператор!

— Ти мислиш, хлопче, як свиняча голова, — сказав Григорій різко. — Який він „наш”? Ти обирав його на трон? Чи, може, ти йому вручав державу й скіпетр?

— Цар Богом посланий...

— Для дурнів басчка, яку царі самі ж і вигадали. (Шевчук, 150).

Скворода був за республіку, він уважав Гетьманщину й Запорозьку Січ за республіку. Михайло прийняв погляди Сквороди за свої, і філософ сприйняв це схвильовано: „Він найбагатший в світі! Він має друга, учня і послідовника. Яке це щастя Господи!” (Там таки, 153).

Оця велика взаємна приязнь між Ковалинським і Сквородою була сіллю в очах всіх тих, які не любили філософа, і які очорнювали його в неморальних діях зі своїм улюбленим учнем, як це було колись у старинній Греції. Та це був явний наклеп на філософа та тих поступових і патріотичних професорів, які також були республіканцями й українськими патріотами. До них належав і префект

колегії Л. Кордет, який повідомляв Сквороду про нову царицю Катерину II таким віршем:

*Лизали сідниці царю-п'яниці,
Тепер лизатимемо імператриці...*

Кордет випив чарку з горя і сказав до Сквороди:

— Не козаки ми, Грицьку, а по-ложливі голодні миші. За крихту хліба перегризаємо самі собі горлянки. А де ж конкордія, де згода, єдність нації?! Він випив другу чарку й наповнив знову. — Вп'ємся, друже з горя... чи то пак із радости! (Шевчук, стор. 155).

Ректор академії Костянтин Бродський довідався, що учень М. Ковалинський, який тоді мав сімнадцять років, „поширює думки, ворожі церкві“, які міг почути тільки від свого учителя Сквороди. На оборону загроженого прогнанням зі школи, став Скворода. Ректор запропонував філософові „узяти сан чернечий“ і тоді цю справу затушують у школі.

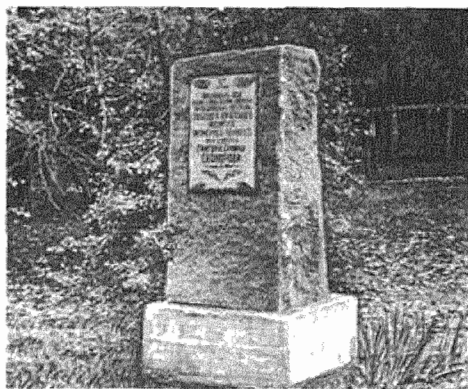
Скворода на це відповів, що не хоче „ховатися за спину церкви“, щоб рятувати хлопця і готов всю провину взяти на себе, бо „краща смерть або каторга, як кривлення душею“. Тоді ректор Бродський запропонував нову розв'язку.

— То напиши похвальну віршу на честь вошестя імператриці Катерини II на престол. — Це був би добрий щит.

Та Скворода відмовився, відкинув і цю сіть, якою його ловили. (Шевчук, 157-158).

ГРИГОРІЙ СКВОРОДА 25 РОКІВ ЖИВ ЯК МАНДРІВНИК ПО УКРАЇНІ

Покинувши Харків, Скворода замешкав на пасіці в селі Гужвинському, що було власністю поміщиків Зембровських. Пасіка була серед густого лісу, і філософ мав спокій та міг науково працювати. Пан Зембров-

Гранітний монумент у Бабаївському лісі, встановлений на пам'ятку перебування в цих місцях Г. С. Сквороди

ський ще не цурався закріпачених братів по роду-племені, він вже кілька разів запрошував Сквороду зайти до нього та пожити деякий час.

В селі Гужвинському Скворода писав філософічні твори. Та вороги його і там не дали йому спокою і поширювали на його різні наклепи, як про „богсхульника“ і „багатствоненавистника“ та „мізантропа“, який грішить і тим, що відмовляє людей, щоб не їли м'яса та не пили горілки. Довідавшись про це, Скворода прибув до Харкова, де на одному зібранні більшого числа людей вияснив цю справу з таким успіхом, що змусив своїх всрогів до мовчанки. Ковалинський написав про це:

„Слухачі Сквородиноного вияснення дивилися один на одного, і ніхто ні словом не відповів Сквороді, який вклонився всім і вийшов“. (Твори, II, стор. 516).

Найближчим місцем перебування філософа було село Гусинка в Ізюмському повіті в Харківській губернії, що було власністю поміщиків Розальйон-Сошальських. Молодий Сошальський просив Сквороду жити в нього, та філософ знову вибрав собі пасіку.

В 1770 році разом з О. Сошальським Скворода відвідав Київ і перебув у свого родича, Юстина Звіраки, начальника Китаївської пустині в Китаєві (мальовничій лісовій місцевості під Києвом) три місяці. Вернувшись до Гусинки, почав філософ правдиво мандрівниче життя. П. Попов лаконічним стилем реферує про це так:

„Тепер він дедалі частіше переходить з місця на місце, виправдуючи свою славу мандрівного філософа. В цей період Скворода перебував або у селян, або в освічених, вільнодумних поміщиків. Крім Розальйон-Сошальських, він бував у Тев'яшових в Острогозькому повіті на Вороніжчині; у Донець-Захаржевських в селі Великому Бурлуку, Куп'янського комісарятства, Ізюмського полку; у Петра Щербиніна або у священника Яковова Правицького в селі Бабах (околиця Харкова); у свого учня Михайла Ковалинського в селі Хотетові, за 25 км. від Орла; у Андрія Ковалівського в селі Іванівці, або Павіванівці, за 40 км. від Харкова і нарешті в самому Харкові, де філософ мав багато друзів серед різних верств міського населення: аптекарів, торговців, живописців тощо. Бував іноді і в монастирях, але переважно невеликих, непривілейованих, розташованих в мальовничих місцевостях: Охтирському, Сумському, Святогірському та інших” (стор. 30-31).

М. Ковалинський пише у своєму життєписі Скворода, що в 1770-1780-их роках український філософ втішався „і доброю і лихою славою по всій Україні, Малоросії і далі. Одні ганьбили його інші хвалили, всі хотіли бачити його” (II, стор. 519).

Філософ передбачав свою смерть і бажав ще за життя побачити свого колишнього учня, свого духового наслідника — Михайла Ковалинського та поїхав до нього до села Хотетова недалеко міста Орла, де говорив йому про своє життя, немов залишаючи своєму учневі всі свої духові скарби, своє навчання. Ковалинський хотів

затримати свого вчителя довший час в себе, але він, відчуваючи свою близьку смерть, поспішав в Україну, хоч це була осінь і падали зливні дощі. Прибувши до Іванівки недалеко Харкова, Скворода прожив ще один місяць і помер 9 листопада 1794 року. Згідно з переказами сучасників „Скворода сам собі викопав могилу в саду, переодягнувшись в чисту білизну, поклав під голову чорнетки своїх творів, накрився сірою селянською свитою і спочив навіки” (Попов, 37).

На його могилі мав бути напис: „Світ ловив мене, але не спіймав”. Який це світ хотів зловити нашого філософа? Попов цитує твір Сквороди під заг. „Боротьба чорта з Варсавою” (Сквородою) і відповідає, що філософ „не ухилився від світу як такого, а тільки від „поганого його серця”, це був світ гнобителів народу, світ несправедливості, пільми” (стор. 37). Можемо ще додати, що Сквороду ловив той світ, який тоді, в другій половині 18-го віку, нищив волю України. Г. Скворода не поїхав до Москви, ані до Петербурга, де міг зробити кар'єру. Не дав себе зловити і тим сітям, які закидали на нього ті українські вищі духовники, що очолювали тодішні колегії в Переяславі і в Харкові.

Скворода симпатизував із тими січовиками, які зі зброєю боролися проти Польщі й Москви. Він осуджував тих українських вчених, які йшли в Московщину, покидаючи працю для свого народу в Україні. Філософ був проти тієї української козацької старшини, яка закріпощувала український нарід. Не боровся він зброєю, але своїм говореним і писаним словом, своїми літературними і філософськими творами, якими освідомлював своїх братів про їх людські права та підтримував віру в те, що правда і справедливість таки мусять запанувати в світі.

Поетичні й літературні твори Сквороди, насичені його філософськими думками, та його філософські трак-

тати мають літературну форму. Часто це діалоги, або розмови більшого числа осіб про різні філософічні проблеми з ділянки теорії пізнання, етики або педагогіки.

Розгляньмо всю творчість Сквороди, починаючи від його поезій, бо їх найраніше почав філософ писати, і їх найбільше знають ті, що вчилися дечого про Сквороду в школах.

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ СКВОРОДИ

За життя Сквороди, на жаль не був надрукований ані один його твір. Письменник, згідно з бароковим звичаєм, об'єднав 30 своїх віршів у збірці під заголовком „Сад божественних п'єсней прозябший из зерн священнаго писанія”. Ці вірші написав Скворода в роках 1758 до 1785 року. Та найбільша частина цих поезій написана в 1760-их роках. Вірші писались з різних приводів, і їх поет об'єднав під одним заголовком тоді, коли був написаний останній вірш. Окремі вірші називаються „піснями”, є їх 30 і не всі вони є „божественні”, бо ця назва умовна, і в багатьох піснях нема релігійного змісту, кожна „пісня” має епіграф з Біблії, деколи штучно прив'язаний до змісту вірша.

І так відомий вірш Сквороди „Всякому городу нрав і права” — це „десята пісня” зі збірки „Сад божественних п'єсней”. Ця пісня має такий епіграф: „Блажен муж, иже в премудрости умрет и иже в разумѣ своимъ поучается святинѣ” (Сирах).

Тут треба пояснити, як читати твори Сквороди, який не писав українською мовою, бо її тоді ще не вживали в літературі. „Писемна мова Сквороди була мішана: вона складалася з елементів української, російської та традиційно-книжної старослов'янської мов” (Попов, 66).

Та сам Скворода уважав свою писемну мову українською. Попов підкреслює і те, що тоді не було окремого українського алфавіту й українського правопису, і тому Скворода

свої твори транскрибував по-російськи.

„Наприклад, писалося „ѣ”, а вимовлялося „і”, писалося „кто”, „как”, „знал”, а вимовлялося „хто”, „як”, „знав”. Приклад: Ты как рыба с водою — фактично звучало: Ти як риба з водою”. Мова творів Сквороди не була цілком українська, однак вона не була і російська. Шевченко ще юнаком малював Сквороду, але відомий шевченкознавець Павло Зайцев в поясненнях до Шевченкової повісти „Близнята” вірно написав, що Шевченко „вболівав над тим, що в особі Сквороди Україна могла б мати видатного поета, коли б він не писав своїх віршів отим дивним „язичієм”. (Повне видання творів Т. Шевченка, Чикаго, 1960, В-во Миколи Денисюка, том VIII, стор. 361). Відомий славист-філолог, Шевченків приятель Осип Бодяняський твердив, що Скворода „писав по-українськи (по-малоросійськи), але трохи неправильно і мішав слова” (Попов, 68). Все ж таки філософ відкривав шляхи до дальшого розвитку національної літератури, зокрема в поезії, яку започаткував Іван Котляревський, чотири роки після смерті Сквороди.

ВСЯКОМУ ГОРОДУ НРАВ І ПРАВА

Це десята пісня збірки „Сад божественних пісней” і має за мотто згаданий вище епіграф „Блажен муж, иже в премудрости умрет”, що тісно в'яжеться зі змістом цілої пісні.

*Всякому городу нрав і права;
Всяка іміет свой ум голова;
Всякому сердцу своя есть любовь,
Всякому горлу свой есть вкус*
[каков,

*А мні одна только в світі дума,
А мні одно только не йдет з ума.*

*Петр для чинов угли панскій трет,
Федька-купец при аршині все лжет,
Тот стройт дом свой на новий манір,
Тот все в процентах, пожалуй,*

[повір!

*А мні одна тільки в світі дума,
А мні одно тільки не йде з ума.*

*Тот неперестанно стягає ґрунта,
Сей іностранні заводит скота.
Ті формірують на ловлю собак,
Сих шумит дом от гостей, как*

[кабак, —

*А мні одна тільки в світі дума,
А мні одно тільки не йде з ума.*

*Строїт на свой тон юриста права,
З диспут студенту трещит голова.
Тьх безпокоїт Венерин амур,
Всякому голову мучит свой дур, —
А мні одна тільки в світі дума,
Как би умерти мні не без ума.*

*Смерте страшна, запашняя косо!
Ти не щадши і царских волосов,
Ти не глядиши, гді мужик, а гді*

[цар, —

*Все жереш так, как солому пожар.
Кто на ея плюет острую сталь?*

Тот, чия совість, как чистий

[хрусталь...

В цій шестистрофовій сатирі автор висміває майже всі тодішні стани в Україні: чиновників, що витирають панські кути, купців-обманців, лихварів, поміщиків, що стягають ґрунти від селян і козаків, роблячи їх кріпаками; тих, що наслідують чужі моди в будівництві і в сільському господарстві; і тих, що нічого не роблять, тільки бавляться. Дісталосся тут і несправедливим правникам, не забув автор і про студентів, які в школах мусіли вести довгі дебати, бо цього вимагала схоластична система в тодішніх школах.

Поет порушив болючі проблеми, і його твір подобається народним масам, а кобзарі і лірники взяли цю Сковородину пісню до свого репертуару. Треба пригадати, що один із варіантів цієї пісні використав Іван Котляревський для змалювання образу Возного в „Наталці Полтавці”. П. Попов (75), звертає увагу на те, що Іван Котляревський назвав Возного Теперваковським, а одним із героїв Сковоро-

диної притчі „Убогий жайворонок” є тепервак, по грецьки Салакон, що означає лицемірного хапуна й хвастуна (I, 516).

Наведемо ще 18-ту пісню, бо тоді матимемо більше матеріалу, щоб оцінити форму поезій Сковороди.

18-та пісня має мотто зі Святого письма: „Господь гордим противить-ся, смиренным же дает благодать”.

*Ой ти, птичко жолтобока,
Не клади гнізда високо!
Клади на зеленой травкь,
На молоденькой муравкь.
От ястреб над головою
Висит, хочет ухватить,
Вашею живет он кровью,
От, от кости он острит!*

*Стоїт явор над горою,
Все кивает головою.
Буйні вітри повівають,
Руки явору ламают.
А вербочки шумяют низко,
Волокут мене до сна.
Тут течет поточок близко;
Видно воду аж до дна.*

*На что ж мні замисляти,
Что в селі родила мати?
Нехай у тьх мозок рвется,
Кто високо вгору дмется.
А я буду собі тихо
Коротати милий вік.
Так минет мене все лихо,
Щаслив буду человек.*

П. Попов написав, що Сковорода використав тут „народнопоетичні образи жовтобокої пташки, яка в'є гніздо високо, і явора, що росте на горі, для проведення своєї думки про небезпечність для людини високого становища в світі” (73). Нам здається, що тут треба б додати, що філософ „бачив небезпечність високого становища в світі”, бо тоді були такі обставини в Україні, волю якої нищила тоді Москва. Сам Сковорода радо працював на вищих становищах в колегіях, але він не міг погодитися з тим, чого від нього вимагали ті, що

мали владу над ним. Сковорода бачив, що ті його колеги, які пішли служити Москві, пропали для свого народу, а ті, що думали ще про Україну, були нещасливі та деколи нещасливо кінчали життя.

Вірш „Ой ти, птичко, жолтобока” ще за життя його автора був популярний, його переписували й передруковували в численних співаниках. Попов підкреслює, що „це була (також пісня 13-а „Ах поля, поля зелені, поля цвітами распещрены!”) — перші народні пісні літературного походження в українському фолкльорі, авторство яких точно відоме” (73).

**

Сковорода був професором поезики, і як такий мусів складати вірші. Він був автором оригінального підручника поезики, проти якого виступив шкільний провід, і який до нас не дійшов. Поезії Сковороди можуть бути доказом того, чого їх автор, як теоретик, вимагав від цього роду літературної творчости.

Дмитро Чижевський в „Історії української літератури”, (Нью Йорк, видання УВАН у США, 1956), пише, що у 18 віці „в українських школах вищого типу навчають бароккової поезики та плекають бароккову поезію. В основі не виходить за межі традиції (хоч дуже рішучий реформатор в окремих питаннях) останній великий український письменник епохи барокко, Гр. Сковорода” (253).

В поезіях Г. Сковороди є незвичні для теперішнього читача ритми, рими, образи, символи, тропи й фігури, і це все, як пише Попов, „ускладнює сприйняття цих творів” сучасним читачем (стор. 87).

Та треба ствердити, що Сковорода не писав таких „курйозних віршів”, якими пописувався його попередник Іван Величковський (помер 1726 р.). Величковський у „Млеці” навів численні зразки курйозних віршів, які називав „ехом”, „раком”, „раком словом”, „азбучним віршом”, „жар-

товним віршом”, Ось зразок „рака”, вірша, який можна читати направо, або наліво, і він так само звучить:

*Анна во дар бо им'я ми обрадованна,
Анна дар и мні сінь мира данна...*

Старі силабічні вірші мали жіночі рими, а Сковорода в численних своїх поезіях користується і чоловічими римами, як це бачимо у вірші „Всякому городу нрав і права”, де у всіх 34 рядках вірша наголос є на останньому складі рядка. У Сковороди число чоловічих римів майже таке саме, як жіночих. Це була важлива реформа, яка злагіднювала монотонію силабічного вірша, що брав до уваги число складів в рядках окремих строф.

Своїми віршами практично зреформував Сковорода і рими тодішньої поезії, бо він почав вживати „багато вільних, неповних або приблизних рим. Це теж сприяло „розкріпаченню” українського вірша, надавало йому більшої гнучкости, оперативности” (Попов, 88).

Ось деякі приклади. *в о з з в а в и й*
— слави; *і з б р а н н е* — — Бо-
гдане; *р е в н о* — *д р е в н о й*. Де-
коли між подібними римами стріча-
ється асонанси: *у м е н я* — *у д н я*;
с п о с о б н і й — *п р е п о д о б н і й*, а
часом є алітерації: *п р о ш л а* —
п р и ш л а; *з а р я* — *з р я т*. Є у Ско-
вороди і складні рими: *о т к р о й* —
т о м о й; *ж и в у т* — *т у т*; *н е б е с н і*
— *с е г о б е з д н і*. (П. Попов, 89).

В основному Сковорода залишався силабістом, але його вірші деколи наближалися до народних пісень, а деколи мали риси силабо-тонізму. І так у вірші „Всякому городу нрав і права” всі рядки мають по 10 складів із цезурою після шостого: 6+4. Рефрен в цьому вірші побудований на контрасті:

*А мні одна только в світі дума,
А мні одно только не йдет з ума!*

Отже рефрен є антитезою до цілої строфи.

Пісня „Ой ти, птичко, жолтобока” має схему народних пісень (4+4). Сам Скворода написав у поясненні (I, 467), що його пісня „Зима преїде, Сонце ясно Мьру откры лице красно” — це „одна із давніх українських пісень”, і що вона — „милая ікона, що представляє весну”. (Тут треба пригадати відому пісню: „А вже весна, а вже красна” (4+4).

Пісня „Ой ти, птичко жолтобока” „має восьмискладовий рядок із цезурою після четвертого складу (схема народної щедрівки) і водночас у чергуванні наголошених і ненаголошених складів дає майже правильний чотиростопний хорей. На думку Л. Є. Махновця вірш „Всякому городу” звучить як чотиростопний дактиль (Історія української літератури, Київ, 1969, том II, стор. 129). Є в Сквороди вірші, що мають майже ямбічний розмір — пор. „Разговор о премудрости” (II, стор. 84-85).

Попов кінчає розділ про поетичну творчість Сквороди твердженням, що „новаторство його в українській поезії полягало ще й у тому”, що він був проти схоластичного формалізму, і не копіював своїх попередників, бо „був відданий внутрішньому покликанню — природному хистові мистця” (69).

Скворода писав „пісні” на релігійні теми та різні вітальні вірші, але в них не було підхлібства ані фальшу. У 26-ій пісні Скворода вітав єпископа Іоанна Козловського, як він „вступав на Переяславський престол” і закінчив своє 30-рядкове вітання такою строфою:

*Христе, источник благ святой!
 Ти дух на пастиря ізлий твоей.
 Ти будь йому оригінал.
 Чтоб, на его смотря, поступал
 Пастви его всяк человек,
 I продолжи ему щастлив вік.*

(II, 47)

Цей вірш свідчить про те, що Скворода вірив тоді в Бога. Був це 1750 рік.

Скворода любив число 30: він в „Саді божественних пісней” вмістив 30 пісень, а в збірнику „Басні харківськія” зібрав 30 казок і подарував їх своєму приятелю Опанасу Панкову.

Першу байку написав Скворода в 1760 році, коли почав учити в Харківській колегії. Була це, „Басня Езопова, преображена на новий вид малоросійськими фарбами, для учеников поетики в Харкові”. Ця перерібка Езопа була віршована. Її зміст такий: Козля відбився від стада, і тоді його хотів з’їсти Вовк. Та Козля просило Вовка, щоб ще заграв йому на флейті. Вовк грав, але набігли собаки й розірвали Вовка. Байка закінчується такою мораллю:

*На что стал ти капелмейстром,
 З роду родившись козмейстром?
 Не лучше ль кози справлять до
 [росолу,
 Неж заводити музикантську
 [школу?*

Відійшовши з колегії назавжди в 1769 році, поет в роках 1769-1774 написав 15 байок, але прозою. В 1774 році, живучи в селі Бабах під Харковом, Скворода написав ще 15 байок і подарував цю збірку О. Панкову та повчив його в окремому листі, щоб не дивився з погордою на байку, бо байка — це те саме, що притча. Байка це забавний жанр літератури, але її знали вже старинні філософи. „Лавр і в зимі зелений. Подібно мудрі мудрі пізнають правду в забавках і відрізняють правду від брехні” (II, 102).

Цей лист писаний в 1774 році. І тоді Скворода кінчає листа: „Бог тебе да благославляєт!” Коли віруєш, то не пошкодить тобі „навіть поганська їдь”. (Там таки, 103).

Ось деякі заголовки Сквородиних байок: „Собаки”, „Ворона і Чиж”, „Ж а й в о р онки”, „Голова і Тулуб”, „Чиж і Щиглик”, „Орел і Сорока”;

„Вітер і Філософ”, „Змія і Буфон”, „Собака і Кобила”, „Щука і Рак”, „Пчела і Шершень”, „Соловей, Жайворонек і Дрозд” (II, стор. 104-150). Треба ще додати, що Скворода вставляв у свої філософічні трактати короткі оповідання типу байок або й самі байки. І так у творі „Разговор дружескій о душевном мири” (I, 207-247) стрічаємо байки, бо за їх допомогою філософ хотів поширювати своє вчення, як видно з філософічного трактату „Пря (суперечка) бісу со Варсавою (Сквородою)”.

Сквородині „байки мають по дві частини: оповідання, або фабулу, і висновок, мораль, яка впливає з оповідання. Останню частину автор називає „силою”. В першій п'ятнадцять байок „сила” є дуже коротка, а в другій частині „сила” щораз більша. В 30-ій байці „сила” більша від фабули чотири рази” (Попов 99). Попов вірно підкреслив, що в пізніших байках Скворода філософ і мораліст бере верх над Сквородою письменником, мислитель — над художником.

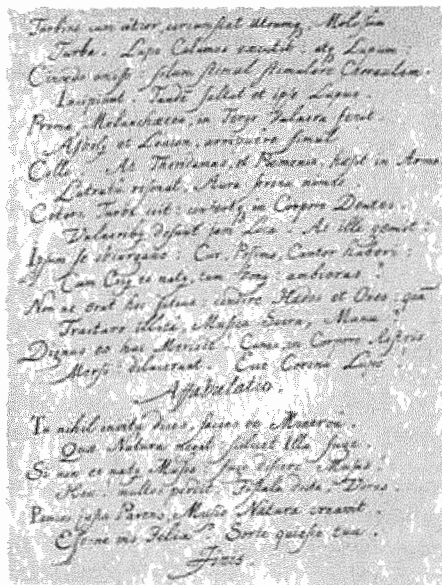
Погляньмо на деякі байки. Ось байка „Голова і Тулуб”, що має 8 рядків (байка 30-а „Соловей, Жайворонек і Дрозд” має аж п'ять сторінок):

Чѣм би ти жива била, — спросил Тулуб Голову, — если би от мене жизонних соков по части в себе не вытѣнявала?

— Сіе есть самая правда, — отвѣчает Голова, — но в награждение того мое око тебѣ свѣтом, а я вспомоществуя совѣтом.

Сила. Народ должен обладателям своим служить и кормить (II, 111). До повищої „моралі” Сквороди П. Попов мусить додати таке wyjaśнення: „За контекстом мова тут про тих, хто дає народові „свѣт” і „совѣт”, тобто наставників, учителів, проводирів, про інтелігенцію” (стор. 107).

В байці „Змія і Буфон” (жаба) автор wyjaśнив, що хто бажає щось велике здобути, той мусить важко працювати („Кто труда не перейдет, і

Репродукція рукописної сторінки байки Г. Сквороди латинською мовою „Васня Езопова”

к добру тот не прійдїот”). Попов wyjaśнив цю байку по своєму: „Байка вчить не шкодувати енергії для радикального оновлення життя як окремої людини, так і всього суспільства” (107).

Цікава байка „Пчела і Шершень”, що має 14 рядків змісту фабули, і аж 38 рядків „сили” — пояснення (II, ст. 139-140). В цій байці в „силі” виступає сам Скворода (студент). Паразит Шершень кпить собі з бджоли, яка важко працює не тільки для себе, але й для багатьох інших, людей, які за те ще їй шкодять, навіть убивають. Шершень дістає, як пише Махновець, типово „сквородинівську” відповідь (122). Бджоли відповідають паразитові, що і вони робили б так, як діють шершені, „коли вони любили б тільки їсти. Та нам без порівняння більша приємність збирати мед, ніж його їсти. На це ми народились, і так

добитимем, поки не помремо" (Твори, II, стор. 139).

Сковорода був і педагогом. Він навчав у вищих школах, а пізніше навчав своїми творами та своїм власним життям.

Наш „мандрівний" філософ домагався, щоб люди займалися такою працею, яку люблять і до якої мають природні здібності. Ця думка є „силою" байки „Оселка і Нож" (II, 115). Ніж розмовляє з Оселкою і намовляє її, щоб стала ножем. Та Оселка йому відповіла, що якби вона не зміла гострити ножів, то радо була б ножем. Та тоді вона не перерізала б стільки, скільки перерізують ті всі ножі, що їх вона, як Оселка, гострить. Л. Махновець бачить в цій байці автобіографічний мотив: „адже на Сковороду багато хто нападав, що він не займається ніякою „корисною" працею типу чернечої чи урядовської" (стор. 122).

Автор статті про Сковороду в „Історії української літератури" Л. Махновець так характеризує байки нашого філософа:

„Байки Сковороди, в яких звичайно діють тварини, птахи, речі і лише зрідка — люди, мають більш або менш розгорнутий сюжет. Сюжети досить часто наділені місцевим українським колоритом, насичені побутовими деталями, виразами, фразеологізмами, численними афоризмами, приказками, прислів'ями. При цьому народну мудрість проголошують здебільшого позитивні персонажі байок, носії власних ідей Сковороди, а ці ідеї в основі своїй народного походження, демократичні.

Сюжети байок Сковороди переважно оригінальні. Але, будучи людиною дуже великої культури, Г. Сковорода творчо освоював — по-своєму переказував, інтерпретував, розвивав — також міжнародні байкові сюжети, особливо езопівські. Езопівська байкова традиція на Україні була сильною, і її можна простежити з кінця XVI — початку XVII ст." (том II, стор. 123).

Байки Сковороди високо оцінив був такий знавець цього літературного жанру, як Іван Франко, в „Нарисі історії українсько-руської літератури", Львів, 1910, ст. 82 (Попов, 154). Франко висловив „сміливе узагальнення про те, що Сковорода був найвидатнішим індивідуальним поетом в нашій літературі на величезному просторі часу — від автора „Слова о полку Ігоревім" до Котляревського і Шевченка (Попов, 154-155).

ФІЛОСОФІЧНІ ТВОРИ СКОВОРОДИ

Ми коротко написали про найважливіші літературні твори Сковороди, зазначаючи при цьому, що Григорій Савич був філософом й у своїх поезіях (піснях) та байках. Тепер треба нам поглянути на чисто філософічні твори нашого мислителя, бо вони дають йому право зайняти місце, і то дуже визначне, може навіть і перше, в нашій філософії. В нас майже нема таких філософів, які ціле своє життя присвятили б тільки філософії. А Григорій Сковорода увесь час свого земного існування думав про те, щоб „умерти не без ума".

Філософія, як предмет навчання, не давала людині зайняття, бо цей предмет був навчальним матеріалом тільки в університетах. Українських університетів не було в 19 віці, вони виникли аж після першої світової війни і тоді з'явилися в нас фахівці від філософії. Сковорода користав зі своєї великої освіти в тодішніх високих школах, колегіях, а коли його вигнали з колегії, він жив, можна сказати з прощадького хліба, мандруючи по селах, живучи в поступових поміщиків та в монастирях. Таким чином він міг зайнятися філософією та писати свої філософічні трактати, яких ніхто тоді не друкував, а збереглися вони тому, що їх часто переписували інтелігентні одиниці. Цікаве те, що майже всі свої твори написав Сковорода тоді, коли жив з лас-

ки добрих людей і не мав жадного заробітку.

Тепер є згадки про 20 філософічних творів Сковороди, але не всі вони дійшли до нас. В першому томі творів Сковороди, видання Академії Наук Української РСР (Київ, 1961) надруковано 17 творів. Ось вони:

1. „Убудешся видѣша славу его”.
2. „Да лобжет мя от лобзаній уст своих”, обидва твори — дві вступні лекції в колегії, написані в 1765-1766 роках.
3. Начальная дверь ко христианскому добронравію”, 1766.
4. Наркисс. Розглагол о том: Узнай себе”, 1766.
5. „Симфонія, нареченная книга Асхань о познаніи самого себе” (1767).
6. Бесѣда, нарѣченная двое — о том, что блаженным быть легко” (1772).
7. Разговор пяти путников о истинном счастиі в жизни” або те саме — „Разговор дружескій о душевном мирѣ” (1772-1773).
8. Діалог, или Разглагол о древнем мирѣ” (1772-1773).
9. „Кольцо” (1774).
10. „Алфавит, или Букварь мира” (1774-1775).
11. „Книжечка, называемая Silepūs Alcibiadis, сирѣчь „Икона Алкивиадская („Израильській змії” (1775-1776).
12. „Жена Лотова” (1780).
13. Брань архистратига Михаила со сатаною о сем: легко быть благим” (1783).
14. „Пря (= суперечка) со Варсавою (=з Сковородою) — 1784 р.
15. „Благодарный Еродій” (1787).
16. „Убогий жайворонок” (1787).
17. „Потоп зміин” (1791).

**

Говорячи про поетичні твори Сковороди, ми не згадували про його вірш „De libertate” (Про свободу), бо залишили цей вірш до того розді-

Ча. да и жана сирѣчь на чубурочный обтокъ 30
прѣ.
Сирѣчь съ семимъ убѣданъ. Семль мѣръ лѣтъ?
Скоковъ.
Сл. др. алфавитъ: или Показанъ Скаржанка?
Прѣ.
Родилъ: оубо нашъ мѣръкъ Житилю.
Сирѣчь на доверителъ мѣрѣтъ? Не мѣръкъ мѣрѣтъ?
Житилю. Дружескій мѣръкъ. Житилю.
Сирѣчь мѣръкъ: Мѣръкъ мѣръкъ. Библія.
Сирѣчь.

Сковорода

Репродукція сторінки рукопису
філософського трактату Г. Сковороди
„Алфавит, или букварь мира”

лу, де пишемо про філософічні й соціально політичні ідеї в 40-60 роках XVIII ст. Вірш „Про свободу” приводимо в цілості:

Что то за вольность? Добро в ней
[какое?
Ины говорят, будто золотое.
Ах, не золотое, если сравнить злато,
Против вольности еще оно благо.
О, когда бы же мнѣ в дурни
[не пошиться,
Дабы вольности не могл как
[лишиться.
Будь славен возгъ, о муже из-
[бранне,
Вольности отче, герою Богдане!

Не знаємо, коли Сковорода написав вірш „De libertate”, та вірш цей найвиразніше свідчить про те, що його автор не був вдоволений з того, що російські імператраці робили в

Україні. Катерина II на словах захоплювалася французькими енциклопедистами і навіть виплачувала пенсію французькому філософові Дідро, але одночасно, як ми бачили вище, узаконила панщину у вільній ще Україні.

Сковорода знав писання французьких енциклопедистів, він, як ми бачили, був республіканцем, висмівав монархічну засаду. А. Ніженець пише, що „у другій половині XVIII ст. на яку припадає діяльність Сковороди, у тодішній Росії стають популярними ідеї енциклопедистів...” Та „ідеї провісників французької революції, ідеї рівності і волі — не викликали у панівних верств Росії прагнення запровадити їх у життя” (стор. 36). Сковорода не тільки говорив і писав про волю, він домагався здійснювати ідеї волі в житті. Для нього золото — в порівнянні зі свободою — це „болото”. Сковорода хвалить Богдана Хмельницького за те, що визволив Україну від польської неволі, а не за те, як дехто пише в Україні, що зробив був союз із Москвою, який стався новим поневоленням України.

Дослідники філософічних творів Сковороди признають, що писання нашого філософа містять в собі суперечності, і тому різні автори по своєму оцінюють філософію Сковороди. П. Попов пише, що одні дослідники вважали Сковороду оригінальним мислителем, інші відмовляли йому в самостійності філософічної думки. Одні вбачали в Сковороді переважно мораліста, творця своєрідної етики, інші підкреслювали в його творах і гносеологічні моменти. Одні вбачали в Сковороді ідеаліста, а інші справедливо вважали, що вчення Сковороди є поєднання матеріалістичних і ідеалістичних тенденцій.

На думку одних Сковорода стояв в основному на ґрунті церковної ортодоксії, інші ж (більшість) вірно вважають, що він був вільнодумцем, а в питаннях релігії — антицерковником. Для одних (більшости) Г. Сковорода

народний філософ, або „філософ із народу”; інші ж відривали його від народу, від його соціального і національного ґрунту” (40).

Попов гадає, що причина таких суперечливих поглядів на Сковороду лежить, крім деяких суперечностей таки в його творах, ще в тому, що Сковорода не залишив чіткого викладу своїх думок, не опрацював своєї філософічної системи, яку треба вилушувати з його трактатів, які мають літературну, а не наукову форму (40).

Правильна оцінка філософічних поглядів Сковороди, на думку Попова, вимагає врахувати те, що філософ „був сином епохи, виразником свого середовища. Сковорода був передусім народним мислителем і письменником. Коріння його філософії і його поезії знаходяться переважно в філософії і поетичній творчості трудящих мас, з яких він вийшов. Від народу, від мільйонів безіменних мислителів і поетів наш філософ сприйняв основні риси стихійного матеріалізму, своє вільнодумство, свою опозиційність експлуаторському феодално-кріпосницькому ладові, свій скепсис до офіційної релігії, своє презирство до паразитарних прошарувань” (41).

Попов написав усе це тому, бо подібно писав Горький: „Народ — це сила, яка створює всі матеріальні цінності, він — єдине і невичерпне джерело цінностей духовних, перший за часом, красою і геніяльністю творчості філософ і поет” (там таки).

Та Сковорода навчався в Київській академії цілих десять років. Анастасія Ніженець в окремому розділі своєї праці про Сковороду під заг. „Серед книг” на 11 сторінках пише про книжки в тодішніх бібліотеках в Україні і в Росії та приходять до висновку, що „філософічні твори Сковороди ґрунтуються не тільки на матеріалістичній думці античного світу (греків і римлян), а вбирають у себе й новий напрямок мислення, породжений досягненнями в науці — астрономії, природознавстві, філософії, у

техніці... В бібліотеці Теофана Прокіповича в Київській академії були твори від Меланхтона, Мартина Лютера, Кальвіна до Соція, Кампанеллі, а також Дж. Бруно, Галілея, Бекона, Фонтенеля, Гоббса, Грація, Декарта, Локка і навіть безбожника Спінози" (25).

Сковорода жив близько з народом, але він навчав людей того, що здобув в Києві і за кордоном. Навчав він своєї філософії й українських панів та інтелігентів, бо провідною його думкою було, що людина має робити те, що відповідає її здібностям. Він уважав цілтю свого життя навчати тієї правди, що тільки той не боїться „острої сталі смерті, чия совість, як чистий хрусталь”.

**

Чим була філософія для Сковороди? На це дає відповідь його учень М. Ковалинський в життєписі свого вчителя. Він пише: „Філософія, оселившись у серці Сковороди, давала йому найщасливіший стан, можливий для земнородного. Вільний від пут усякого примусу, суєти, турботи, піклування, він знаходив усі свої бажання виконаними через їх незначність. Стараючись про зменшення своїх природних потреб, а не про поширення їх, він користався задоволенням, що його не мав ніхто з найщасливіших”. (Дмитро Чижевський. Нариси з історії та філософії..., Прага, 1931, 35). М. Ковалинський наводить слова самого Сковороди про філософію: „Головна мета життя людсько-го, голова діл людських, є дух людини, думки, серце. Кожен має свою мету у житті; але не кожен головну мету, себто не кожен піклується про голову життя. Один піклується про черево життя, себто усі діла свої скеровує, щоб дати життя череву; інший — одягам і подібним бездушним речам; інший — очам, інший волосю, інший ногам та іншим членам тіла; філософія, або любов до муд-

рости скеровує усе коло діл своїх до тієї мети, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, світлість думкам, яко голові всього. Коли дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне — то й усе світле, щасливе, блаженне. Оце є філософія” (там таки, стор. 37).

З повищих слів виходило б, що Сковорода утотожнював філософію з етикою. Та ми розглянемо філософічні твори Сковороди і побачимо, що їх автор зайняв становище до всіх головних частин філософії, це значить те до теорії пізнання, до метафізики, до етики, а також і до педагогіки, бо ж він все життя був дійсним учителем, хоч впродовж останніх 25-ох років свого життя не працював у шкільництві.

Члени редакційної колегії, яка редагувала двотомник творів Гр. Сковороди, Д. Острянин та П. Попов і упорядник цього видання І. Табачников написали в I томі статтю під заг. „Видатний український філософ і письменник” (стор. XI-XL), в якій оцінюють філософію Сковороди.

ТЕОРІЯ ПІЗНАННЯ СКОВОРОДИ

Вище згадані редактори творів Гр. Сковороди признають, що „теорія пізнання” цього філософа „суперечлива”, бо вона „несе в собі відбиток ідеалістичного розв’язання ним основного питання філософії, а також і неужильне прагнення вирватись за межу ідеалізму”. Сковорода гостро виступав проти тих філософів (агностиків), які заперечують здібність людини пізнати світ і себе. Три редактори наводять такі слова з твору „Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни”: „Чего не умѣем! Чего мы не можем!.. Мы... измѣрили море, землю, воздух и небеса и безпокоили брюхо земное ради металлов”. Три редактори твердять, що „створена Сковородою теорія пізнання має сильну матеріалістичну тенденцію” (XIX). Це правда, що в пи-

санях Сковороди є матеріалістичні тенденції, але ми наведемо інше місце з цього самого твору „Разговор пяти путников”, яке зовсім відкидає матеріалізм Сковороди. В „Разговори” розмовляють Лонгин, Григорій, Яків і Ермолай:

Лонгин: Дай Бог радоваться!

Григорій: О, любезная душа! Кой дух научил тебя так витатся? Благодарим тебѣ за сіє поздравление.

Яков: Так виталися всегда древние христианѣ.

Ермолай: Не дивно. Сей витальный образец свойственный Христу Господу. Он рожден Божиим миром. В мирѣ принес нам, благовѣствуя мир, всяк ум превосходящій... „Новую заповідь даю вам...” Отходя, мир же оставляет: „Мир мой даю вам, держайте! Не бойтеся! Радуйтеся!” (I, 221-222).

Сковородина теорія пізнання набула форми теорії „самопізнання”, якій філософ надавав великого значення в системі своїх філософських і суспільних поглядів (I, стор. XIX). Ось його слова в цій справі (цитуємо за Чижевським, стор. 60):

„Коли хочемо виміряти, небо, землю і моря, маємо наперед виміряти себе самих — власною нашою мірою. А якщо нашої внутрішньої міри не знайдемо, то чим можемо виміряти? А як не виміriamo наперед себе, то що за користь знати міру інших створінь? Та чи й можливе це?” В іншому творі писав Сковорода: „А ти про одне піклуйся — пізнати себе. Як ти станеш місцем Богу, не чуючи нетлінного голосу Його? Як можеш чути, не пізнавши Бога? Як пізнаєш, не відшукавши Його? Як відшукаєш, не відшукавши себе самого?” Тому Сковорода дуже часто повторював: „Пізнай себе”, „слухай себе”, „поглянь у себе самого”.

Професор Д. Чижевський виявив „методу” роздумування Сковороди, коли старався виванити символи цього філософа. Сковорода часто послу-

говувався „антитетикою”. — це значить „старався відкрити в дійсному бутті протилежні означення, „протириччя”. Сковорода наслідував тут антитетику старинних філософів і апостола Павла, який у своїх посланнях писав: „Бог вибрав немудре, щоб посоромити мудре, і немічне світа вибрав, щоб посоромити міцне, і незначне і пригнічене вибрав Бог, щоб посоромити значне” (Кор. I, стор. 27-28). Для Сковороди „самопізнання є Богопізнання та пізнання світу”.

Сковорода вважав свою теорію пізнання і „самопізнання” наукою, що веде до щастя, твердячи, „що пізнання розкриває істину, а добротність повинна поставити її на служіння інтересам народу” (I, XXII). Та автори повищих слів додають, що філософ „не розумів соціальної природи людини і справжніх законів соціального життя... тому його твердження... зависало в повітрі, залишаючись утопічною мрією” (там таки, XXIII).

Редактори Сковородиних творів потішаються тим, що „позитивна сторона теорії пізнання філософа завдала удару офіційній релігії та середньовічній схоластиці, розривала пута духовного рабства, сприяла визволенню людського розуму від мертвої догматики, була відображенням демократизму поглядів Сковороди, його високого патріотизму. Філософ вимагає від науки служіння людині, а від людини — служіння суспільству, вітчизні”.

Сковорода не міг знайти спільної мови з тодішньою „офіційною” релігією, представники якої його запрошували до праці в колегіях, і виганяли від праці, бо він, як ми бачили, дбав більше про духовне начало людини, а не тільки про „її тілесну сторону”. Тут треба згадати, що Сковорода, згідно з теорією „двох натур”, розглядав людину з боку так званої „зовнішньої” та „внутрішньої” природи. Зовнішню сторону він називав „тѣлесностью”, або „тѣлом земля-

ним", а внутрішню суть — „тѣлом духовним”.

З повищого виходить, що Сковорода не був таким матеріалістом, яким хотіли б бачити його в підсовєтській Україні.

Михайло Редько в книжці „Світогляд Г. С. Сковороди” (Львів, 1967) написав, що „Сковорода визнавав матерію вічною, але тому, що у нього ще не було виробленого поняття діяльної субстанції, він не зміг піднятися до матеріалізму. Постулюючи існування невидимої натури як активного духовного начала, яке надає руху пасивній матерії, філософ тим самим приходив до ідеалізму.

„Філософський метод українського мислителя був у цілому метафізичний, але в його філософії були елементи діалектики. У філософії Сковороди поряд з провідними прогресивними ідеями зберігаються неперевірені ще повністю філософом релігійно — ідеалістичні уявлення в розумінні матерії та форм її існування... Сковорода... не зміг у повній мірі вирішити незріле на Україні завдання — повного звільнення філософії від опіки теології” (стор. 154-155).

МЕТАФІЗИКА СКОВОРОДИ

Про метафізичні проблеми згадували ми принагідно вже в попередніх розділах, та тут хочемо окремо зайнятися тим, як Сковорода дивився на існування Бога, сотворення світу, на пекло й небо та на справу позagrобового життя, одним словом на те, що є неприродне, не належить до природи, яка по-грецьки називається „фізіс”, що є поза природою, яку бачимо. „Поза природою”, по-грецьки зветься „метафізика”.

В справі метафізики Сковороди можна почути найбільш суперечливі погляди. Підсовєтські автори пишуть про Сковороду, як про атеїста й матеріаліста, а ті, що писали про нашого філософа у вільному світі, твер-

Могила Григорія Сковороди

дають протилежне, або не дають відповіді на метафізичні питання: „Чи існує Бог?”, „Звідки взялася людина?” і „Куди вона помандрує після смерті?”

Погляньмо, що пише в цій справі П. Попов.

„Сковорода вчив про вічність матерії як основи всього існуючого. Він визнавав силу і незмінність законів природи і цим торував шлях на Україні суто науковому світоглядові” (42). В творі „Алфавит, или Букварь мира” Сковорода писав: „Природа єсть первоначальна всему причина и самодвижущаяся пружина” (I, 323).

Та треба знати, що Сковорода послуговується методом антиетики (протиріччя) і в творі „Икона Алкивиадская” цю саму проблему з’ясовує так: „Если ж мнѣ скажеш, что внѣшній мир сей в каких то мѣстах и временах кончиться, имѣя положен-

ний себѣ предѣл, и я скажу, що кончиться, сирѣчь починається". В цьому самому творі на 383 ст. I тому Скворода уважає змія, що держить свій хвіст в пащі, за символ кінця й початку: „начиная — кончит, кончая — починаєт". Повищі думки висловив філософ в 1775 і 1776 роках, та він їх повторив і в творі, що зветься „Потоп змін" в 1791 році, це значить в своєму останньому творі.

В „Іконі Алквіадській" автор пише: „Мір в мірѣ єсть то вѣчність в тлѣни, жизнь в смерті, востаніє во снѣ, свѣт во тмѣ, во лжи — истина, в в плачѣ — радість, в отчаянні — надежда" (I, стор. 382).

Скворода твердив, що „матерія вічна" (materia aeterna). Але ця „вічність" трохи дивно виглядає, бо філософ так її узаsadнює:

„Видиш, что одного міста границя є одночасно і дверима, які відкривають поле нових просторів, і тоді зачинається курчатко, коли псується яйце".

І так завжди все йде в безконечність. „Вся исполняющее начало и мір сей, находясь тѣнью его, границ не имѣет. Он всегда и вездѣ при своем начале, как тѣнь при яблоні. В том только разнь, что древо жизни стоит и прибывает, а тѣнь умяляется і то преходит, то родится, то щезает и єсть ничто. Materia aeterna.

Гостро критикує Гр. Скворода Біблію, кажучи, що це „дитяча мудрість... вірити в те, що природа, нібито колись могла робити те, чого тепер ніде і ніколи не може робити" (I, 374). На 373-ій сторінці автор „Ікони Алквіадської" виражував те, чого „не могла зробити природа": „не возвращался Іордан", „за Іисуса Навина не зацепилося сонце", „за Адама зміи не имѣли язык челоуѣческой".

Розділ про Біблію Скворода починає такими словами: „Мойсей, ревнуя священникам египетским, соб-

рал в одну громаду небесния и земния твори и, придав род благочестивых предков своих, слѣпил „Книгу Бытія" сирѣчь міросозданія... Сіє заставляло думать, что мір создан за 7 000 лѣт назад" (там таки). На цій самій сторінці філософ подібно пише і про Євангелію св. Івана, що починається словами: „Вначалѣ бѣ слово". „А дабы не было сумнѣнія, что сіє начало єсть не подлое, но высокое, истинное и единое, для того всплошь написано: „И слово бѣ к Богу".

Та ми тут мусимо пригадати, що Сквородинині твори мають протиріччя. В них є суперечливі й неясні місця, які вможливають те, що одні автори називають філософа віруючим, а інші, атеїстом. Ми бажали б встановити правду, бо й сам Скворода бажав пізнати правду, і, згідно зі своїм переконанням, її шукав.

Автори передмови до творів Сквороди пишуть, що філософ „всю библіяну писанину називав „сенно — писменным мраком", який убиває свідомість людей „благословними басскими исторіями", „іудейскими и бибіями баснями" (I, XVII).

Там таки вони пишуть, що Скворода, „критикуючи Біблію, пристрастно картав церкву, як „мертвую храмину", а духовенство — як ідолопоклонників і носіїв усяких забобонів".

Та навіть ці три автори передмови до творів Сквороди — Д. Острянин, П. Попов та І. Табачников — мусять признати, що „Скворода не дійшов до послідовного атеїзму" (XVII) і „не подолав дуалізму", бо він „прагнув погодити своє матеріалістичне уявлення про всесвіт і критику Біблії з бажанням в якійсь мірі зберегти останню" (XVIII). Ці три автори признають, що Скворода, при гострій критиці Біблії вірив, що в ній „ховається „глагол Божій", що вона „дишет Богом и вѣчностью". Ці автори не заперечують того, що Скворода написав у своєму передсмертному

твори „Потоп змія”: „Тепер уже не обинуся скажу, що Біблія єсть и Бог и змія” (I, XVIII).

Тут треба навести слова В. Шевчука з повісти „Григорій Сковорода” про те, як ставився філософ до Біблії. Філософ якийсь час жив на пащі біля Холодної.

„Григорій якийсь час облюбував відлюдну пасіку і поселився на ній удвох із Біблією. Відтоді, як залишив позаду півсотні літ і охололі трупи своїх надій та сподівань, священна книга стала його найближчим радником і співрозмовником, тим джерелом, з якого черпав він сили й мислі, незрушним тихим храмом, в якому він ховався від суєти та злочин, від мертвих мрій та ще живого відчаю. Все заміняла вона Григорієві — дітей, дружину, вино, достаток, друзів...” (245-246).

**

Проф. Д. Чижевський пише так, що читач його розвідки уважатиме Сковороду за віруючу людину, яка тільки критикувала тодішню офіційну церковну організацію. Чижевський, як ми вже згадували, користується антитезами і пише, що і „основна тема метафізики Сковорода теж антиномічна, все в світі, на його думку, за природою „подвійне”, бо філософ, говорячи про матерію і Бога, „відкривав усюди сполучення протилежностей”.

Світ складається з двох „натур”, — із божественної та матеріальної, які, однак, не знаходяться тільки одна коло одної, одна поруч одної, а утворюють нерозривну і цілісну єдність. Ось цитати з творів Сковорода, які наводить Чижевський: „Бог є у плоті людській. Є справді він у плоті видимій нашій, не матеріальній у матеріальній, вічній у тлінній, єдин у кожному з нас і цілий в усякому”. „Весь світ складається з двох натур: одна видима, друга невидима. Оця

невидима натура, або Бог, проникас і утримує усе створіння, усюди і завжди був, є і буде”. „Усяке матеріальне буття має в собі відповідне буття божественне; в тілі нашій дві храмини: одна земна, друга небесна. Видима зветься створіння, невидима — Бог”.

Проф. Чижевський твердить, що Г. Сковорода користується тут тією формулою, якою Церква з’ясовує „відношення двох натур — божественної та людської — у Христі: Ці обидві природи за вченням Церкви сполучені у Христі „несліянно”, „нерозривно” та „нероздільно”. Сковорода твердить, що так само „незіллянно”, але разом з тим „нероздільно” та „нерозривно” сполучені і обидві натури у світі. Ані матерія не є Бог, ані Бог не є матерія, але Бог „в ній та поза нею і вище неї перебуває”. Одне утворене з двох — „без усякого змішання, але й без розділення” (Д. Чижевський, 47-48).

Отже Сковорода визнавав, що існують матерія (матеріальна природа) і Бог (божественна природа). Для Сковорода „матерія лише „місце”, „поле слідів Божіих”. Матерія тільки „тінь”, „брехня”, „зло”, „смерть”, „тьма”, „позбавлення”. Але ж матерія — це „корелят Бога і тому непереходима, вічна. Себо то усі місця і усі часи наповнила” (стор. 49).

Сковорода уважає „божественне буття — Бога за майже тотожного з „природою”. „Чи не Бог є буття усьому? Він в дереві є правдивим деревом, у траві — травою, у музиці — музикою, в будинку — будинком, в тілі нашій земнім новим є тілом і осередком, або головою його. Він усяким є в усьому”. „Дух усе, що не є виліплює. Дух і утримує. Так весь світ — у Бозі” (стор. 50). Чижевський твердить, що оці пантеїстичні погляди Сковорода можна б погодити з християнським вченням, але ми додаємо, що Сковородиною вчення про Біблію ніяк не можна помирити з

християнством. Та проф. Чижевський не порушує цієї справи, і тому Скворода в його студії вийшов „святішим”, ніж він себе сам змальовує в своїх творах.

Анастасія Ніженець пише, що „стиль Біблії вабив Сквороду своєю алегоричністю, і до останніх днів він не втрачав до неї інтересу. Може, саме знання Біблії врятувало від анатемі й відлучення від церкви за вільнодумство. Ця загроза особливо висіла над ним 1768-1769 року, коли у своїх лекціях з курсу „добронравія” в додаткових клясах колегії він проповідував пантеїстичні ідеї Бога-природи, коли кликав розбудити народ і уберегти од пастирів, що навівають сон. За цю відверту пропаганду своїх поглядів за розпорядженням єпископа він був викликаний на судилище в колегії, але зміг, як ми знаємо з його листа, довести, що він не єретик. Справа закінчилася лише звільненням його з колегії” (стор. 86).

**

Скворода голосив теорію „двох натур. Філософ писав: „Вижу в сем цѣломъ мирѣ два мира, единъ миръ составляющія: миръ видный і невидный, живый и мертвый, цѣлый і сокрушаемый” (М. Редько, 93). На думку філософа — Бог — це духовне начало („дух и Бог — все одно есть”), яке знаходиться у самій природі і присутнє завжди і у всьому”. Скворода писав: „А что ж есть сія природа, если не... блаженный... дух”.

Редько коментує це місце так: „У нашого мислителя Бог не лише заключений у природі, але й ототожнений із закономірністю, яка визначає розвиток усієї живої і неживої природи. Для Сквороди Бог один „тайная пружина всьому”, Бога філософ називав тасмним законом... Божественна сила, яка знаходиться в природі, на думку Сквороди, така ж вічна,

як і сама природа. Про неї не можна запитати, „когда она началась — она всегда была... всегда будет... всегда вездѣ есть” (Редько, стор. 100). В іншому творі Скворода писав, що „Бог, и мир его, и человек его есть то едино” (Скворода, Твори, I, 193, Редько, стор. 134).

Очевидно, що при таких розумінні Бога й людини, немає потреби писати про те, як наш філософ розв’язував інші метафізичні проблеми, про які згадано на початку цього розділу.

Хоч підсоветські автори протестують проти того, щоб Сквороду називати пантеїстом, то наш філософ таки був дуже близький до пантеїзму. Українська Радянська Енциклопедія (том 10) називає пантеїзм „філософським вченням, яке ототожнює Бога з природою. За цим вченням, Бог не протиставляється природі, як її творець, а розглядається, як неподільне ціле з природою, як тотожний з нею і внутрішньо їй притаманий”. УРЕ твердить, що у „сучасній буржуазній філософії пантеїзм використовується, як засіб захисту релігії”, і тому, мабуть в Україні боронять Сквороду від пантеїзму, від оборонця релігії.

ЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ СКВОРОДИ

Сквороду називають українським Сократом, бо в обох філософів етику ставлять в центрі їхнього навчання.

Автори передмови до творів Сквороди твердять, що „найважливішою ознакою етики філософа вважав „благодарность”, або „довольствованіє малым”, — своєю працею та її результатами... філософ вимагав „малодовольствія”, байдужности до багатств і розкошів, бо „нищета твоя есть богатѣйшая царей”. Бідним називав він не того, хто не мав багатства, а того, хто прагнув до наживи, бо „не то скуден, что убогой, но то, что желает много” („Убогий жайвонрок”, том I, стор. XXVII).

Чижевський твердить, що в Сквороди „етична активність базується на „очищенні”, звільненні свідомости від волі, від стремління, на тому „катарзісі”, про який вчили Платон і Плотін. Лише через такий „катарзіс” можна досягти „миру”, „спокою”, „стану упокоєння”. Чижевський наводить в доказ свого твердження цитати з творів Сквороди. Ось вони:

„Воля! О, нечистий аде! Усе тобі страва. Усім ти отрута. День і ніч позіхаєш щелепами. Усіх глитаєш, не дивлячись. Як би цього змія вбити? Так! Тоді знищено буде весь ад” (стор. 57). На 58 сторінці Чижевський наводить ще такі думки з творів філософа: „Вбить для Бога у собі: волон'ячу впертість”. „Сталити та вбити душу свою зумій, відняти у неї владу та силу”. „Знов і знов кажу тобі, що кождий, хто обожив свою волю, ворогом є Божій волі і не може увійти в царство Боже”. „Втікай од слави, обіймай самотність, люби бідність, цілуй ціломудреність, дружи з терпеливістю, оселися з смиренням укупі — оце тобі проміння божественного серця” (59).

П. Попов нотує і „слабку сторону” етичного вчення Сквороди і закидає йому те, що „поставивши питання про щастя для всіх, для всього народу, для всіх трудящих, вирішував це питання тільки як внутрішню, морально-психологічну проблему, не помічаючи її безпосередньої залежності від зовнішніх соціально-політичних факторів. Скворода наївно вірив у те, що через внутрішнє самопізнання, самовдосконалення, самовиховання кожної людини можна досягти загального щастя всіх людей, перетворити весь тодішній хижацький світ тільки шляхом внутрішнього перевиховання в рай на землі, в „нову землю”, де живе „справжня людина”. Це, звичайно, було утопією” (стор. 52-53).

Скворода вірив, що людина за своєю природою морально незіпсова-

на, добра. Він писав до свого приятеля Якова Правицького в селі Бабаях в жовтні 1785 року, що „справді людське серце і розум аж ніяк не можуть бажати людям зла” (том II, стор. 395). При цьому листі був і такий латинський вірш, який свідчить про те, як філософ відносився до людей і до Бога. В перекладі він звучить:

*Все минає, але любов після всього
[зостається.]*

*Все минає, але не Бог і не любов.
Все є вода — навіть на воду на-
[діягись, друзі?]*

*Все є вода, але буде дружба
[пристань.]*

*На цьому камені заснована вся
[церква Христа.]*

Це нам і кефа, петра і скала.

На думку філософа, „причинами, що породжують моральні вади, є соціальні умови, неправильно поставлене виховання, темнота і неосвіченість, на які приречені трудящі несправедливим суспільним ладом” (М. Редько, стор. 191). Редько вірно заперечує твердження В. Петрова про песимізм Сквороди. В. Петров писав, що світогляд Сквороди — „це світогляд принципового песимістичного світовідчужання”.

Скворода заявляв, що „не скарб, а радованіє єсть цвѣт челоувѣческой жизни”. „Веселість — це здоров'я гармонійної душі. Душа, вражена якимнебудь лоркою, не може бути веселою”. „Сміх же, — писав Скворода, — є рідний брат радості, що часто заміняє її”. Повищі слова взяті з листа Сквороди до свого приятеля М. Ковалинського. Свого листа кінчав Скворода таким реченням: „Бо який дурень не погляне з радістю на щасливу людину і при цьому друга?” (Твори, том II, стор. 225).

А в трактаті „Діалог, или розглагол о древнем міръ” Афанасій заявляв: „Чуден еси, Господи! Чуден мір твой. Чуден челоувѣк твой” (I, стор. 193).

Основоположним принципом етики українського філософа є працелюбність. Сковорода твердив, що прагнення до праці, до творчої діяльності внутрішньо властиве людині, „Хіба непрямно працювати, коли ми народжені для цього? — писав він (Твори, II, 299; Редько, 193). Сковорода вважав, що бездіяльність людини, лінощі розуму і відсутність духовних запитів є джерелом моральних вад. Учніві й приятелєві він писав в латинському вірші, щоб своєму розумові „давав те, над чим він міг би добре попрацювати. Але прекрасне і не занадто багато” (там таки).

Редько заперечує твердження Чижевського, що „етика Гр. Сковороди сконцентрована цілком коло аскетичних та містичних ідей: „Наука про спокій, конкретна наука про чесноти, ставлення до світу є типово аскетичні”. Чижевський твердить, що Сковорода... хотів „досягнути внутрішнього віддалення, душевної замкненості від світу, — що є передумовою містичного шляху”. Ми бачили в життєписі, що наш філософ не віддалявся ані „зовнішньо”, ані „внутрішньо” від світу, бо мандрівне життя давало йому можливість жити якнайтісніше зі світом.

Висмівав Редько і ті дійсні нісенітниці, які написав був про Сковороду відомий і на еміграції В. Петров ще в 1926 році в місячнику „Життя і революція” (ч. 4, стор. 50). В. Петров писав там, що Сковорода вчив, що „не треба продавати, купувати, женитися, воювати, захищати батьківщину, будуватися. Геть крамарів і крамарювання, геть військo і батьківщину, гедь суди і судів, гедь працю, що вона є джерелом для будування держави. Негативуючи суспільство і суспільний лад, Сковорода ствердив „нероблення”. Цитуємо за Редьком, стор. 212-213, який вірно написав, що „таких злісних наклепів не зводили на Сковороду навіть його запеклі вороги” (213).

Про етику Сковороди писали ще: відомий комуніст історик Матвій Яворський, А. Товкачевський, А. Ковалівський та інші, та всі вони не вірно оцінили нашого філософа, бо Гр. Сковорода не був „великим індивідуалістом”, не був „пуританом” в ділянці етики, його етика — це „не етика активного космополітичного альтруїзму” як думав М. Яворський, ані етика „великого індивідуаліста” (Б. Скитський).

В етиці Сковороди „не протиставляються інтереси особи й суспільства і не борються між собою” (Редько, 213-214). Та цей сам автор признає, що етика Сковороди історично й часово обмежена. Філософ не зміг „до кінця розв'язати завдання створення незалежної від релігійної моралі етики”.

І це правда.

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ФІЛОСОФА

Знаємо з життєпису Сковороди, що він ціле життя цікавився вихованням молоді й людей, бо він в дійсності ціле життя був учителем, хоч цей високий фах міг виконувати тільки кілька років в школах, колегіях, повчав людей ціле своє життя. М. Редько на 241-250 стор. змістовно з'ясує педагогічні погляди Сковороди.

Сковорода мав широке тсоретичне знання педагогічних проблем, і мав також практику в цій ділянці. Він критикував тих, що любили тодішнє „модне” виховання, яке не давало потрібного знання клясичного світу та нових здобутків тодішньої науки. Сковорода випереджував Руссо (1712-1778), висунувши ідею природо-відповідного виховання, що є центральною в системі педагогічних поглядів філософа.

Сковорода домагався, щоб виховання й освіта були безплатні, доступні для всіх, багатих і вбогих, чоловіків і жінок. Філософ написав окрему

притчу „Благодарний Еродій”, в якій розвивав свою програму виховання. В цій притчі виступають Еродій (Лелека) і Пітек (Мавпа); перший — персонаж позитивний, другий — негативний. Ось розмова між цими персонажами:

Еродій: У вас виховання дуже дороге. У нас же дуже дешево. В нас виховується даром. У вас за великі гроші.

Пітек: Дурниця! — витратити понад 100 рублів на рік на хлопчика, а зато за 5 років він мудрий.

Еродій: Але відкіля взяти грошей? А виховання й освіта потрібні і убогим.

Доньки Мавпи виховувалися на сальонних танцях, а молодий Еродій виховувався на народних піснях і хоровах, на зразок гри-пісні „Мак”, яка відтворює трудовий процес весняної сівби маку:

Соловечку, сватку, сватку!

Чи бував ти в садку, в садку?

Чи видів ти, як сіють мак?

Ой так, так сіють мак!..

(Попов, 63)

Головний принцип педагогіки Сквороди — це вимога, щоб виконання було природне („воспитание истекает от природы”). Учитель не сміє заважати природі дитини, він має їй допомагати, щоб розгорнути її природні здібності. Скворода радив розвивати природні здібності дитини, хоч і переоцінював значення спадковості у вихованні. У згаданій притчі писав філософ: „Яблоні не учи родити яблука: уже сама натура її навчила. Відгороди її тільки від свиней, відріж сухарів, очисти від гусениць, не виливай під неї урину” (I, стор. 496).

Філософ домагався всебічно виховувати особу. „Природовідповідне виховання, як виховання загальнолюдське, він вважав таким, яке забезпечує виховання всебічно розвиненої особи” (Редько, 243-244). Скворода гостро критикував тих матерів, які

самі не кормили дітей, бо віддавали їх годувальницям. Філософ звав їх „напів-матерями”, а тих батьків, яким діти виховували гувернери й прислуга, називав „напів-батьками”. Радив читати книжки за якоюсь системою, бо „много жрать, а мало жевать — дурно” (там таки, стор. 244).

Домагався виховувати „благое сердце”, бо для „суспільства в першу чергу потрібна людина високих моральних якостей”. Філософ уважав моральною, а разом із цим і розумною таку поведінку людей, яка спрямована на досягнення „вінця життя” — загального земного щастя (там же стор. 245).

Ось важливий пункт педагогіки філософа: Він „вважав, що кожна людина має природний хист, здібності та нахили до якоїнебудь трудової діяльності, а тому вимагав розкривати їх якомога раніше і вживати заходів до їх всебічного розвитку”. Скворода перестерігав учителів, не робити помилок та не знецінювати дітей, які не виявили здібності до чогось одного, бо вони можуть мати здібність, про яку учитель не знає. Сам Скворода мав учня, який був злим студентом, але як цей учень взявся до механіки, то здивував всіх.

Філософ радив виховувати оптимістичне світовідчуття. Виховники мали б вчити своїх вихованців обирати для себе справжніх друзів. „Обирати слід щирих, постійних і простих. Про щирю душу кажуть, що вона не задрісна, не злобна, не підла. Прості — не дурні, але відкриті, не брехливі, не облудні” (II, стор. 263).

Редько бачить у міркуваннях мислителя про моральне виховання і „слабкі сторони: абстрактний, позаклясовий принцип „навчити вдячності”, заклик до обмеження матеріальних потреб і взагалі бажань людини. Ці й інші слабкості пояснюються тим, що Скворода не міг повністю поєднати з релігійною мораллю” (стор. 248).

Сковорода не забував і про естетичне виховання, бо цінив ролю мистецтва в житті людини. Філософ називав „щасливими” тих, які мають здібність малювати, а про музику писав у притчі „Благодарный Еродий”: „Но друг мой! Музыка великое врачество во скорбех, утѣха же в печали и забава в щастии” (І. стор. 495).

Думки Сковороди про загальне й безплатне навчання хлопців і дівчат були тоді революційними, бо цариця Катерина II наказувала „черні не давати освіти, бо коли буде знати стільки, скільки знають панівні верстви, то не буде підкорятись владі” (Редько, стор. 249). М. Редько закінчив розділ про педагогіку Сковороди такими словами:

„Сковорода був видатним теоретиком в галузі педагогіки, чудовим педагогом-новатором. Його педагогічним поглядам властиві гуманізм і демократизм, палкий патріотизм і народність, Сковорода вимагав уважного ставлення до дитини, закликав розвивати в ній кращі риси, властиві нашому народові, глибоко вірив у силу науки і освіти” (стор. 250).

КІНЦЕВІ ДУМКИ

В 1972 році мине 250 років від дня народження найбільшого українського філософа Григорія Сковороди. В поневоленій Україні вже тепер плянують гучно відзначати цей ювілей, використовуючи його для пропаганди в користь теперішнього режиму. Особа Сковороди влегшувати може пропагандистам вести працю в користь „старшого” брата, бо він свої твори писав не чистою українською мовою. Вже давніше були російські вчені, які звали Сковороду таки „російським філософом”.

В дійсності Сковорода був українським патріотом, він не поїхав до Москви ані до Петербурга, де йому пропонували високі становища. Він не

схвалював того, що його приятелі йшли на службу російським імператрицям Єлисаветі й Катерині II. Український філософ важко пережив те, що Катерина II нищила волю України, як пізніше писав Т. Шевченко, „доконувала вдову сиротину”.

Катерина II чула про Сковороду і запрошувала його переселитися з України у столицю та бути придворним філософом. Сковорода сидів із флейтою, на узбіччі дороги, де паслася вівця господаря, у якого він тоді знайшов пристановище. Сковорода відповів гінцеві, якого прислав Потьомкін: „Скажите царице, что я не покину родины...” і додав віршем: „Мнѣ моя свирель и овца дороже царского вѣнца” (Ніженець, 198).

Цю легенду повинні мати на думці ті всі сьогочасні українці, які хотіли б показати ювілята Сковороду, як слугу Москви, забуваючи про те, що український філософ був українським патріотом і своїм словом боровся проти поневолення України, голосячи думки французьких енциклопедистів, ідеї французької революції, що в 1789 році почали нову добу в історії людства. Голошені філософом думки будили сумління в деяких українських панів, нових російських дворян, та вчили їх, що і кріпаки селяни також люди, яким належить людські права.

**

Український нарід глибоко шанував свого філософа, оповідаючи про нього легендарні історії. Кобзарі співали пісні Сковороди. Перший письменник нової української літератури Іван Котляревський був під сильним впливом філософії Сковороди. Те саме треба сказати і про Григорія Квітку-Основ'яненка. Про Шевченка ми вже згадували. Автор „Кобзаря” високо цінив нашого філософа, тільки жалував, що він не писав українською мовою. Панько Куліш в поемі „Грицько Сковорода” писав:

*Ти, Грицьку, справді був святий
Подвижник Серця чистоти...
Ти правди жрець був і пророк.*

М. Редько справедливо пише, що відкриття першого в Україні університету в Харкові в 1805 році було підготовлено багаторічною творчою діяльністю Сковороди. Перші жертводавці на заснування Харківського університету... були або учні, або близькі знайомі та друзі Сковороди (стор. 255).

Навіть підсоветські автори не можуть назвати Сковороду матеріялістом, вони пишуть тільки про „матеріалістичні тенденції” в його творах, признаючи його дуалізм. В Україні тішаться „войовничим антиклерикалізмом” філософа, признаючи при цьому, що Сковорода не дійшов до „последовного атеїзму”, і „не подолав дуалізму”, бо бажав в якійсь мірі зберегти Біблію” (Твори, том I, ст. XVII-XVIII). Г. Сковорода критикував Біблію, але в передсмертному творі „Потоп змінив” таки написав „что Библия есть и Бог и змій” (там же, XVIII).

Та українські поети П. Тичина, М. Рильський і інші у своїх творах про Сковороду підкреслюють антирелігійність філософа, роблять з нього атеїста. Сам же Сковорода ставив Біблію вище від інших книг... бо вона „учит о Бозѣ, есть то учит о мирѣ, щастіи и премудрости”, а „Библия — сему источник и основаніе” (том I, стор. 272).

Гадаємо, що заслуга Сковороди не в тому, що критикував Біблію, а в тому, що вчив людей бути відданими батьківщині та виконувати свої обов'язки супроти неї, закликав до праці, людяности, скромности; до того, щоб люди мали чисте сумління, щоб були непримиренні до несправедливости; виступав проти дармоїдів, кар'єровичів, користолобців; закликав до дружби між одиницями, до патріотизму і до релігійної толеранції.

*Пам'ятник Г. Сковороді у Лохвиці
(За проектом скульптора
Івана Кавалерідзе)*

Автори книжок і статей про Григорія Сковороду повинні в своїх працях підкреслювати повищі загальнолюдські риси українського філософа, а може тоді теперішній режим в Україні скорше міг би дечого навчитися від Григорія Сковороди, якого вшановуватимуть у 250-річчя від дня його народження.

Ніхто з авторів в Україні, що писали про Сковороду, не гадував того, що цього філософа називав український народ „Старчиком Божим”. Так розумів український народ філософію свого вчителя, а не так, як пишуть ті, які називають Григорія Сковороду прихильником того, що діється тепер в Україні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА. Твори в двох томах. Том перший. Видавництво

Академії Наук Української РСР, Київ, 1961, XL+638 стор.; том другий, 622 стор.

2. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ, том II, Київ, 1967, про Сковороду стор. 108-130 — автор Л. Махновець.

3. Михайло Редько. СВИТОГЛЯД Г. С. СКОВОРОДИ. Видавництво Львівського університету, 1967, 264 стор.

4. Василь Шевчук. ГРИГОРІЙ СКО-

ВОРОДА. Роман. В-во „Радянський Письменник”, Київ, 1969, 316 стор.

5. П. М. Попов. ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА. Видавництво художньої літератури „Дніпро”, Київ, 1969, 170 стор.

6. Анастасія Ніженець. НА ЗЛАМІ ДВОХ СВІТІВ. Розвідка про Григорія Сковороду і харківський Колегіум. Видавництво „Прапор”, Харків, 1970, 208 стор.

СКОВОРОДА

*Торбина, книги в ній. Сопілка проста
Йому за вірну подругу була . . .
Так він ходив у світі, повнім зла,
Чужий гріхові, суєті та злості.*

*Між людьми був він пожаданим гостем,
Та „тьма” його в неволю не взяла:
Із уст його йшла на зло хула,
Добро ж підносиє він у високості.*

*О любомудре! І мені в житті
Не випадає шляхом зла їти . . .
Хай тільки скарби дум твоїх багаті*

*Мене зміцнять, як вина ті старі,
Щоб я зумів . . . „стовпіс” не шанувати
І був, як ти, великий у добрі.*

В. Ч.

(„Наше життя”, 10. 2. 1946)

Довідники Українознавства й Англomовна Енциклопедія Українознавства

Міркування Головного редактора "АЕУ"

Написав Володимир Кудійович

Майже 20 років тому навесні 1952 року появилася останній зошит першої, загальної частини „Енциклопедії Українознавства” (т. зв. „ЕУ 1”), і за 19 років пізніше вийшов другий том її англomовного видання („АЕУ”). У цьому нарисі хочу ознайомити читачів з деякими умовами праці редакції „АЕУ” і згадати про інші попередні довідники українознавства. Треба підкреслити, що ні „ЕУ I”, ні „АЕУ” не є енциклопедіями українознавства, в яких за абеткою подається відомості про Україну і український народ (такими є, наприклад, енциклопедії: „Енциклопедія Югославії”, яка виходить вже понад 20 років або нещодавно видана „Енциклопедія Австралії” та інші), але довідником українознавства, в якому представлено всі ділянки українознавства, починаючи від її природи, кінчаючи історією українського війська. Тому доцільний заголовок „АЕУ — „Ukraine: A Concise Encyclopaedia”.

Довідники українознавства. Перший довідник українознавства вийшов російською мовою за ініціативою проф. М. Грушевського. Це твір „Український народ в его прошлом и настоящем”, I том якого появилася 1914 року, II — у 1915 році, обидва в Петербурзі. Редакція складалася з визначних українських і російських вчених; до складу її входили: Ф. Вовк, М. Грушевський, М. Ковалевський, акад. Ф. Корш, А. Кримський, М. Туган-Барановський, акад. О. Шахматов. I том містив праці М. Грушевського про історіографію та історію України; II том — статті про географію (С. Рудницького) і статистику (О. Русова, В. Охримовича, С. Томашевського), антропологію й етнографію українського народу (Х. Вовка; цінний і докладний нарис, який згодом перевидано українською мовою); короткий нарис українського права (О. Єфименка) та історію малоросійської (української) мови О. Шахматова. Обидва томи написані видатни-

*Головний редактор Енциклопедії
Українознавства
проф. Володимир Кубійович
у своїй робітні в Сарселі*

ми вченими, твір (750 сторінок великого формату) дбайливо виданий і ілюстрований (зокрема праця Ф. Вовка); його недоліком є відсутність карт. На появу дальших томів не дозволили воєнні умови; вони також були причиною, що цей перший поважний довідник українознавства був відносно мало поширений, особливо за межами Російської імперії і став віддана бібліографічною рідкістю.

Другим часом і першим українською мовою довідником українознавства треба вважати нарис у III томі „Української Загальної Енциклопедії”, що появилася у 1930-35 рр. у Львові. Це розділ „Україна”, який на 351 стор. представляє всі ділянки українознавства — разом 49 статей, написаних 60 авторами з Західної України (головно зі Львова) та еміграції (з Праги, а також Берліну і Варшави). Редактором цього довідника

українознавства був Василь Сімович (редактором всієї „Української Загальної Енциклопедії” — Іван Раковський). Остріхом цього поважного твору є деякі повторення змісту та нерівномірне представлення поодиноких ділянок українознавства (наприклад, історії Церкви присвячено ледве 16 стор.; для порівняння — шкільництву — 21); ілюстративна і картографічна сторінка — скромна. Особливо відбиткою нарис українознавства в „УЗЕ”, не вийшов, хоч були деякі заходи його видати на початку 1940-их років.

Деякі місяці перед вибухом німецько-совєтської війни у 1941 році появилася довідник українознавства німецькою мовою „Handbuch der Ukraine”, опрацьований заходом Українського Наукового Інституту в Берліні, за редакцією його директора Івана Мірчука, накладом поважного німецького видавництва О. Гаррасовіца в Ляйпцигу. Розміри — 416 стор., без фото й ілюстрацій. „Гандбух” це збір на праці 9 авторів, вартісний довідник, який інформував німецького читача про географію (автор В. Кубійович), людність (З. Кузеля), історію (М. Антонович, Б. Крупницький), духове життя (І. Мірчук) та народне господарство (Р. Димінський) України. Довідник не охоплював всі галузі українознавства: у ньому немає розділу про українську Церкву, українське право, військо тощо. У зв’язку з подіями на Сході Європи й окупацією України німцями „Гандбух” швидко розійшовся. На другий наклад не дала дозволу німецька влада. По війні у 1949 році вийшло досить слабе скорочення „Гандбуху” англійською мовою під назвою „Ukraine and Its People”.

„ЕУ I”. Після відновлення заходами проф. д-ра Івана Раковського і моїми — діяльності Наукового Товариства ім. Шевченка навесні 1947 року в Мюнхені, одним з перших завдань поставило собі НТШ опрацюва-

ти „Енциклопедію Українознавства”. Її редактором мав бути проф. З. Кузеля, але тому, що праця над „ЕУ” не посувалася вперед, я мусів стати одним з двох головних її редакторів і взяти на себе більшість роботи. З самого початку були ясні напрямні праці „ЕУ” і плян її виконання. „ЕУ” мала містити лише українознавчий матеріал і ділитися на дві частини: загальну („ЕУ І”), тобто підручник українознавства і спеціальну — словникову. Ми хотіли видати „ЕУ І” за короткий час — час перебування у Німеччині маси української еміграції перед її великим „ексодусом” за океан. Працю над „ЕУ І” уможливило те, що більшість українських науковців перебувала в Баварії та що серед них були знавці майже всіх ділянок українознавства, які могли дати цінні статті навіть при недостатніх бібліотечних фондах (багато з них вивезли з собою деякі книжки і записки з свого фаху, НТШ мало вже свою бібліотеку). Статті поодиноких авторів, відредаговані редакторами відділів, ми посилали ще на рецензії знэвцям з даної ділянки науки і вони були ще вдруге або і втретє редаговані. Інтенсивну працю наших співробітників підсилював факт, що більшість їх жила в Мюнхені й околицях, що вони мали досить часу, що ми створили редакційне бюро й могли дати постійну платну працю 6-8 особам, а авторам і редакторам виплачували скромні, але при тодішній матеріальній скруті немаловажні для них гонорарі. Та ще важливішу роллю відігравав запал українських учених, які охоче перемагали злидні еміграційного життя і включалися у спільну працю.

Працю над „ЕУ І” очолювали головні редактори В. Кубійович і З. Кузеля. Як редактори відділів чи підвідділів взяли участь 21, як автори статей — 120 науковців і фахівців. У процесі розгортання роботи довелося збільшити об’єм „ЕУ І” з двох томів на три, тобто з 800 на 1230 сто-

*Українська Загальна Енциклопедія
— „Книга Знання”, Львів 1930-1935
(у трьох томах)*

рінок друку. Перший зошит „ЕУ І” вийшов на початку 1949 року, тобто за рік після початку праці; робота над рукописом була закінчена всередині 1951 року, а за рік пізніше появилася третій том. Тоді головна редакція перебувала вже в Сарселі. Недоліком „ЕУ І” є брак індексу.

„Енциклопедія Українознавства” — її перша й друга частина має три завдання: по-перше — це є основний довідник українознавства для 2-мільйонної маси українців й осіб українського походження, які живуть у діяспорі за межами ССРСР та його сателітів. По-друге, „ЕУ” не має бути джерелом знання про Україну й український народ для чужинців — це завдання виконує „АЕУ”. По-третє, і може це найважливіше — „ЕУ” має бути джерелом об’єктивних інформацій про минуле й сучасне України

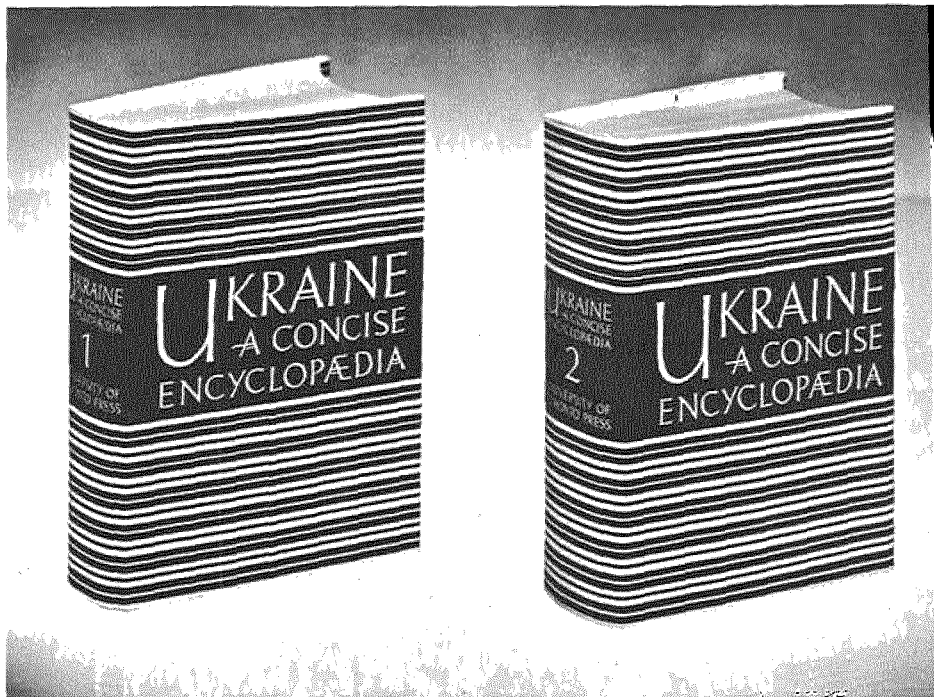
*Енциклопедія Українознавства
(статейна), видана в 1949-1952 роках
(у трьох томах)*

для українців на рідних землях, де більшовики промовчують або фальшують здебільша те, що становить суть українства. Щоправда, „ЕУ” попадає нині лише винятково до рук наших земляків на батьківщині, але завтра може бути інакше...

Поява „ЕУ” змусила більшовиків приступити до опрацювання 17-томової загальної енциклопедії українською мовою — „Українська Радянська Енциклопедія” („УРЕ”), яка появилася у Києві у 1960-1964 рр., а пізніше „Українського Радянського Енциклопедичного Словника” у трьох томах („УРЕС”. вийшов у 1966-68 рр.). Не місце тут порівнювати „ЕУ” з „УРЕ”; про це я кілька разів писав. Назагал „УРЕ” — це советська енциклопедія українською мовою, яка подає інформацію про Україну і український народ в його минулому і су-

часному однобічно, необ’єктивно, з советського погляду й на наказ Москви. „УРЕ” подає неправдиво ряд фактів, чимало фальшус, твердить про відвічну тісну співпрацю українського народу з „старшим братом” — росіянами. Ці завдання зокрема виконав 17 том „УРЕ” — „Українська Радянська Соціалістична Республіка” (Київ, 1966), що вийшов також (без змін) окремою книгою. Це офіційний советський довідник українознавства, докладніше лише УССР, який охоплює 807 сторінок друку великого формату (без додаткової частини, присвяченої окремим областям і без індексу — 638 стор.). Він має 25 розділів, число авторів — 378, головним редактором є відомий поет Микола Бажан, 17 том „УРЕ” присвячений тільки території УССР; у ньому читач не знайде інформацій про українські етнічні землі поза межами УССР (Кубанщину, північну Слобожанщину, українське Полісся у межах Білоруської ССР тощо), про мільйони українців, розсіяних у Надволжі, на Уральщині і насамперед в Азії; у ньому нема також інформацій про українців в Польщі, Чехо-Словаччині й Румунії, у Західній Європі та за океаном. До деяких порівнянь між офіційним советським довідником українознавства і нашим виданням на еміграції, ще повернемося.

„Англомовна Енциклопедія Українознавства”. Вже під час праці над „ЕУ I” я почав думати перевидати її іншими світовими мовами, зокрема англійською. Після закінчення праці над манускриптом „ЕУ I” я почав кореспонденцію у справі перевидання „ЕУ I” з д-ром Лукою Мишугою, який був культурним референтом нашої найміцнішої установи за океаном Українського Народного Союзу і редактором його органу — щоденника „Свобода”. Цей визначний громадянин та тодішній голова Українського Народного Союзу Дмитро Галичин зрозуміли вагу „АЕУ” і подбали, що УНСоюз рішив видати „АЕУ” як свою

*Суперобкладинки першого і другого томів Англомовної
Енциклопедії Українознавства*

власність під фірмою НТШ. Ми домовилися у 1952 році, що „АЕУ” буде перекладом „ЕУ 1” з деякими незначними доповненнями та змінами, беручи до уваги потреби англомовного читача. Редакція „АЕУ” мала складатися з трьох осіб: проф. Ю. Шевельова, мене і д-ра Мишуги; два перші мали відредагувати український текст, д-р Мишуга мав подбати про його переклад на англійську мову. До праці над переробкою „ЕУ 1” на англійське видання ми взялися після переїзду до Сарселю 1952 року.

Але незабаром розпочаті роботи припинилися. На це склалися різні причини: персональні й речеві. Ніхто з трьох редакторів „АЕУ” не мав можливостей присвятити відповідний час на працю над „АЕУ”. Я, після переїзду до Сарселю, мусів віддавати весь час і енергію, щоб влаштувати

наш сарсельський осередок, подбати про його матеріальну базу і керувати працею над гасловою „Енциклопедією Українознавства” („ЕУ 2”). Проф. Шевельов переїхав до ЗСА і не міг присвятити надто багато уваги справам „АЕУ”; врешті д-р Л. Мишуга захворів і за деякий час помер. Поставили й інші труднощі. „ЕУ 1”, хоч була найкращим з дотеперішніх довідників українознавства, все ж таки була дещо застаріла на той час: вона віддзеркалювала стан з кінця 1940-их років, подекуди навіть довоєнний. Її треба було відсвіжити: використати нові матеріали, які появилися в УСССР чи поза її межами (також інформації з української преси) та нове видання російської совєтської енциклопедії („Большая Советская Энциклопедия”), яка виходила у Москві у 1950-57 роках у 51 томах і містила чимало

українознавчого матеріалу. Після деякої лібералізації, спричиненої смертю Сталіна, наукової продукції і видавничої справи в СРСР появлялося з кожним роком більше праць і довідників з різних ділянок українознавства, які треба було використати при виданні „АЕУ”. Неминучою була потреба повної переробки „ЕУ I” і поширення її розмірів.

Під час мого перебування в Америці у 1957 році і на початку 1958 р. я обговорив справу „АЕУ” з керівництвом Українського Народного Союзу, зокрема з його головою Д. Галичином і наступником Л. Мишуги редактором „Свободи” Антоном Драганом, а також з проф. Шевельовим і деякими співробітниками „ЕУ”. Ми вирішили, що „АЕУ” буде цілкомітою переробкою українського видання, що першу загальну частину „ЕУ” видамо у двох томів (кожний приблизно по 1 000 сторінок друку). Тоді мені треба було врешті взятися інтенсивно за редакцію першого тому „АЕУ”, у тому числі і моїх статей.

Після нових домовлень головним редактором „АЕУ” став я; до складу Редакційної Колегії першого тому входили: проф. Зенон Кузеля (етнографія), проф. Юрій Луцький (література, він же був відповідальний за переклад на англійську мову), проф. Олександр Олоблин (історія) і проф. Юрій Шевельов (мова); нелегкі обов'язки редактора - видавця припали Антонові Драганові. З прихильністю поставився до справи „АЕУ” новий голова Українського Народного Союзу Йосип Лисогір. Заходами Українського Народного Союзу і проф. Ю. Луцького вдалося знайти одно з найважливіших видавництв на американському континенті — Видавництво Університету в Торонто, яке взялося за видання „АЕУ” і випуск його на книжковий ринок. Вступне слово написав відомий славіст, професор Колумбійського Університету Ернест Сіммонс.

З редакцією першого тому „АЕУ” було чимало труднощів. Всі розділи

треба було доповнити, деякі написати наново, статті деяких авторів замінити новими. Невеликих змін зазнали відділи: етнографія, література та історія до 1945 року, більших — археологія, мова, людність (використано результати перепису з 1959 року, додано низку нових карт); наново написано найновішу історію України, що входить до складу СРСР, тобто події в УРСР. При праці над „АЕУ” використано серед інших „Українську Радянську Енциклопедію” (але не її 17 том „УРСР”, бо він тоді ще не появився).

Чимало було труднощів з перекладом українського манускрипту на англійську мову. Перекладачами були різні особи: їхню працю мав координувати запрошений для цього видання молодий український науковець. Він також мав — в порозумінні — з авторами і проф. Луцьким подбати про добрий переклад фахових термінів. Але перший наш молодий колега незабаром покинув свою працю, а з другим виникли деякі труднощі.

В такій ситуації, після порозуміння з керівництвом Українського Народного Союзу я поїхав на початку 1962 року на півроку до ЗСА, щоб контролювати на місці переклади і зробити зміни. Разом з м-ром Зеноном Сниликом ми звірили переклади з українськими текстами і в контакт з авторами виправили англомовні тексти. Одну статтю треба було замінити новою, яку написав фаховий науковець, зроблено ще деякі доповнення до кількох статей (взято до уваги найновіші події), зроблено другу коректуру після внесення змін і додатків. Це були місяці інтенсивної і нервової праці, але я мав задоволення, що вдалося мені виправити огріхи. З приємністю підкреслюю цілковите зрозуміння з боку президента Йосипа Лисогора і редактора А. Драгана, що стан, який існував, треба було змінити, хоч це потягло за собою чималі матеріальні витрати. Одночасно було зроблено індекс, який я переглянув вже після повороту до Сарселю.

1

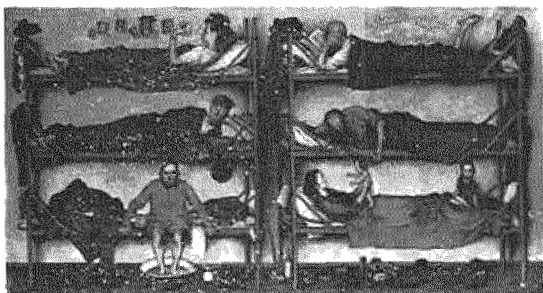
2

3

4

5

6

7

Таблиця ілюстрацій із розділу „Мистецтво” у другому томі
Англомовної Енциклопедії Українознавства.

(1) О. Новаківський: „Мойсей” — портрет Митрополита Андрея Шептицького (1925). (2) А. Петрицький: „Інваліди” (1926). (3) В. Меллер: „Карта” (ок. 1930). (4) Б. Хмелюк: „Кейги” (1955). (5) Е. Козак: „Товариші”. (6) Я. Гніздовський: „Переселенці” (1948). (7) М. Сельська: „Скрипаль”.

Восени того ж року вийшов перший том „АЕУ”. До його складу входять 8 розділів, що їх написали 58 авторів. Це: передмова проф. Е. Сіммонса, дані про попередні українські енциклопедії та розділи. Загальні відомості, Фізична географія і природа, Людиність, Етнографія, Мова, Історія, Культура, Література. I том „АЕУ” має 1 185 сторінок тексту (в цьому числі на індекс припадає 87 сторінок) і XXXVIII сторінок вступу. Події у першому томі доведені до 1961-62 років.

Перший том „АЕУ” був прихильно зустрінутий фаховою критикою в американських і європейських славістичних, східноєвропейських й інших журналах; підкреслено об’єктивність цього довідника. Критики його вважають найкращим довідником українознавства нашого часу.

Другий том „АЕУ”. Під час мого перебування в ЗСА у 1963 році ми планували разом з Українським Народним Союзом, що другий том „АЕУ” появиться приблизно за чотири роки. Після розмов і кореспонденції з авторами я сподівався, що найпізніше за яких три роки ми закінчимо працю над манускриптом в українській мові. Я мав посилати поодинокі розділи „АЕУ” поступово в міру їх відредагування. Дійсність виявилася іншою: працю над рукописом закінчено тільки 1969 року і II том „АЕУ” вийшов щойно навесні 1971 року. Які були причини такого великого запізнення?

З працею над II томом „АЕУ” було значно більше труднощів, ніж над першим. З часу від закінчення праці над „ЕУ I” в СРСР і на еміграції появилася низка праць з тих ділянок українознавства, які ми мали дати до II тому „АЕУ”, нові статистичні матеріали, вийшов 17 том „УРЕ” (посібник „Українська Радянська Соціалістична Республіка”), зміст якого треба було використати (щоправда, він мало нам допоміг). З цих причин ділянки українознавства представлені у II томі „АЕУ” вимагали більшої

переробки порівняно з „ЕУ I”, ніж ділянки у I томі. Крім того, ми рішили вмістити у II томі відділ, що його не було в „ЕУ I” — про українську діяспоруду поза межами СРСР. Доповнення, а то й написання нових розділів вимагало чималої витрати часу і напруження авторів, редакторів поодиноких ділянок і самого головного редактора. А всі вони були зайняті своєю професійною працею, дослідями у ділянках їхньої спеціальності і на працю над „АЕУ” у них бракувало часу. Додаймо, що писати систематичні, сконденсовані статті з різних ділянок українознавства, з використанням найновішого фактажу і літератури не є легко. А число наших учених не збільшувалося, але зменшувалося. Дехто з авторів „ЕУ I” постарівся і їхня працездатність зменшилася, а деякі відійшли від нас у завіти. Найболючіші втрати мав відділ „Народне господарство”. Два найважливіші автори цього відділу в „ЕУ I”: Микола Васильєв і Роман Димінський (вони ж і його редактори) померли й ними написані статті можна було тільки частково використати в „АЕУ”; вже під час праці над II томом помер і третій економіст Євген Гловінський і його статтю, призначену для „АЕУ”, треба було доповнити. Не всіх, хто відійшов від нас, можна було заступити молодшими фахівцями. Деякі статті не були написані на відповідному рівні; його можна було підняти, користуючися рецензіями інших фахівців. Деякі статті авторам треба було переробляти вдруге, натомість лише виїнятковно треба було деякі статті відкинути і прохати інших авторів написати їх. Попри чималі зусилля і намагання не вдалося вмістити у II томі „АЕУ” розділу „Суспільство”, бо виявилось, що ми не маємо на еміграції соціологів, які мали б, з одного боку, модерне і всебічне знання цієї наукової дисципліни, з другого — які б працювали у ділянці соціології України.

Не всі відділи у II томі „АЕУ” мають фахових редакторів як тому, що

Презентація другого тому АЕУ у Видавництві Торонтського Університету 19 квітня 1971. Президент УНСоюзу Йосип Лисогір промовляє до представників Видавництва і зібраних гостей.

інколи нема всебічних знавців даної галузі українознавства (наприклад, історика українського війська та знавця військових справ), так і тому, що нам не вдалося їх підшукати. У таких випадках їх мусів підредаговувати головний редактор, часто спільно з редактором Б. Кравцевим; все ж таки поодинокі статті таких відділів посилалися на рецензії фахівцям даної ділянки.

Чимало нервів коштувало мені чекати на написання статей деяких авторів; звичайно вони мали надто мало вільного часу. Ми витратили рік на опрацювання одного відділу „АЕУ” тому, що один з двох його редакторів цілковито підвів: він відклав реченці здачі своїх статей і ре-

дакційну роботу, не відповідав на листи або відсував реченці здачі матеріялу. Врешті написав коротко: „Тепер маю час і беруся за роботу”; але на цьому і скінчилася його співпраця. На щастя, другий співредактор цього відділу взяв на себе тягар його оформлення.

Якщо ідеться про переклад українського манускрипту на англійську мову, то з II томом „АЕУ” було значно менше труднощів, порівняно з першим. Частина статей написали автори по-англійському і треба було тільки подекуди виправити мову, всі переклади на англійську мову прочитали і звірили автори або редактори відділів. Виправити помилки англій-

Представники УНСоюзу вручають два томи Англомовної Енциклопедії Українознавства прем'єр-міністрові Канади П'єрові Трудо. Вручення відбулося з нагоди виступу прем'єра Трудо на Конгресі Українців Канади в Вінніпегу в жовтні 1971-го року. На фото в першому ряді (зліва): суддя Бернард Л. Корчинський, секретар Відділу УНС в Ріджайні, голова Головної Контрольної Комісії УНС мгр Іван Геврик (стискає руку прем'єрові Трудо після передачі йому Енциклопедії), головний президент Йосип Лисогір, заступник головного президента УНС на Канаду сенатор Павло Юзик, президент КУК о. митрат д-р Василь Кушнір та посол Марко Смеречанський.

ської мови допомогли подекуди редактори Видавництва в Торонто.

Основну працю в англомовному оформлюванні другого тому перевів ред. Зенон Снилик. Велику допомогу у редагуванні II тому завдячуємо редакторів Богданові Кравцеву, який не тільки написав низку статей з ділянки української культури, відредагував спільно зо мною кілька розділів, але й взяв на себе технічну сторінку твору, коректу, звірення індексу, добір (разом з маестром С. Гордив-

ським) ілюстрацій тощо. Завдяки цьому я не був змушений їхати до ЗСА на довгий час; все ж таки треба було двічі приїхати.

Другий том „АЕУ” має 1394 сторінки (у цьому числі 132 стор. припадає на індекс) і XLIII вступних зауважень. До II тому передмову також написав Е. Сіммонс. Моїм заступником був Б. Кравців; до складу Редакційної Колегії входили: Богдан Боцюрків, Всеволод Голубничий, Святослав Гординський, Іван Коровицький, Юрій Луцький, Василь Маркус, Олександр Оглоблин, Валерій Ревуцький, Юрій Старосольський, Василь Витвицький. В опрацюванні II тому брало участь 87 осіб. Другий том „АЕУ” містить такі відділи: Право, Українська Церква, Наука, освіта і шкільництво, Бібліотеки, архіви, музеї, Видавництва і преса, Музика і хореографія, Театр і кіно, Народне господарство, Охорона здоров'я і Фізична культура, Військо, Українці в діаспорі.

Події у II томі „АЕУ” доведені до 1967-68 років.

Не місце тут давати характеристику окремих відділів II тому „АЕУ” і вираховувати прізвища всіх співробітників; однак, для прикладу згадаємо дещо з подробиць. Багато місця (112 стор) присвячено історії Церкви на Україні і церковній проблематиці. Це зроблено тому, що у совєтських довідниках цьому питанню не присвячується місця, або насвітлюється його цілком фальшиво. Чимало уваги приділено недолі Церкви під совєтським режимом; окремий розділ подає устрій українських церков. Щоб дати найоб'єктивнішу картину взаємодій обох головних українських церков всі статті з ділянки Церкви читали фахівці обох віровизнань.

Майже наново написаний великий відділ (336 стор.) Народне Господарство, бо відносини, представлені в „ЕУ I” вже застаріли. Редактором його і одним з головних авторів був проф. В. Голубничий.

У II томі є відділ „Українці в діяспорі (165 стор.), якого не було в „ЕУ I”. Найбільше місця присвячено українській діяспорі в ЗСА (автор В. Маркус), далі в Канаді, у поодиноких країнах Південної Америки, в Австралії, у країнах Західної Європи і в народних республіках (Польщі, Чехо - Словаччині й Румунії). Цей відділ опрацювало 20 авторів.

„АЕУ” і „ЕУ 2”. „АЕУ” можна б вважати другим виданням „ЕУ I”, але поширеним, виправленим, з фактажем доведеним до найновіших часів і краще оформленим. „ЕУ I” має 1 232 сторінки, „АЕУ” (порівняння розмірів не цілком вірне, бо в „АЕУ” — більший шрифт ніж в „ЕУ I”) — 2 579 (у тому числі 219 сторінок індексу, якого в „ЕУ I” нема) і XXXIII плюс XLIII вступних сторінок. Число карт і ілюстрацій значно більше, ніж в „ЕУ I”. Обидва томи АЕУ мають двадцять й один великий відділ, 75 розділів і понад 400 підрозділів. Статті опрацювало 157 науковців.

Самозрозуміло, в „АЕУ” не бракує й огріхів; не всі статті написані на одному рівні, не завжди витримана пропорція розмірів поодиноких розділів, є, як у кожній енциклопедії, деякі помилки; не завжди вдало вибрані ілюстрації, деякі карти (наприклад, геологічна і ґрунтів) вже застарілі. Ніхто не знає краще, ніж я, огріхи, але й не знає краще і всіх труднощів праці над „АЕУ”. Як „ЕУ I”, так і „АЕУ” є такі, якими є українські науковці і фахівці на еміграції, які є, назагал, несприятливі умови для їхньої праці, якою є українська громадськість в діяспорі.

Можна мріяти, що кращим буде друге видання наших енциклопедій. Але чи вдасться це здійснити? Найбільшою трудностю в праці над „ЕУ” і „АЕУ” є брак фахівців деяких ділянок українознавства і постійних працівників, які ввесь свій труд віддали б праці над енциклопедіями. Число наших співробітників не збільшується, але зменшується. На 175, які написали статті до „АЕУ”, четверта

Зустріч під час презентації АЕУ/II в Торонтському Університеті 17 квітня 1971 року. На фото: пані Гертруда Стівенсон — редактор Видавництва Торонтського Університету, у віданні якої перебувало видання Енциклопедії, Антін Драган — редактор-керівник обох томів АЕУ та Богдан Кравців — загальний редактор II-го тому АЕУ.

частина з них померли... Нових сил мало; ми не маємо вже фахівців з деяких ділянок знання про Україну. Для прикладу: після смерти проф. Ярослава Пастернака, нема на еміграції жадного активного археолога України (на початку праці над „ЕУ” їх було шість!). Треба сподіватися, що серед молодих науковців і adeptів науки знайдуться такі, які предметом своїх студій виберуть досліди над Україною і українським народом.

„АЕУ” і англomовний довідник Української ССР. Поява нашої „ЕУ” українською мовою спричинила появу „Української Радянської Енциклопедії”; на появу „АЕУ” большевицька влада на Україні зареагувала випуском 17 тому „УРЕ” (англійською мовою під назвою “Soviet Ukraine”). Про цей довідник писалося в советсь-

після появи I тому на-
він виявився шойно
довідник про Українську
кївською мовою є майже пе-
дом 17 тому „УРЕ”, слїве без
дан (навіть без додатку нового фак-
тажу), при чому пропущено частину,
яка подає інформації про поодинокі
області та індекс імен. Довідник має
572 сторінки (17 том „УРЕ” — 807);
число співробітників — 340 („АЕУ”
— 157), редактор — М. Бажан. Тех-
нічно довідник про УРСР виглядає
задовільно, зокрема добре оформлені
карти. Якщо ідеться про зміст, то
треба повторити те саме, що ми на-
писали про всю „УРЕ” і зокрема про
II 17 том — це офіційний режимний
довідник, написаний під контролею,
яка спотворює минуле України й суть
українства. Його мета — фальшиво
інформувати вільний світ про нашу
батьківщину. Редакція англомовного
довідника про УРСР не завдала собі
навіть труду, щоб відповідно до сма-
ку чужинців переробити українське
видання.

Докладна аналіза довідника про
УРСР і його порівняння з нашою „А-
ЕУ” вимагатиме окремої статті. Ще
раз підкреслюю: наші „ЕУ” і „АЕУ”
є науковими об’єктивними довідника-
ми, які представляють вірно всі ді-
лянки знання про Україну і україн-
ський народ. Київський довідник по-
дає тільки деякі ділянки українознав-
ства з советсько - російського погляду
й інтересів та стосується тільки тери-
торії УРСР.

Незабаром (подекуди це вже ста-
лося) появляться на полицях біб-
ліотек, наукових установ, які цікав-
ляться питаннями славистики, Схід-
ної Європи і ССРСР та дослідників
цих питань, поряд один одного два до-
відники про Україну, написані ан-

глійською мовою: наша „АЕУ” і кїв-
ський довідник. Фахівці матимуть
змогу — і напевно це зроблять —
порівняти ці довідники. Вони робити-
муть це науково і об’єктивно. Можна
припускати, що вже після першого —
загального порівняння питатимуть:
чому це у довіднику (кївському) про
Україну майже нема інформацій про
людність на Україні (всього 3 сторін-
ки, а в „АЕУ” — 104), про Церкву
(3 і 112), нема жадних даних про
військові справи, про українців за ме-
жами УРСР тощо. Докладніша аналі-
за обох довідників українознавства —
вийде — будьмо переконані — на ко-
ристь „АЕУ”, яка подає тільки прав-
ду і зверне увагу на фальшиве пред-
ставлення фактів (або їх промовчан-
ня) у довіднику, що вийшов під со-
ветсько - російським режимом. Ми мо-
жемо бути певні, що відзиви про
„АЕУ” чужинецьких фахівців не від-
бігатимуть від тієї оцінки, що її дав
у своїй передмові до II тому „АЕУ”
проф. Е. Сіммонс, який її закінчує
словами, що всі, які спричинилися до
появи „АЕУ”, „присвятили ці два ви-
значні наукові томи в шуканні прав-
ди про минуле й теперішнє їхньої
Батьківщини, в надії, що одного дня
правда таки визволить українську
націю”.

Тому, що в статті пишемо про довід-
ники українознавства — треба дода-
ти, що у 1970 р. вийшов польський
довідник українознавства, що його ви-
дав Ягайлонський Університет у Кра-
кові: „Ukraina. Teraźniejszość i prze-
szłość. Praca zbiorowa pod redakcją M.
Karasia i A. Podraży”. Це довідник
про Україну (скорше про Радянську
Україну), написаний досить обереж-
но, але об’єктивніше, ніж 17-ий том
„УРЕ”.

Розкрилася Земля і показалося **ПЕКЛО**

До 30-ої річниці
відкриття советського
народоббивства у Вінниці

написав А. Драган

У 1973-му році сповниться тридцять років з того часу, як у Вінниці — за словами місцевого населення — „розкрилася земля і показалося пекло”: із масових могил видобуто майже десять тисяч трупів Богу-духа винних людей, що впали жертвою одного з найбільших і найжахливіших злочинів народоббивства, поповненого звороднілим большевизмом у 1937-1939 роках. Багато води пропливло з того часу в річці Бог, багато злочинів комуністичного режиму за часів диктатури Сталіна виявлено й записано в історії навіть самими наслідниками Сталіна, але намарно шукати в советських джерелах хоч би тільки згадки про страшний злочин у Вінниці. Децю в цій справі зроблено у вільному світі, але й тут не приділено тому злочинові навіть у малій мірі стільки уваги, на яку він заслу-

говує. Тим часом українці і з ними світ мають куди більше причин пам'ятати про Вінницю, ніж їх мають американці, пам'ятаючи про Алямо.

Автор цього спогаду був у Вінниці кілька днів під час розкопін масових могил у липні 1943-го року і тоді мав нагоду переконатись, що злочинну большевицьку політику народоббивства з не меншою жорстокістю і рафінованістю продовжували в Україні її нові, нацистські завойовники. Пам'ять про Вінницю повинна включати також і пам'ять про тих брунатних народоббивців, що прийшли на зміну червоним.

ВІННИЦЯ — СИМВОЛ

У прекрасній мальовничій околиці українського Поділля над річкою Богом (в советському назовництві: Пів-

денний Буг) розташоване місто Вінниця, в советській адміністрації центр області тієї самої назви. Місто й його околиця дослівно „потопають” у садах. На початку другої світової війни Вінниця — згідно із советською статистикою — нараховувала коло 100.000 населення, з чого 41% становили українці, 38% жида, 14% росіяни та 4% поляки.

Згідно з даними советської статистики, підсоветська Україна в 1929-му році нараховувала 31,194,976 населення. Ця сама статистика подає, що в 1939-му році, отже десять років пізніше, в тих самих кордонах України вже було тільки 28,070,404 населення, себто на 3,124,572 менше. Як взяти до уваги, що природній приріст населення в Україні досить високий і в той час хитався між 17.7 і 24.5 на тисячу, то за десять років перед другою світовою війною Україна втратила щонайменше 10,000.000 людей. Де вони поділись і що з ними сталося? Частинне вияснення цього дали гори опухлих трупів, що впали жертвою зорганізованого Москвою голоду в рр. 1932-1933, а далі не менш жакливе вияснення знайдено у масових могилах у Вінниці та в ряді інших міст України під час другої світової війни. Цих людей знайдено з пов'язаними ззаду руками та з подірваними большевицькими кулями черепами в масових могилах. У самій тільки Вінниці було їх, як згадано, майже десять тисяч. Вінниця стала символом замучених мільйонів.

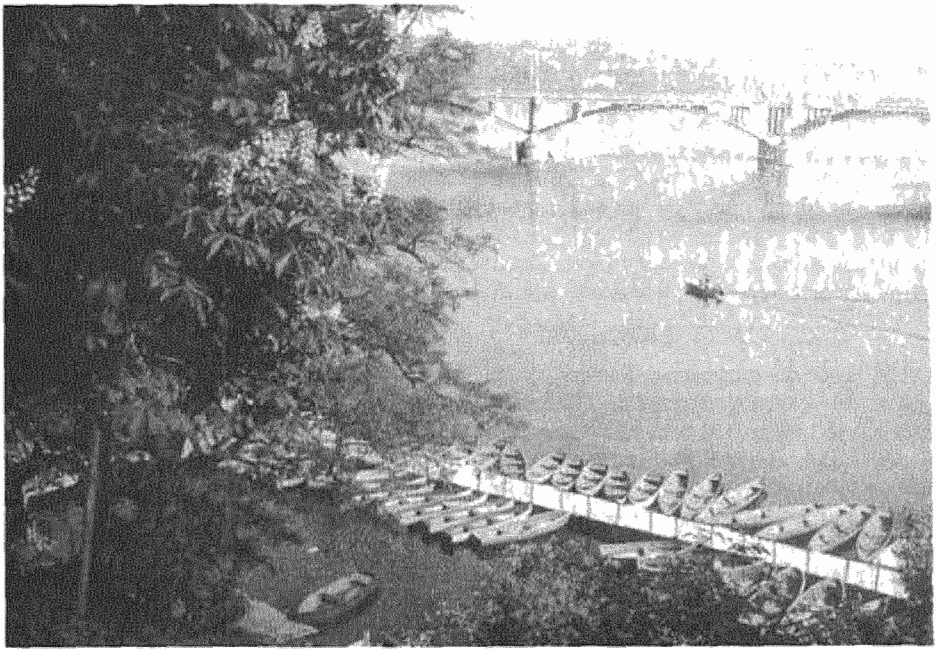
В ДОЛИНІ СЛІЗ І ГОРЯ, РУНИ І СМЕРТИ

Був чудовий ранок 16-го липня 1943-го року. Сонце вогненною кулею викотилося з-за обр'ю і своїм гарячим промінням освітло землю, на якій уже віддавна не було ані світла, ані тепла. Світло і теплота сонця, краса буйної природи були в найбільшому контрасті до товпи обдертих, виголоднених і згорьованих людських істот,

що з клунками в руках очікували на вузловій залізничій стації в Козятині. Були це переважно жінки та старші віком чоловіки. Час від часу одне чи друге витягало з клунка шматок спеченого з проса і віса або житніх висівок хліба і обережно, майже з побожністю вкладало до рота. А по смітниках порпалися брудні, обдерті й виголоднілі діти, що вкладали до рота кожний відпадок, випльовуючи його негайно, переконавшись, що це не недогризок яблука чи шкірка хліба. Поміж цими подорожніми злидарями переходив апагично місцевий залізничник, ні на кого не звертаючи жадної уваги.

Це тільки в одній закутині стації. Ціла стація — залита різноманітними уніформами: сірими, сірозеленими, брунатними, чорними. Це нові завойовники. По уніформах можна було відгадати й обличчя людей. Ті в чорних і брунатних — пузаті, бундючні, самопевні і жорстокі. Ті в сірих — у більшості самі сірі. Їх возний ентузіязм закінчився і зник, коли вони вступили на цю землю. Тепер уже і їх гонять у добре відоме й невідоме, і вони, звичайні собі вояки гітлерівського Райхсверу, йдуть туди, куди їх ці чорні і брунатні скеровують і підганяють. Як відгомін їхніх настроїв, один із цих Фріців зятягнув: „Ес гет аллес форюбер, ес гет аллес форбай; шон цвай яре ін Русслянд унд нох нікс понімай...” (Все йде, все проходить; вже два роки в Росії і нічого не розумію). Між цими сірими, як і злиденими цивільними подорожніми походжали з найженими багнетами та в шоломах військові сторожі.

Нагло здалеку загудів паротяг і ті в шоломах зразу обставили всі двері. На стацію вкотився вантажний потяг із закритими вагонами. Між кожним вагоном кілька таких же в шоломах та з найженими багнетами. Це транспорт новітнього ясиру на невідому працю в Райху. Переїжджаючи стацію, потяг тільки сповільнив

Міст на річці Бог у Вінниці (нині)

швидкість, але не зупинився. Він переїхав, а ті з клунками по кутах обтирали сльози і хрестились.

Ще деякий час і на станцію заїхав і зупинився другий потяг. Спереду, перед льокомотивою, відкритий вантажний вагон, обставлений мішками з піском, а на ньому готовий до стрілу кулемет. Це — проти партизанів. За льокомотивою кілька закритих вантажних вагонів і два-три пасажирських. Та вони не для людей, вони — як про це свідчать написи — „нур фюр дойче“, тільки для німців. Для людей в кінці два-три вантажні вагони. А люди кажуть: „Де повинні їхати свині, тепер їдуть люди, а де повинні їхати люди, тепер їдуть свині...“

Потяг їхав до Вінниці. Люди з клунками, допомагаючи одне одному, видряпувались до вантажних вагонів, кожний зі своїм клунком приміщувався хто де, важко зідхав, часом од-

на чи друга жіноча рука обтирала сльозу.

Їдучи цим поїздом, вам не schoдило з думки: безмірні краса і багатство цієї землі, безмірні злидні і недоля її автохтонів! Потяг повільно, сапаючи парою, проїздив село за селом, зупинку за зупинкою. Скрізь, як широко і далеко сягало око, простягались безмежні лани, а подекуди синів ліс. Серед ланів виринали втоплені в садах села, і знову — який же контраст між багатством землі і природи та убожеством і злиднями населення. З-поза дерев виглядали бідні, обідрані халупи, а біля них ні плота, ні огорожі, не видно звичайного колись в Україні сільськогосподарського приладдя на подвір'ях, не видно і хвоста скоту. Якщо ще із скоту що залишилося, то його тепер доглядають мадярські союзники німецьких фрців. А за кожним разом, як потяг переїжджав через села, за ним бігли

групи обідраної, босої дівчорі і з простягненими руками просили: „Пан, пан, дай хліба!“

Уздовж колії, у віддалі яких ста метрів по обох її боках німці наказали повирубувати всі дерева, щоб не давали захисту партизанам. На крутах всюди були бункри-землянки, а в них військові сторожі, що охороняли дороги від саботажників. Сліди війни видно було на кожному кроці.

У МІСТІ ЖАХУ І СМЕРТІ

Ще перед полуднем потяг зупинився на станції Вінниця. Люди з клунками повиходили з вагонів і широким бульваром Коцюбинського, по сильно обставленому військовою сторожею дерев'яному мості через Бог і далі Українським проспектом посувались мовчки. Ніхто нічого не говорив, ніхто не розглядався, так і видно було, що, крім клунків, у них куди більший тягар на душі. В продовженні Українського проспекту починається Літинське шосе, і туди спрямовують свої кроки ці живі людські тіні.

При цьому шосе в трьох місцях: так званому „Парку культури і відпочинку“ з правого боку шосе, на старому цвинтарі по протилежному боці та в овочевому саді в деякій віддалі відкрили масові могили і з них витягають перегнілі вже трупи людей із пов'язаними за спиною дротом і мотузками руками, з дірами від куль у потилиці. Цих трупів сотні й тисячі. Щораз віднаходять нові могили, наповнені трупами. Страшний, прямо нестерпний труп'ячий сопух огорнув, здається, ціле місто, а з ним і всю Україну.

На вістку про відкриття масових могил з усіх околиць, головню з Поділля, з'їжджаються злидарі шукати будь-якої вістки про заарештованих НКВДистами перед війною їхніх рідних — батьків, братів, матерів, сестер, синів і дочок. Наближаючись до цих місць жаху і смерті, вони зривають в придорожних ровах гостропахнучі

трави і тримають їх біля носа. Деякі не видержують і хлипають, ще не дійшовши до місця розкопін. Інші сідають в рів, наче, ніби не знаючи, що їм далі робити — йти чи вертатись. Якщо був коли в світі образ нужди і розпачу, то це тут.

Мабуть, кожному тряслись руки й ноги, коли доходив до місця розкопін. Ось, уже й це жахливе місце. Підійшли до першої купи трупів, і нагло одна старенька жінка відірвалася від гурту, відкинула свій клунок і з окликом підстріленої птиці впала на першого з них. Труп розлізся їй під руками, а люди піднесли старушку й напівнеживу поклали на траві поблизу. Опритомнівши, жінка оповідала: Вона аж з Чернігівщини. Її три ночі під ряд снівся їй заарештований у 1937-му році син, просячи піти до Вінниці й розпитати за ним. Вона була цілий тиждень в дорозі. І тепер тут. Труп свого сина пізнала по одязі і по частинно ампутованій лівій руці.

ДЕЦЮ З ІСТОРІЇ

Приїхавши до Вінниці, я зайшов до редакції „Вінницьких Вістей“ і там познайомився з їх редактором Аполлоном Трембовецьким, тепер уже покійним, з яким опісля знову зустрівся в Америці. В його товаристві та в товаристві двох своїх давніх приятелів, які служили за перекладачів під час розкопування могил, я кілька днів відвідував ці місця, приглядався їм, розмовляв з людьми, слухав їх ридань. На базі занотованих інформацій і, головню, на базі опублікованих пізніше документів*) можна встановити такі факти:

Від 24-го червня до 26-го серпня 1943-го року у Вінниці розкопано в трьох місцях 91 масову могилу і видобуто з них 9,432 трупи, в тому числі

* Amtliches Material zum Massenmord von Winniza, Berlin 1944,

Le crime de Moscou a Vinnytzia, Paris 1953,

The Black Deeds of the Kremlin, Toronto 1953.

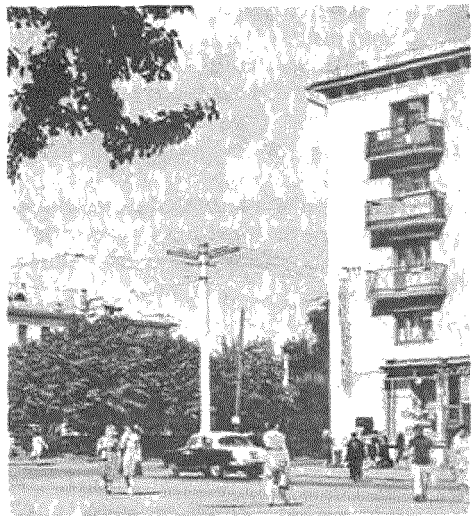
169 жіночих. На підставі прикметних знаків на тілі, по одязі і документах зідентифіковано 679 трупів, між якими за національністю було 490 українців, 28 поляків та 161 точно не встановлених, між ними деяка кількість жидів і росіян. За професією між зідентифікованими було 225 колгоспних робітників, 54 колгоспники, 119 робітників, 92 службовці та 183 з-поміж так званої трудової інтелігенції. Масу незідентифікованих трупів творили, як це можна було встановити по одязі, також селяни і робітники.

Розкопинами керувала судово-лікарська комісія, що складалася з німців, одного українця, д-ра Дорошенка з Вінниці, і одного росіянина, д-ра Малініна, професора Краснодарського університету. При розкопинах, слідстві та ідентифікації трупів допомагало місцеве населення. Всі розкопані місця оглянула та видала свою оцінку міжнародна судово-лікарська комісія з країн німецьких сателітів і нейтральних. Розкопування та витягування трупів з могил переводили в'язні місцевої тюрми.

Факт, що розкопини зроблено і слідство переведено під час окупації України не менш жорстоким і злочинним нацистським ворогом людства, ні в чому не поменшує цього большевицького злочину у Вінниці. Німці допускалися подібних злочинів, але своїх вони не показували і не досліджували. Зроблено це вже після війни, в Нюрнбергу. При цьому треба згадати, що факт розкриття большевицьких злочинів у Вінниці міг мати тільки дуже малий вплив на відношення місцевого населення до німців, яке зовсім не приховувало своєї ворожості до них. Навпаки, проклинаючи большевицьких злочинців, люди за одним віддихом згадували прокляттям і нових окупантів.

ЗГАДУЮТЬ, ЯК ШАЛІВ ТЕРОР

У свіжій пам'яті мільйонів людей поневоленої тепер новими окупанта-

Проспект Коцюбинського у Вінниці

ми України був тричі проклятий голодний 1933-ій рік. Ще не забулись опухлі з голоду люди та стоси обтягнених шкірою трупів по вулицях і дорогах. Державні гробокопателі не встигали їх хоронити. Кажуть, що вони приходили до хати, де лежав уже з типовими ознаками голодової смерті труп батька і, щоб знову не вертатися за день-два, забирали рівночасно вже опухлих з голоду, хоч ще й у живих, матір та дітей. Бо хто вже починав пухнути — рятунок не було. Та й який рятунок, коли у селі вже й кору з дерев пообгризали...

Все це було ще в свіжій пам'яті населення України, коли в роках 1936, 1937 і 1938 на нього впала страшна змора большевицького терору. Справді, ніхто не знав ні дня, ні години, коли до його хати під'їде „чорний ворон”, закрита чорна автомашина НКВД, в якій зникли навіки мільйони людей. Під'їжджав „чорний ворон” до хати колгоспника, робітника чи інтелігента найчастіше вночі, агенти НКВД переводили трус або й без трусу наказували збиратись. І тоді встаннє його бачили рідні. Всіх арештовано під закидом, що во-

ни — „вороги народу”. Безпосередньою причиною арешту підозрілого — а підозрілими в ті часи сталінської оприччини були десятки мільйонів — могла послужити поштова картка від рідних з Польщі чи іншої країни, часом знайдений під час трусу хрестик чи богослужбна книжечка. В багатьох випадках арештовували на донос — без основи і сенсу.

Ця страшна хвиля арештів, що тривала аж до вибуху другої світової війни, ледве чи залишила в Україні одну родину, яка не принесла б жертви большевицькому молохові. Тюрми були туго начинені засудженими без суду „всрогами народу”, бо горетка кровожадних диктаторів у Кремлі із звироднілим Сталінім на чолі весь нарід засудила, як „ворога народу”. Тим часом ніхто із заарештованих не тільки не почувався до будь-якої провини, але й не міг її мати, навіть проти того варварського режиму. Це ж бо були в переважній більшості звичайні трудовики, ціллю та ідеалом яких було тільки одне: могли жити та виховати своїх дітей. За це вони віддавали весь свій труд, працюючи в поті чола на колгоспній чи фабричній державній панщині. Деяких з цих нещасливців заарештовано під закидом „саботажу”, бо колгоспна свиня не вродила передбачену божевільним пляном сталінської п'ятирічки кількість поросят; інших за те, що здох колгоспний кінь, але найбільше було таких, що їх заарештовано взагалі без будь-якої причини.

Після цих масових арештів рідні пробували допомогти заарештованим. Вони в розпачі пробували добитися для них „справедливості”, яка в тій системі вже сама по собі вважалася злочином. Вони цілими днями вистоявали під мурами тюрем, ходили до урядів НКВД, в своїй наївності писали навіть до „самого” Сталіна, щоб допоміг їм відшукати й звільнити рідних. Але в 99 із 100 випадків їм відповідали, що заарештованого засуджено як „ворога народу” і засла-

но в далекі табори „без права листування”. Майже десять тисяч таких „ворогів народу”, засланих у „далекі табори без права листування”, знайдено з пов'язаними ззаду руками та з порозбиваними черепами у масових могилах у Вінниці.

„ЗАБОРОНЕНІ ЗОНИ”

Після вбивства Кірова та під час масового терору в 1937-1938 роках в багатьох містах України в безпосередній віддалі від місцевих установ НКВД відгороджувано високим парканом так звані „заборонені зони”, та обставлювано їх сторожею. До тих „зон” населенню не тільки не вільно було заглядати, але й зближатись. Що діялося в тих „заборонених зонах” ніхто не знав, але про них кружляли всілякі страшні поголоски і здогади. Були й такі одчайдушні сміливці, що часом в присмерку видряпувались на якесь дерево поблизу, щоб заспокоїти свою цікавість. Деяким пощастило побачити ряд глибоких ям або якісь підозрілі горбки, але ніхто не знав їхнього призначення.

У Вінниці не було вже багато таких людей, які могли з точністю оповісти історію тих місць, що їх НКВД вибрало на сховок для своїх змащакрованих жертв. Але, знайшлося чимало людей, які знали і пам'ятали останні події, що відбувалися в трьох місцях сбабіч Літинського шосе. На першому місці був раніше сад, що належав кільком власникам, які вже в 30-их роках перейшли жити до міста. Садом ніхто не опікувався. Аж десь у березні 1938-го року ним зацікавилось НКВД. Почали міряти й оточувати його на 3-4 метри заввишки парканом, виставивши рівночасно сторожу НКВД, що, міняючись, вартувала там день і ніч. Часом з-поза огорожі донсився гаркіт собак. Місцевому населенню казали, що сад огорожено для охорони овочевих дерев від дітей або що там відбуваються військовій праві.

Усе горе знедоленого народу віддзеркалюється на обличчях цих жінок, що прийшли до Вінниці шукати своїх рідних між трупами у масових могилах.

Децю пізніше, в літній порі, з-поза огорожі почало заносити труп'ячим сопухом, і тоді в одному куті викопано яму і насипано в неї негашеного вапна для дезинфекції. Деякі із свідків оповідали, що вночі діялися там таємні речі. Від будинку НКВД і з тюрми заїздили в „заборонену зону” закриті полотнищами вантажні автомашини із невідомим вантажем. Часом можна було спостерегти, як з відгороджених місць виходили з лопатами робітники НКВД. Люди почали шептати про можливість доконування там злочинів, але ніхто не важився голосно висловити своє підозріння. Всі були під страшним терором, і кожний боявся, що надмірна цікавість може завести і його до будинку НКВД.

Подібні історії діялися в той час і на старому кладовищі та в „парку культури і відпочинку”, в якому опісля приготовано майданчики до танців, гойдалки для дітей, насаджено

квіти та взагалі все приготовано для дозвілля. Ніхто й не здогадувався, що там під землею лежали тисячі змасакрованих жертв.

Довкруги городу паркан залишився аж до війни. В ньому навіть малі щілини були заткані шматками матерії, щоб цілком закрити від сторонніх очей те, що діялося в „зоні”. Щойно під час німецької окупації населення самочинно почало розтягати дошки з паркану, щоб ogrівати ними холодні мешкання.

„РОЗКРИЛАСЯ ЗЕМЛЯ І ПОКАЗАЛОСЯ ПЕКЛЮ”

„Розкрилася земля і показалося пекло!” — заголосила одна жінка, побачивши відкриті масові могили у Вінниці. Бо й справді в цих масових могилах невинних жертв большевицького терору показалося пекло, якогось раніше не могла б собі уявити навіть найбуйніша людська фантазія...

З утечею від ще недавніх нацистських камрадів „доблесно“ червоної армії з України населення Вінниці щораз упертіше почало висловлювати свої страшні здогади відносно „заборонених зон“. Німецької окупаційної влади спочатку ніхто не мав охоти втасмничувати в ці справи. Бо й навіщо? Всі знали, що й нацисти не ліпші. Люди говорили, що між Берліном і Москвою тільки та різниця, що в Москві зимою холодніше. З приходом німців змінився тільки окулянт, але ні в чому не змінилася практика. Це проявлялося майже в усіх ділянках життя, від повного свавілля поліції починаючи, а на системі влади кінчаючи. Позмінювано назви, але зміст залишився той самий. За большевиків рішальною владою в усіх справах було НКВД, а за німців Гестапо. Інтересно, що у Вінниці, як і в багатьох інших містах України, Гестапо з-правила розташувалося в будинках, що в них раніше „працювало“ НКВД. Все залишалося по-давньому, тільки замість червоного прапора із серпом і молотом вивішувалося такий же червоний прапор з помоланим чорним хрестом в білому колі. Це була єдина зміна. До речі, навіть багато — хто з персоналу НКВД зразу ж переходив на службу Гестапо. У Вінниці, під час розкопін масових могил большевицького терору, в будинку НКВД вже хазяйнувало Гестапо і, правдоподібно, копало масові могили в іншому місці. Тільки жертви завжди були ті самі — українці.

Як відкрито масові могили у Вінниці та як прийшло до їхніх розкопін?

З різних джерел про це по-різному інформували. Згідно з твердженням місцевого населення, навесні 1943-го року, 24-го травня, „хтось щось“ викопував у парку і натрапив на перегнилий труп із шматками напівзотлілого одягу. Той „хтось“, що знайшов трупа, перелякався і чимшвид-

ше повідомив місцеву поліцію. Тоді вже з доручення поліції почалися дальші пошукування. Не з а б а ром знайдено ще одного трупа, опісля ще одного і ще одного. Справою зайнялися місцеві цивільні власті і започаткували систематичні розкопінні під керівництвом двох місцевих лікарів: д-ра Дорошенка, судового лікаря у Вінниці, та замешкалого тоді у Вінниці д-ра Малініна, колишнього професора Краснодарського університету.

Очевидно, що справою зацікавились німецькі окупаційні власті, і вони, після того, як розкопано дві масові могили та видобуто з них понад 200 трупів, склали окрему судово-лікарську комісію, що перебрала нагляд і керівництво над дальшими розкопинами. Запрошено також міжнародну комісію з нейтральних країн та закордонних кореспондентів, між яких попав і автор цієї статті.

Вістка про жахливе відкриття у Вінниці блискавкою рознеслася по всій Україні, і до Вінниці з усіх-усюд почали поспішати люди в надії, що їм пощастить знайти бодай якусь відповідь на те, де поділася дорога особа, забрана свого часу большевицьким „чорним ворогом“ і — згідно з повідомленням — засуджена на заслання „в далекі табори без права листування“.

РОЗКОПИНИ

Розкопінні, як уже згадано, переводили карні в'язні місцевої тюрми під наглядом і вказівками комісії. Ще й сьогодні, 30 років пізніше, шкіра терпне на згадку про те неймовірно жахливе відовище. Із землі викопувано дослівно гори перегнаних трупів, розкладано їх рядами на землі для можливої ідентифікації та переведення судово-медичного обслідування і опісля знову хоронено в братських могилах уже з участю духовенства та в присутності мас на-

„Розкрилася земля і показалося пекло”. Люди з усіх усюдів України приїждили до Вінниці шукати заарештованих органами НКВД рідних між видобутими з масових могил трупами.

роду. Не зважаючи на всі дезінфекційні заходи, не тільки на місцях розкопін, але й в широкій околиці розносився нестерпний труп'ячий сопух.

В'язні, розкопуючи могили, насамперед знімали верстви зогнилого одягу, що ними були прикриті трупи, і розвішували його на перетягнених між деревами мотузах і дрютах. Люди підходили і пробували пізнати між цим одягом знайомі речі: вишити сорочку чи якусь іншу характеристичну частину одягу. З часом, цей одяг, зокрема той, що ще зберігся в сяко-такו можливому стані, почав зникати. Живий — як кажуть — живе думає. — Ночами почали красти білизну, сорочки, штани, випирали і чистили їх, а опісля продавали на базарі. Тоді на деревах поприбивано перестороги, що „за крадіж речей з місця розкопін судитиме надзвичайний суд і винних очікуватиме найтяжча кара”. Після того речі все

ще зникали, але вже в меншій кількості.

Видобування трупів з могил було жакхливіше від жакхливого. Перші верстви трупів, що в більшості могил лежали в повному безладді, робітники-в'язні подавали з рук до рук і складали на траві в безпосередній віддалі. Рівночасно обшукувано кишені одягу за документами та речами, що могли б допомогти в ідентифікації. Тільки в деяких випадках ці обшуки давали результат. Дальші верстви трупів треба було витягати наверх при допомозі мотузів. Роблено це в такий спосіб: двоє робітників зверху спускали мотуз в могилу, робітники в могилі клали на той мотуз навпоперек трупа, і тоді його витягали. Траплялося, що труп розвалювався або відлетіла йому голова чи інша частина тіла.

Поміж рядами трупів та поміж розвішаним одягом блукали, як прима-

ри, гуртами й однимцем люди, шукаючи посмертної вістки від рідних. Часто траплялося, що над трупом чи над шматком одягу розносився проймаючий душу грозою крик розпачу. Це хтось з відвідувачів пізнав небіжчика або знайшов якийсь знак по ньому серед одягу. Ті, що втратили рідних і мали причини сподіватись, що вони тут серед трупів, з виразом неймовірного болю схилялися над кожним трупом і в обтягненому почорнілою шкірою черепі намагались пізнати дороге їм лице.

Найтрагічніший образ творили трупи жінок, що в більшості були цілком голі. Добрі душі бодай по смерті прикривали їх сором якоюсь старою лахою. Траплялося, що хтось із відвідувачів зривав у траві скромну польову квітку і клав на груди цих мучениць і мучеників, що їх тисячами видобували зі сирої землі. А люди стояли над могилами, тихо шептали молитви, обтирали сльози, і тільки час від часу з чийогось здавленого спазмами жалю й болю горла виривався страшний проклин катам. Справді бо: розкрилася земля і показалося пекло!

ВИСЛІДИ РОЗКОПИН І СЛІДСТВА

Висліди розкопин і слідства, проведених з активною участю і в співдії з місцевим та позамісцевим населенням і численними свідками та фаховими лікарсько-судовими спеціалістами, дали відносно точний образ того неймовірного совєтського злочину народовбивства. Кінцеві підсумки розкопин і доходжень зібрано в кількох публікаціях, які без сумніву, говорять самі за себе. За ними, як і з власних спостережень, подаємо цей загальний огляд.

МІСЦЯ РОЗКОПИН

Як уже згадано, масові могили у Вінниці знайдено в трьох місцях: в овочевому саді, на старому цвинтарі і в так званому „парку культури і відпочинку”. Перші масові могили

розкрито в саду в Долинках, на західньому передмісті Вінниці, у віддалі приблизно двох миль від середини міста, по правому, північному, боці Літинського шосе. Загальна поверхня саду становила 60 x 1,000 метрів нерівної, зарослої травою землі, засадженої старими, овочевими деревами. Між ними росли також молодші куці. Взимі 1937-1938 цю площу зайняло управління ГПУ-НКВД і обвело її приблизно три метри заввишки парканом, що цілком закривав це місце від очей прохожих. Офіційно було пущено вістку, що за тим парканом відбуваються військові вправи, і для замилення очей влаштовано навіть фіктивну стрільницю із землі.

На цьому місці в південному куті знайдено яму з негашеним вапном. Після того, як взимі 1942-43 року місцеве населення порозтягало дошки з паркану, в саду можна було побачити невеликі заглиблення в землі. Вперті поголоски серед населення й опісля випадкове знайдення кількох трупів привело до систематичних розкопин. В цьому саду відкрито 34 ями і з них видобуто 5,644 трупи. В одній ямі були тільки документи, в другій тільки черевички, а в третій тільки одяг. Величина поодиноких ям становила 2.5 x 3 до 2.8 x 5 метрів.

Тільки в сімох могилах кількість трупів була менша від ста. У 20 могилах кількість трупів виносила 100 до 200, а найбільша кількість трупів в одній могилі виносила 284.

Усі могили були прикриті зверху приблизно два метри завгрубки верствою землі, під якою, за виїмком трьох могил, була ще верста одягу. Всі ями-могили були цілком зрівняні зі землею.

Ще під час розкопин могил у цьому місці, за вказівками місцевого населення, відкрито їх також в двох інших місцях, на старому цвинтарі та в „парку культури і відпочинку”.

Старий цвинтар, розташований також по лівому боці Літинського шосе за яких 600 метрів від центру міста,

був — як і сад — в 1937-38 рр. обведений робітниками НКВД високим парканом. В деяких місцях був там ще на зріст людини живопліт. Скрізь видно було сліди старих гробів, що позападались в землю. Після очищення терену від кущів, скрізь видно було квадратні западини в землі глибиною на 10-15 сантиметрів.

Прокопавши ці місця на два метри вглиб, натрапляли насамперед на верству одягу і під ними на трупи. Тут знайдено 42 могили і з них видобуто 2,405 трупів. Кількість трупів у кожній могилі хиталася між 50 та 147. Тільки в трьох випадках було їх менше, 26 могил можна було пізнати по заглибинах у землі, всі інші були зрівняні з землею, а деякі були ще замасковані звичайними гробами. В одному випадку масову могилу знайдено під гробом давніше померлого і з парадом похованого комісара НКВД. Дивний символ!

Могили на цьому місці були менші, ніж в саду. Їх поверхня становила від 1 x 2 до 2.5 x 4.5 метра. Глибина цих могил також була менша — від 3 до 3.5 метра. Положення могил на цьому місці вже не було в такому порядку, як на першому, і самі могили, з огляду на піскувату землю, вже не мали такої рівної форми, як в саду.

Незабаром після того, як відкрито масові могили на старому цвинтарі, знайдено їх також у безпосередній віддалі, бо тільки через Літинське шосе, у „парку культури і відпочинку”. Їх відкрито на донесення та за вказівками колишнього сторожа того парку. У парку росло багато дубів та молодих кущів, а земля була вкрита травою. Своєю північно-східньою частиною прилягав він безпосередньо до в'язниці НКВД. На цьому місці можна було вже тільки з трудом розпізнати чотирикутні заглибини в землі. Вияснювали це тим, що від часу, коли там влаштовано парк, землю вирівнювано частіше. На частині

Опорожнені вже масові могили на старому цвинтарі у Вінниці

землі в парку вже під час війни почали садити й сіяти городину.

На цьому місці відкрито всіх 13 масових могил із загальною кількістю 1,383 трупи. Кількість трупів у поодиноких могилах становила від 33 до 144. Над двома могилами був майданчик для танців, а над одною був влаштований „кабінет сміху”. Кати подбали зробити так, щоб люди танцювали й сміялись на трупах своїх земляків, своїх рідних.

Відкриті могили в цьому парку відповідали меншим могилам в саді та виносили пересічно 2.5 x 3 метри поверхні. Подібно, як і в попередніх випадках, під двометровою верствою землі була ще верства одягів і під нею трупи. Глибина могил майже в сіх випадках виносила три метри.

ПОЛОЖЕННЯ І СТАН ВИДОБУТИХ ОДЯГІВ І ТРУПІВ

Як уже згадано, одяги і трупи лежали в масових могилах без будь-

якого порядку. Значить, їх скидувано, можна б сказати, комітьголовою. Тільки частина одягів була ще яко-такто збережена, більшість прогнила. В деяких випадках одяг був спалений і стверджено, що в деяких випадках заpalення викликали вкйнені в могоилу ще при закопуванні заpalені сірники чи не згашені недокурки. В інших випадках були припущення самозаpalення від хемічних процесів в могоилах.

Добування трупів натрапляло ще на ряд інших комплікацій і труднощів. В численних могоилах, головню в саді, між верствою одягів і трупів була ще верства негашеного вапна. Ним, правдоподібно, посипувано трупів під час закопування, щоб вбити труп'ячий сопух, як тіла почнуть розкладатись. Після кількох років у землі, вапно і верхні трупи були збиті в одну цементову масу. Також в інших могоилах, що не були засипані вапном, добування трупів не було легке. Як згадано, трупи в більшості були скинені в ями комітьголовою і там вони лежали в найбільшому безпорядку, взаємно сплетені. В додатку, під власним тягарем та під тягарем двометрової верстви землі, вони сильно збилися до купи. Їх можна було добувати тільки дуже дбайливо, щоб не завдати їм ще штучних пошкоджень. Тільки в одній великій могоилі на першому місці розкопок, у саді, трупи були зложені рядом у великому порядку. Що заставило катів до того порядку, важко було здогадатись. Можливо, що це була перша могоила і тоді вони ще не мали комітьголовної „системи”.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТРУПІВ

Як уже згадано, всі видобуті трупів чоловіків мали зв'язані назад руки, часом у двох місцях. Деякі мали ще також зв'язані ноги. Всі вони були зодягнені в типові совєтсько-українські одяги, що їх носять у тій околиці. В основному, чоловічі трупи мали на собі сорочку, штани і під-

жак. Деякі мали ще підштанки і камізьку. На 169 видобутих жіночих трупів, 49 були цілком нагі. Всі вони, згідно з твердженнями лікарської комісії, були в молодому віці, подібно як і більшість жіночих трупів, що були зодягнені тільки в сорочки. Це насувало страшний висновок, потверджений також зізнаннями свідків, що всі ці жінки, перед їх убивством, ще були згацьблені катями. Тільки трупи кількох старших жінок були зодягнені. В протилежності до чоловічих трупів, жіночі тільки в кількох випадках мали зв'язані руки.

Ствердження ідентичності трупів нормальним порядком було неможливе, бож годі було пізнати їх скажімо — з виразу лиця. Тому зверталося окрему увагу на будь-які аномалії тіла, головню на ампутації кінчин. Такі відкриття проголошувано в місцевій пресі і так пощастило встановити тотожність 15 трупів. Окрему увагу зверталося також на зуби та їх уклад, чи штучні зуби. Проте, це не давало будь-яких вислідів, бо в той час у Вінниці не було ні одного з тих зубних лікарів, що ординували там раніше. Не було також ніякої можливості встановляти ідентичність трупів по волоссю, бо тут наступили всілякі зміни внаслідок хемічних процесів в могоилах. Найбільше трупів ідентифіковано по одягу та по знайдених документах.

Рівночасно із спробами встановити ідентичність трупів, лікарська комісія докладала всіх зусиль, щоб встановити їх вік, бо це могло послужити ключем в фальшивих медичних і судових обслідуваннях. Застосовуючи модерні медично-судові методи, вік можна було встановити досить точно з тільки деякими відхиленнями. В таких випадках важливу ролю грали власне зуби, бо вік людини можна пізнати не так по кількості збережених зубів, як по самих здорових зубах. В деяких випадках роблено відповідні висновки по укладі шкіри на лиці, по вухах та на підставі відпові-

Міжнародна судово-лікарська комісія на місці розкопу масових могил у Вінниці

дної аналізи цілого трупа. На цій підставі встановлено, що люди, групи яких знайдено в усіх могилах на всіх трьох місцях розкопок та які під цим оглядом можна було прослідити, поділялися за віком на такі категорії:

У віці між 20 і 30 років було 638;

У віці між 30 і 40 років було 4,976;

У віці понад 40 років було 1,366.

Віку інших навіть приблизно не можна було встановити. Виходить, що жертвами большевицького народобивства у Вінниці впали головно чоловіки у віці між 30 і 40-им роком життя.

ПРИЧИНИ СМЕРТИ

Усі видобуті трупи виказували виразні знаки від пострілу кулі, зі засади від пострілу в потилицю. Тільки в кількох випадках цього не можна було ствердити з ваги на пош-

кодження трупа під час видобування. В більшості труп'ячих голів знайдено і самі кулі. Також у більшості випадків стверджено більше ніж один постріл. У багатьох випадках їх було два, три і більше. Два постріли стверджено в 6,360 випадках, три діри від куль було в 78 черепах, а два трупи мали аж чотири знаки від пострілу. Інші мали по одному пострілові або кількість тих пострілів не можна було встановити. Деяка кількість трупів мала ще розторочені черепи твердим предметом, правдоподібно прикладом пістолі. Крім пострілів в потилицю, деякі трупи мали ще додаткові постріли в чоло або в бік голови. Відповідна кількість трупів мала ще, крім куль у потилиці, сильно, бо аж в горло закнебьовані уста, а ще інші мали петлі на шії.

Лікарська комісія з досить великою докладністю встановила сам пош-

тріл. Стверджено, що не всі постріли були смертельні, головню ті, що не зачіпали мозку. Багато стрілів могли тільки спричинити повний параліч, але не смерть і навіть не відбирали жертві свідомости. З цього, виходило б, здавали собі справу кати, бо в поодиноким випадках добивали жертву сильними ударами в голову. Розторощення черепів ударами стверджено в 395 випадках. Але дальші обслідування дозволяли на оправдані припущення, що деяка кількість жертв була похована живцем. Про це свідчить факт, що в горлах і навіть у кишках деяких трупів знайдено землю, яку вони без сумнівів їли вже тоді, як їх разом з іншими при-сипано в масових могилах.

КУЛІ І ПОСТРІЛИ

Як це звичайно в судово-лікарських обслідуваннях водиться, у Вінниці приділено багато уваги знайде-ним в черепах трупів та на місцях розкопін кулям і характерові пострі-лів.

Як уже згадано, багато куль знай-дено в черепах трупів і хоча ці кулі були в більшості здеформовані зуда-ром з черепом, то на підставі їх ваги та помірив пробитих ними дір в чере-пах встановлено, що кати користува-лись ручною автоматичною зброєю малого калібру. Всі кулі були в дія-метрі менші ніж шість міліметрів. Де-які кулі, мабуть тому, що порох мав малу вибухову силу або через хиб-ний постріл, застрягали в шиї під шкірою, навіть не дійшовши до кості. В таких випадках вони зберегли свою оригінальну форму і вагою від-повідали здеформованим кулям. Ді-аметр цих куль вносив 5.6 мілімет-ра, довжина 1.2 сантиметра а вага 2.50 грама. На місцях розкопін, у мо-гилах та між одягами тільки в кіль-кох випадках знайдено гільзи, але тільки в одному випадку, після від-чищення, можна було на дні гільзи відчитати знак „Т 33". Майже повна відсутність патронів свідчила, що

жертв не розстрілювано на тому са-мому місці, де їх поховано, за деяки-ми тільки виїмками.

Важливою справою було встанов-лення віддалення, з якого віддавано стріли в потилицю жертв. Під цим оглядом на відповідні висновки дозво-ляли сліди від стрілу при вході кулі в тіло. Очевидно, що довге перебу-вання трупів в землі ці обслідування утруднювало, але в багатьох випад-ках таки стверджено виразні сліди від спалення, як на шкірі, так і на одягах, що виразно вказувало на те, що постріли були віддані з безпосе-редньої віддалі. В деяких випадках можна було ствердити, що зброя бу-ла приложена жертві до самої голо-ви.

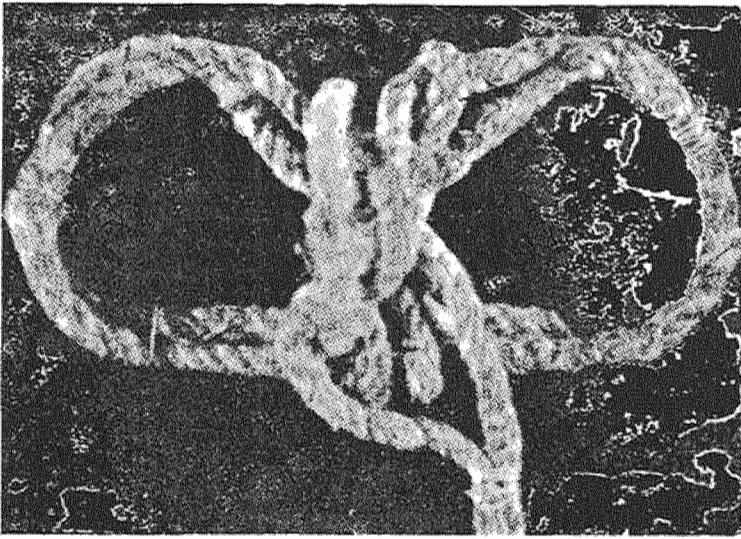
СПОСІБ І МІСЦЕ РОЗСТРІЛІВ

Обслідування трупів знавцями по-за всяким сумнівом виявило, що роз-стріли переводила „вправна рука" і що їх , за деякими виїмками, доко-нувано не на місці розкопін, над ямою чи в самій ямі.

З деякими тільки відхиленнями встановлено два основні методи роз-стрілів. У першому випадку жертві пускали кулю в потилицю в скісному напрямі вгору, з виразним розрахун-ком, що куля має пробити малий мо-зок. В другому випадку жертві вис-стрілювали кулю в шию з розрахун-ком на пробиття т. зв. атласу, що та-кож неминує спричиняє смерть. В обидвох випадках застосовувано точ-но розроблену систему. Зміна техні-ки розстрілу була подиктована, прав-доподібно, пробовною силою вжива-ної вогнепальної зброї.

При обслідуванні виникло також питання, в якій позиції розстрілювано жертви. Сліди пострілів та напрям лету куль вказували, що всіх роз-стрілювано в стоячій позиції. Постріл у потилицю в скісному напрямі чола міг бути відданий тільки в такій по-зиції. Малі відхилення в напрямх пострілів залежали , мабуть, від ви-соти ката і жертви. Багато трупів ма-

Такими петлями були пов'язані руки жертв советського народовбивства у Вінниці

ли додаткові постріли в тім'я, в чоло або у вилицю. На підставі цих пострілів комісія ствердила, що кати часто добивали свої жертви, придержуючи їх у похилій позиції, або тоді, як вони вже хитались від першого чи другого пострілу. В інших випадках, як це вже згадувано, жертві розторощувано череп рукояттю нагана.

Коли мова про місце розстрілів, то висновки комісії і зізнання свідків цілком покривалися в тому, що всі ці тисячі жертв, лише за деякими винятками, не були розстрілювані на тому самому місці, де їх поховано. На це вказувала відсутність гільз від набойів на тих місцях. Деяка кількість знайдених гільз та деякі трупи на верствах одягу, що ним була прикрита маса трупів в могилах, свідчили про те, що лише кілька осіб розстріляно на місці масових могил. Це були, мабуть, ті, які допомагали при закопуванні трупів. Виникали припущення, що один чи два відповідальних комісари НКВД розстрілювали вкінці навіть тих менших катів, які самі розстрілювали в'язнів. В такий

спосіб обмежувано до мінімуму число можливих свідків злочину і зменшувано небезпеку, що злочин може бути виявлений.

Зізнання свідків та перевірка можливостей потверджували припущення, що жертви в головній масі були розстріляні на подвір'ї будинку НКВД. На підставі фактів, доходжень та зізнань свідків комісія могла з досить великою точністю відтворити подробиці того безприкладного в історії народобивства у мирному часі.

В'ЯЗАННЯ РУК І ЗАТИКАННЯ РОТА

Перегнилі трупи вже самі собою справляють жахливе враження, але у Вінниці воно переходило всякі межі, коли перед очима глядачів лежали тисячі трупів з пов'язаними ззаду руками і в багатьох випадках із затичками в роті. Тільки жіночі трупи — також не всі — не мали пов'язаних рук. В'язання рук виявляло не аби яку „техніку”: мотузка міцно охоплювала кістки на обох руках, внас-

лідок чого у деяких трупів зап'ястки повідпадали. На тих трупах можна було ствердити, що таке в'язання справляло жертвам великий біль.

Для в'язання рук вжито в усіх випадках фабричної мотузки з конопляного волокна 6-8 міліметрів у діаметрі та 1.20-1.30 метра довжини. Сама техніка в'язання рук була така: руки жертви викручувано назад долонями в різні сторони, тоді зв'язувано в зап'ястках подвійною обвідкою і обидва кінці мотуза, один звернуто, а другий знизу, ще раз перетягнувано між руками і сильно зв'язувано, так що кожна рука була в окремій петлі. Визволити руки з такої петлі було неможливо.

У поодиноких випадках видобуті з масових могил трупи мали пов'язані руки також в ліктях. До цього вживалось такої самої мотузки, тільки довшої. В таких випадках посторонком обведено обидві руки разом, описля ще кожна зокрема і зв'язувано вузлом. Причин такого подвійного в'язання рук жертвам не встановлено.

Крім зв'язаних рук, 24 трупи мали ще зв'язані ноги. При цьому також вжито тої самої мотузки, що при в'язанні рук. Ноги були зв'язані вище кісток і на такий самий лад, як руки в ліктях. З того зроблено висновок, що ноги зв'язували жертвам ще перед тим, як виводили їх на місце розстрілу, бо жертва могла ще ступати малими кроками. Ноги зв'язувано виключно молодим чоловікам, мабуть, для того, щоб вони не пробували втікати.

На кількох трупах виявлено зроблену з такої мотузки петлю на шиї. Петлі були досить сильно затягнені, з одним вистаючим кінцем, але це, видно, не було причиною смерті, бо трупи мали ще сліди від пострілів у потилицю. Кілька трупів ще мали з хустини або полотна затичку в роті. Ці жертви мали також сліди куль в потилиці, отже насувалося оправдане припущення, що їх перед смертю

тортурували, закриваючи рота, щоб заглушити крики болю.

ЧАС ЗЛОЧИНУ

Не зважаючи на знайдені при трупах документи та на зізнання багатьох свідків, на підставі яких можна було з досить великою точністю встановити час поповнення того жахливого злочину народовбивства, судово-лікарська комісія ще й зі свого боку намагалася визначити цей час на підставі стану трупів та ряду інших ознак. Встановити час перебування трупів у землі дозволяли також засаджені на місцях масових могил кущі. З їх коріння та галузок можна було встановити, чи вирости вони з насіння, чи були засаджені, а якщо були засаджені, то в якому віці і як довго там росли. Все це разом поза всяким сумнівом дозволяло прийти до висновку, що злочин народовбивства у Вінниці dokonano головно в 1938-му році, хоча розстріли могли початися ще в 1937-му році.

Переслухання і свідчення рідних та знайомих ідентифікованих жертв виявили, що всі вони були заарештовані органами НКВД в роках 1937 і 1938. Часто вже через кілька днів після арешту НКВД інформувало, що заарештованого „ворога народу” засуджено на заслання в далекі табори на десять років без права листування. Точний час заарештування деяких жертв можна було встановити на підставі знайдених документів, головно протоколів переведених агентами НКВД домашніх трусів. Під час трусу агенти виготовляли протокол у двох примірниках, один з яких вручали заарештованому, а другий зберігали в урядових актах. Знайдені протоколи цілком покривалися із зізнанням свідків. Від часу арешту свідки вже ніколи не бачили своїх рідних і також нічого від них чи про них не чули, за виїмком „вияснення” НКВД про „заслання в далекі табори”, що фактично означало кулю в потили-

*Місце большевицького злочину народобивства у Вінниці:
оточене гаражами подвір'я в'язниці НКВД, на якому
розстрілювано жертви.*

цю. Саме в той час, згідно із зізнанням свідків, почалися у Вінниці таємні нічні транспорти з будинку НКВД у „заборонені зони”, в яких опісля знайдено масові могили.

МІСЦЕ І ПОДРОБИЦІ ВБИВСТВА

Як уже згадано, документи, зізнання свідків та ряд інших факторів дозволяли зробити безсумнівний висновок, що розстріли жертв відбувалися на подвір'ї будинку НКВД, в його частині, оточеній гаражами. Перед одним із тих гаражів було місце для миття автомашин, і на ньому можна було негайно змивати сліди крові. Під час розстрілів постійно гуділи мотори приготованих для перевозу трупів кількох вантажних автомашин, отже гук моторів заглушував постріли з малокалібрової вогнепальної зброї. Але знайшлися свідки, які випадково чули поодинокі постріли.

Проте, не виключене, що деякі вбивства dokonano в кімнатах будинку НКВД. На таке припущення дозволяли зізнання свідків про страшні тортури, яким піддавали заарештованих під час допитів, як також факт, що багато відкспаних жіночих трупів були цілком голі або тільки в сорочках. Отже, цих заарештованих жінок, очевидно, роздягали, насилували і опісля вбивали в кімнатах НКВД.

На підставі свідчень та логічних висновків можна було при розкопках масових могил відтворити приблизно також образ довершування злочину вбивства.

Призначені на розстріл жертви викикували з тюремних камер під позірною причиною вивозу „в далекі табори”. В'язні забирали свої речі, якщо такі хто мав, і виходили, не знаючи, що їх ведуть на смерть. Вивівши з тюремних камер, їх або на

коридорах в'язниці, або в окремих приміщеннях зв'язували. Опісля по одному чи по кількох виводили на подвір'я, де вже гуділи мотори вантажних автомашин. Під гук моторів в'язнів одного за одним розстрілювали. Якщо одної кулі не вистачало, жертву добивали другою чи третьою. Коли ж жертва падала на землю і ще виявляла ознаки життя, кат розторощував їй череп сильним ударом по голові. Вбиті жертви, що ще стікали кров'ю, одну за одною кидали на автомашину. Тоді скидали на них їхню мізерію — одяг і білизну, що їх вони брали зі собою „в далекі табори”. В „забороненій зоні” трупи скидали в приготовані ями, після чого довірені НКВД вбивали і кидали в ті самі ями тих, які їх копали та перевозили групи, і вже самі присипали ями землею. Те, що в знайдених на першому місці розкопін трьох ямах були лише одяг, взуття і документи, вияснюється тим, що ці речі належали вбитим жертвам, але їх їм відбирали при вступі до в'язниці і переховували у в'язничних магазинах. Цих речей треба було позбутися разом з людьми, щоб не викликали підозрін серед нехтаємниченого в'язничного персоналу.

ВИКОНАВЦІ ЗЛОЧИНУ

Усі встановлені факти, знахідки і зізнання свідків дають безсумнівний доказ, що злочин народовбивства у Вінниці був поповнений органами НКВД — Народного Комісаріату Внутрішніх Справ. На це вказують такі вже згадані факти:

1. Знайдені у масових могилах у Вінниці жертви були заарештовані агентами НКВД в 1937 і 1938 роках.

2. Усіх заарештованих відставляно до приміщеної в будинку НКВД у Вінниці в'язниці та до відділу НКВД у містечві міській тюрмі.

3. Деякий час після арешту органи НКВД давали рідним арештованих „вияснення”, що їх уже вивезено

у „віддалені табори без права листування”.

4. В поодиноких випадках в НКВД недвозначно натякали рідним заарештованих — як це потвердили зізнання, — що вони уже в цьому житті їх ніколи не побачать.

5. В той самий час, коли відбувалися масові арешти і органи НКВД говорили про заслання до „віддалених таборів”, у Вінниці створено „заборонені зони”, що були під постійною охороною НКВД.

6. Знайдені на місцях розкопін та при трупах убитих документи про переведені органами НКВД домашні труси відповідають датами виключно часові заарештувань.

МОТИВИ ЗЛОЧИНУ

Що могло бути мотивом цього страшного злочину народовбивства у Вінниці? Як це з усією певністю виявило слідство, вбиті не мали за собою жадної провини, кримінальної чи політичної, і їхні рідні ніколи не могли здати собі справи завіщо їх заарештовано і замордовано. Єдиним виясненням, що його давали органи НКВД при арешті, було твердження, що заарештований — „ворог народу”, але де, чим, коли і як ця „ворожість” проявилася, ніколи ніхто нічого не казав. У більшості випадків арештування відбувалися взагалі без будь-яких причин, за будь-яку дрібницю чи на фіктивне обвинувачення. Як виходило із знайдених документів, дехто із заарештованих був, мовляв, відповідальний за захворіння коня в колгоспі, інший же дозволу змінив місце праці, ще іншого обвинувачувано, що він продав на базарі зіпсуті продукти і подібні безглуздя. В багатьох випадках причиною арешту була — як виходило з документів — знайдена під час трусу поштова карточка від рідних з Польщі, Америки чи іншої закордонної країни.

Із зізнань свідків виходило, що арешти дуже часто відбувалися на звичайні, навіть анонімові доноси. Та-

„Розкрилася земля і показалося пекло”. Фрагмент видобутих із масових могил у Вінниці трупів жертв советського народовбивства.

кі доноси в советській системі часто робилось вже із надією, що можна буде дістати мешкання заарештованого. Між знайденими жертвами у Вінниці було багато таких, що втратили життя за свої релігійні переконання. Між трупами зідентифіковано чотирьох священників, а на підставі знайдених документів встановлено, що їх там було щонайменше 30. У самій тільки місцевості Калинівка заарештовано в 1938-му році 17 колишніх священників, що тоді працювали лісорубами. Одного з них зідентифіковано між трупами у Вінниці, отже можна було мати оправдане підозріння, що там убито і всіх інших. Про велике число убитих у Вінниці священників і людей арештованих за релігійні переконання, свідчив факт, що в масових могилах знайдено багато церковних речей — хрестиків, церковно-служебних книг, навіть священничих риз. Згідно із свідченнями, в одному

тільки селі Лосна, Улянівського району, заарештовано 19 осіб за приналежність до таємної парафії. Деяких з них знайдено опісля в масових могилах у Вінниці.

Слідство і знахідки не могли встановити ані одного випадку, що в будь-якій культурній країні міг би бути не то що причиною вироку смерті, але й навіть поліційного допиту. Також факт, що всі ці жертви були вбиті потайки і потайки поховані, свідчить, що енкаведисти не могли жадній із них „пришити” будь-якої вини, за яку можна було б судити і карати смертю.

3 ПЕРСПЕКТИВИ ЧАСУ

Незабаром сповниться три десятиліття з того часу, як у Вінниці „розкрилася земля й показалося пекло” і три з половиною десятиліття з того часу, як той страшний злочин наро-

довбивства там поповнено. Очевидно, що Вінниця далеко не єдиний символ тієї страшної доби, на якій дві тоталітарно-диктаторські системи — московський комунізм і німецький нацизм — витиснули ганебне тавро народовбивства. Німецько-нацистські злочини розкрив і удокументував назавжди Міжнародний Суд в Нюрбергу. Деякі із безчисленних злочинів комуністичної системи, поповнених за диктатури Сталіна, затаврували його ж таки „соратники” і опрічники після його смерті.

Але чому всі мовчать про Вінницю? Чому тепер, по довгих роках після тих страшних злочинів, міжнародне ЮНЕСКО відзначає роковини надхненника тих злочинів, кривавого Левіна, як „великого гуманіста”? Як і чим пояснити факт, що з представниками тієї системи, яка вчинила і відповідальна за народовбивство, що його Вінниця є тільки малою частиною, сьогодні засідають разом в міжнародних установах, переговорюють,

братаються навіть ті у Ватикані і не тільки самі — як це вимовно сказав Верховний Архиспископ Кардинал Йосиф Сліпий на світовому Соборі Спаскопів в жовтні 1971-го року — „закривають очі на гори трупів і річки крови”, що їх склав у жертві український нарід, але ради якоїсь „дипломатії” ще й іншим затикають очі й уста.

Інші народи можуть мати на це — чи думати, що мають — більше чи менше оправдані причини. Але Вінниця та безліч інших злочинів народовбивства, включно з масовим виморенням з поміччю зорганізованого голоду мільйонів людей у 1932-33 роках, не сміємо забути ми, українці. Пам'ятаймо про Вінницю!

**

(Матеріали про Вінницю цього ж автора, під псевдонімом Максим Подорожний, друкувалися вже раніше у „Свободі” та інших публікаціях).

Олекса ВЕРЕТЕНЧЕНКО

ТРАГІЧНИЙ ТРИПТИХ

I

*Многоліття справляли анатему
Мовчазну. Я ж тебе пам'ятатиму
Доки житиму, доки житиму
В цьому світі несамовитому.*

*У краю українському —
Ти дзвенів по-свідзінському.
Раптом небо стряслось голубе! —
Хто розкаже, хто збив тебе?*

II

*Все минуше, все кресне димом
І світ цей — вічності дим...
Між нас ти був Рильським Максимом
Із Києва — римський Максим!*

*Чи, може, Антей античний?
Боян України-Руси?
Хто знає, з якого сторіччя
Воскреснув у карні часи?!*

III

*Дивна доля твоя серед див:
Так, як почав — і скінчив.
Тичинився з-понад мас,
Чом же Пегас твій погас?*

*Мало співати одні
Революційні пісні...
Ні, той провидцем не був,
Хто не здобувся на бунт!*

Жоретокє душогубетво у Маркївці

Большєвїкї намагаютьсє скїнути з себє відповїдальнїсть за вбївство композиторє Мїколи Леонтовичє

Написав М. Сїденко

До 1970 року смерть нашого видатного композитора Мїколи Леонтовичє була огорнена тєсмницею, хоч і були неясні короткі повїдомлення, але вони нїчого нового конкретного не давали. Тїльки в одному з липневих чисел кїївського журналу „Україна” за 1970 рік мїністер внутрїшніх справ УССР Іван Головченко намагаєтьсє відкрити тєсмничу заслону, але й його повїдомлення не виявило остаточного злочинця, хоч можна було сподїватись, що така авторитетна особа остаточно з’єсує загибель композитора. Та цього не сталось, тому ми зачитуємо з комунїстичної преси все те, що торкаєтьсє смерти композитора, щоб читачї самї зробили висновок — хто винен в його передчасній смерті.

Стаття МВС Івана Головченка має наголовок: „Слїдами давніх подїй”, у вступі до його статті сказано: „Так називавсє вступ, надрукований торїк у номері 29 нашого журналу. Там повїдомлялосє: до МВС УРСР звернулисє працівники редакції Української радянської енциклопедїї з проханнєм з’єсувати обставини загибелї деяких наших вїдомих сївївїтчизникїв. Тижневик розповїдав про загибель радянського професора Єфїменко і вїдомого художника Мурашка, згадувалосє, що йдуть пошуки свїдкїв і архївних документїв, якї допомогли б з’єсувати обставини загибелї вїдомого вченого-помолога Семеренка і талановитого композитора Леонтовичє.

Стаття викликала інтерес читачїв.

Багато з них прагнули допомогти розшукати винуватців трагічної загибелі видатних людей. Велику роботу провели працівники міністерства внутрішніх справ. Вдалося встановити обставини загибелі композитора Миколи Леонтовича.

В цьому чимала заслуга полковника Івана Павловича Олійника”.

**

Зацитували ми цей вступ до статті міністра з метою поінформувати, широкий загал читачів, що загибллю наших видатних людей в Україні цікавляться і дехто хотів би навіть допомогти виявити злочинців. Ми хотіли б виявити не тільки злочинців, але і тих осіб, хто спонукав, чи був співучасником тих злочинів, а в цьому випадку мова буде про трагічну смерть Миколи Дмитровича Леонтовича.

Офіційна версія про смерть М. Д. Леонтовича була надрукована через сім років після його смерті в журналі „Життя і революція” число восьме за 1928 рік, в якому було подано, — що на початку січня 1921 року Леонтович вирушив з Тульчина до батька, куди прибув 22-го січня. В цей день увечері — „як смерклося, до хати батька Леонтовича завернув переночувати подорожній. Увечері точилася мирна розмова, а під ранок 23 січня, як усі ще спали, цей подорожній з обріза застрелив М. Леонтовича, пограбував деякі речі Леонтовичів, залишив дещо із своїх речей і втік. Коли в містечкові Теплик вбивцю хотіла затримати міліція, він відстрілювався, поранив міліціонера, прострелив шинелю начальникові міліції і зник”. — Так не стало одного з найоригінальніших мистців, майстра української пісні, що разом з М. Лисенком розкрив перед нею нову широку дорогу.

Видно Теплицька міліція не могла дати собі ради з „подорожнім”, бо він „зник” безвісти. На цьому справа застигла на довший час.

**

Але через майже двадцять років, після смерті композитора, музикознавець В. Дяченко написав книжку „М. Д. Леонтович”, і в розділі „Трагедія в Марківці” висвітлює подію так:

„Коли стемніло, у двір в’їхала якась підвода, а згодом у вікно хтось міцно затарабанив.

— Хто б це міг бути? здивувалась сестра і побігла відчиняти двері.

В хату зайшов невисокий, зарослий, з чорною короткою бородою чоловік. Він був у високих чоботях і хутряній шкірянці, переперезаний широким поясом. На голові заломлена набакир сива смушева шапка. Очі його дивились похмуро і в них світилась якась затамована злість.

Я тут ночуватиму сьогодні! — владно промовив незнайомий. — Коням моїм дайте вівса та сіна і приготуйте для мене й підводчика вечерю.

Щось було в усій його постаті, в голосі зарозуміле й владне.

— А ви хто такий будете? — запитав Леонтович, підходячи до непрошеного гостя. Йому відразу він не сподобався. Сестра з страхом глянула на Миколу Дмитровича — знала, який він був гарячий. Коли б не затіяв сварки? Час такий лихий, всякого люду тепер вештається багато.

Гість зухвало зміряв поглядом М. Леонтовича.

— Ти сам хто такий? Тут піп живе, з ним я й говоритиму.

— Тут живе Дмитро Леонтович, а я — його син, і не дозволю щоб усякий поводився в хаті, як розбійник з великої дороги.

Незнайомий пішов до стола. Розперезався, скинув свою шкірянку і поклав її на лаву. Під шкірянкою при боці у нього висів наган. Демонстративно поправляючи його, він недбало промовив:

— Композитор, гм... — А я — Грищенко. Не чув? Ну, давайте вечерю, а там ми з тобою ще поговоримо.

Сестра покликала Леонтовича в кімнату.

— Не заводься ти з ним, Колю, благаю тебе, не зачіпай. Та Леонтович не знаходив собі місця з обурення.

— Ось мовчи, ради бога, і не виходь до нього — просила сестра. Але Грищенко після вечері, залишивши підводчика на кухні, не питаючись зайшов сам до кімнати...

А Грищенко тим часом уже сперечався з Леонтовичем за карту, яку він побачив на стіні. Спочатку він мовчки підійшов до неї і став розглядати на ній район, що межував з Польщею. Далі, звертаючись до Леонтовича тоном, що не визивав ніякого заперечення, заявив:

— Карту цю я заберу. Вона мені потрібна для моїх роз'їздів. Я не люблю людей розпитувати про дорогу. Інший так направить, що потім і не виплутаєшся.

Згорнувши карту, він заховав її в кишеню і раптом перейшов на „ви”.

— Так ви служили в радянському апараті. Коли де? А в Петлюри ви не служили?

— Ні, — хмуρο буркнув Леонтович.

— А от я служив. Еге! Трохи навить у Денікіна служив. Усю революцію, можна сказати, наскрізь пройшов. Еге...

Леонтович мовчав.

— А ви, значить, композитор, музикант, значить. Я теж люблю музику. Особливо, як щось таке грають, що за душу бере... Жалібно, знаєте. Так би взяв і повісився. Йй бо. То ви не сердьтєсь на мене, — так у дорозі нерви розстроюються! А отець ваш, мабуть, хорошу парафію має, грошики загібаз непогані. Авже ж, я знаю їх грошей у них копиця. Еге...

Розмова не клеїлася.

— Ну, я піду спати. З дороги стомився, намерзся. Мені на кухні постелять, чи як?

Він, здається, хотів загладити неприємне враження, яке справив, а

М. Леонтович

*Микола Леонтович
(Фото з часів перебування
композитора в Тульчині
в рр. 1919-1921)*

проте з-під нахмурених брів очі в нього блищали загадковим блиском.

„Ну, я не такий хам, як ти, подумав Леонтович і холодно, але ввічливо промовив:

— У нас і в кімнаті холоднувато, а на кухні — тим більше. Ляжете на мою ліжку.

І звелів сестрі принести ще своє пальто, щоб укрити гостя.

— Якщо замерзнете, то вибачайте. З паливом тепер важко. Леонтовичу постелили на коротенькій канапі, де він ледве вмовистився. Була ще ніч, коли в домі всі прокинулись від пострілу. В кімнаті, де спав Микола Дмитрович з Грищенком, вбігла перелякана сестра. Там уже горіла лампа. Грищенко, наставивши нагана, придушено крикнув:

— Ні слова! Гроші... Дай швидше всі ваші гроші.

Сестра, нічого не тямлячи, пішла з ним до стола і виїняла все, що там було. Грищенко схопив гроші і, не ховаючи їх, вискочив з хати. Сівши на сані, які він звелів перед тим запрягти підводчикові, бандит, штовхаючи дядька наганом у спину, крикнув:

— Поганяй! Навскач!..

Вихопившись за село, до вітряків, він наказав спинитись.

— Тепер можеш вертатись! — і бігцем подався у степ, до перелісків. Того ж дня міліції був даний наказ затримати його.

А в кімнаті біля Леонтовича стовпилася вся рідня. Він лежав закритавлений на каналі. На мить розкрив свої великі променисті очі, але нічого не міг промовити. Здавалось, у тих чудових очах світилася страшна думка.

— Кінець... Безглуздий, несвоечасний. Кінець усьому.

Як холодна віхола прилетіла в Київ, де ждали його — живого діяльного, бадорого, — телеграма: „В ніч на 10 січня 1921 року в селі Марківці, в домі свого батька, рукою бандита убитий Микола Дмитрович Леонтович”.

**

Хоч В. Дяченко в своїй книжці й оприлюднив прізвище „подорожнього”, офіційно через двадцять років, але цим оприлюдненням він ніякої тасмниці не відкрив, бо в день загибелі композитора в містечковій Телпикі й околицях було відомо, що його забив Грищенко, тільки цього не хотіла знати міліція й „органи”, хоч добре знали з ким мають діло.

Вище було зазначено, що М. Д. Леонтович, — на початку січня 1921 р. вирушив з Тульчина до свого батька, куди прибув 22 січня 1921 року — тобто в село Марківку. Відстань від Тульчина до Марківки, приблизно, 45-50 кілометрів, тому ця подорож стає загадковою, а ще більш загадковою є телеграма, яку оприлюднив В. Дяченко в своїй книжці, в якій він зазначає, що „В ніч на 10

січня 1921 року забито М. Д. Леонтовича” тобто за дванадцять (12) днів раніш дійсної смерти композитора? — якого забито в ніч на 23 січня 1921 року.

**

Третю версію про смерть композитора подає міністер внутрішніх справ УСРСР Іван Головченко у згаданому числі журналу „Україна”, який доручив справу розслідування смерті М. Д. Леонтовича полковникові Олійникові. Ми не будемо розглядати статті міністра в цілому, а цитуємо тільки ті абзаци, які безпосередньо торкаються смерті композитора.

Полковник Олійник пише, що дочка композитора — Галина Миколаївна йому розповіла:

„... Повернувся М. Леонтович із Стражгорода надвечір. Стемніло. В домі готувалися до вечері. Раптом з вулиці почувся чийсь голос і гуркіт коліс. (Хоч був січень, та погода стояла тепла, снігу не було, і їздили ще возами). Через кілька хвилин хтось постукав у вікно. Батько Миколи Леонтовича відчинив двері, і до хати зайшов незнайомий чоловік. Він з погрозою звернувся до старого:

— Я буду у тебе ночевать, давай кушать, да получше, что есть.

Микола Леонтович був у другій кімнаті і, почувши грубу розмову, вийшов до непроханого гостя, сказав:

— З ким маю честь! Я син господаря дому.

Незнайомець зникнув. Він, мабуть, не сподівався, зустріти в хаті ще одного чоловіка. Вийнявши з кишені якийсь папірець, подав його Миколі Дмитровичу. Леонтович прочитав того папірця і, повертаючи його, сказав: Добре, товаришу Грищенко, нагодуємо. Дамо що є, а спати, будь ласка, місця стане. Не треба кричати, не треба ображати старого.

Сімнадцятирічна дочка композитора (Галина — М. С.) добре запам'я тала слова батька: „Добре товаришу Грищенко”. І це дуже допомогли полковникові Олійникові Галину тепер дізнатися, хто був убивцем”.

В іншому абзаці полковник Олійник пише:

„Коли розслідувалося вбивство Леонтовича, на прохання сім'ї в документі це не вказувалося: в тій місцевості діяло багато різних банд і рідні боялися розправи бандитів із свідками. А розповідь Галини Миколаївни дуже важлива”.

Цей абзац полковник так заплутав, що нічого в ньому не розбереш: то родина просила владу перевести розслідування справи загибелі композитора, то вона боялась бандитів, які могли помститись над свідками, але про це в документах „не вказувалося”.

Далі Галина Миколаївна розказувала полковникові Олійникові, що до хати зайшов підводчик ,який привіз Грищенка з села Кібличка, що батько її запросив „гостя” до кімнати і, поки готувалася вечеря, у них зав'язалася гостра суперечка, „батько захищав Радянську Україну, різко критикував петлюрівщину і петлюрівські банди”.

„... Я не все могла чути, не все розуміла, бо батько сидів з „гостем” у другій кімнаті, до нас суперечка долітала через відчинені двері”.

„... Після вечері почали радитися, де покласти спати „гостя” — в кімнаті чи в шкільному класі. В класі було тепліше. Та зрештою постелили на канапі в кімнаті, де спали батько й дід.

„Гість” чомусь нервував, ходив по кімнаті, заглядав у вікна, знявши чоботи, він ліг на канапу, не знімаючи верхнього одягу. Дід зауважив:

— Треба роздягатися, а якщо буде холодно під ковдрою, то візьміть ще кожуха. (Восени дід зробив два кожухи — собі та батькові).

„... На світанку 23 січня ми прокинулися від пострілу. Через якусь хвилину до нас у кімнату вбіг дід в самій білизні і крикнув:

— Він убив Миколу!

За ним убіг бандит:

— Давай золото! Золото давай, а то убу!..

Дід тремтячим голосом, ледь чутино відповів:

— Немає в мене золота. Нема. Не тільки золота, гроша ломаного нема.

Бандит не вгамовувався. Він кричав, погрожував, вимагаючи золота. Потім всіх нас пов'язав чим попало. Мені руки він в'язав рушником, але не сильно. Може він пожалів мене як дівчину, а, може, тому, що дуже спішив, бо на дворі уже світало. Вийшовши у двір, де вже стояли запряжені коні, бандит сів і поїхав у напрямку Теплика.

Я зразу ж звільнила руки собі, Вікторії та дідові. Дід накинувши кожуха, вибіг у двір і почав кричати:

— Люди, допоможіть!

Почувши крик, декілька чоловіків прибігли до двору і, довідавшись, у чому річ, сіли на коней і погналися за бандитом. Коли наздогнали підводу, його там уже не було. Доїхавши до балки, він пішов у ліс...

**

Всі ці три версії нічого конкретно не дають, бо чомусь злочинець завжди зникає, навіть після баталії з теплицькою міліцією. Далі треба зацитувати „висновки” полковника Олійника.

„Хто ж той чоловік? — запитує він.

„В архіві знайдено міліцейський журнал реєстрації злочинів у Гайсинському повіті за січень 1921 року, там записано: „23 січня в селі Марківці убито композитора Миколу Леонтовича. Вбивця Грищенко”. А вже 26 січня в місті Теплику зчиняється перестрілка міліції з бандитом. Сталось це так. Хозяйка заїжджого двору заявила начальникові міліції Волкову, що в кімнаті її будинку вже третій день сидить якийсь чоловік, п'є і нікуди не виходить. Волков узав з собою міліціонера Твердохлєбова і пішов до заїжджого двору встановити особу невідомого. Коли вони підійшли до будинку, невідомий почав стріляти, тяжко поранив у груди міліціонера Твердохлєбова”.

Хоч Теплицька міліція знала, що в селі Марківці 23 січня забито М. Леонтовича, але ніяких заходів, щоб його затримати цілих три дні не робила, тільки завдяки господині заїжджого двору міліція, 26 січня, примушена була відвідати злочинця, який зустрів їх пострілами. Що сталося з злочинцем після баталії — в архівних документах нічого не сказано. Грищенко зник, як привид.

В наступних абзацах полковник Олійник пише, що по міліції стріляв Грищенко, що в кімнаті, де він мешкав вилучено кожуха і карту, забрані у Леонтовича, що ще не вдалось знайти в архівах документів ревтрибуналу або якихось інших, що свідчили б про особу бандита Грищенка.

Останнє твердження полковника більш як наївне, бо в якому ревтрибуналі можна шукати архівних документів про злочини Грищенка, якого Теплицька міліція не затримала, а раз не затримала, то й суда над ним не було, а документи про Грищенка є в архіві МВС, про що пише сам полковник — мова про ці документи буде далі.

В наступному абзаці полковник Олійник пише:

„Характерні такі деталі. В хаті Леонтовича Грищенко показав документ. У композитора Леонтовича цей папірець не викликав сумніву, тому можна гадати: документ був виданий органами місцевої влади. Це припущення підтверджується й тим, що Грищенко примусив селянина із села Кіблича везти його на своїй підводі у село Марківку”.

В цьому випадку немає чого „гадати”, бо М. Леонтович, прочитавши папірця, зрозумів, з ким маз справу, про що розказав батькові, якого „гостя” вони мають в хаті. Тому в околицях Теплика стало відомо, що композитора забив Грищенко, 23 січня 1921 року.

„Дуже важливе повідомлення — пише полковник — Галини Миколаївни про те, що бандит був одягнутий у напіввійськову форму. То був

час, коли петлюрівців тільки-но вигнали за Збруч, цілком ймовірно — Грищенко був із тих петлюрівців, котрі запевняли місцеві органи Радянської влади у своїй відданості народові, говорили про бажання допомогати Радянській владі, а, одержавши відповідні документи, зрадили своїм обіцянкам і стали грабувати. В архівних документах зазначено, що Грищенко клявся в своїй відданості Радянській владі й „горів” бажанням вести боротьбу з бандитизмом”.

В цьому абзаці полк. Олійник пише, що можливо Грищенко в минулому був петлюрівець, що в архівних документах зазначено, що він „горів” бажанням вести боротьбу з бандитизмом.

Після поразки армії Української Народної Республіки комуністична влада нищила всіх тих осіб, що були зв'язані з армією, які своєчасно не могли вийти закордон: старшин, лікарів, сестер-жалібниць і звичайних воjakів. Чому ж „органи” влади виявили таке милосердя до Грищенка і прийняли його на працю в Че-Ка.

Якщо Грищенко був у минулому дійсно петлюрівцем, то чому його Теплицька міліція не заарештувала за вбивство композитора М. Леонтовича і за поранення міліціонера Твердохлебова, а відповідні органи не передали справи до ревтрибуналу, а допомогли йому в безвість „зникнути”.

Де тут логіка — на яку полк. Олійник так часто посилається у своїх „висновках”.

У своїй статті полк. Олійник настирливо підкреслює кілька разів, що Грищенко був бандит, що забив він композитора М. Д. Леонтовича з метою пограбувати його батька, але під час обшуку в кімнаті, в м. Теплику, де мешкав Грищенко, вилучено тільки кожуха, якого він забрав у батька М. Леонтовича. і карту. А де ж ділися гроші, які йому передала сестра композитора, і золото, яке він награбував в інших місцях?

На підставі всього вищесказаного видно, що вбивство М. Д. Леонтови-

ча було заплановане, а Грищенко був тільки виконавцем дорученого йому завдання, що підтверджують такі факти:

На початку січня 1921 року М. Леонтович вирушив з Тульчина до батька, в с. Марківку, куди прибув 22 січня, а в ніч на 23 січня його забив Грищенко, а В. Дяченко в своїй книжці подає дату смерті ніч на 10 січня. Видно хтось запланував смерть композитора на десяте січня, але з невідомих нам причин він в дорозі затримався майже на дванадцять днів довше.

Теплицька міліція знала про загибель композитора 23 січня, але ніяких заходів не вживала, щоб розшукати злочинця і тільки 26 січня пішла заарештувати злочинця, але він учинив збройний опір міліції, після чого невідомо де подівся.

Пасивність Теплицької міліції до злочинів Грищенка свідчить, що він був співробітником „органів”, до яких приймали тільки відданих і випробуваних комуністів. Саме і таким був Грищенко, якому доручили забити композитора Миколу Леонтовича, тому то Теплицька міліція не могла дати собі ради із злочинцем.

В передостанньому абзаці полк. Олійник пише, що: „Загибель композитора Миколи Леонтовича схвилювала уряд Радянської України. Рада Народних Комісарів УРСР ухвалила постанову про забезпечення сім'ї і увічнення пам'яті М. Д. Леонтовича...”, але постанови про розслідування загибелі композитора не винесла — видно не бажаючи встановити ідентичність вбивника-большевика.

Ганна ЧЕРІНЬ

ОДНЕ СЛОВО

Рік за роком,
важучи, мов краплі
З безмежної вічності джерела...
Як далеко від краю ми втрапили...
Самі —
чи доля нас завела?!

Ми стали на себе несхожі:
Розпанілі,
заамериканізовані...
Серце вмуровано в огорожі,
І що в нім —
не видно назовні.

Ми навчилися уже не ридати
За вербами і за левадами,
І свят рясних відзначаючи дати
Рахунки обачно провадимо:

На програні битви,
На ревні і марні молитви,
На душі замерзлих в Сибіру,
На нашу буденщину сіру,

На довгі літа,
промарновані
В чеканні весняної повені.

Ми отупіли в терпкім терпінні,
А проте,
ми не камінні:
Почуття рижуть серце і розум
Під іншим кутом,
крізь гострішу призму,
І летить назустріч громам і грозам
Світлий прапор патріотизму.

І коли в дріб'язкових чварах
Китимо, як в пекельній смолі,
Сполохає сполоху спалах
Наших душ заозер'я малі.

Гряде блискавична мить,
Розгориться у серці жарина —
Нас помирить,

з'єднає,
зміцнить
Слово одне —
Україна.

Фіялкові хмари пухли над Базаром,
Гнулася на вітрі висохла сосна.

Ой, навіщо яму риють біля яру?
Чом така широка? Чом така сумна?
Смерть і кулемети притаїв чагарник,
Від шинелів пахне потом і дощем.
Хлопці очайдушні, українці гарні,
Це для вас розрито рідний чорнозем!
Це по вас соснина панахиду править,
Віткою махає, як кадилом піп.
„Вічну” вам співають чорноризні

Вітер паламарить, дощ кропить ваш
[гави,
[гріб...

Вивели із церкви у холодну мряку.
Босі. Гологруді. Смертний блиск

[в очах.

Задубіли ноги ковзали. Собака
Поруч них тягнувся мокрий,

[в реп'яхах.

Приручив собаку „ходя” косоокий.
Приручили „ходя” хлопці козаки.
З ними ляже разом він на вічні роки,
Як взводили разом у боях курки,
Як і спали разом в лісі під кущами,
Де не знати, що там — ворог або

Як і зник він, „ходя” разом з козаками
Істи замість рижу — житній день-у-
[пень,
[день.

В розвідку ходили поруч на світанні,
Разом несли варту, йшли вночі

[в патруль.

Гей, і бились разом у бою останнім,
У бою останнім до останніх куль...

У шерехах перших мовчки шкутильгає
Ранений старшина. Кожний крок — як цвях.
Мерзлою землею рану затуляє
І тече із рани кров на битий шлях.
Вже кінець дорозі і кінець стражданню,
Вже у кулемети вставлено стрічки,
І шинелі сиві завмерли в чеканні.
Щоб зробити вчасно звиклий рух руки.
Комісарів голос вуха й серце ріже:
„Хто з вас хоче жити — переходь до нас!”
Пес кошлатий „ході” чорні ноги лиже.
Комісарів голос: „Ну, виходьте! Раз...”
Дехто стрепенувся. Може вийде з лави?
Може промінє за життя тризуб?
Гей, тримайся, хлопці! Україні слава!
„Не здамось, — а вмеремо! З ката труп за труп.”
„Гей, Щербак Степане, дякуєм за слово,
Мов тепліше стало в полі, під дощем...”
„Ви, чорти зіркаті, в голові — полова!
Вчітьсь у повстанців, як вмірати... Ще...
Ще не вмерла...” Пісня мряку розідрала
Від хрипких горлянок до осінніх хмар...
Наче прапор пісня в полі колисалась...
І наказ останній кинув комісар...

Московський апарат ТЕРОРУ і шпигунства

Написав В.С-ко

Роналд Сет, колишній старшина розвідки Королівських Повітряних Сил, а пізніше високий урядовець в англійському Відділі Спеціальних Операцій, автор sensationної книжки „Екзекушенерс“, пишучи про советську установу терору і шпіонажу — СМЕРШ, вважає, всупереч твердженням деяких західних істориків, що авторитарні форми правління, які існують в Росії від XV століття до наших днів, єдині успішні форми правління, що ними можливо тримати вкупі численні й відмінні етнічні групи на території тієї величезної держави.

Прагнення окремих підмосковських народів відірватися від Москви спричиняли постійні внутрішні заворушення та війни, які підривали могутність і загрожували самому існуванню тієї держави, що поширилась від Балтійського моря далеко поза Урал. З огляду на це московські цари і нинішні кремлівські „вожді“ вва-

жали й вважають, що лише найгострішою контролею народів і людей можна затримати єдність і неподільність цієї монструальної імперії. І так російський „імператор-самодержець“, „домазаник Божий“ перевтілювався в абсолютного диктатора Леніна, а далі Сталіна, Хрущова, Брежнєва, очевидно, з різним напруженням „самодержавства“ в залежності від суспільно-політичної кон'юнктури.

Однак, процес уніфікації Російської імперії проходив дуже поволі та з великими труднощами, і протягом майже всього XVII століття Росія була охоплена анархією. Тому суворою централізованою владою старалися московські цари скріплювати авторитарні форми правління, яке, перетривавши 300-літнє панування династії Романових, в ще суворіших формах, підсилюваних перманентним терором, перебравли сучасні большевицькі правителі.

Якби Сталін, — пише Роналд Сет,

— не стосував примусу і терору в найширших масштабах, він впав би так само, як упав Микола II, слабавільний і нерішучий останній російський цар. Замість сталінського не обмеженого нічим терору сучасні советські правителі, „сталінські сироти”, уживають дещо пом'якшених форм правління, але так само рішуче поборюють будь-які вияви критичизму, ув'язнюють інакомислячих, не випускають своїх людей за кордон, щоб вони не „заразились” демократичними ідеями, не послаблюють цензури і вимагають від підсоветських громадян абсолютного послуху. Проте, для російського народу советський режим не є фактично нічим новим, бо протягом усієї своєї історії не знав він жадного справді демократичного уряду, і тому так легко вдалося більшовикам на етнографічних російських землях перебрати в 1918 році від Тимчасового уряду Керенського владу, яка, за словами Леніна, „валаялась на вулиці”.

Щоб запезпечити своє життя і свій режим від революціонерів, царський уряд після убивства в 1882 році Олександра II створив при департаменті поліції так звану „охрану”, яка без санкції прокурора мала право перевозити в приватних мешканнях обшуки, арештовувати та депортувати на Сибір підозрілих осіб. „Охрана”, створена на взірць „опріччини” Івана Грізного, мала свої власні в'язниці і численних агентів-провокаторів. Чимало провідних більшовиків по-тайки співпрацювали з цією інституцією. Створена в 1917 році після т. зв. Лютневої революції комісія ствердила надзвичайно цікаві факти: Камєєв, пізніший голова Московської Ради, Луначарський, комісар освіти, Малиновський, член царської Державної Думи, для якого промови писав Ленін, і навіть Лев Троцький, обидва Ленінові близькі приятелі, служили в „охрані”, як спеціальні агенти. Ця ж сама комісія виявила співпрацю з „охраною” Сталіна. Оче-

видно, всі ці документи свого часу були знищені.

Після жовтневого большевицького перевороту (за новим стилем у листопаді 1917 р.) з наказу Леніна створено замість „охрани” так звану ЧеКа — Надзвичайну комісію для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією і саботажем. На чолі цієї Комісії став народжений в 1877 р. Фелікс Дзержинський — фанатик і садист польського аристократичного роду, що в ранніх своїх літах мріяв стати ксьондзом. І це його, що власноручно, з усмішкою підписував списки десятків тисяч людей засуджених на кару смерті, прозвали большевики „лицарем революції”, „людиною з золотим серцем” і ставлять тепер за зразок для молодого покоління. В одній із своїх промов Ленін, якого Об'єднані Нації в 1970 році відзначали як „великого гуманіста”, заявив: „Соціалістична революція неможлива без винищення певної частини буржуазії”. А Лев Троцький його доповнив: „Ворог мусить бути знищений. Терор — могутнє знаряддя для політичної акції. Це було б чистою глупотою не використати цього знаряддя”.

Крім поборювання „внутрішніх ворогів”, Дзержинський zorganizував широку агентурну сітку в країнах Заходу, що мала збирати шпигунські матеріали і ліквідувати фізично членів комуністичної партії, які втекли закордон. Керівником німецької філії ЧеКа, головна квартира якої знаходилась і тепер знаходиться в Москві на Луб'янці, був генерал Комісаров, колишній високий службовець „охрани”. В Парижі філію ЧеКа очолювали Володимир Мойсєєв, колишній анархіст, що мешкав якийсь час в Нью Йорку, і Павло Поляков. Їхнім основним завданням було стежити за діяльністю російської і української еміграції. Подібні філії викрито пізніше в Бельгії, Чехо-Словаччині, Мадярщині, Румунії, Болгарії та Югославії. Без сумніву, працювала агентура Дзержинського і в Америці.

По закінченні так званого „червоного терору”, в лютому 1922 року „ЧеКа розв’язано, а на її місце з того ж апарату стверено ГПУ — Державне Політичне Управління, пізніше ОГПУ — Об’єднане Державне Політичне Управління, яке діяло вже вдосконаленішими методами, прикриваючись не „революційною совістю”, а „соціалістичною законністю”. Спонукою для такої трансформації, як і пізніше при створенні МВД, НКВД і КГБ, було бажання переконати своє власне населення і закордон з його комуністичними партіями, що терор в Советському Союзі скінчився і прийшла пора „мирного будівництва соціалізму”. З подібною ж ціллю обманути світову опінію і опінію поневолених Москвою народів розв’язано на початку другої світової війни Комінтерн і введено цілу низку змін, які мали б свідчити, що большевики „змінились”.

Проте, в усіх наступних по ЧеКа советських органах безпеки головним відділом був відділ терору, що в різних часах мав різні назви. В ГПУ він називався 9-им Відділом Спеціального Управління, а в часах останньої війни СМЕРШ’ем (смерть шпигунам). Паралельно з НКВД працювало і працює так зване ВРУ — Військове Розвідче Управління.

До найбільших терористичних актів, dokonаних ГПУ-НКВД в 1926-38 роках на територіях чужих держав, належать передусім убивства Головного Отамана Військ УНР Симона Петлюри в Парижі і провідника ОУН полк. Євгена Коновальця в Роттердамі, в Голляндії В першому випадку застосовано пістолю, в другому — „пекельну машину”, часову бомбу. В тих же роках серед білого дня викрали агенти ГПУ на вулиці столиці Франції, перевезли до гаврської пристані і звідтам доставили советським пароплавам до Ленінграду провідників біломосковської еміграції, генералів Кутепова і Мюллера.

В перших роках після другої сві-

*Кат і його помічник
Сталін з Хрущовим поміж дітьми
в 1937 році, що був найбільш
кривавим роком сталінського
терору*

тової війни советські агенти широко практикували викрадання емігрантів різних національностей, наркотизуючи їх і вивозячи автами до Східньої Німеччини.

„ЧеКа, ГПУ і ОГПУ були більш-менш автономними установами в системі державної машини. Однак, у липні 1934 р., з посиленням масового терору після вбивства агентом Сталіна Кірова в Ленінграді, ОГПУ також зліквідовано, а його функції передано окремому відділові НКВД. За кілька місяців перед вибухом війни цей відділ виділено як окремий Народний Комісаріят Державної Безпеки — НКГБ, а в 1946 р., коли всі комісаріяти переназвано на міністерства, надано йому назву МГБ — Міністерство Державної Безпеки. Після смерти Сталіна в 1953 р. його приєднано

*Хрущов під час відеїдин у Китаї
(посередині — Іван Сєров)*

до МВД — Міністерства Внутрішніх Справ.

КГБ — Комітет Державної Безпеки створено для координації дій усіх органів державної безпеки. Центральна організація совєтської секретної служби має назву Центр. Уперше про це довідалися на Заході з мемуарів обміняного на американського пілота Пауера совєтського шпигуна Абе-ля. Центр має два Управління — розвідчих агенцій і друге, найбільш за-секречене — для „мокрих справ”, як називають чекісти — запозичуючи цю назву від криміналістів — убив-ства, отруювання, викрадення і ін-ші способи усування найбільш небез-печних для совєтського режиму осіб за кордоном. Друге Управління має чотири відділи: пропаганди, особовий відділ, який розпоряджає карто-текою з характеристиками всіх під-совєтських громадян, що працюють закордоном і можуть піддатися „роз-кладовим впливам ворожих комуні-зові ідеологій”; третій відділ, що має під своїм наглядом країни-сателіти, і четвертий, що дістався безпосеред-ньо як спадщина по Дзержинському, відділ „істребителів” — фізичних ви-нищувачів, до яких належав і убив-ця Степана Бандери Сташинський.

Згодом відділ „істребителів”, що в часах Сталіна був інструментом його особистої помсти, став окремим сек-ретним сектором. Під час другої сві-тової війни він мав назву Бюро ч. І, відповідав за реалізацію сталінської програми „спаленої землі” і керував діяльністю совєтських диверсантів у німецькому заплілі. Його керівник підлягав безпосередньо Політбюрові, а часом діяв на власну руку.

Цей сектор терору і диверсії відо-мий західнім розвідкам під різними назвами — Дев'ятий Сектор, СМЕРШ від 1941 до 1947 року і Військова Контррозвідка. Його головна квати-ра міститься на Луб'янці, де зазда-легідь плянується і докладно обмір-ковується терористичні акти на тери-торіях чужих держав супроти воро-гів Совєтського Союзу. „Істребителі”, що їх вибирають з-поміж агентів СМЕРШ'у, мають відзначитися від-вагою, жорстокістю, рішучістю, кміт-ливістю і іншими потрібними для „мокрих справ” прикметами. Це зви-чайно колишні члени комсомолу, ха-рактер яких уважно вивчали з дитячих літ спеціально призначені для цього психологи-чекісти, щоб потім дати їм відповідний вишкіл у спеці-яльній школі в Кучіно під Москвою. Про все це докладно розповів Бог-дан Сташинський на суді в Карльс-руге. СМЕРШ має також дві свої школи в Європі: в Карльсгорсті, на передмісті Берліну, і в Бадені, в Ав-стрії, звідки найчастіше закидають совєтських агентів до Західньої Ні-меччини.

Жертви СМЕРШ'у поділяються на кілька категорій: російські або чужи-нецькі високої ранги „зрадники”, чле-ни комуністичної партії, які забагато знають про діяльність совєтської роз-відки і про партійні секрети; особи, які своїми виступами в пресі і радіо можуть серйозно пошкодити presti-жеві партії і совєтського уряду; осо-би різних національностей, які ак-тивно поборюють московсько-боль-шевицький режим; до них належать також ті совєтські громадяни, які в

складі якоїсь місії, делегації чи туристичної групи виїхавши закордон, шукають політичного азилу; і до них також належать визначні емігранти, які опинились на Заході після другої світової війни, коли владу в їхніх країнах захопили комуністи.

Число жертв, що впали з рук ленінських чекістів-енкаведистів-кагебістів в часі від 1917 року, обчислюють на 30-40 мільйонів. В цій багатомільйонній масі людей, що перевищує все населення Франції, Західної Німеччини, Італії, окремими ешелонами в різних періодах існування радянської влади переходили поміщики, капіталісти, дворяни, старшинські кадри царської армії і армій національних держав, передусім української, що постали після розвалу Російської імперії, члени опозиційних політичних партій, антисоветські партизани з часів т. зв. громадянської війни, пізніше — численна верства заможного селянства — українських куркулів, учасників опозиційних груп комуністичної партії, мільйони людей знищених на основі безпідставних доносів, ще пізніше, в розпалі „чисток” 1936-38 років, значна частина командного складу червоної армії, „ленінська гвардія” — старі большевики, яких Сталін ненавидів більше, як капіталістів, і ще мільйони Богу духа винних сірих радянських громадян, що загинули за необережно сказане слово або за найменшу критику радянських порядків. При кожній зміні терористичного апарату гинули також сотки чекістів, як свідки і учасники радянських злочинів.

Переведений органами ЧеКа на просторах колишньої Російської імперії з наказу Леніна „червоний терор” 1917-21 років, під час якого вистріляно сотні тисяч людей, не справив належного враження на Заході. Щобільше, деякі ліберальні політики та письменники навіть оправдували його, як konieczність при здійсненні найбільшого, мовляв, в історії політично-соціального експерименту — створен-

Маршал Ворошилов і шеф НКВД Берія

ня соціалістичного, безкласового суспільства. Не розкрили очей лібералам на жажливу суть московського большевизму і демонстровані в 1919-20 роках на екранах кінотеатрів фільми, виготовлені французькими кінооператорами в Харкові при викопуванні численних жертв ЧеКа на Чайковській вулиці. В цих фільмах зфотографовані були довгі рови, наповнені трупами людей, убитих традиційним способом чекістів: кулею в потилицю. Із зав'язаних колючим дротом рук багатьох із цих жертв „історичного експерименту” живцем були здерті „рукавички” — шкіра разом із нігтями...

Про вінницькі масові могили, в яких загортали „ворогів народу” чекісти в роках радянських кривавих розправ 1934-38 років, голосно заговорили лише по закінченні другої світової війни. А таких могил на Україні, зрівняних із землею і замаскованих як „парки культури та відпочинку” і як танцювальні майданчики, були тисячі.

Тікаючи з України під натиском німецьких панцерних дивізій, большевики без суду, на перший донос, ставили „під стянку” всіх тих людей, які здавалися їм непевними, обливали бензиною і палили разом із в'язнями тюрми. У Львові, Харкові, Станіславові, Луцьку, Дубні та інших міс-

*Іван Серов, шеф НКВД,
згодом КГБ, виконавець масових
екзекуцій в Україні, на Північному
Кавказі і в Катині*

тах України після їх утечі були створені спеціальні комісії, які документально стверджували геноцид, dokonаний комуністами на українських землях.

У 1936-38 роках, а також під час війни з наказу Сталіна переведено масові екзекуції в концентраційних таборах тих в'язнів, а серед них багато українських письменників і науковців, які пережили були „велику чистку”. Тоді ж таємним наказом Політбюро дозволено слідчим НКВД під час допитування арештованих застосовувати тортури. Техніка тортурування цих жертв комунізму, яку переводили кадри спеціально підготовлених „тіломеханіків”, була докладно опрацьована у відповідних лабораторіях НКВД.

Характеристичні для стилю „роботи” чекістів приклади подає Л. Форостівський у своїй документальній праці „Київ під ворожими окупаціями”, яка вийшла 1952 року в Арген-

тині. „Аж до переїзду столиці УССР з Харкова до Києва в 1934 р., — пише автор цієї книжки, — всіх розстріляних закопувалося переважно на Лук'янівському кладовищі: головна та бічні алеї і всі дороги на цьому кладовищі — це великі братські могили замордованих. Місця поховання старанно вирівняні, земля добре утоптана; цілі поляни — також місця масових братських могил. На цьому кладовищі лежить замордованих не менше як 25-30 тисяч українців. Адміністрація і технічний персонал кладовища були старанно підібрані НКВД...

„На Чернігівському шосе, — пише Л. Форостівський, — за 7 кілометрів, по дорозі на Броварі, біля хутора Биковня, у великому сосновому лісі НКВД знайшло відповідне місце площею кілька гектарів. Це місце було огорожене високим дощаним парканом, всередині побудовано дім, в якому мешкали агенти НКВД, що мали копати могили, заливати замордованих вапном і закопувати... Тепер уже ніхто не знав, скільки жертв кожної ночі знаходило там місце останнього спочинку... Мешканці кількох хат, що знаходились неподалік, так були налякані цим жахливим сусідством, що їй близько туди не підходили. А коли хто випадково і попав туди, то такого гостя виявляли пси, які сторожили це місце, і він додому вже не вертався. З 1934 до 1941 року там згинуло не менше як 50 тисяч українців”.

**

З нижче поданого списку запозиченого з книжки Д. Вайса і Т. Росса „Еспіонедж естаблішмент”, можна бачити, як один по одному зникали в небутті „лицарі революції”, наступники Дзержинського на постах керівників терористичної машини, як і коли змінювались назви цієї машини:

Ф. Дзержинський — ЧеКа, ГПУ, ОГПУ, 1917-26, помер на атаку сер-

Тіла помордованих більшовиками у львівській в'язниці Бригідки українських політичних в'язнів у черні 1941 року

ця; припускають також, що був зарізаний у власному кабінеті.

В. Менжинський — ОГПУ, 1926-34, помер, як припускають, отруєний своїм наступником.

Г. Ягода — НКВД, 1934-36, розстріляний у 1938 р.

Н. Єжов — НКВД, 1936-38, безслідно зник, очевидно, розстріляний.

Л. Берія — НКВД, МГБ, 1938-53, розстріляний у 1953 р.

В. Меркулов — НКГБ, 1941, 1943-46, розстріляний у 1953 р.

С. Круглов — НКВД, МВД, 1946-56, зник без сліду.

В. Абакумов — МГБ, 1946-51, розстріляний у 1954 р.

С. Ігнат'єв — МГБ, 1951-53, зник без сліду.

І. Сєров — КГБ, 1954-58, переведений до ГРУ (Державного Розвідчого Управління), усунений в 1963 році.

Н. Дудров — МВД, 1956-60, пере-

ведений на будівельний промисел.

А. Шелепін — КГБ, 1958-61, переведений до Секретаріату ЦК КПСС, тепер голова советських профспілок.

В. Семичастний — КГБ, 1961-67.

Н. Щелоков — МООН, 1966.

Ю. Андропов — КГБ, 1967 —.

Усіх зазначених вище до 1953 року керівників політичної таємної поліції зліквідував Сталін так, як ліквідує ватажки Мافی своїх небезпечних конкурентів або свідків їхніх „мокрих справ”. Із усуненими після 1953 року розправились Хрущов і його „вірні соратники”, що після того не забарились відіслати на пенсію і самого Хрущова. Тож середньовічні криваві інтриги Борджія, розправи Священної Інквізиції з інакочерговими, похмурі таємниці мадридського двору і навіть діла царської „охрани” — все це відходить у глибоку тінь в порівнянні з діяльністю створеної Леніним народобив-

чої установи. Хіба гітлерівське Гестапо могло б ще в якійсь мірі конкурувати з тією установою, ідея організації якої зродилась у сифілітичному мозку „великого гуманіста”. І тому не дивно, що коли советські армії вступали з боями на німецьку територію, агенти СМЕРШ'у передусім розшукували німецьких агентів Абверу і Гестапа, щоб залучити їх на службу „країни збудованого соціалізму”.

Геноцид у його клясичних формах, визначених організацією Об'єднаних Націй в „Договорі про покарання за злочин народобвиства”, в широких масштабах перевело НКВД на чолі з Серовим, виселивши з їхніх земель в східні частини Советського Союзу, на простори Сибіру і Середньої Азії в цілості в серпні 1941 р. населення республіки надволянських німців, в жовтні-грудні 1943 року — карачаївців і калмиків, в лютому 1944 року — чеченців та інгушів, в березні-квітні 1944 року — балкарців, в травні 1944 р. — кримських татар, в листопаді 1944 р. — месхететів з Кавказу — за „зраду” і „коляборацію з гітлерівцями”. Урядовий декрет про депортацію чеченців, інгушів і кримських татар опубліковано в 1946 році, і щойно тоді світ довідався про цей черговий масовий злочин советського режиму. На нових землях усе доросле населення всіх цих виселених народів, які навіть для громадян СС-СР ніби зникли безвісти, перебувало під постійним наглядом НКВД і повинно було у відповідних станицях щотижня реєструватись.

У 1957 році декретом Президії Верховного Совету всі згадані вище народи, окрім кримських татар, „реабілітовано” і якихось 50% їх, бо решта згинули під час депортації і на місці з голоду й тифу, дозволено вернутися на їхні батьківщини. Кримських татар „реабілітовано” щойно у вересні 1967 року, але вертатися їм до Криму заборонено, внаслідок чого серед них постав широкий опозиційний рух, жорстоко здушуваний судо-

вими процесами і адміністраційними заходами.

Роберт Конквест у своїй книжці „Нешен кіллерс” (Убивці народів), використовуючи свідчення очевидців, подає жахливий образ цього народобвиства, переведеного в той час, коли ліберальна преса на Заході і в Америці захоплювалась советським „союзником”, а зокрема „добрим дядьком Джо”. НКВД сконцентрувало тоді під виглядом військових маневрів в краях, населення яких було засуджене на виселення, прикордонні частини, внутрішні війська НКВД та з'єднання „спеціального призначення”, що оточували кожне село і гнали людей на залізничні станції, дозволивши кожній родині взяти з собою 50 кілограмів пожитків і харчів. Акція виселення почалася в День Червоної Армії, коли населення мало відзначати це свято в кюбах і на вулицях в маніфестаційних походах. Чимало чеченців і інгушів, членів цих маленьких, але відважних народів, які відмовлялися коритися наказам, застрелено на місці. З інших сіл вивозили людей на залізничні станції „студебекерами”, доставленими в формі ленд-лізу Америкою для боротьби з гітлерівською Німеччиною. Російських студентів з м. Грозного стягнуто доглядати господарства депортованих тубільців, а багато господарств у горах спалено, щоб позбавити можливості „бандитів” користуватись ними, як сховищами. Проте, аж до кінця лютого 1951 р. чеченські і балкарські партизани ще діяли в неприступних горах Кавказу.

У своїй секретній промові на XX з'їзді КПСС, опублікованій в „Нью Йорк Таймсі”, Хрущов, як відомо, про цей геноцид заявив: „Українці уникнули цієї долі лише завдяки тому, що їх забагато, і не було місця, куди б їх можна було депортувати”.

Однак, найжорстокішої „чистки”, і то веденої НКВД під керівництвом самого Хрущова та його правої руки ген. Серова, про якого Хрущов у сво-

Іх „Споминах” писав, як про „милого і скромного чоловіка”, — українці не уникнули. На західніх землях почалася вона після „возз’єднання” в 1939 р. В українській пресі і в окремих виданнях на Заході і в Америці цій темі присвячено належну увагу. Тут наведемо зі „Спогадів” Хрущова, в яких старається він оправдати свою роллю в народовбивстві на західніх українських землях, лише його ствердження, що „українське населення раділо, коли звільнила його червона армія”. Проте, „українські націоналісти, — каже він, — завдали нам більше клопотів, як будь-хто між підписанням договору в 1939 р. і вибухом війни в 1941 році... Увійшовши до Львова, — фальшує історичну дійсність Хрущов, — ми допустились помилки, випустивши з тюрми українського націоналістичного провідника Степана Бандеру. Ми подивлялися діяльність Бандери, як противника польського уряду, але ми також брали під увагу факт, що ця людина була ворогом Советського Союзу. Це правда, що коли Бандера усвідомив, що гітлерівці не думають додержувати своєї обіцянки дати Україні незалежність, він обернув свої відділи проти них. Але й після того він не переставав ненавидіти Советського Союзу. В другій половині війни він борювався проти обох — нас і німців, втративши тисячі своїх людей в жорстоких боях з нашими військами”.

Цим твердженням Хрущов цілковито заперечує офіційну версію советської пропаганди про те, що бандерівці від початку до кінця були „на службі у Гітлера”.

Свою роллю в Галичині Хрущов, що увійде в історію як „кат України”, представляє, як роллю миротворця і друга українців. Він пише: „Під моїм керівництвом ми мали встановити (в Галичині) советську владу і нормалізувати ситуацію в країні, анектованій від Польщі. З допомогою Серова я зосередив свою увагу на творенні місцевих партійних організацій. Обласні комітети формувалося

головно з людей із Східньої України, а районів переважно з місцевих партійних активістів. Не зважаючи на великий вплив українських націоналістів і спротив польської інтелігенції, було багато людей, які визнавали охоче советську дійсність. І хоч комуністична партія Західньої України була розв’язана під час чисток 1936-37 рр., було тут багато комуністів, які ще симпатизували нам”.

У своїх примітках до „Спогадів” Хрущова відомий американський соvěтолог Едвард Кренкшов пише про окупацію Галичини советськими військами так: „Багато з них (українців) втекло на Захід. Інші не були такі щасливі. Встановлено, що між советською анексією і німецькою інвазією понад 170 000 людей виварено, завантажено в телячі вагони і депортовано на Сибір. Список категорій осіб, що мали бути депортовані і що включав принципово майже кожного, хто не був робітником фізичної праці, селянином або професійним комуністом, підписав за сім місяців перед окупацією начальник НКВД І. Серов у відомому наказі ч. 001223 з жовтня 1939 р.”.

Про боротьбу УПА в роках 1942-51 також вийшло багато публікацій українською і іншими мовами, видано дві „Історії Української Повстанської Армії”. Численні учасники цієї боротьби широко навіглюли їх у своїх мемуарах. Проте, Захід довідався про це змагання українського народу під проводом ген.-хор. Тараса Чупринки, провідника ОУН і голови УГВР, щойно тоді, коли в Австрії, вже по закінченні світової війни, в 1946 році, появились перші рейдуючі відділи упівців. І це від них дізналися на Заході про ті несамотовито жорстокі методи, якими Москва в союзі з уже скомунізованою Польщею і Чехо-Словаччиною поборовала цей всенародний рух спротиву, що поширився майже на всі українські землі і по той бік Збруча. Досить сказати, що населення Галичини, яке за словами Хру-

щова „раділо приходіві червоної армії”, фактично зірвало в 1946 році вибори до Верховного Совету і місцевих советів.

В поборюванні УПА застосовувало НКВД не лише військові з'єднання, літаки і танки, але також широко користувалося різного роду провокаціями, отруювало колодязі і уживало місцевих зрадників, творячи з них так звані відділи „стрибків”. Сотні знаних і незнаних українських героїв згинули в нерівних боях з московськими й польськими окупантами. Слово „бандерівець” стало прислівним означенням українського націоналіста, ворога імперіялістичної Росії, а українську мову і тепер ще називають московською шовіністи „бандерівською мовою”.

В 1954-56 роках ув'язнені в совєтських концтаборах колишні упівці і члени націоналістичного підпілля підготували й очолили масові повстання різнонаціональних політв'язнів, внаслідок чого занепокоєна Москва розв'язала певну частину концтаборів, випустила на „волю” значне число в'язнів і започаткувала облудну політику „відлиги”. Подібно, як цар Микола II під ударами хвиль революції 1905 року проголосив був свою куцу конституцію, яку незабаром після того скасував.

Довголітній в'язень совєтських концтаборів, п. Ібрагім, що відбував свою кару за сїонізм і в 1970 р. виїхав до Ізраїлю, на сторінках „Свободи” так характеризує КГБ:

„Цікаве і складне питання про сили КГБ в цей час у Совєтському Союзі і про взаємовідносини між КГБ і партійним апаратом. Передусім треба розуміти, що КГБ — це не першоджерело совєтської влади, а її наслідок, це — акулічі зуби. І ось, створивши ті зуби, партійний апарат одного дня зрозумів, що ті зуби почали вже впиватися у його власне тіло. Ні один член партійного керівництва країною не був уже поза небезпечкою від КГБ.”

Хрущов — „визвольник”
(Рисунок Ека — Едварда Козака)

Це так була за Сталіна. „Після того, як помер Сталін, — пише Ібрагім, — як розправилися з Берією, якого боялись (у партійній верхівці), як вогню, вони вже не дають такої сили до рук КГБ, вони стараються тримати КГБ на повіді у ЦК партії і контролювати його. Але не треба забувати, що контролювати секретний поліційний апарат — це дуже складна річ, бо в загальному ЦК партії живе дуже відмежовано від людей, простих людей”.

**

Діяльності совєтської агентури в країнах Західної Європи, передусім у Західній Німеччині, присвятив свою книжку п. н. „Сікрет вор фор Юроп” Луїс Гаген. Протягом двох років народжений у Берліні автор цієї книжки успішно „шпигував за шпигунами” із Заходу і Сходу, що, як пише в передмові Сер Кеннет Стронг, керівник американської розвідки в 1943-45 роках, часом зустрічались і зударялися на перехресних шпигунських стежках, убивали один одного і, хоч як це звучить парадоксально, утримували постійний двобічний по-

тік розвідчих інформацій, що допомагав здержувати холодну війну на березі війни гарячої.

Луїс Гаген докладно вивчив і представив, зокрема, діяльність генерала Райнгарда Гелена, „короля німецьких шпигунів”, що, до речі, недавно видав свої мемуари, в яких стверджує, що найближчий співробітник Гітлера, Мартін Борман, був советським агентом, колишнього шефа західнонімецької розвідки Отто Джона, який перекинувся на Схід, і — Богдана Сташинського, що втік на Захід і признався в двох політичних убивствах, докраних перед тим незнаною зброєю, ціявдіною пістолем, спроектованою і виготовленою на Луб'янці.

В цій книжці читач знайде також ревеліяційні історії, зв'язані з тасмничою і досі остаточно не з'ясованою справою Фельфе — німецького старшини, який 12 років працював як советський агент в самому серці організації Гелена. Справу члена боннського парламенту Френзеля, якого шантажували енкаведисти і зробили своім агентом. Справу Марії Кнут — першу шпигунську справу, яка стала після війни перед західнонімецьким судом, і багато інших відгомонів тієї невпинної боротьби, що в недоступному для ока звичайного громадянина підземеллі точиться між агресивним комуністичним Сходом і демократичним, подеколи аж занадто пасивним Заходом.

Однак із Сходу на Захід також час від часу тікали й тікають меншого й більшого формату чекісти. Багато їх стали неповоротцями в період сталінських чисток, побоюючись вертатися на заклики своїх зверхників. З найвизначніших чекістів слід згадати Орлова, що під час громадянської війни в Іспанії був там керівником місцевого НКВД і потайки розправлявся з франкістами в підвалах своєї резиденції; Дерябіна, який передав для СіАйЕй надзвичайно важливі інформації; Грановського, який розкрив усю советську шпи-

гунську мережу в Західній Німеччині, і десятки інших, дрібніших. Після повстання в Східній Німеччині та на Мадярщині і після повторної окупації Чехо-Словащині перекидалися на Захід з масами утікачів також службовці комуністичної політичної поліції, щоб служити своїм новим господарям. Недарма Хрущов у розмові з Айзенгавером півжартома пропонував йому, щоб не витратити величезних коштів на розвідку, просто обмінюватися шпигунськими інформаціями.

Останньою світовою сенсацією були висновки з анкети, переведеної кореспондентами „Нью Йорк Таймсу” в 20 столицях, і розмов із відповідальними урядовцями із служби безпеки ЗСА. Анкету переведено в зв'язку з викриттям 90 советських шпигунів, що працювали як урядовці в советських установах в Англії. Вислання цих агентів до СССР скоротило на одну п'яту частину весь персонал в дипломатичних і напівдипломатичних советських установах у Великобританії.

За даними Державного Департаменту за останніх 10 років із ЗСА вислано під закидом шпїонажу 11 співробітників советської амбасади і 13 советських службовців в секретаріаті ОН. Якщо в середині 1950-их років КГБ мав у ЗСА лише кількисот агентів з дипломатичним статусом, то тепер є їх уже 1,380. Більшість їх — агенти КГБ або ГРУ (Державного Розвідчого Управління).

Крім цих „легальних” шпигунів, з в Америці тисячі тасмних советських агентів, які не користуються правом дипломатичної недоторкальности. Сотки советських громадян щороку приїжджають до ЗСА для участі в торговельних, культурних та наукових конференціях. Значна частина їх — агенти КГБ і ГРУ.

Шпигунська сітка КГБ і в меншій мірі ГРУ поширюється у Західній Європі, на Близькому Сході і, особливо, в Південній Америці. Коли кот-

рогося з агентів викривають і висилають, він появляється в іншій країні або за кілька років навіть вертаються до країни, звідки його вислали, вже як акредитований дипломат.

В Європі найширша сітка советського шпionaжу в Західній Німеччині. На чолі КГБ стоїть там „перший секретар” амбасади Іван Зайцев. У Франції „легальних” агентів нараховують на 1 000 осіб. За останніх 8 років відбулось там 53 процеси в справі советського шпionaжу. Центр советської агентури на Близькому Сході — в Бейруті. КГБ виявляє велике заінтересовання до Ізраїлю, але відсутність дипломатичних зносин між Тель Авівом і Москвою, а також добре zorganizована контррозвідка в Ізраїлі не дають КГБ широко розгортати там свою діяльність.

**

Справу Сташинського широко обговорюється в усіх виданих в Західній в Європі і в Америці книжках, присвячених отій „підземній війні”. А його втеча на Захід, суд над ним у Карльсруге і його удокументовані зізнання, які повністю переконали суддів і глибоко сколихнули публічною опінією — змусили навіть Луб'янку змінити тактику своєї розвідної діяльності і припинити на якийсь час терористичні акти закордоном. Бо безперечним фактом є те, що застосована для убивства Ребета і Бандери секретна зброя була перед тим ужита багато разів, і згинули від неї не тільки Ребет і Бандера, а й гетьманич Данило, і десятки інших емігрантів-антикомуністів, що їх смерть офіційно сконстатовано, як наслідок . . .серцевого удару.

Засуд смерти на Ребета, — пише Луїс Гаген, — винесли на Луб'янці тому, що „як редактор журналу „Український Самостійник” був він дуже небезпечний для советських інтересів; немає сумніву, що Ребет був рекрутовий офіцер для Американської Служби Розвідки (СІАЙЕй) і підго-

*Московський „косар”
(Рисунок Ека — Едварда Козака)*

товляв шпигунів, що мали оперувати в Советському Союзі”.

Щождо провідника ОУН Степана Бандери, то Сташинського на Луб'янці переконали, що навіть перед війною був він небезпечним терористом і ватажком банди. „Це він, переконали його, наказував шлюндрувати села і закликав гвалтувати жінок та убивати чоловіків. Коли прийшли німці, він приєднався до них і своєю жорстокістю перевершував гімлерівських есесів у масовому мордуванні жидів, циганів і комуністів. Після війни він zorganizовував партизанську боротьбу проти советської влади у Карпатських горах, а коли партизанів вигнано, він переніс свої руйницькі впливи на заведених в оману українських емігрантів, тероризуючи їх і забороняючи їм вертатися додому. Він, можливо, найбільш небезпечний

ворог совєтської влади, особливо після того, як став діставати підтримку від американської і німецької розвідок”.

Сташинському казали, що вже п'ять разів роблено спроби знищити Бандеру, але всі вони закінчилися без успіху. За шостим разом Провідник ОУН згинув.

Закінчуючи справу Сташинського, Луїс Гаген пише: „Це був один з найбільш сенсаційних судових процесів у повоєнній Німеччині. Квитки вступу до Федерального Найвищого Суду видавалось з найбільшою обережністю. Фотографи були розчаровані, довідавшись, що Сташинського тримають у підвалі суду під суворою охороною. Жадного представника СС-СР не було, хоч майже всі глядачі, що купчилися на галерії, уживали слов'янської мови. Дивно, звідки прийшли гроші, щоб так багато українців могло приїхати до Карльсруге від емігрантських організацій з усіх кінців світу — з Канади, З'єднаних Стейтів, Британії і Франції. Заступник Бандери, Стецько, був також там. Також були Ребетова вдова, вся в чорному, і донька Бандери, 22-річна студентка з Канади, яка репрезентувала свою матір в супроводі трьох адвокатів, що з них один був колишній американський конгресмен”.

Перед судом у Карльсруге стояв фактично не Богдан Сташинський, сліпе знаряддя, гвинтик у совєтській терористичній машині, а стояли Москва, Луб'янка, Хрущов і Шелєпін. І їм усім винесено вирок, який ніколи не був здійснений.

**

Цитований на початку цієї статті Роналд Сет, автор книжки „Екзекушнерс”, висловлює в її кінці надзвичайно бентежливе і переконливе припущення. Ствердивши, що протягом останніх років КГБ ніби припинив в країнах Заходу терористичні акти — викрадення, отруювання, убивства, він, на основі своїх досліджень пере-

ведених в архівах західних розвідок, пише, що кагебісти натомість чимраз ширше вдаються до інших заходів, зокрема шантажування чужинецьких дипломатів, фінансистів, обмінних студентів і туристів, щоб завербувати їх як своїх агентів чи бодай змусити їх діяти в їхню користь. Способів для цього вони мають багато, і не місце їх тут перелічувати.

Проте, найбільш дійовою своєю зброєю тепер, на думку Роналда Сета, вибрали комуністи, і то можливо не тільки совєтські та сателітні, а й китайські, — наркотики, якими найлегше опаралізувати спротив молоді проти їх розкладницьких впливів.

Звідки наркотики в такій величезній кількості прибувають до країн Західної Європи і передусім Америки? — питає Роналд Сет. І відповідає: — Певні джерела відомі — через рецепти, виписувані нечесними лікарями, викрадення їх зі складів фабрик, що продукують наркотичні препарати, нелегально творені підпільні фабрики. Але всі відомі джерела взяті разом є лише малою частиною загального постачання, що заливає чорний ринок. А це може означати лише те, що переважна більшість наркотиків перепачковується.

Ще ніколи в історії Європи і ЗСА вживання наркотиків різного роду не набувало таких масштабів, як тепер. Лише в Єгипті у 20-их і на початку 30-их років поширилась була приблизно в таких розмірах наркоманія, яку найдрастичнішими заходами переборов Руссель Паша. Але тепер ЗСА і країни на захід від залізної заслони опинилися в цупких кліщах цієї диявольської індустрії, що вказує на могутні міжнародні організації, які її фінансують, розбудовують і нею керують. А широчезні плантації маку, з якого продукують героїну, — додамо ми від себе, — шукати треба не так у Туреччині, яка є лише малим продуцентом цього зілля, а передусім в середньоазійських „ре спубліках” СССР і на південних просторах червоного Китаю.

На екрані британської телевізії Бі-Бі-Сі схоплено момент, коли советський „дипломат” вибирає потайки із схованки шпигунські матеріали, залишені там одним із шпигунів - інформаторів

Комуністичні країни мають „імунітет” супроти цієї зарази не тому, що там існують суворіші закони, які стримують людей від уживання наркотиків, а тому, що цієї отрути там не можна дістати. Коли протягом 1920-их років полковник Кеньє Дойгара використовував свої блискучі здібності на те, щоб „зібрати увесь світ під японський дах”, його головною зброєю супроти Китаю був китайський опіум, якого в Японії не вільно було плекати.

Тепер аванпостом, з якого ведуть комуністи наступ на західний світ, є Південний В'єтнам, де згідно з офіційними даними американського уряду 30-40 тисяч вояків ЗСА постійно заживають майже забезцінь постачуваний їм героїн. 15% з того числа є

вже налоговими наркоманами, нездібними не лише до військової служби, а й до нормального життя. Таких утрат і в такій раптовній формі не зазнавала американська армія у боях за весь час В'єтнамської війни.

Очевидно, досвід японського полковника взяли під увагу і в Пекіні та в Москві і повністю його використовують в усіх країнах поза залізною заслоною, передусім в Америці, щоб морально розкласти молодь, зробити її пасивною на свою агресивну діяльність, свою пропаганду — і опанувати весь світ в ім'я Маркса-Леніна без революцій з їх барикадами й вуличними боями. У цій справі, імовірно, агенти Мао і Брежнєва успішно порозуміваються або з усіх сил конкурують. І той маленький „пушер”,

що з-під поли продає героїну на вулицях Нью Йорку, і навіть та підпільна „фірма” в Сан Франсіско, що постачає героїну тим численним „пушерам”, напевно не знають, що стоять вони на службі не лише власних інтересів, але передусім інтересів Москви чи Пекіну, які за всяку ціну стараються „забрати цілий світ під свій дах”.

**

Розгалужена по всьому світі колосальна машина розвідки, контррозвідки і терору, що її створили Ленін і Дзержинський, від 1918 року постійно зростала і зростає, переймаючи досвід і методи царської „охрани”, англійської інтелідженс сервіс і іншого подібного роду розвідчих установ західноєвропейських і азійських країн. Апарат КГБ, уніформований і неуніформований, нараховує десятки тисяч осіб, а його утримування коштує підсоветським народам 3-4 мільярди рублів річно — далеко більше, як розвідчої установи будь-якої іншої держави. В самій лише Західній Німеччині за даними німецької контррозвідки в першому десятилітті після другої світової війни було 40 000 советських агентів, що з них деякі діставалися на найвищі урядові пости. Під виглядом дорадників, техніків, лікарів вони працюють в африканських і азійських країнах, під-

готовляючи „визвольні війни” і революції. Школи для вдосконалення комуністичних агентів широко розкидані не лише в ССРСР, але й по всіх країнах-сателітах, на Кубі і в інших латиноамериканських державах. Усі ці кадри мають одну головну ціль — знищити демократичну систему в державах ще вільного світу, щоб запанувала в ньому система тотального духового і фізичного поневолення народів, ім'я якій комунізм.

ЛІТЕРАТУРА

Louis Hagen — The Secret War for Europe, A Dossier of Espionage, with a foreword by Sir Kenneth Strong, K.B.S., C.B., 1969, p. 27.

David Wise & Thomas B. Ross — The Espionage Establishment, 1967, p. 310.

Khrushchev Remembers. With an Introduction, Commentary and Notes by Edward Crankshaw. Translated and Edited by Strobe Talbott, 1970, p. 639.

Robert Conquest — The Nation Killers. The Soviet Deportation of Nationalities. 1970, p. 222.

Ronald Seth — The Executioners. The Story of Smersh. 1970, p. 224.

Москвські вбивці Бандери перед судом. Збірка матеріалів за редакцією В. Чайковського. Українське Видавництво в Мюнхені, 1956, стор. 705.

Л. Форостівський — Київ під ворожими окупаціями, Буенос Айрес, 1952, стор. 160.

Ібрагім — Из спогадів кол. советського політв'язня. „Свобода” за жовтень 1971.

ОТЕЦЬ ГРИГОРІЙ ГРУШКА —

*основник
"Свободи"*

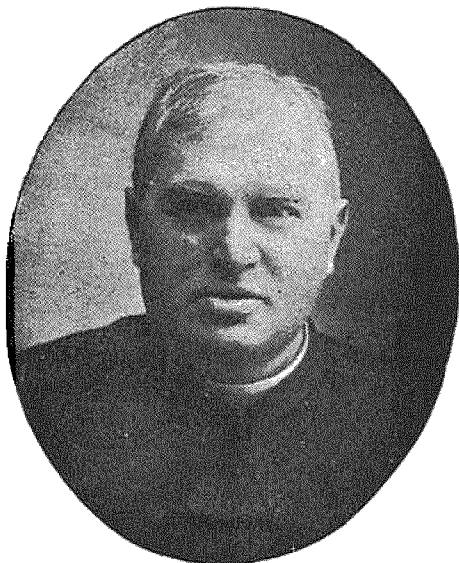
написав Е. Ясенювський

У регіональних збірниках згадують-ся імена та описують діяльність заслужених у національно-просвітній діяльності осіб. Село Зарубинці Збараського повіту може похвалитись своїм земляком, який немало вславився своєю невтомною діяльністю в релігійно-і культурно-просвітному житті українського суспільства в рідному краю, а зокрема серед нашої української спільноти у З'єднаних Штатах Америки.

Особа, про яку буде мова, це — священник бл. п. о. Григорій Грушка.

Про о. Григорія Грушку, про його походження, про те, де він народився, виростав, де пройшли його дитячі роки, знаємо небагато. Мало також згадується про його працю і заслуги для українського народу на рідних землях, після того, як він вернувся з Америки на рідну землю. Тому ця скромна біографія такої заслуженої людини хай лишиться тривалим спогадом для всіх українців у світі.

Отець Григорій Грушка народився 1860-го року в убогій селянській родині в селі Зарубинцях збараського

*о. Григорій Грушка,
перший редактор "Свободи"*

повіту. В тім часі, він мав багатого родича у Львові, який забрав його ще дитиною до себе та старався дати йому вищу освіту.

Народну школу і гімназію закінчив з відзначенням у Львові, де познайомився з митрополитом Сембратовичем. По закінченні середньої школи митрополит Сембратович, пізнавши надзвичайні здібності юнака, вислав його на богословські студії до Риму, де він пробув три роки, а четвертий рік богословських студій закінчив у Львові. Після висвячення був співробітником в кількох парохіях, пізніше став катедральним проповідником у Львові.

На рідних землях, тобто в Галичині, о. Григорій Грушка був відомий, як надзвичайний проповідник і суспільно-громадський діяч, що своїми ораторськими проповідями здобув популярність не тільки серед широких кіл української спільноти, але також серед чужинців. Він безмежно любив свою Батьківщину-Україну, свій вбогий і знедолений нарід, працюючи невтомно для його визволення. 1890 року за дозволом церковних властей прибув з Галичини до ЗСАмерики, і поселився в місцевості Шенандоа у стейті Пенсильвенія, де був душпастирем, а опісля переїхав до Джерзі Ситі, в стейті Нью Джерзі. Став парохом бідненької парохії з малою каплицею, що її збудував перший український католицький священник о. Іван Волянський.

Отець Григорій Грушка перебудував в скорому часі каплицю на церкву, посвятив її весною 1892-го року, zorganizував також церковне братство. Серед невідрадних обставин почав працю на церковній і народній ниві. Тодішня імігрантська громада — це була безпросвітна маса людей, яка не знала ні свого імени ні грамоти, ні свого походження. Українських імігрантів безжалісно експлуатовано, над ними знущалися чужинці. Одиноке, що в'язало цю масу разом, це була рідна мова і церква, рідні

звичаї і традиція та любов до рідної землі і туга за нею, хоч злидні, недоля та чужа влада їх із рідної землі вигнали. До праці на церковній і народній ниві стали в тодішній час тільки священники і їхні помічники дяко-вчителі, бо світської інтелігенції в ЗСА тоді не було.

Можна подивляти цю небуденну людину на чужині, її мудрість і далекозорість, що в тяжку годину стала видавцем часопису „Свобода”, перше число якого появилось 15-го вересня 1893-го року в Джерзі Ситі, Нью Джерзі.

У першому числі „Свободи” звертається о. Григорій Грушка до української еміграції наступними словами: „Прийміть і привітайте свою рідну часопись, що стане Вашим вчителем і провідником та основою нашого церковного і народного життя-буття”. Отець Григорій Грушка основуючи „Свободу” мав бажання словом і ділом допомогти українській іміграції у З'єднаних Стейтах Америки і рідному народові на Батьківщині в його змаганнях до волі і незалежності”. „Свобода” в перших числах почала пропагувати ідею створення рідної допомогово-обезпеченої організації, бо тодішні імігранти були малосвідомі, деякі тільки належали до чужинецьких обезпечених товариств, які їх немилосердно використовували.

Отець Григорій Грушка, як редактор і видавець „Свободи”, наприкінці 1893-го року скликав до свого мешкання в Джерзі Ситі, Н. Дж. трьох священників: о. Івана Костанкевича, о. Т. Обушкевича, о. Амбросія Полянського і вони вирішили заснувати Руський Народний Союз, оголошуючи у „Свободі” про потребу рідної обезпеченої організації.

Дня 22-го лютого 1894-го року відбулися перші Збори в місті Шамокін в Пенсильвенії, на яких вибрано першу Управу. На перших основуючих зборах Руського Народного Союзу о. Григорій Грушка звернувся до присутніх наступними словами: „Ми зіб-

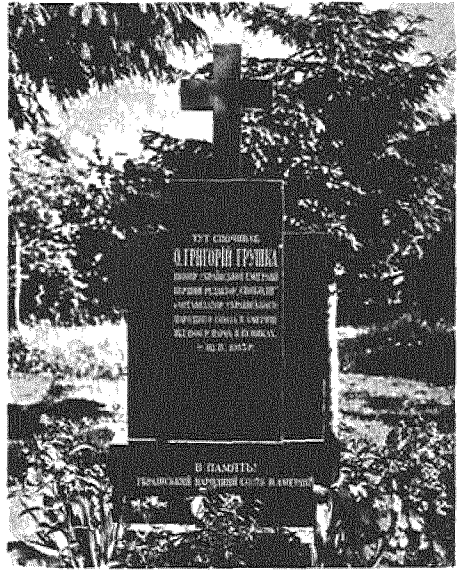

ралися у великому числі і залижили Український Народний Союз, вступайте до нього громадно, бо це тільки для вашого добра і на вашу користь. Ви, яких досі оплакувала Україна-мати, як пропавших, дайте про себе знати світові, що ви живете і що тут в ЗСА українське народне життя б'є живою струєю. Важливий крок уже зроблено, маємо свою часопись „Свободу”, засновано Український Народний Союз, український народ від воскрес із мертвих в Америці”. Ці дві народні інституції — „Свобода” і Руський, згодом Український Народний Союз стали головними подвижниками українського народного життя в ЗСА.

Вони спільно будували Американську Україну, спільно з нею терпіли й радувалися, були її речниками та представниками. Українське життя в ЗСА на протязі багатьох років, тобто від заснування „Свободи” і Українського Народного Союзу (1894 р.) розростається з кожним роком вширш і вглиб. Український Народний Союз і „Свобода” далі ведуть свою інтенсивну працю і будуть вести так довго, як довго житиме правдивий український дух на американській землі.

Треба завдячувати о. Григорієві Грушці, що на вільній американській землі почало розвиватися суспільно-громадське і культурно-національне життя. Заснування часопису „Свобода” і Українського Народного Союзу — це ініціатива і праця першого невідомого священика славної Збаражчини о. Григорія Грушки, ім'я якого записано золотими буквами в рідній Батьківщині і на вільній американській землі.

В 1894-м році перший редактор „Свободи” о. Григорій Грушка писав з нагоди відвідин столичного міста Вашингтону наступні слова: „Оглядаючи Капітоль у Вашингтоні, я став говорити з стареньким негром, котрий мав 80 років і замітав сходи Капітолю. Між іншим казав мені ста-

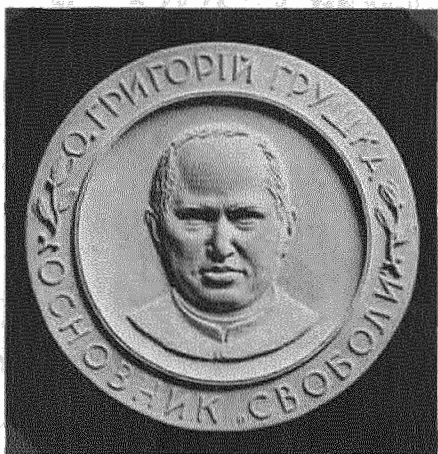

*Пам'ятник на могилі
о. Григорія Грушки в Пеняках,
Західня Україна*

рець, що він чується дуже щасливим замітаючи сходи Храму Свободи, бо сьогодні він і його нащадки є вільними. Чуючи ці слова старенького негра, я почув біль під серцем і обернувшись на бік обер сльози, бо подумав собі: Боже, Боже, чи доживу я до того негра і чи побачу я Україну свободною-вільною? Ах я сходи її Капітолю вмив би гарячими від радості сльозами”.

Отець Григорій Грушка працював в ЗСА, як католицький священик, але наслідком непорозумінь з латинською церковною ієрархією, перейшов на православ'я, що улегшувало йому виїзд до Росії, де чекали його великі почесні. Проте, о. Гр. Грушка в короткому часі переконався, до чого прямує Росія з її духовенством, покинув Росію і вернувся до Галичини.

За перехід на православ'я накладає на себе покуту, перебував в одному Василіянським монастирі, а опісля через кілька років працював адмініс-

Медаля Українського Народного Союзу на пошану о. Григорія Грушки — основника „Свободи” у виконанні мистця-скульптора Михайла Черешньовського

тратором в кількох парохіях, аж вкінці опинився в селі Пеняках, повіт Броди, де через вісім років був парохом. В тому селі був засновником читальні „Просвіти”, а за допомогою Українського Народного Союзу в ЗСА збудував гарний Народний Дім, що став прикрасою села Пеняк, в якому процвітала культурно-освітня праця серед тамошнього селянства.

Отець Григорій Грушка був добрий організатор, проповідник і популяризатор національних поглядів.

Виправдуючи втрачений час з обставин від нього незалежних, він був не тільки зразковий священик, але й невтомний народний діяч, людина хрустального характеру, ніжного серця, прямих і ясних національно-політичних переконань, що не тільки словом, але ділом служив рідному народові до останніх хвилин свого трудолюбивого життя.

Помер о. Григорій Грушка 16 квітня 1913-го року, його поховано в селі Пеняках повіт Броди, кладучи там

до гробу одного з найчільніших діячів серед української еміграції в ЗСА і народу на рідній Батьківщині. Похорон відбувся при участі священників з трьох деканатів Підкамінецького, Залозецького й Олівського. Було багато селян з села Пеняк і околиці.

На могилі о. Григорія в селі Пеняках красується величавий пам'ятник, поставлений старанням Українського Народного Союзу з ЗСА Америки. Велика громада Українського Народного Союзу клонить голови перед прахом першого організатора української іміграції на американській землі, що серед невідрадних обставин вніс великий вклад праці для добра української спільноти на чужині.

Український народ на рідних землях з вдячністю згадує о. Григорія Грушку за його багатогранну працю, що стала прикладом до наслідування для сучасних і майбутніх поколінь.

Не стало людини в духово-релігійній і культурно-освітній діяльності славної Збаражчини, але раз засіяні нею плодотворні слова між своїм народом-імігрантами на американській землі, видали наглядний плід, яким є установа УНСоюз включно з щоденником „Свобода”. В Союзі працюють десятки наших людей для добра 90-ти тисяч членів нашого походження в Америці і Канаді і на славу українського суспільства в рідному краю, а особливо всієї іміграції на американському континенті. З кожним днем росте будова величавого 15-поверхового хмаросягу в Джерзі Сіті, який буде завершений і відданий для користування в наступний 1972-му році та стане гордістю української спільноти на американській землі. Дуже можливе, що у вестибюлі хмаросяга буде поставлене погруддя сл. п. о. Григорія Грушки, яке й буде для всіх пригадкою, хто був, та що зробив для українців о. Г. Грушка.

Хай добра слава про нього триває між нами завжди.

Третє рамя УНСоюзу

написав Ярослав Падох

Відомий маляр П'єр Донат, працюючи у своїй робітні в Парижі, звернув увагу на стару людину, опущену, брудну й обдерту, яка годинами просиджувала на цій самій лавці в невеличкому парку, перед його вікном. Особливий вираз обличчя спонукав Доната намалювати цю людину. Після цього він запросив її до своєї робітні й показав їй ще зовсім свіжу картину. Стара людина довго вдивлялася в картину, заки усвідомила собі, що це її портрет, і запитала мистця: „Якщо це мій портрет, то чому він не подібний до мене?“ Мистець відповів: „Бо я так бачу Вас“. „Якщо світ так бачить мене, промовив намальований, треба мені таким і стати“. Швидко ця людина присвятила своє велике майно й себе саму гуманітарним справам й залишилася в пам'яті людей, як великий гуманітарист Мендельсон. Цю перемену знеохоченої до життя людини привело несподіване усвідомлення, як світ дивиться на неї.

Цю узятую з життя історію можна б застосувати до Українського Народного Союзу, який, як найстаріша українська громадська установа в усьому світі, включаючи в це й саму Україну, установи, яка зуміла об'єднати найбільше у вільному світі число своїх земляків та зібрати найбільші фонди, і тому ж, хоч би вже з цих причин мусить звертати на себе увагу всього українського громадянства.

НА ГРОМАДСЬКІЙ ЦЕНЗУРІ

Як дивиться українська спільнота на цю, як не як, виняткову установу? Як оцінює її працю, і, що більше, її спроможності та її завдання? Які вимоги ставить їй і чого сподівається від неї в ближчій і дальшій майбутності?

Це важливе не тільки для громадянства, яке, позбавлене своєї держави та її опіки, тим більше надій в'яже,

ЗА СТЕРНОМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

Головний Уряд Українського Народного Союзу. У першому ряду сидять (з л і в а): головні контролери проф. д-р Богдан Гнатюк і м-р Іван Геврик, головний секретар д-р Ярослав Палоз, заступник головного представника і рекордсмен секретар Володимир Сохан, заступник головного представника проф. Іван Телюк, головний представник Йосип Лисогір, заступник головного представника на Канаду сенатор Павло Юзик, заступник головного представника Марія Дуциник, головний касир дир. Петро Пуцило та головні контролери м-р Іван Винник, д-р Іван Скальчук і д-р Михайло Дакільюк. В другому ряду стоять (з л і в а): головні радні проф. Тарас Шмагала, Андрій Джугла, д-р Богдан Фуртей, м-р Мирослав Кальба, Василь Дідюк, Степан Гаєршич, Дмитро Понадичиць, д-р Анна Чоник, Тарас Шмькула, Анна Гарас, проф. Мирон Курюпась, Володимир Запаранюк, інж. Анастолій Дорошенко, Євген Ренета і ред. А. Драган

незалежно від того чи реальні вони, чи ні, з громадськими установами, які, по волі чи неволі, свідомо, чи неусвідомлено, заступають поодинокі рамена державної влади. Це важливе не в меншій мірі для самої установи, бо від громадської уяви про неї і громадських сподівань залежить її доля не раз більше, як від постанов її статуту, чи ухвал її керівних органів. Недаром же практичне американське громадянство прив'язує таку велику увагу до не все реального, образу (image) своїх громадських, а то й господарських установ.

Усвідомлення, що наша установа „сидить на цензурі” свого громадянства і збагнення висліду цієї цензури, до того ще на початку сімдесятих років двадцятого сторіччя і на прямому шляху до його завершення ще за життя за спонукою до основного перегляду пройденого шляху та його здобутків, а ще більше до плянування нового на довгий час наперед, бодай до, густим туманом закритого, двохтисячного року!

ТРИ РАМЕНА УНС

Три традиційні завдання лягли в основу широкої і потужної сітки американсько-канадійських братських (фратернійських) установ, яка гуртує понад десять мільйонів громадян, об'єднаних у кругло 60.000 відділах і забезпечених на 25 більйонів доларів. Ними є життєве забезпечення та культурно-громадська й суспільно-допомогова діяльність. В силу політичних обставин і спеціального характеру української іміграції, зокрема пізніших десятиліть, ці ділянки доповнює, часто їх переростаючи, національно-освідома та політична діяльність.

В попередніх статтях автора цих міркувань, надрукованих у раніших Альманахах УНС та на сторінках „Свободи”, була мова про дві перші ділянки праці УНС. В статті про жит-

тєве забезпечення була вказана вага його в стабілізації людської долі й намагання бодай частинно незалежити її від сил, що поза нами. Породила життєве забезпечення непевність людського життя, тобто його довжини. Людина ставить собі у житті багато завдань, прямуючи до яких може кожної хвилини перерватися, залежно від химерного присуду долі. Щоб бодай частково злагіднити цю жорстоку непевність, дбайлива людина забезпечується, щоб у випадку перервання її нитки життя, забезпечена установа перейняла її пляни й допомогла їх зреалізувати, нехай і після її смерті. Клясичним засобом такої забезпеченої дбайливості з забезпечення молоді для запевнення коштів високих студій та забезпечення гіпотечних позичок (моргеджів), які сплачує забезпечена установа, якщо довжник помре передчасно. А побіч елементу ризику, життєве забезпечення має в собі також елемент ощадности й тому договір про забезпечення охоплює також спонуку до систематичного й контролюваного ощаджування. Цю ділянку праці братських установ виконує УНС найбільш прикладно. УНС має всі потрібні, підставові забезпечені пляни, а їх кошт з часто куди дешевший від кошту забезпечення у багато більших установах. Для продовжування й поширення цієї ділянки праці треба лише модернізувати та розбудовувати організаційний апарат та його методи праці, про що була мова у згаданих вище статтях.

Другим раменем УНС, яке двигас тягар культурно-громадської та національно-освідомної й політичної праці, ми займалися в минулорічній статті надрукованій в Альманаху УНС. Ми підкреслювали потребу поширеної культурної програми та програми для молоді і жіноцтва. Сімдесяти роки, в яких тут народжена і тут вихована молодь гратиме з кожним роком більшу роль, не вдоволяться ні рямками, ні змістом дотеперішньої пра-

ці. Нашій молоді відкрилися широкі горизонти й це не лише у всесвіт, але й у світ суспільних і національних проблем та ідей і треба великих плянів і великих акцій, щоб їх зберегти при національній спільноті і при таких установах, як УНС. Молодь виходитиме ще певнішим кроком з національних гетто і ставатиме на прою не лише зі справжніми чи сповидними противниками своїх переконань унутрі своєї спільноти, але й з цілим зовнішнім світом. Вона вже не буде малим сита. Її плани і акції напевно достосуються розміром і змістом, до великого, грандіозного світу сімдесятих років. Багатомільйонові центри українознавства й то у передових осередках культури таких, як Гарвард, такі саме акції є під міру цієї молоді, подібно, як у політичній ділянці вона вже не вдовольється акціями внаутрі своєї громади, але, за прикладом нашого канадійського студентства вступає в діалог із канадійським прем'єром, а за його посередництвом — з прем'єром СРСР! До цих мір треба достосовувати також культурну програму УНС на цю і чергові декади. Пропагована нами від років думка утворення великої мільйонної культурної фундації, яка б не тільки піднесла культурний рівень нашої заморської спільноти, але і допомогла б нам, бодай на культурному відтинку, вийти в широкий світ, це одна з акцій, яка б напевно знайшла ентузіастичну підтримку, а то й допомогу нашого нового покоління „семидесятників”. А втім і політичне значення такої фундації і її діяльності було б не оціненим. Помріймо трішки й уявім собі, що ця фундація рік-річно нагороджує, по княжому нагороджує справжніх будівничих української культури й науки по цей і по той бік залізної заслони. Чи довго з нею видержали б конкуренцію шевченківські премії, видавані київською адміністрацією з волі Москви? І чи наша заморська еміграція не стала б активно й успішно, в справді держав-

ному масштабі, на захист насильно московщеної України?

ВІД ГРОМАДИ ДО ХУТОРІВ

Як воно не дивно, але з-поміж усіх завдань нашої установи, яка за статутом, і державним правом, за назвою і традицією, є б р а т с ь к о ю, отже суспільно-допомоговою організацією, ця ділянка праці в наші часи найбільш занедбана. Підкреслюємо: в наші часи, бо колись пріоритет братської, суспільної допомоги УНС був незаперечний і навіть його життєво-забезпечена діяльність, за формою і змістом, мала характер наскрізь допомоговий. А втім поза допомоговою активністю союзової централі, великий і дуже інтересний вахляр братської допомогової служби несли низові клітини УНС — його Відділи. Щодругий з них навіть конкурував з УНС, додатково забезпечуючи своїх членів на випадок недуги, безробіття й смерті. Ця скромна, але ефективна й часто єдина, допомога починалася від першого дня членства у Відділі й розтягалася на всю родину члена. Від самого народження дитини, від першого дня подружжя, і діти і дружини членів були під постійною опікою усієї громади членів союзового Відділу. Ця опіка була не тільки фінансової натури. Побіч грошових підмог у випадку смерті, каліцтва, безробіття чи інших допустів долі перед якими тоді не було іншого забезпечення, а на які складалися усі, без винятку, члени спільноти, член цієї союзової клітини перебував під збірною і всесторонньою опікою своєї вужчої громади й із неї користав у будень, і в свято, в біді і в щасті. Була це дослівно ширша родина, якої вага була тим більша, що більшість раних українських імігрантів — сезонних заробітчан, були або не подружені, або залишили свої дружини в Україні й жили зправила самітно або в гуртожитках, як вони, самітних чоловіків. Приявність цілої, без

Обабіч Гудсону. Панорама долішнього Нью Йорку (Мангеттену) із двома готовими вже будівлями-великанами Світового Торговельного Центру, та долішнього Джерзі Сіті із зазначеним чорним прямокутником місцем, на якому тепер будується 15-поверховий змаросяг Українського Народного Союзу.

винятків, спільноти на всяких радісних і смутних подіях, була законом, непошанування якого каралося часто високими грошовими карами. Навіть приявність на обов'язкових, півмісячних або місячних зборах, на яких полагоджувано всі важливіші справи, а зокрема збірно читано листи із рідного села чи сіл, була зберігана під загрозою суворих кар. Виключення з такої спільноти, чи навіть усунення на час одних зборів, рахувалися за таку кару, якою ризикувати не кожен відважувався.

Ці союзові Відділи, які вживали подвійної номенклатури: товариств і братств, в залежності від більшого чи меншого пов'язання з церквою, живо нагадували стародавні церковні братства, які, подібно, як УНС, з бігом часу далеко перейшли межі брат-

сько-допомогових установ. Вони будували перші українські церкви на цій землі, дбали про священиків і їх удержання, засновували недільні школи, будували приміщення для монахів і монахинь, і вели широку, всебічну допомогую акцію й не менш широку освітньо-культурну діяльність. Як колись в Україні, церковні братства були остоею української національності та її прав, так на цій землі сфедеровані в УНС братства та товариства, були основою й початком усього громадського ладу нашої національної групи, яка вміла, краще, як ми сьогодні, знайти рівновагу між заспокоюванням потреб духа і тіла. Пісня і праця, за словами Ів. Франка, були і для цих ранніх поселенців у цім краю „великі дві сили”, яким вони з відданням служили.

Але з бігом часу і зі зміною обставин ця рівновага захиталася. Розбудова життєвого забезпечення, індивідуального й передусім групового поширення і збільшення соціального забезпечення, а далі пенсійні фонди при підприємствах і урядах, поруч із повним zatrudненням чоловіків і жінок та при загальнім збільшенні добробуту й ощадностей, все це зменшило пекучу потребу допомоги одиниці і родині від ширшої громади й унезалежило їх від неї. Колись тісне співжиття з цілою місцевою громадою, замінили зустрічі в церкві та куди рідші при нагоді національних свят, чи родинних подій, як хрестини, чи вінчання, і очевидно невідхильні похорони. І так суцільні національні громади перемінилися в поодинокі хутори, верідко відмежовані від себе високим частоколом. Чого не зробила ця сепарація, доконала типово-американська міграція. Відомо зі статистики, що кругло двадцять відсотків американців щорічно міняють місце замешкання. В цій постійній мандрівці лежить найбільша слабкість сучасної української громади в ЗСА та загроза її повного розпорощення. Тут і лежить причина занепаду давних тісних зв'язків поміж членами українських громад, в цьому також між членами Відділів УНС. А втім не останню роль в цьому грає спосіб життя введений передовсім автомобілями й телевізією. Є стільки можливостей відвідати цікаві місцевості і людей з допомогою авта і стільки розваги дає не величка скринька телевізії в кутку затишної кімнати, що на задній плян відходять зустрічі на зборах товариства чи братства — недавні головні джерела розваг і комунікації з ширшим світом.

ЗАНЕДБАНА НИВА СУСПІЛЬНОЇ ОПІКИ

Але ці переми не тільки не зробили зайвою потребу громадської опіки і допомоги нашим землякам, вони її ще більше заактуалізували. У роз-

порошенні, коли над одиницями, зокрема самотніми, а то й родинами, немає уважливості опіки громади, навіть при загальній заможності, є стільки явної і прихованої нужди, стільки потреб допомоги, що забути за них було б актом різючої несолідарності національної громади; зокрема це є недопустимим у братських організаціях.

Суспільна опіка і братська допомога недужим і немічним, убогим і старим, самотнім і загубленим, чи розгубленим, яких так багато між нами, а зокрема поміж тими, які пройшли пекло війни, окупацій, в'язниць і концентраційних таборів, це і є, чи повинно бути, третім раєм Українського Народного Союзу, про яке мова в наголовку цієї статті.

Занедбана й бур'яном заросла, руками давніх піонерів оброблена, нива суспільної опіки й допомоги вимагає нашої найбільшої уваги і, коли потрібно, коштів. Наша установа є в першу чергу установою братської допомоги, бо й допомогу життєвим забезпеченням ведемо шляхом братської взаємності, а не шляхом куди коштовнішого асекураційного бізнесу. Про нашу природу братської установи нам ніколи не вільно забути, навіть якщо життя вимагає вступити в інші царини громадської діяльності чи продовжувати їх. Братська служба нашим членам, а далі всій нашій національній спільноті, залишається й сьогодні нашим першоплановим завданням і — зобов'язанням. Варто пригадати знаменний факт, що коли перед десяти роками велися інтенсивні заходи поміж УНС і іншою, великою українською братською установою для об'єднання, йшли пересправи про спільну назву об'єднаної організації, виринула була думка, щоб її назвати Українським Братським Союзом!

ПОТРЕБИ І МОЖЛИВОСТІ

Немає меж людському горю, немає також меж для відданої суспільної

служби. Вона потрібна в недузі і в старості, за життя і після смерті, вдома, і в шпиталі, в праці і на дозвіллі, в Америці і Канаді і на далекій, залізною заслоною від нас відмежованій Україні.

Чи ж не відомо нам, що тисячі, а може десятки тисяч наших земляків, через брак поради й допомоги, не користають з допомоги місцевих, стейтових і федеральних установ? Часто гроші, великі гроші, прямо лежать на порозі наших потребуєчих допомоги людей, які ніщо про них не знають і з них не користають. Запитаєте про це першого з краю урядовця суспільної опіки (Велфар департамент), а він розкаже вам про наших земляків, які просто гинуть у голоді, холоді і без медичної опіки, бо не користають з прав, які їм прислугують. Чи не відомі нам випадки, що самотні люди лежать місяцями в шпиталі, без достатнього знання мови, без приятелів і знайомих й часто без власного лікаря й власного священика й тому без потрібної спіки, або й вмирають у своїх пустельничих кімнатах і їх тіла знаходять дні і тижні після смерті. Чи може братська установа залишити таких людей на їх власну, безчасну долю? І чи не слід було б відновити давній суворий обов'язок відділових урядовців, а зокрема комітетів недужих, відвідати недужого члена вдома чи в шпиталі. Тож навіть у статуті УНС донедавна був обов'язок обирати окремих „комітет хворих”, який складав справоздання на всіх місячних і річних зборах.

Окремою ділянкою суспільної опіки є поради у різних справах, правних, господарських, родинних. При складності стейтового і федерального та комунального законодавства та при безлічі різних органів влади, навіть найбільш освіченій людині, потрібно поради в найрізномордніших справах. Здебільшого, як згадано вище, можна дістати людині всяку допомогу, навіть безплатного адвоката,

щоб тільки знати як. Рідко треба ходити з капелюхом, щоб дати поміч потребуєчому. Вистане її скерувати до відповідної влади, чи написати відповідне письмо, або й супроводити до відповідного уряду, де на неї, в силу закону, вже готова поміч. Така суспільна порада є в нас дуже на потребу. Її не важко було б утворити при наших установах, зокрема при Відділах чи Окружних канцеляриях УНС, й то при мінімальних коштах. Збираючи невеличкі оплати за такі поради чи інтервенції, від людей, які це можуть зробити, чи після успішної інтервенції, можна б у більшості випадків утримати відповідну, суспільну канцелярію. Ото ж не стільки коштів, як ініціативи та організації потрібно, щоб започаткувати таку акцію та розтягнути її на весь край. Хто більше надається для цього, статутowo й організаційно, як наша братська установа, з півтисячею Відділів, розкинутих по кругло тридцяти стейтах ЗСА і вісьмох провінціях Канади!

Хоч дуже утруднена, то все ж існує змога повести систематичну допомогу потребуєчим в Україні та в краях за залізною занавісою. Окремим зобов'язанням усіх нас є допомога тим, які караються у концентраційних таборах та тюрмах Советського Союзу. Ледве чи можна знайти більш почесну й більш конечну місію братньої допомоги. Навіть погорільці і жертви повені можуть собі допомогти, а у далеких в'язницях і концтаборах це мало б бути неможливе. Чи не для цього існують власне братські установи в цій безмежно багатій країні?

Відзначивши ще в 1969 році сімдесятип'ятирічний ювілей УНС, ми знайшлися на прямому шляху до нашого сторіччя й до невідомого, але напевно незвичайного, Р. Б. 2000-го. Слід і нам піти за тутешніми, більшими й меншими установами, які досліджують й передбачують майбутні умови й вимоги та плянують, як до них пристосуватися, щоб не за-

лишитися на краю доби, чи не розгубитися в часі й просторі. Треба нам переглянути минуле й відважно заглянути в майбутнє та риштувати, як колись риштували чумаки ковані вози на далеку дорогу, нові пляни на нову долю.

Більш, чи менш щаслива наша доба для одних чи других народів, для одних, чи других установ та акцій, але є вона незвичайна, є справді велика. Ще більш грандіозно заповідаються роки, що перед нами. Тому,

щоб відповісти великим вимогам великої майбутності і нам треба великого бажати та складати великі пляни. Між ними повинно знайтися відповідне місце для основи нашої місії — братської, допомогової служби своїй суспільності. Наша організаційна мережа, наші фонди й майже віковий досвід дають нам змогу і в цій ділянці великого бажати, велике плянувати і великому присвятити свої труди, засоби і своє життя.

У СТОРІЧЧЯ НАРОДИН ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Численні українські громади в Америці і Канаді та в інших країнах вільного світу врочисто і великими імпрезами та здвигами відзначили в 1971-му році сторіччя з дня народження Лесі Українки і Василя Стефаника. До найбільших урочистостей належав влаштований окремим Крайовим Комітетом здвиг біля пам'ятника Лесі Українці, у виконанні мистця Михайла Черешньовського в Культурному Городі в Клівленді. Головний Уряд УНС на тому святі репрезентувала заступниця головного предсідника Марія Душник, яку й видно на цій фотознімці в товаристві головного контролера проф. д-ра Богдана Гнатюка (праворуч) та головного радного д-ра Богдана Футея.

ВІЛЬНА І КИЇВ З ПЕРСПЕКТИВИ СТОРІЧ

(ДО ПИТАННЯ ЛИТОВСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВЗАЄМИН)

Написав Володимир Трембіцький

На засіданні Ради Головного Визвольного Комітету Литви, що відбулося 11 квітня 1969 року, була заторкнена справа політичних зв'язків між литовською й українською еміграціями і відновлення колишньої політичної і культурної співпраці. Питання відновлення литовсько-українських взаємин передано на розгляд політично-правної комісії Ради для розгляду та вирішення. У литовському щоденнику „Драугас“ була надрукована з цього приводу прихильна стаття редактора цієї газети Бронюса Квікліса. Стаття його появилася згодом в українському перекладі в українському щоденнику „Свобода“.

Для багатьох українців, які з увагою слідкують за активністю політичних організацій народів Советського Союзу, литовська стаття з оглядом дружніх взаємин Литви з Україною протягом сторіч, починаючи з 14-го сторіччя по сьогоднішній час, була до деякої міри несподіванкою. До того часу переважало майже без-

перервно ігнорування більшістю балтійських політичних організацій не тільки самої співпраці з українцями у вільному світі, але й самого факту наявності української проблеми, що її провідні представники цих еміграційних середовищ трактують не як зовнішню, але як внутрішню політичну справу Росії, на схід від... Ризького кордону з 1921 року, який відмежував ССРСР від решти Європи і поділив українську територію на західню – під окупацією Польщі, Румунії і Чехо-Словаччини та східню — під назвою Українська ССР — в межах ССРСР.

У взаєминах українського й литовського народів і їхніх держав існували в минулому тісні і дружні взаємини, базовані на політичній співпраці та координації дій.

Ред. Б. Квікліс слушно пригадав у своїй статті періоди українсько-литовської співпраці, зокрема ж у 14-16 сторіччях, і згодом між двома світовими війнами під час приналежності

ти литовської Віленщини та великої частини західніх українських земель до Польщі.

Одначе, треба ствердити, що українсько-польські взаємини сягають куди глибше в минуле. Починаються вони ще 1219-им роком, тобто уже понад 750 років тому, коли на основі договору з Галицько-Волинською Державою литовські князі зобов'язалися не нападати на руські землі, зокрема на Волинь. Починаючи від Мендовга, з 1230-их років почався був період союзних взаємин Литви і Галицько-Волинської Держави, спільних воєн з татарами, Польщею, хрестоносцями, як також династичних зв'язків. Року 1245 литовські війська брали участь в бою з поляками під Ярославом, допомагаючи королеві Данилові оборонити старі кордони Галицько-Волинської Держави із Польщею. В 1254 році Галицько-Волинська Держава одержала від Литви Новгородське князівство або т. зв. Чорну Русь, як ленно з приводу заручин Данилового сина князя Шварна із донькою Мендовга. Після смерти Мендовга, його син Войшелк передав литовський престіл Шварнові і той в 1267-1269 роках був володарем Литви, з'єднаної на короткий час з західньо-українськими землями під владою однієї династії.

Також і згодом, уже за панування великих литовських князів Любарта Гедиміновича і потім Ольгерда, коли під владою Великого Литовського князівства опинилися всі українські і білоруські землі, за винятком Галичини, то Литва, перейнявши українсько-білоруську мову й культуру, разом із православною вірою і державними традиціями, перетворилася в Литовсько-Руську державу. Українські князі і пани, перебуваючи під владою литовських князів були трактовані, як рівнорядні з литовськими.

Традиції дружніх українсько-литовських взаємин стали основою для поновлення їх вже в наші часи, в період розпаду російської царської дер-

жави та українських і литовських змагань до віднови власної державності й об'єднання України і Литви в евентуальній федерації обох народів між Балтикою і Чорним морем в старих історичних кордонах.

Теоретиком цієї новітньої балтійсько-чорноморської федерації ХХ століття був проф. Михайло Грушевський, голова Української Центральної Ради в 1917 році та від 22 січня 1918 року перший голова держави, а від 2 березня 1918 р. перший президент Української Народної Республіки. Його ідеєю було створити із трьох державних організацій: Литви, Білоруси та України одну великопростірну державу, із шістьдесяtmільйоновим населенням, великими збіжковими і мінеральними ресурсами та людським потенціалом, який міг би відстояти тиск Великої Росії на заході та Польщі на сході.

В плані през. М. Грушевського було встановити між Литвою та Україною навіть безпосередній спільний кордон у просторі водної магістралі: Німан-Прип'ять та Буг-Прип'ять, розраховуючи на майбутній широкий товарообмін між Херсоном й Одесою (на Чорному морі) та майбутньою литовською Клайпедою (приєднана до Литви після 11 січня 1923 року) поблизу гирла р. Німана.

Питання чорноморсько-балтійської федерації обговорювалося в Києві під час великого Конгресу Народів Росії (21-28 вересня 1917 року), між урядовими чинниками Української Центральної Ради та Литовської Тарифи.

Тому теж в час Конгресу Народів Росії литовська делегація в Києві була дуже тепло зустрінута українським урядом. Спільні конференції мали глибокий вплив на дальший розвиток політичних взаємин між Литовською та Українською Республіками в 1918-1920 роках.

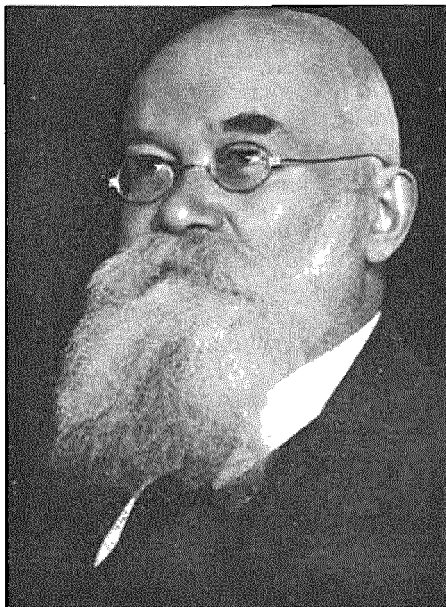
Одначе, мілітарні та політичні події, які заіснували при кінці 1917 року та на початку 1918 року в прос-

торі між Балтійським та Чорним морями не дозволили на реалізацію обговорюваних раніше в Києві плянів міждержавного політичного та економічного з'єднання.

Литва, подібно як Латвія та Естонія, увійшла із вереснем 1917 року у сферу плянованого німцями балтійського життєвого простору. Проклямований 11 грудня 1917 року, акт окремішности Литви від Росії не одержав повного міжнародного визнання з боку Берліну, який мілітарно володів над Литвою. За Литву шов торг з новою Росією Леніна.

Зміна німецького становища до литовської справи наступила щойно в половині липня 1918 року, коли Німеччина погодилася на вимоги литовців визнати новий акт проголошення незалежности Литовської Республіки (у дні 16 липня 1918 р.) та перетворити її у монархічну державу на чолі із німецьким князем католицького віровизнання Вільгельмом фон Урахом з Вюртембергії, який погодився прийняти історичне литовське ім'я короля Міндаугаса II.

В такій тяжкій внутрішній та зовнішній політичній ситуації Литви, провідники відновленої української держави виказали максимум зрозуміння для литовської справи та постаралися їй допомогти особливо під час мирових переговорів у Бересті Литовському, де між груднем 1917 року та лютим 1918 року рішалася доля миру у всій східній Європі, державности народів між Балтійським і Чорними морями аж по Закавказзя (Грузія та Вірменія) та вирішувано нове територіальне оформлення Росії без неросійських націй в просторі між Фінським заливом, Уралом, Білим морем та Астраханню на Каспійському морі. Для Литви Берестейські Мирові переговори мали кардинальне значення, бо там же рішалася доля першого територіального оформлення Литви, як держави. Там же вирішувано справу приналежности Віленщини, до якої претендували у

*Проф. Михайло Грушевський,
голова Української Центральної Ради
і перший Президент Української
Народної Республіки (1918 р.)*

той час білоруси, які теж бажали створити власну державність між Україною та Литвою або у федеративному зв'язку із „Великою Литвою”.

Одначе, Берестейські переговори не сприяли білоруським інтересам. Білоруська справа була перерішена в користь Росії за ціну скорого замирення з Москвою. Білоруський політичний рух був у той час такий слабкий, що не міг вплинути на зміну становища Німецького Райху й інших центральних держав у відношенні до Білоруси, як держави. У цьому аспекті далеко більш рішучими та переконливими були литовці та естонці.

Факт: Білорусь, як майбутня російська провінція, вплинув до деякої міри на 1) територіальне оформлення Литви та проведення державного кордону УНР в просторі Полісся —

природної болотяно-водної бар'єри між Україною та Росією та 2) зреалізування хоча б на короткому відтинку спільного державного кордону між Україною та Литвою, який в майбутньому міг би бути поширений в напрямі на схід. Здійснення спільного державного розмежування можливе було коштом прилучення до нової Литовської держави білоруського Підляшшя (Городнянщини) та історичної Чорної Русі (Новгородщини) між горішньою течією р. Німана й приєднання до Української Республіки етнічного українського Полісся та Підляшшя в басейні р. Прип'яті. Цю важливу справу територіального оформлення можливо було вирішити в Бересті успішно для Литви тільки в присутності литовського представника. Одначе, литовська делегація офіційно не була допущена до участі в переговорах у Бересті через раніше згадане скомпліковане положення литовської державности (між груднем 1917 р. та лютим 1918 р.). Ось тому на базі уже згаданого приязного між урядами литовського та українського домовлення (із осені 1917) Київ погодився у січні 1918 р. тасмно включити до своєї делегації на мирову конференцію в Бересті литовського представника Августина Вальдемараса (видатного литовського державного діяча того часу) як „радника мирової делегації УНР”.

Користаючи із участі в безпосередніх переговорах з представниками центральних держав, А. Вальдемарас міг успішно обороняти інтереси Литви та спільно з українськими делегатами проєктувати спільний кордон між Литвою та Україною, що завершилося домовленням 9 лютого 1918 року.

В Литву включено територію південно-західної Білоруси (з містами: Городня, Свіслоч та Вілосток) та північно українського Підляшшя. Литві припала історична литовська земля, яка була заселена в X ст. литов-

ським плем'ям ятвягів. Литовську територію протягнуто до р. Буга, включаючи до неї навіть Більський повіт із українського Підляшшя (3 200 км², із 2 000 000 населення та із 83 000 української людности). Офіційно проведено демаркаційну лінію між Литвою та Україною в такому вигляді: Мельник на р. Бузі — Кам'янець Литовський — Високе Литовське — Пружани, де мала починатися українсько-російська границя в просторі білоруського Полісся. Довжина українсько-білоруського розмежування виносила біля 150 км, або біля 60 миль.

Литовська держава становила простір біля 38 500 кв. миль або біля 100 000 км² та мала понад 4 500 000 населення. Українська держава займала простір 236 000 кв. миль та мала (літом 1918 р) біля 37,215.000 населення¹⁾.

З березня 1918 року в договорі РСФСР із центральними державами, Литва була визнана московським урядом. В кінці квітня 1918 року запроєктований в Бересті кордон помалу реалізовано, практично демілітаційними комісіями в просторі Підляшшя. Його конкретний вигляд дещо змінено, посуваючи границю дещо на північ (в користь України) в такому вигляді: Мельник — залізнична станція Клешелі — джерело р. Нарви в Біловезькій Пуці — с. Колядичі біля Пружан. Таким чином залишено по литовському боці залізничну магістралю Седльце-Ваукавіск, яка сполучувала Варшаву з південною Литвою. Міста Кам'янець, Високе залишилися у прикордонні Української Народної Республіки.

Встановлений українсько-литовський державний кордон (існував до упадку центральних держав в листопаді 1918 р.) був дуже корисним і для України і для Литви, бо обидві держави могли хоч частинно реалізувати старе плянування економічно-

1) У січні 1919 року Українська Республіка мала під своєю адміністрацією 264 700 кв. миль та 43 625 000 населення.

го союзу у формі помосту між Балтійським та Чорним морями, удосконалюючи залізничне сполучення: Вільнюс — Гардінас — Бальстоге — Берестя для дальшого залізничного сполучення на Одесу та із Вільнюса на порт Клейпеду, який ще тоді належав Німеччині під назвою Мемель. Пляновано урухомити водяний шлях: Дніпро — Прип'ять — Берестя для перевозу товарів з Литви в Херсон.

Протягом березня та квітня 1918 р. Україна була очищена від російських військ та в Київ почали прибувати чужі представництва. Серед них своє місце зайняв перший репрезентант Литовської Республіки Мартінас Ічас²⁾, який від 4 червня 1918 р. був уже представником (офіційно) „Литовського Королівства“, яке 14 червня 1918 р. підписало з Німеччиною „вічний мир“. Результатом литовсько-українських переговорів було акредитування в Києві „покищо“ литовського консула при уряді УНР та від першого травня 1918 року при уряді гетьмана Павла Скоропадського. Литовський консул мав повне офіційне визнання та право користуватися всіма прерогативами дипломатичного представника. Посольство (офіційно говорили в Києві) мало побути в короткому часі³⁾.

Основною працею литовського консуляту в Києві було zorganizувати поворот литовських збройних частин з України в самостійну Литву. Міністерство Військових Справ УНР зовсім прихильно ставилося до литовського прохання тобто до справи організування литовського легіону в Україні, давало йому прохарчування та дозволяло відійти із зброєю в Литву. Деяка кількість литовських старшин служила якийсь час в українській армії та на виклик литовського уряду повернулася в Литву.

Репатріація литовських біженців була другою функцією консульського бюро Литви в Києві. Міністерство Здоров'я та Опікування, Червоний Хрест та Міністерство Транспорту до-

Відкриття пам'ятника полеглим у боротьбі за волю Литви президентом Литовської Республіки А. Сметоною 1930 р. в Кавнасі

помагали Литовському Представництву переводити репатріаційну справу.

Контакт Литовської Місії в Києві із дипломатичним Корпусом від 30-ти держав світу⁴⁾ теж позитивно впли-

²⁾ Тогочасний голова Литовської Національної Ради.

³⁾ Брак фахового персоналу в Литві, примушував уряд у Вільні посилати місії в першу чергу в західню Європу, де рішалася доля „сходу“.

⁴⁾ Австро-Угорщини, Азербайджану, Бельгії, Болгарії, Вілоруси, Вірменії, Донської Республіки, Данії, Еспанії, Естонії, Фінляндії, Франції, Голляндії, Греції, Грузії, Ідель-Уралу, Італії, Китаю, Кубані, Німеччини, Норвегії, Персії, Польщі, Португалії, Советської Росії, Румунії, Сибіру, Швайцарії, Швеції та Туреччини.

нув на популяризацію литовської справи в крузі послів, шефів місій та консулів багатьох держав, акредитованих при уряді Української Держави.

В заміну за признання литовського представництва та консула в Києві, до Вільни (Вільнюса) прибув спершу український („покищо“) консульський штаб.

У 1919 році в Ковні був акредитований перший шеф дипломатичної місії УНР І. Красковський, який сповняв свої обов'язки аж до квітня 1920 р., коли прийшло до деякого охолодження взаємин між Києвом та Ковном з приводу підписання польсько-українського замирення та військового союзу проти Росії. Це був якраз час відкритої війни між Литвою та Польщею за приналежність Віленщини та мирових переговорів між Литвою та Советською Росією.

Все ж таки на міжнародній арені в Парижі, в Женеві та у Вашингтоні місії Литви та України разом із латвійською та естонською захищали спільно права своїх країн на самостійність, визнання де-юре та замирення зі спільним ворогом Польщею, що в однаковій мірі претендувала і на литовське Вільно і на український Львів й Луцьк.

8-го жовтня 1919 р. представники: Азербайджану, Естонії, Латвії, Литви, Грузії, Кубанського Краю, Північного Кавказу та України підписали в Парижі спільну ноту до представників мирової конференції в Парижі про визнання вищезгаданих країн. Перед тим 17-го вересня 1919 року спільний Конгрес Ліги естонців, латишів, литовців та українців — в ім'я трьох мільйонів громадян З'єднаних Штатів Америки склав меморандум до уряду ЗСА з проханням визнати самостійність Естонії, Латвії, Литви й України, нав'язати із ними торговельні взаємини та вплинути на воюючі країни Європи, щоб вони встановили мир із цими державами.

За Литовську Національну Раду Америки меморандум підписав през. Вінсент Ф. Янковскі, за Американсько-Естонську Лігу — Ганс Л. Пімсон, за Латвійську Національну Лігу — Джон Й. Калнін та за Український Національний Комітет в ЗСА Володимир Р. Лотоцький. Спільна Ліга вищезгаданих народів була створена в ЗСА в травні 1919 року та працювала весь час для допомоги державним представництвам балтійських республік й України в їх переговорах з делегатами на Паризьку Мирову Конференцію.

Для документації рішень із дводенних нарад згаданої Ліги подаємо резолюційний текст, який вислано після 16-17 вересня 1919 р. до уряду ЗСА в Вашингтоні.

Надруковані постанови, резолюції і звернення цього першого Конгресу Ліги Естонців, Латишів, Литовців і Українців Америки у виданій тоді брошурі з такою назвою:

“The Case of the New Republics of Esthonia, Latvia, Lithuania and Ukraine Presented at The First Congress of the League of Esthonians, Letts, Lithuanians and Ukrainians of America. Pennsylvania Hotel, New York. Sixteenth and Seventeenth days of September, 1919.”

Текст вміщених у цій брошурі резолюцій такий:

RESOLUTION FOR RECOGNITION

WHEREAS, the three million Esthonians, Letts, Lithuanians and Ukrainians and Americans of Esthonian, Lettish, Lithuanian or Ukrainian origin residing in the United States have devoted the lives of their sons and their fortunes in order that America might be victorious in the World War, and

WHEREAS, their brothers in Esthonia, Latvia, Lithuania and Ukraine, actuated by the same ideals as were the Americans, fought valiantly on the

tions, are by every cannon of law and justice entitled to their own separate existences as free, independent and self-governing states, and

WHEREAS, the objects for which the World War was fought, namely, protection from militant autocracy and oppression, safety for democracy and the right of all peoples to enjoy life, liberty and happiness unrestricted and unhampered by alien, inimical powers, shall not have been achieved until each of the republics of Esthonia, Latvia, Lithuania and Ukraine shall have been recognized and assisted on the road to freedom,

BE IT RESOLVED that it is the earnest desire of the three million Esthonians, Letts, Lithuanians and Ukrainians in America that the government of the United States accord each of the republics of Esthonia, Latvia, Lithuania and Ukraine full, complete and official recognition that each is an independent and sovereign state whose governments and officials are lawfully functioning and are entitled to diplomatic, commercial, financial, and other relation with the United States and the other civilized nations of the World, and

BE IT FURTHER RESOLVED that a copy of these resolutions be sent to the President, the Secretary of State, the Senate, and the House of Representatives of the United States.
New York, City

September 16, 1919.

RESOLUTIONS OF SOVEREIGNTY

WHEREAS the Russian Empire no longer exists, and

WHEREAS in the territories formerly occupied by the Russian Empire the long-enlaved peoples have resurrected their independent nations and have set up popular democratic republics which are administering the laws and maintaining armies in the field, and

WHEREAS these republics, namely Esthonia, Latvia, Lithuania and Uk-

raine, are based upon the American principles of liberty, equality and justice and are constituted in the interests of the peace, prosperity and progress of Eastern Europe and of the World, and

WHEREAS, the United States and the Allied and Associated powers are about to consider the recognition of the republics established by the peoples of the territories of the former Russian Empire, therefore

BE IT RESOLVED that the Esthonians, Letts, Lithuanians and Ukrainians of America declare that the peoples who have established their independent republics on their own ethnographic territories are sovereign peoples, that they alone are possessed of the right to determine their future, and that no agreement, alliance, subjection or union can be imposed upon them without their consent, and

BE IT FURTHER RESOLVED that the American people and the American Government be urged to support the rights of the independent Republics of Esthonia, Latvia, Lithuania and Ukraine, and

BE IT FURTHER RESOLVED that the Government and people of the United States be urged to deny any and all moral and material support to any group or organization which aims to reestablish an autocratic, centralized Russian Empire at the expense of the new republics and in opposition to the will of the people of Esthonia, Latvia, Lithuania and Ukraine, and

BE IT FURTHER RESOLVED that the Government and people of the United States of America, especially the President of the United States, the Secretary of State and the Senate of the United States, be urged to recognize only such government of Russia as shall accord full and complete recognition of the sovereignty of the democratic republics of Esthonia, Latvia, Lithuania and Ukraine.

New York, September 16, 1919.

Державні кордони між Литвою й Україною в лютому-листопаді 1918 року

RESOLUTION REGARDING BOUNDARIES

WHEREAS it is clearly evident that, by the terms of Article 87, Section VIII, lines 11, 12 and 13 of the Senate Public Document copy of the proposed Treaty with Germany, the boundary lines of Poland and northeastern and northern East Prussia therein laid down, transgress territory which is purely Lithuanian, and without any admixture of Polish population, and

WHEREAS the obvious interpretation of the said article, if left uncorrected, provides no territory upon which to mark a boundary between Lithuania and East Prussia, thus creating an inevitable and grave boundary dispute between Lithuania and Poland, and

WHEREAS information given to the Lithuanian delegates at the Peace Conference at Versailles led them to believe that by the terms of Article 99, Section X the territory north of the East Prussia boundary line would eventually be ceded to the Republic

of Lithuania, the independence of which is provided for in Articles 116, 117 and 433 of the proposed Treaty with Germany, and

WHEREAS the injustice done to Lithuania by the erroneous extension of Poland's boundaries as provided in Article 87 is augmented by Article 28, Part II in internationalizing the River Niemen (Memel), which flows solely through Lithuanian territory, and

WHEREAS Poland's troops on pretense of fighting the Bolsheviki have occupied Lithuanian territories of Grodno, Vilna and parts of Kovno and Suvalki, are continually extending their lines further into Lithuania, and are destroying the civil government and military forces of Lithuania for the purpose of incorporating those parts of Lithuania into Poland, and

WHEREAS the Polish Government is setting up a civil government, supported by Polish soldiers, in the territories of West Ukraine, namely East Galicia, Kholm, Volhynia, Polissye and Podlaskia, in utter disregard of the will of the population which is overwhelm-

ingly and indisputably Ukrainian, and is making a strong effort by force of arms to polonize the population in the same manner as in Lithuania and

WHEREAS there is grave danger that the republics of Lithuania and Ukraine may, solely as a matter of self-defense and self-preservation, be obliged to conclude peace with the Bolsheviki in order to combat successfully the aggressions of the Poles, and

WHEREAS the people of the four republics of Esthonia, Latvia, Lithuania and Ukraine have sacrificed lives and possessions in behalf of the Allies of the United States in the World War and even now are fighting bravely the armies of the Bolsheviki, therefore,

BE IT RESOLVED that the Honorable Woodrow Wilson, President of the United States, and the United States Senate be urged to request the principal Allied and Associated Powers to have proper clauses or appendices provided in the Treaty with Germany and Poland which shall

1. Restrain Poland from extending her boundaries into Lithuania and Ukraine.
2. Leave the right of internationalization of the river Niemen (Memel) entirely to the discretion of the government of Lithuania.
3. Cede to Lithuania the portions of the territory of the former East Prussia which lie north of the River Niemen.
4. Recognize that the Ukrainian territories of East Galicia, Kholm, Volhynia, Polissye and Podlakia are integral parts of the Ukrainian Democratic Republic.
5. Appoint commissions for the settlement of boundary disputes between Lithuania and Poland and between Ukraine and Poland, the settlement of such disputes to be in accordance with the boundary lines as they existed for centuries

prior to the formation of a political tie between Lithuania and Ukraine with Poland.

6. Accord recognition of the independence of Esthonia, Latvia, Lithuania and Ukraine, respectively.

New York, September 16, 1919.

Співпраця України з Литвою виявилася також в Італії, де 26 грудня 1919 року за повідомленням французького щоденника в Італії „Ль Італі” представники: Азербайджану, Грузії, Латвії, Литви та України вислали голові італійського парламенту спільного листа із признанням за зрозуміння італійських парламентаристів для новопосталих держав східної Європи. Зміст цього листа був такий:

Пане Голово!

Ми, представники Азербайджану, Грузії, Латвії, Литви і України вітаємо у Вашій особі Італійський Парламент, що перший між парламентами великих союзних держав висловився у своїй постанові з 13 грудня на користь прав народів кол. Російської Імперії вільно жити і вільно зноситися з усім цивілізованим світом.

Народи Азербайджану, Грузії, Латвії, Литви і України, які після завзятої боротьби здобули свободу і незалежність, довідуються з почуттям вдячності про постанову італійського парламенту, як суверенного вияву волі італійського народу, вірного оборонця засади однаково дорогої Італії, як і нашим державам.

Ми Вас просимо не відмовити передати Італійському Парламентові наше задоволення, що політика оборони прав народів, проваджена на цій засаді, визначає палку приязнь і тісні політичні й господарські зв'язки між Італією та новими державами.

Підписали послі:

за Азербайджан — Хуан Будаков
за Грузію — М. Сабакгарішвілі

за Латвію — Ф. Ранцан
за Литву — Г. Нар'яускас
за Україну — Д. Антонович

Рим, 26 грудня 1919 р.

В історії нав'язання дипломатичних відношень між Україною та балтійськими республіками існують три основні дати, які започаткували міждержавні взаємини: для Литви — січень 1918, для Естонії — червень 1919, та для Латвії — жовтень 1919, коли в Ригу прибула перша дипломатична місія переминена в посольство 25 березня 1920 року. Послом в Ризі був полк. Володимир Кедровський, в Естонії проф. Євген Голіцинський та в Ковні І. Красковський⁵⁾ перенесений туди з Грузії. Після підписання варшавського договору між Україною та Польщею 21 квітня 1920 р. Литовська Республіка, яка була в стані війни з Польщею за Віленщину, зірвала дипломатичні взаємини з Українською Республікою. І. Красковський став лише відпоручником посольства УНР в Ризі.

Це був час життя або смерти української державности і в такій ситуації польська допомога була єдиним шляхом рятунку від повної ліквідації самостійности. Знову ж Литовська Республіка була у війні з Польщею й кожний союзник Польщі на той час вважався противником литовської державности.

Тому теж литовський уряд негативно поставився до участі української делегації в Балтійській (в м. Булдері під Ригою) Конференції та лише через оборону української справи латиським й естонським урядами та шляхом довгих переконувань литовців про konieczність спільного союзу з Польщею проти Росії прийшло до унормування литовсько-українських взаємин та допущення української делегації до Балтійської конференції, яка відбувалася від половини серпня до половини вересня 1920 року. Були репрезентовані там же: Естонія, Фінляндія, Латвія, Литва, Польща та Україна. Литву репрезентував тоді д-р Джорджіс Шауліс (Jurgis Saulys),

Українську Республіку міністер закордонних справ Ол. Саліковський із трьома членами-експертами для економічних та військових справ й із складом посольства УНР в Латвії⁶⁾.

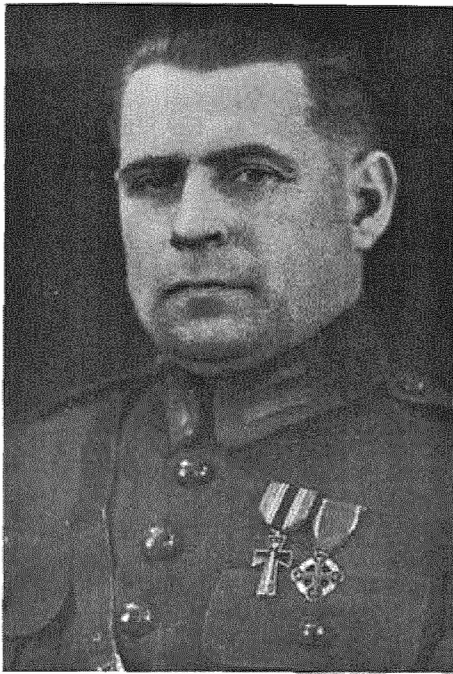
Україна на булдерській конференції була оцінювана, як основний економічний фактор у творенні балтійсько-чорноморського союзу, як великої запори проти експансії Росії в напрямі до Балтійського та Чорного морів. Цю великопростірну справу глибоко розуміли такі визначні особистості прибалтійських держав, як президент Латвії Ян Чаксте, естонський політик Карл Пуста, які постійно піддержували українську справу на міжнародній арені, вбачаючи в Україні природного союзника проти російської та польської експансії та своїм знанням й передбачливістю далеко перевищували багатьох короткозорих політиків Литви та своїх колег у Ризі і в Талліні. 12-го липня 1920 року литовський уряд підписав замирення з советською Росією у Москві і 14-го листога 1921 року встановив дипломатичні взаємини з Українською Соціалістичною Радянською Республікою (УСРР)⁷⁾. Таким чином з цією дагою перервалися взаємини Української Народної Республіки з Литовською Республікою.

Ризький договір Польщі із Советською Росією в березні 1921 р. пере-

⁵⁾ З походження білорус.

⁶⁾ В. Кедровський — голова, Л. Задорожний — радник посольства, О. Лагутенко — секретар посольства. В. Коначевський — консул в Ризі.

⁷⁾ 2-го лютого 1920 р. підписала мировий договір з Росією Естонія і встановила дипломатичні взаємини з київським червоним урядом 25 листопада 1921 р. Це саме зробила й Латвія, визнавши київський уряд під проводом Хр. Раковського. Таким чином перервалися дипломатичні взаємини УНР з балтійськими республіками. Дипломатичні представництва в Ризі і в Талліні переорганізовано в спільні національні з представниками даних націй комітети, які діяли до червня 1940 року, коли всі три балтійські республіки були окуповані советськими арміями і включені до СССР.

*Полк. Іван Кедровський,
посол уряду УНР до Латвії, Литви,
Естонії та Фінляндії*

креслив надії на покращання політичних взаємин між Україною і Польщею. Спільна доля українців та литовців під Польщею спонукала знову обидва народи до співпраці і спільних акцій. В польському Сеймі литовці завжди мали політичну підтримку української парламентарної репрезентації. З другого боку не тільки окремі литовські діячі, але й урядові чинники Литви підтримували український незалежницький рух під польською окупацією. Як це подано в Енциклопедії Українознавства (гасловій, том 4-ий, стор. 1300), „Литва підтримувала український революційний рух, скерований проти Польщі (УВО, згодом ОУН) за допомогою півофіційних організацій — військової „Шалуло” і Союзу Визволення Вільни (голова — проф. М. Біржишка): в Кавнасі друкувався орган УВО „Сурма”,

українські діячі діставали литовські пашпорти, право азилу тощо. В Кавнасі діяло Литовсько-Українське Товариство, що його до 1935 року очолював М Біржишка, яке інформувало литовців про українські проблеми і видавало бюлетень „Lietuviu Ukrainineciu Draugijos Zinios”.

Представником УВО, пізніше ОУН був сотн. І. Рев'юк-Бартович (помер 1945), який постійно перебував у Кавнасі. Коли 23-го травня 1938 р. згинув трагічно в Роттердамі Голова Проводу ОУН полк. Є. Коновалець, литовський посол та консул в Голляндії провели слідство в цій же справі, стаючи в обороні свого колишнього... громадянина. Українські студенти заточенці у Вільні користалися литовськими стипендіями і литовські й українські пресові органи доповняли себе в боротьбі з польськими газетами, які заперечували права литовців та українців на свої етнічні та історичні землі.

Литовсько - українська співпраця проходила теж на на терені Ліги Поневолених Народів Росії „Прометей”, в якій литовці, хоч фактично були вільними, з симпатіями ставилися до тих народів, які ще залишилися під російською займанщиною.

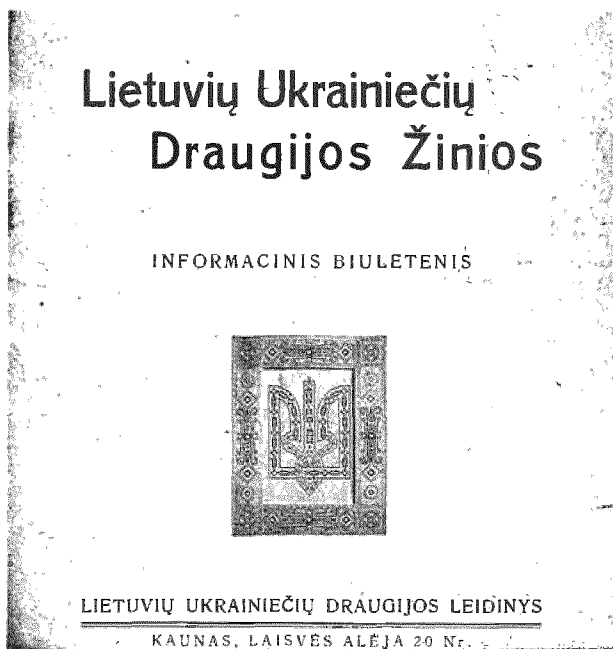
В самій Литві після закриття українського консульяту та місії у серпні 1920 р. (після підписання Литвою акту замирення з Росією в Москві 12-го липня 1920 року), в Ковні існувало вище згадане Литовсько - Українське Товариство, яке заступало інтереси українських громадян, що проживали в Литві і яке продовжувало політичну співпрацю між литовцями та українцями на міжнародному полі.

Німецько-советська війна 1941-1945 рр., яка спочатку викликала деякі надії на можливість відновлення української і литовської державности, привела до нових виявів литовсько-української співпраці. Литовське посольство в Берліні було першим, що визнало відновлену 30 червня 1941 року у Львові українську держав-

ність, про що нотифікував українську сторону литовський посол у Берліні п. Шкірпа. Одначе це визнання мало тільки теоретичне та декларативне значення, бо гітлерівський Третій Райх не допустив до утривалення державности обох країн, і Литви й України, перейменовуючи їх у Комісаріят Литви у складі „Остлянд” й у „Райхскомісаріят України”.

Під сучасну пору і Україна і Литва входять, як союзні республіки, в склад Совєтського Союзу. Правда, Литва має сьогодні дещо краще становище на міжнародному полі, як Україна. Литовський екзильний уряд користується ще визнанням деяких держав, в тому також й Уряду ЗСА. Українська справа в державному департаменті у Вашингтоні трактується як одна із справ „совєтських” народів, в той час як Литва має можли-

вість входити до гурту сателітних держав, об'єднаних своїми представництвами в АЦЕН-і чи в КАСІД-і. Одначе на своїх рідних землях, під московським пануванням обидва народи вважають себе рівними, однаковими, ставляться до себе з респектом і спільно обороняються перед русифікацією й екстермінацією. В добрих і дружніх взаєминах перебувають також особливо українські й литовські політичні в'язні по тюрмах і концентраційних таборах Совєтського Союзу. Тому ж і треба вітати голоси й почини здороводуваючих литовців у ЗСА, які реально підходять до справ Сходу та до питання важливости конкретної співпраці із двомільйонною українською еміграцією у вільному світі та до майбутніх дружніх взаємин між свободними вже Литвою й Україною.

Заголовна сторінка видаваного в Ковні в 1933-1935 роках литовсько-українського бюлетеню

ІЗ ЦИКЛУ: МРІЯ ТА СЛОВО

XXX

XXXI

*В постійнім сумніві питаю,
Що везері осталося з дня,
І ги в бажанні урожаю
Я випив з гаші труд до дна —
В тривожнім сумніві питаю.*

*Тривожна мисль летить в минуле
Шукати відблиску хвилин,
Що не пройшли, не проминули,
А в слово перейшли, ги в гин
І зберегли повік минуле.*

*І проникає мисль в одгаї
Невідоме дальших днів,
Що ще зроблю, скажу й пізнаю,
Чи переллю гуття всі в спів
І творзгу мисль звільню з одгаю?*

18 липня, 1971

*Нема між „взора” й „завтра” нині,
Лиш мрій постійний перелив,
Горіння пристрасне в людині
І гордих задумів посів,
Як в творзості пропаде „нині”.*

*Між „вже” та „ще” не знаю досить
В тенетах ясної мети,
Щоб в золоту погідну осінь
У сад багатий увійти,
Як довго ще не знаю „досить”.*

*Як довго туга жде на жниво,
Не жаль тернінь неситих літ,
І знов — поривами щасливий,
В саді блукаю Гесперид,
Готовлю хтивий райське жниво.*

21 липня, 1971

XXXV

*Знов горобинове намисто
Нагадує, що рік пройшов,
І запитаюся, ги змістом
Мій шлях я виповнив ізнов,
— Червоних ягідок намистом. . .*

*Червоний плід в зеленім листі
— Вже звершення і ще життя —
Спокоєм сповнить благовісті,
Що смерть не сіє забуття,
Як ягідки в гервонім листі.*

*І мирно листя золотіє,
Як мрій зривють в плоді слів,
І в книгах скрита слів стихія
В мандрівці в далезинь віків
Щорік із листям золотіє.*

14 серпня, 1971

АНДРІЙ І МАРІЯ ЛІВИЦЬКІ *і їх дім у Варшаві*

З подій і зустрічей 1920-1930 років

Початкові 20-ті роки цього сторіччя сумними літерами записалися в історії України. Зятківський договір Української Галицької Армії з Денікіним з 6 листопада 1919 р. схвилював наддніпрянців, які всіх галичан визначали, як „зрадників”. Варшавський договір України з Польщею з 20 квітня 1920 року обурив галичан, які Симона Петлюру і його співробітників теж почали називати „зрадниками”. Хоч ті два договори були за своїм характером різні, а за політичною концепцією взаємосуперечні, проте мали вони одне спільне: заперечували соборність. І тому обидва вони одноставно здвинули „збручанський мур” у психіці й ідеології українців, поділивши їх на партикуляристів — галичан і наддніпрянців. Обидва закордонні державні центри

Написав Іван Кегрин

— Диктатура д-ра Євгена Петрушевича у Відні, як уряд Західньої Української Народної Республіки (слово „Область” скреслено) у Відні й уряд Української Народної Республіки у Тарнові видавали свої пресові органи, що їх головною, інколи єдиною тематикою була не-то взаємна полеміка, не-то просто лайка, при чому раз-у-раз обидві сторони користувались закидом „зради” на адресу противника. Переводити в тій атмосфері якусь поважну історично-політичну аналізу Зятківського і Варшав-

ського договорів було неможливо, бо атмосфера фанатизму завжди виключає академічний тон дискусії. Виявили це наради Всеукраїнської Національної Ради у Відні в лютому 1921 р., які насправді перетворились у виголошування монологів з гіркими закидами й обвинуваченнями — галицьких промовців на адресу наддніпрянців і наддніпрянців на адресу галичан. (Цікаво, що найнепримирливішим, неначе ідеологом „галицької нації” був д-р Осип Назарук, автор маніфесту Директорії, що закликав до повстання проти Гетьмана Скоропадського і перший міністер преси і пропаганди УНР за Директорії, — згодом палкий гетьманець!) Це сумне видовище мусіло, очевидно, викликати реакцію. Головний редактор „Українського Прапора”, офіційного тижневика Диктатури д-ра Є. Петрушевича, д-р Павло Лисяк, помістив гостру критику провінційно-партикулярної настанови Диктатури у статті п. н. „Совіт нечистивих” у тижневому журналі „Воля” д-ра Віктора Писнячевського у Відні, відмовившись від дальшої співпраці з Є. Петрушевичем. У тій же „Волі” проголошено заснування організації „Молода Галичина”, головою якої став недавній посол УНР в Данії д-р Дмитро Левицький, заступником був полк. Євген Коновалець, членами були названий д-р Павло Лисяк, полк. Андрій Мельник, Мілена Рудницька й ін. та автор цих рядків, як секретар. Організація була радше гуртом одиниць, які зобов'язались одні перед одними, що кожний на своєму становищі боронитиме соборність українського духа й української дії у практиці.

Нема злого, що не вийшло б на добре — ця стара правда виявилася, коли дві історичні події припечатали державно-політичні концепції і заходи обох українських урядів. Міровий договір Польщі з Москвою з 18 березня 1921 року в Ризі перекреслив Варшавський договір і цілу концепцію Петлюри-Пілсудського, яка ставила ціллю розбити одностаїну ро-

сійську імперію і на її місце побудувати національні держави, майбутність яких спиралася б власне на взаємному антиросійському союзі. Не було глузду дорікати Симонові Петлюрі за „продаж” Східної Галичини Польщі у Варшавському договорі з 20 квітня 1920 року, бо Польща займала вже Галичину все одно, завоювавши її збройно та отримавши від Найвищої Ради мандат на окупацію по Збруч 25 березня 1919 р. і більшовики потвердили це у Ризькому договорі. Таким чином Ризький мир був повною прогрою уряду УНР, який у союзі з Польщею шукав реальної можливості продовжувати збройну боротьбу за українську державність. Вмарш польсько-українських військ до Києва 10 травня 1920 року був тільки епізодом, бо Польща ставилася до Правобережжя, як до окупованої смуги, на якій неможливо було творити застережені у тайному додатку Варшавського договору три українські дивізії, а русофільська й антиукраїнська психічна настанова в масі польського суспільства вимагали сепаратного миру з новою большевицькою Росією.

Але й галицький уряд д-ра Є. Петрушевича зазнав повної поразки, коли 15 березня 1923 р. Рада Амбасадорів, як орган Найвищої Ради признала остаточно Галичину Польщі. Показалося, що критики політики д-ра Євгена Петрушевича, який вірив у можливість існування окремої Західно-української фактично Галицької держави в оперті на Антанту, мали рацію: така концепція була згоря засуджена на невдачу, бо не існувало і не може існувати галицької проблеми, а була, є і буде тільки проблема українська. І збройна і політична боротьба України за державність скінчилася повною прогрою. Надії на повстанський рух на Наддніпрянщині і спроба з'єднати його та керувати ним з одного центру — скінчилася ще раніше катастрофою під Базарем 21 листопада 1921 р. Залишилась тільки легенда, яку треба було збе-

регти живою ,як найпевнішу гарантію тривалости української самостійницької ідеології.

Це було актуальне завдання після масового повороту галицької еміграції до краю, під польську займанщину. На рекомендацію Євгена Ковнальця тодішній головний редактор львівського щоденника „Діло” Федь Федорців прийняв восени 1923 року до редакції „Діла” автора цих рядків. Федь Федорців лояльно підтримував був д-ра Євгена Петрушевича, слухаючи його закликів до національно-політичної солідарности, як найбільшої запоруки виграти міжнародний процес за Галичину. Але після злочасного рішення Ради Амбасадорів в половині березня 1923 р. Ф. Федорців був за те, що в майбутньому центром української політики має бути Львів, а не Відень чи будь-яке інше закордонне місто, осідок еміграції. Все ж, у керівній Українській Національно-Демократичній Партії, яка під час революцій прийняла була „модну” назву „Трудової”, не було ще одностайности. Як завжди буває після кожної прогри — шукалося її винуватців і тому були різкі внутрішні суперечки. Коли на першому після отого рішення Ради амбасадорів партійному конгресі, що за традицією звався Народним З’їздом, 21 травня 1923 р. схвалено так звану автономічну резолюцію, яка вимогу територіальної автономії для західно-українських земель під Польщею визнавала за мінімальну програму, поруч із максимальною програмою самостійної і соборної української держави, то вже в грудні того року зреклися голова партії д-р Володимир Охримович і вся її управа і провід партії перейняла так звана Незалежна Група, членами якої були прихильники д-ра Євгена Петрушевича, які далі підпорядковувалися його проводові з закордону. Вони були рішучими противниками згаданої автономічної резолюції, як ніби угодівської супроти Польщі, і були за дальшу непримиренну поставу супроти

Андрій Лівіцький

Польщі. Головою партії став адвокат д-р Пилип Евин, а видатними діячами тієї групи були о. О. Стефанович, д-р С. Голубович, ред. Михайло Струтинський (пізніший посол УНДО до Варшавського сойму, головний редактор „Нового Часу”, знищений большевиками) й інші. Ще один гурт колишніх членів чи ідеологічних симпатиків Трудової партії і безпартійних заснували Українську Партію Національної Роботи, що її головою став волинський посол С. Підгірський. Насправжнім керівником партії був Дмитро Папів, первісним ідеологом був Дмитро Донцов, видатними членами тієї партії були Володимир Кузьмович і Остап Луцький, одні з передових громадян Західної України між двома світовими війнами, пізніші парламентаристи в УНДО у Варшавському соймі, чи сенаті, (обидва — знищені большевиками). Такий партійний хаос, що творив заколот в цілому суспільстві, тривав до 11-го

липня 1925 року, коли-то з усіх тих трьох груп — обох відламів Трудової партії і Партії Національної Роботи — створено Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО), яке стало було впродовж наступних 14 років, до вибуху другої світової війни, насправді керівником всього легального сектору західньо-українського життя.

Головою УНДО став д-р Дмитро Левицький, адвокат, який проте не вів адвокатської канцелярії, бо був людиною заможною, фінансово незалежною, і посвячував весь свій час політиці та громадській роботі. Він був одним із тих галицьких українців, що їх москалі вивезли були з своїм відворотом з Галичини в 1915 році. Після вибуху революції в Україні — приїхав із Самарканди до Києва і там очолив Галицько-буковинський Комітет, з ініціативи якого постала славетна військова формація, згодом корпус Січових Стрільців. Був послом УНР у Данії, після ліквідації закордонних дипломатичних станиць УНР переїхав до Відня, а відтіля вернувся до Львова, де зразу ж почав грати одну з керівних ролей у суспільстві. Мавши тонке розуміння ваги часопису та взагалі рідного слова — вніс до Видавничої Спільки „Діло” поважний капітал, псбільшив склад редакції того щоденника і збільшив розмір тьїв газети.

Як згадано, програ обох українських державних центрів зробила анахронічною проблему їхньої „зради”. Але виринула нова проблема яка спричинила заколот однаково в галицькому суспільстві в краю, як і серед еміграції, і галицької: наддніпрянської. Це була власне пошесть радянсьофільства, що зродилась з програми вивольних змагань і ненависти до Польщі. Тодішні відносини в Україні сприяли такій течії: адже це був час „українізаційного курсу”, що його символізували своїми прізвищами Шумський і Максимозич в політиці та Волобуєв в економіці. Активно зацпелював і поширював „радянсьофіль-

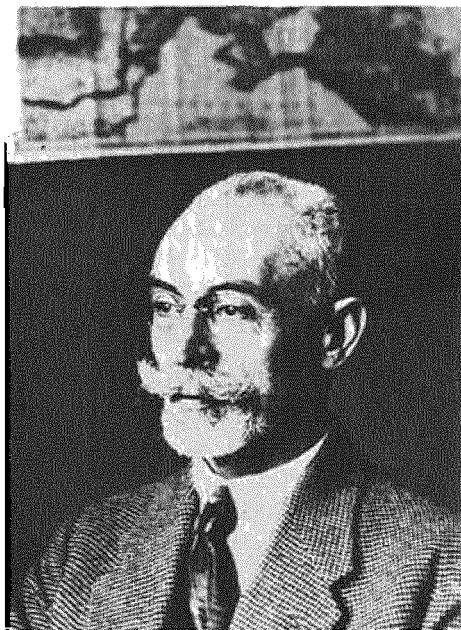
ство” Юрій Лапчинський, советський консул у Львові наприкінці 20-их рр. Він бував на українських концертах і театральних виставах, знайомився з місцевими українськими громадянами, запрошував до себе до консуляту на вулиці Набеляка і деморалізував грошовими субвенціями: на газету „Сель-Роб” Кирила Вальницького, і журнали „Новий Шлях” Антона Крушельницького та „Вікна” Василя Бобинського. Намовляв на виїзд до „Радянської” України з обіцянками гарної праці „для української культури”, і десятки осіб, між ними й двоє Вальницьких, ціла родина Крушельницьких і поет Василь Бобинський — виїхали туди й були знищені. Москва знищила теж самого Лапчинського, який став безвартим, коли виконав свою місію. Загинули теж усі українські громадські діячі й учені, які у Празі включилися в течію „радянсьофільства” і виїхали в Україну: Степан Рудницький, Михайло Лозинський, М. Шраг і інші з групи колишніх соціал-революціонерів. Але тоді речники і прихильники радянсьофільства орудували патріотичними аргументами і прикривали свою орієнтацію на УССР фразами про потребу опертися на „українську державу над Дніпром”, про потребу праці для української культури, потребу „зв'язку з українським народом” і т. п. Власне ці патріотичні фрази, (які, на диво, повторювались в аргументах деяких прихильників теорії „реалітетів” вже в 60-их рр. серед вільної української громади у світі) — вносили баламутство, яке вкрадалося і на сторінки „Діла” і в заяви та резолюції партійного проводу УНДО. Це було теж причиною частих змін у редакції „Діла”: Федь Федорців був його головним редактором кількома наворотами, коротко був ним видатний громадсько-політичний діяч, фактичний автор „автономічної” резолюції Трудової Партії д-р Володимир Охримович, спроваджений із Парижу д-р Василь Панейко, врешті названий вгорі д-р Дмитро Левицький,

перший голова УНДО, який, як згадано, розбудував „Діло”. Але д-р Дмитро Левицький не був журналістом-редактором того типу галицьких адвокатів-журналістів, як ними були д-р Степан Баран, д-р Василь Панейко, д-р Павло Лисяк, д-р Лев Ганкевич, д-р Роман Домбчевський, д-р Лука Мишуга, д-р Лонгин Цегельський, д-р Семен Демидчук, д-р Володимир Кушнір чи д-р Матвій Стахів. Тому він дбав тільки за політичну лінію щоденника, в редакції якої працювали Федь Федорців, д-р Іван Німчук, Василь Мудрий, д-р Михайло Рудницький (літературний референт), Роман Купчинський (малі фейлетони — Галактіон Чіпка), згодом Осип Боднарівич, Михайло Хом'як і Роман Сливка. Автор цих рядків, який працював в редакції „Діла” від вчасної осені 1923 року, був за головних редакторів Володимира Охримовича і Дмитра Левицького секретарем редакції, але в 1925 р. у зв'язку з судовим процесом проти жида Штайгера за агентат проти польського президента Войцеховського, попав у конфлікт з Надзірною Радою „Діла”, яка звільнила його з праці¹⁾.

Після того я працював коротко в пресовому концерні Івана Тиктора, але прийняв запрошення від проф. Дмитра Грегोलінського, видавця тижневика „Український Голос” у Перемишлі, і переїхав туди, як його редактор. Там теж був коротко, щось два-три місяці, бо вислано мене до Варшави, як першого тамошнього постійного кореспондента „Діла” та зв'язкового між УНДО і Державним Центром УНР за кордоном, водночас як зв'язкового УНДО до полк. Є. Коновальця, що жив тоді в Німеччині. Коли я, служивши у першій світовій війні в австрійській армії, у 35-му полку так званої „ляндвери” і 3-го вересня 1916 року дістався у битві над Жовнівкою під Бережанами в російський полон, я належав до тих полонених галичан, які з вибухом російської революції всіма способами

добувалися на волю і пробивалися до Києва. На Наддніпрянській Україні я перебував аж до остаточного відвороту польсько-української армії в червні 1920 році й останньої евакуації українських державних установ. (Цю евакуацію і 10-тиденну подорож поїздом до Проскурова я описав був у віденській „Волі”). Побував на різних праці, служив також в Армії УНР. Належав до так званих „наддніпрянських галичан” і був рішучим противником однаково партійчаної політики д-ра Євгена Петрушевича, як радянської орієнтації. Тому власне обрано мене, щоб я нав'язав постійний зв'язок з Державним Центром УНР в Варшаві для узгодження спільної тактики — на внутрішньому українському ґрунті, супроти поляків, та супроти СРСР. Як репрезентанта щоденника „Діло” й професійного журналіста мене прийняли без труда до „Клубу парламентарних звітодавців” у польському соймі, я став теж членом „Синдикату варшавських журналістів”, а що володів плавко польською мовою у слові й письмі та знав непогано польську історію й літературу, то швидко став добрим знавцем польських відносин і нав'язав безпосередні непогані зв'язки з видатними особами польського політичного й журналістичного світу. Став співробітником польських журналів „Бюлетин польсько-український” і „Проблеми Європи Східньої” В. Бончковського та „Тидзень” Станіслава Тугута. Все це допомогло мені у моїх зв'язках з всією українською громадою у Варшаві. З деякими її видатними членами я заприятелював, як ось з генералами Марком Безручком і Всеволодом Змізном, — д-ром Євменом Лукасевичем, (який видавав був у Варшаві великий щоденник „Українська Трибуна”, що його поляки закрили за цикл критичних супроти польської націо-

¹⁾ Про це було у моєму спогаді-нарисі „Мої шефи редактори”, Календар „Свободи” з 1956 року.

Сямен Лукасевич

нальної політики статей Михайла Струтинського) та його сином Левком, — редактором Миколою Ковалевським, Ісааком Базяком, якого я знав з Відня, Левком Чикаленком і іншими.

Завдяки своєму доброму знанню соймового терену і знайомствам на варшавському терені я допоміг до створення Бльоку національних меншин у виборах 1928 р. на північно-західних землях. Всі наради з представниками інших національних груп у Польщі, відбувалися у Варшаві і я на них секретарював. Пригадую, що найгладше йшли переговори з жидівськими лідерами, д-ром І. Грінбавмом та істориком Шіппером з Варшави, — вони були в опозиції до лідера галицьких жидів д-ра Леона Райха, який підтримував польський уряд. З галицьких жидів найкращі зв'язки з українцями втримували у 20-их рр. сенатор Рінгель і посол Інзлер. Ціка-

во, що найбільші суперечки на засіданнях про створення виборчого бльоку національних меншин ішли між українцями і білорусинами. Їх представники, посол Яремич і сенатор Рогоуля, ставили несприйнятливі для українців вимоги щодо признання білорусинам мандатів в округах з більшістю українського населення (Полісся). Польська адміністрація подбала, щоб із виборів у 1930 році, переведених в атмосфері „пацифікаційного” терору, не ввійшов до сойму із Полісся взагалі ні один не-поляк, а з білорусинів допустили до сойму тільки одного діяча. Блок національних меншин видавав у Варшаві 4-мовний журнал-квартальник „Націо”. Польська цензура після кількох чисел знищила його. Від українців редагував його спершу д-р Павло Лисяк, останнє число появилось під мою редакцією. Від німців у Польщі представником у „Націо” був редактор Карло Аріо, колишній старшина У-ГА, кол. абсолювент української гімназії в Перемишлі, який тому прегарно володів українською мовою і був найщирішим приятелем українців і їх справи. Помер передчасно у Німеччині — гарна людина, гарний журналіст. „Націо” є тепер бібліографічною рідкістю. Коли мова про українську Парляментарну Репрезентацію, то не можна промовчати керівника її канцелярії у Варшаві, Володимира Косоноцького, надзвичайно мило і ділову людину, та його помічницю і друкарщицю, пані Катерину Вишнівську, (дружину тодішнього полковника, тепер генерала, у Дітройті). Було надзвичайно мило співпрацювати з ними.

Очевидно, центром і верхівкою наддніпрянської колонії був дім панства Лівидьких. Андрій Миколаєвич Лівидький, колишній губерніяльний комісар Полтавщини, міністер судівництва, пізніше міністер закордонних справ УНР в Україні, виїхав був у жовтні 1919 року до Польщі, як голова місії для переговорів з поляками про спільну дію проти большеви-

ків і це він підписав Варшавський договір з 20 квітня 1920 р. Коли я прибув до Варшави в 1925 р. — Андрій Лівницький був прем'єром. 12 травня 1926 року Йосиф Пілсудський перевів збройний переворот проти тодішнього ворожого йому й ненависного партійництва й „сеймократії” і став фактичним диктатором Польщі. За всією вірогідністю ця подія приспичила рішення Москви звести з цього світу Симона Петлюру, бо наче автоматично насувалась думка про можливість відновлення концепції польсько-українського союзу проти большевицької Москви, концепції, яку символізували прізвиська Петлюри й Пілсудського. І тому 25 травня 1926 р. згинув на розі двох вулиць Парижу Симон Петлюра.

Згідно з законом з 12 жовтня 1920 р. „Про Тимчасове Верховне Управління”, який нормував порядок легального наступництва влади, що його потвердила Рада Республіки вже в Тарнові 3 лютого 1921 р., президентом УНР в екзилі став автоматично Андрій Лівницький, прийнявши офіційний титул „заступника голови Директорії й головного отамана військ і фльоти УНР”. Я був на церемонії того перебрання влади — вже не пам'ятаю в якій залі, і пригадую добре, що я був заскочений достойним виступом Андрія Миколаєвича та його красномовним талантом. Першу панахиду по Симоні Петлюрі відправив у православному соборі на Празі на правому березі Висли українською мовою спеціально спроваджений із Гродна архієпископ Олексій Громадський. На першу посмертну Академію у честь Петлюри запрошено Богдана Лепкого з Кракова і він виголосив свою промову українською і, частинно, польською мовами з уваги на приязність численних поляків.

Андрій Лівницький був видатною індивідуальністю, такою, яка рідко родиться. Колишній адвокат, сам політичний в'язень і оборонець у політичних процесах за царату, активний громадський діяч і один із творців та

*Генерал-хорунжий
Марко Безручко*

керівників Української Народної Республіки за Української Центральної Ради і Директорії, він мав за собою величезний стаж і державницький досвід, які вже самі диктували пошану до нього. Але він мав вдачу і розум, які з'єднували йому людей і спонукували до лояльності супроти нього. Він був справжнім лідером — своїм форматом і такими прикметами, як рішучість і твердість у питаннях принципового характеру, але й здатність слухати порад і давати переконувати себе. Він умів лагодити суперечки і з'єднувати собі людей, жити добре з приятелями-однодумцями, але й із противниками. Свій розум провідника доказував, м. ін. фактом, що шукав собі співробітників між найкращими і найповажнішими громадянами, а не між мірнотами. Не терпів підхлібників. Тому створив центр, що його мусіли шанувати свої

*Родина Лівчицьких. Сидять: Марія Лівчицька й Андрій Лівчицький.
За ними: Наталя Лівчицька-Холодна — донька, Петро Холодний, мол., —
зять та Микола Лівчицький — син.*

і чужі. Своїм гуртом у Варшаві він імпував і полякам.²⁾ Тонкий знавець людей — стосував до різних осіб різну мову і знав, коли йти простим, так мовити, офіційним шляхом, та коли добиватися мети товариськими зв'язками, приватними контактами. Особливо розумів значення товариського життя і товариських зв'язків у політичному житті. А що сам був надзвичайно милою людиною у товаристві і надзвичайно гостинним господарем, то в домі Панства Лівчицьких не переводилися гості. З українців бували там постійно проф. О. Ло-

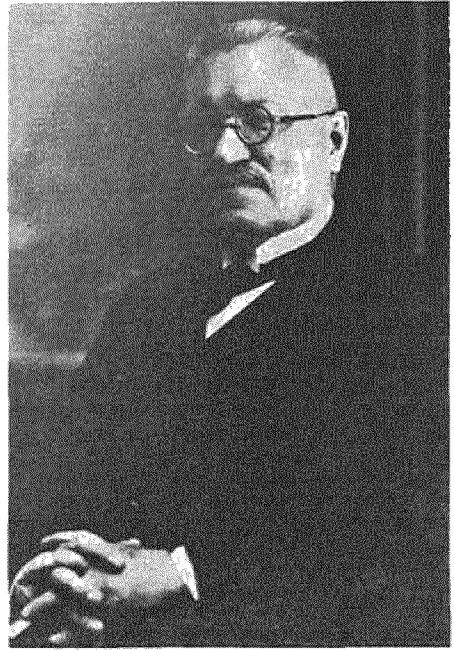
тоцький, проф. Роман Смаль-Стоцький, ген. Володимир Сальський, Микола (Миколович) Ковальський, ген. Всеволод Змієнко і інші. Але Андрій Миколаєвич підтримував зв'язки між

²⁾ Про важку ситуацію, в якій перебував Державний Центр УНР у Варшаві, про найближчий гурт співробітників Андрія Миколаєвича Лівчицького та про тло, про яке й була мова також на початку цього нарису, автор цих рядків писав у подібному нарисі „Роман Смаль-Стоцький, як політик-дипломат“, Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, том CLXXVII, Нью Йорк, 1963 року.

іншим з митрополитом Шептицьким у Львові, один одного відвідали були. І хоч він ніби був у приязних відносинах з кожночасним польським урядом, проте — керуючись українською національною рацією, яка диктувала йому тримати зв'язок з усіма активними українськими силами, мав постійний зв'язок з полк. Євгеном Коновальцем та, будучи за кордоном, зустрівся з ним (вже не пам'ятаю коли і де) і з найбільшим вдовolenням оповідав про ту зустріч: як-то Коновалець казав йому: „Ви старайтеся іти в Україну від Заходу, я буду старатися прийти від Півдня, а може й Далекого Сходу, а в Києві зустрінемося”. Може сьогодні видатись, що таке мислення було наївне, але воно було державницьке й соборницьке.

Душею дому Панства Лівичьких була Марія Варфоломійвна — ще за своїх студентських часів активна українська революціонерка, довголітня вірна товаришка і співробітниця свого чоловіка, жінка високої освіти й незрівняного tactu. Тиха, терпелива, витривала, не втручалася в громадсько-політичні розмови, що їх вів Андрій Миколаєвич із гостями, але прегарно орієнтувалися в усіх справах і дбала про всі ці жалкі дрібниці, які створювали атмосферу привітності. Коли ми чували й читали, що у Франції Людовиків політику кували у приватних салонах, то таким українським салоном був власне дім Лівичьких у Варшаві. Їхні діти Наталя — (Натуся) і Микола були не тільки у 20-их, але й у 30-их рр. нашого сторіччя ще дуже молодими. Наталя, старша за свого брата на 5 років, була молодою поетесою, спершу співробітницею „Вісника” Д. Донцова у Львові, після того видатним членом варшавської групи „Ми”. Її „Вогонь і попіл” і „Сім літер” поставили її в 1-му ряді наших молодих поетів. У відрізненні від своїх обоїх батьків і брата — вона не мала громадсько-політичних заінтересувань, які зате заступала відданістю справам літератури та взагалі культури. Зате син, Ми-

Олександр Лотоцький

кола, замолоду вже став „гомо політикус”, одідичив від батька й матері відданість державно-політичним справам і віру в кінечність зберегти живою ідеєю УНР та організацію Державного Центру УНР на чужині. Добрий промовець і талановитий політичний аналітик, але надто поквапний на полеміку і такі виступи, які роблять йому — цілком зайво — ворогів серед земляків. Не во гнів сказано . . .

Якось так склалося, що від першої моєї „офіційної” візити в дім Лівичьких, коли я з'ясував свої завдання на варшавському ґрунті, я став у тому дім постійним гостем. У Варшаві я мешкав 6 років, від 1925 до 1931 року, коли-то, після смерти Федя Федорцева, покликали мене до редакції „Діла”, але й після того, будучи надалі членом Клубу Парляментарних Звітодавців та Синдикатів журналістів у Варшаві й у Львові, я діставав, коли хотів, дармовий заліз-

ничий квиток 1-ої класи і їздив до Варшави на всі важливіші засідання сойму та взагалі коли треба було. За кожним разом бував у домі Панства Лівіцьких. Завжди знаходилися ділові справи, що їх треба було обговорити з Андрієм Миколаєвичем самому, чи йдучи до нього в товаристві д-ра Дмитра Левицького, чи д-ра Степана Барана, які утримували з Андрієм Миколаєвичем приятельські взаємини і зустрічалися з ним також у варшавських ресторанах на довірочних розмовах. Конкретно, постійною проблемою була польська дуже немудра національна політика. Керував нею ніби „Видзял народовосцьови” в міністерстві внутрішніх справ, але насправді формулювали її ідеологи польської так званої націонал-демократії (ен-деції), що її найвидагнішими представниками були Роман Дмовський, а в польському соймі і сенаті Станіслав Грабський і Станіслав Гломбінський. Це напрямна, що нав'язувало до традицій шляхетської Польщі й змагала до перетоплення всіх кругло 10 мільйонів національних меншин у Польщі в 30-мільйоновий польський нарід. У практиці ту ідеологію здійснював не Національний Відділ, а Відділ Безпеки у міністерстві внутрішніх справ, себто – поліція. Система польської політики — внутрішньої, національної, закордонної, фінансової — це окрема велика тема³⁾. Тут тільки можна згадати, що Українська Парляментарна Репрезентація у Варшаві постійно контактувалася з Андрієм Миколаєвичем у справах, що їх диктувала дійсність на західно-українських землях.

Польський уряд „принципово” відмовляв права урядові УНР на еміграції втручатись будь-яким способом у „внутрішні” справи Польщі, до яких поляки зараховували справи західно-українських земель. Проте ясно, що закордонному урядові УНР не могли бути байдужими справи Православної Церкви в Польщі, справа підступної і спрямованої на внутрішнє розкладання українців політи-

ки волинського воєводи Генриха Юзефського, справа українського шкільництва, зокрема українського університету, справа зв'язків Українського Центрального Комітету — організації наддніпрянських емігрантів — з місцевим громадянством у Галичині — і багато подібних проблем. Дві найголовніші проблеми, які розсварювали галичан і наддніпрянців — територіальний партикуляризм і радянوفільство — минулися. Вбивство Симона Петлюри дало цілком протилежний ефект, ані ж його мали на цілі ті, що дали доручення Шварцбартові вбити Головного Отамана. Симон Петлюра здобув ореол героя-мученика і того державного мужа, що його — після приходу до влади Пилсудського — налякалася Москва. Бути „петлюрівцем” стало честю, а не неславою. Культ Симона Петлюри поширився миттю на всю Галичину й автоматично закордонний уряд УНР з його осідком у Варшаві втратив ту одіозну марку, що її мав в очах галицького загалу після підписання Варшавського договору. Знову ж радянوفільство зникло, наче його мокрою губкою змазано на чорній таблиці, коли 13 травня 1933 року застрілився Микола Хвильовий, а 6 липня того самого року зробив те саме Микола Скрипник. Ті самогубства зробили велетенське враження на всіх західних українців, переконавши їх, як не мога краще, що всі надії на можливість праці для добра української культури в УССР, не говорячи про співпрацю в ділянках політики й економіки з советським режимом — наївні, оманні та навіть злочинні.

Нищення поляками православних церков на північно-західних українських землях — Холмщині, Волині, Підляшші й Поліссі, — і водночас їх сприяння православію на Лемківщині, щоб розкласти місцевих ук-

³⁾ Автор цих рядків, під криптонімом Гомо політикус присвятив цій темі ширшу увагу в книжці „Причини упадку Польщі”, Краків 1940.

райських лемків, посилена колонізація українських земель переселюваними з заходу польськими бідними селянами та військовими „осадниками” з фінансовою допомогою від Банку Рольного, врешті масові військово-поліційні карні експедиції, що перейшли до історії під цинічною назвою „паціфікації”, все це хвилювало однаково українських патріотів у Варшаві, як і у Львові та Луцьку. Сам Андрій Миколаєвич і його найближчі співробітники — особливо проф. Роман Смаль-Стоцький і ред. Микола Ковалевський — мали добрі зв'язки в різних колах польського громадянства, які не солідаризувалися з екстермінаційною польською національною політикою. У домі Лівичьких бували, наприклад, такі діячі, як Станіслав Стемповський, Тадеуш Голувко та цілий гурт тих діячів, які були активними політиками в часі польсько-української співпраці за Варшавським договором, як ось кол. міністер закордонних справ Леон Васілевський, що їх, після повороту до влади у травні 1926 р. Пілсудський цілком відсунув від себе і від будь-яких впливових державних становищ.

Масові підпали, що їх повела Організація Українських Націоналістів у Галичині літом 1930 р. і які так налякали польський уряд, як ніби початок повстання українців, що він повів „паціфікацію” — з масовими боями, виарештовуванням українського активу та нищенням майна читалень „Просвіти” й кооператив — та акція ОУН і її наслідки довели керівні кола УНДО до висновку, що треба змінити тактику: або увійти в формальний бльок з польською опозиційною лівицею, або шукати порозуміння з урядом. Мене делегували до перевірення можливості бльокування з польською опозиційною демократією. Її лідером був названий вже вгорі Станіслав Тугут, людина великого формату, розумна і простолінійна. І він заявив мені одверто: польська демократична лівиця не має і не матиме за Пілсудського ніякого

реального впливу на хід будь-яких державних справ і тому він просто відраджує, щоб українці в'язалися з нею, тим паче, що й серед тієї демократичної лівиці є люди, які напевне не схочуть брати на себе „одієм” близької співпраці з українцями. Послідовно — провід УНДО почав шукати контактів для дослідження можливостей порозуміння з урядом. Це була так звана „нормалізація”.

Після арештування поляками голови УНДО д-ра Дмитра Лівичького, головного редактора „Діла” Василя Мудрого і багатьох інших українських діячів, фактичним керівником української політики став голова „Просвіти” Михайло Галуциньський, який, як віце-маршал Сенату, мав свіднішу руку. У порозумінні з ним я написав у „Ділі” цикл (10) статей, які були, так мовити, теоретичною підготовою до спроби сяк-так налагодити справи з польським урядом — на базі мінімальної програми, із збереженням ідеалу української державності і соборності та з визнанням, що „ворогом число 1” всіх українців є Москва, а не Варшава. Редактор Василь Мудрий, вийшовши з в'язниці, проголосив у „Ділі” заяву, що ті статті писані без його відома і він за них не відповідає, проте по суті признав рацію шуканню „нормалізації” відносин з поляками. На варшавському терені підготували її головно Остап Луцький і проф. Роман Смаль-Стоцький. Термін „нормалізація” вивдавав Остап Луцький — спершу сенатор, після того посол УНДО до варшавського союму, директор Українського Ревізійного Союзу, поет, прегарний промовець і декляматор, „краснодух” — (з німецького „шенгайст”), людина надзвичайно розумна, гарна, з великим авторитетом серед колишніх членів визвольної війни, кооператорів та громадських діячів. Роман Смаль-Стоцький був його швагром. З варшавських міністрів Маріян Косцялковський (спершу міністер внутрішніх справ, згодом прем'єр) і львівський воєвода Альфред Білик були

Роман Смаль-Стоцький

польськими лібералами — демократами, знали українську проблематику й українські відносини і можна було з ними „говорити”. Зокрема Альфред Білик — колишній учень гімназії у Бережанах, підтримував товариські зв'язки з деким із своїх гімназійних колег-українців. (Восвюда Білик застрівився після приходу німців до Львова). „Знормалізування” українсько-польських відносин мало прийти на базі 17-ти зголошених українцями меморіалів у 17-ох найважливіших для українців справах, як: реформа виборчої ординації, щоб уможливити українцям справедливішу пропорційну репрезентацію у варшавському соймі й сенаті, повернення правної власності Православній Церкві, — припинення колонізації українських земель, — заснування українського університету, започаткувавши його заснуванням катедри української літератури у львівському університеті, — скасування „номерус клявзус” для українців у львів-

ських високих школах, зокрема на медичному факультеті і на політехніці, — приймання кваліфікованих українців на державні посади, — створення нових егатів для українських абсолюентів високих шкіл і т. д. Але ця нова спроба „договоритися” з поляками на базі признання українцям мінімальних умовин розвитку культури й економіки скінчилася такою самою невдачею, як ці попередні спроби⁴.

Зокрема, не припинилась колонізація і нічого не зроблено в справі заснування українського університету. Тому в УНДО зросло невдоволення й обурення, що Українська Парламентарна Репрезентація далі голосує за державним бюджетом, створюючи назверх враження, що українці в Польщі вдоволені і „льояльні”, коли стан українського посідання насправді погіршувався. Д-р Дмитро Левицький не хотів очолювати УНДО при започаткуванні „нормалізації” і зрікся в користь свого заступника Василя Мудрого, але не перешкоджував цій новій тактиці. Однак з часом і він і деякі з тих керівників УНДО, які самі раніше були активними в започаткуванні того нового курсу, перейшли до опозиції. У редакції „Діла” прийшло до кризи на тлі конфліктів між головним редактором Василем Мудрим і автором цих рядків. Всі три директори Видавничої Спілки „Діло” — о. кан. Дам'ян Лопатинський, дир. Кипріян Білинський і інж. Юліян Мудрак, як теж більшість членів Надзірнос Ради „Діла” розв'язали ту кризу так, що редактор Василь Мудрий дістав відпустку на час виконання свого посольського мандату, а на його місце покликано колегію: Іван Кедрин — політичні справи, Іван Нім-

⁴) Про історію спроб українсько-польського порозуміння сказано ширше у книжці автора цих рядків „Причини упадку Польщі”, Краків 1940, відділ „Спроби порозуміння і їх невдача”, сторінки 119-137.

чук⁵⁾ — організаційні й адміністративні і Володимир Кузьмович — зв'язок із Президією УНДО. На сторінках „Діла” розписано анкету на тему користи й шкоди для українців із „нормалізаційної” тактики.

В Центральному Комітеті УНДО постала опозиційна група, членами якої були: Дмитро Левицький, Кость Левицький, Степан Баран, Остап Луцький, Юліян Павликівський, Мілена Рудницька, Степан Кузик, Володимир Кузьмович, Іван Кедрин, Михайло Стефанівський, Михайло Галібей і інші, що їх уже не пригадую. Найближчим однодумцем і співробітником Василя Мудрого, як голови УНДО, був генеральний секретар УНДО Володимир Целевич (знищили його большевики). Коли прийшли вибори до польського союзу у 1938 році — тодішня президія УНДО, що її очолював Василь Мудрий, запропонувала посольські мандати членам опозиції, між ними авторові цих рядків (з цілком певної округи Стрий, — на місці прийшов д-р Павло Лисяк) але всі вони відмовилися. В грудні 1938 р. Василь Мудрий проголосив у соймі „нормалізацію” недійсною.

Очевидно, що за весь час однаково нещасної „паціфікації” як „нормалізації” між УНДО й президентом Андрієм Лівіцьким існував постійний контакт. Але він і його найближчі співробітники — політичні емігранти — так само болуче відчували зрост у Польщі короткозорого шовінізму в періоді диктатури Пілсудського, як відчували його західно-українські автохтони. Табір Пілсудського називав себе „санацийним” і ця назва „санација” стала таким самим глумом, як назва „нормалізація”. Це відомий в історії феномен, що урядова система створює в цілій державі певну атмосферу, в якій навіть люди доброї волі на деяких державних чи суспільних становищах не всилі робити нічого позитивного. Можна твердити, що аморальна суспільно-політична система в післяверсальській Польщі деморалізувала й деправувала одна-

ково деяких порядних поляків, як і не-поляків. Вперше в історії Західної України появилось жалюгідне явище поліційного донощництва. Було б несправедливо, коли б приписували його тільки підпільній Організації Українських Націоналістів (Жураківський — Бібрецький процес, Мотика і Роман Барановський — Трускавецький процес за вбивство Т. Голувка і ін.). Львівський „городський староста” — директор поліції — Порембальський заявив був раз авторові цих рядків, який зустрічався з ним у зв'язку з конфіскаціями „Діла”: „ми знаємо ліпше, що діється в УНДО, як ви”. Дізналися ми теж, що один видатний діяч з-посеред українських емігрантів у Львові, високий старшина, надто свobodно й широко висловлюється перед начальником відділу безпеки у львівському воєвідстві Харевичом про відносини в західно-українському громадянстві та, зокрема, про галицьку політичну верхівку. Я просив Андрія Миколаєвича, щоб він щось діяв у цій справі, бо буде неприємно, коли треба буде в „Ділі” виступити проти того видатного члена УНР-івського табору. Андрій Миколаєвич признав мені повну рацію і швидко після того головою Центрального Комітету у Львові став полк. (пізніше генерал) О. Кузьминський, який льояльно і гладко співпрацював із нами.

Я мав і по нинішній день маю собі за велику честь, що здобув в Андрія Миколаєвича повне довір'я, — що він і Марія Варфоломійвна запрошували мене якнайчастіше відвідувати їх і що вони ставились до мене, як до свого приятеля. Товарисько — Андрій Миколаєвич зараз у початках нашого знайомства втішився, відкривши, що вмю грати бриджа. Сам він був першорядним „бриджистом”, вивчив бриджа свого адьютанта поручника (тепер майора) Фартушного, щоб мати

⁵⁾ Про співпрацю з д-ром Іваном Німчком та про ту гарну людину-журналіста — ширше у нарисі-спогаді автора цих рядків „Мої шефи-редактори”, Календар „Свободи” 1956.

„під рукою” грача і жартував із проф. Романа Смаль-Стоцького, що той — без власної вини — не мав якогось хисту до тієї гри.

З нагоди 60-тиріччя Андрія М. Ливицького львівське „Діло” з 9 квітня 1939 р. помістило ширшу замітку, яка закінчувалась так: „... Широке українське громадянство в Галичині президента Андрія Ливицького мало знає. Його ім'я серед галичан мало популярне, бо ще розмірно недалекі часи, коли особа того діяча стояла в осередку палкої боротьби між наддніпрянською та галицькою вітками народу в рр. 1919-21. А проте — залишаючи історії осуд заслуг і помилок живих ще і активних діячів — мусимо ствердити, що президент Андрій Ливицький — це одна з найчільніших постатей українського світа у 1-шій половині 20-го сторіччя, це громадянин на широку мірку, людина небуденних прикмет, одночасно особисто дуже скромна і привітна. І тому з огляду на його індивідуальні прикмети і з огляду на високе становище, яке займає серед політичної еміграції — складасмо йому з нагоди 60-тиріччя щирий привіт”.

Коли в початкових місяцях 1941 року щораз виразніше виявились позначки недалекого німецько-советського зудару — з ініціативи ОУН — Бандери почались у Кракові наради, які довели до створення Українського Національного Комітету. На ті наради прибув із Варшави Андрій Миколаєвич і впродовж місяця мешкав у нашому скромному помешканні. Перерваний останніми воєнними подіями зв'язок між нами відновився листовно, коли я з дружиною опинився в Інсбруці в Австрії, а Панство Ливицькі у Ваймарі у Німеччині. Коли в одній статті в „Українській Думці” у Лондоні я писав про еволюційний шлях української політичної думки, яка в початках Центральної Ради не мала ще вищих амбіцій, як автономія в межах Росії, то Андрій Миколаєвич прислав мені широкого листа з запереченням тієї моєї тези: мовляв, ді-

Марія і Наталя Ливицькі

ячі, які створили Українську Центральну Раду, були українськими державниками, а коли в перших трьох Універсалах говорилося про територіальну автономію, то це тільки з тактичних причин — і тому, щоб зразу же не „залякувати” могутній ще російський державно-адміністративний апарат в Україні і тому, що не було ще власних сил для створення такого апарату. Раз, було, Андрій Миколаєвич написав мені, що хоче підвищити мене до ступеня сотника. Я відписав, що чейже він не буде більше шанувати мене, як шанув, як поручника — і Андрій Миколаєвич негайно признав мені рацію, що підвищування військових ступенів членів неіснуючої Армії — це ненормальна річ, а потрібна хіба для того, щоб або задовольнити персональні амбіції, або „піднести духа” в людей, яким потрібні такі декораційні методи. Коли вже йшли переговори про створення Української Національної Ради — Андрій Миколаєвич просив мене відновити на еміграції й очолити УНДО. Я відмовився, заявивши, що УНДО було політичною партією в рр. 1925-1939, воно було, може, навіть не партією а національно-демократичним рухом, бо — крім Львова, не мало ніде реєстрованих членів, — воно грало й відіграло певну історичну роль регіонального характеру і не бачу сенсу відновлювати її на еміграції. Зате я признав рацію у творен-

ні нової партійної організації, опертої на ідеології УНР, Українського Національно - Державного Союзу, і зголосив готовість приступити до нього. Згодом я дістав повідомлення про заочний вибір мене до Центрального Комітету УНДС. Коли літом 1949 року я мав виїздити до Америки, Андрій Миколаєвич прислав мені список осіб, з якими я повинен би в Америці якнайшвидше нав'язати контакт і співпрацю. Це були Арнольд Давидович Марголін, адвокат Микола Багринівський, Никифор Григорійв, д-р Тиміш Олесюк, з поляків — кол. прем'єр Миколайчик. Про мої найперші зустрічі з ними й розмови я, очевидно інформував Андрія Миколаєвича, як теж про те, що перебільшеними, якщо не цілком оманними були надії декого з нас в Європі, що в Америці можна було після другої світової війни мати будь-які поважніші впливи в американських колах у користь визвольної справи України.

17 січня 1954 р. помер Андрій Миколаєвич у Карльсруге в Німеччині, на 75-му році життя, створивши своєю смертю пустку, яку болюче по нинішній день відчуває український вільний світ. Відійшов лідер, а брак лідерства — це, мабуть, найбільше нещастя вільних українців, найглибше джерело розгардіяшу, розпорощення, громадсько-політичної мишо-

драківки і невміння знайти розв'язки проблем, що їх треба і можна би розв'язати — коли б було лідерство. Але лідерів не вибирається голосуванням ані не можна створити їх навіть міжпартійним договоренням і ними не стають люди навіть на найвищих становищах, якщо не мають для цього тієї іскри Божої, що притаманна лідерам. А 16 серпня 1971 року померла Марія Варфоломійвна Лівичка, переживши свого чоловіка на 17 років і доживши віку 93 роки. Стоячи над свіжою могилою тієї хороїрої жінки, що у своєму дрібному маленькому тілі зберігала такого великого бодрого духа, згадувалося дім Панства Лівичких у Варшаві і всі численні зустрічі з тією цілком виїнятковою парою українських громадян. На поминках автор цих рядків відмовився промовляти, зате обіцяв, що друкованим словом згадає Андрія Миколаєвича і Марію Варфоломійвну. Домовину з тлінними останками Андрія Миколаєвича Лівичкого треба перевезти з цвинтаря у Мюнхені і покласти біля домовини його вірної товаришки - співробітниці на Українському Православному Цвинтарі в Бавнд Бруку в Нью Джерзі, у тіні Церкви - Пам'ятника, здвигненої у честь тієї Української Ідеї, за яку вони боролися і що її так славно репрезентували.

ТУГА

Забутись... не слухать... не чути,
Як хвіртка тужливо скрипить,
Про сміх кукабари забути...
В думках моїх — рідні степи.

Не сірі й сухі, а веселі.
У мариві: ниви й луги,
Відненькі селянські оселі
И Дніпрові круті береги.

Деся там моя донечка. Доню!..
Я мрію, що тата ти ждеш,
Ідеш до воріт і долоню
Щитком проти сонця кладеш.

Мене виглядаєш, пташино,
З країн самоти, чужини,
І звук літака чи машини
Тривожить вночі твої сни.

Чи хлібом і сіллю б зустріла?
Чи всилі була б зрозуміть,
І тим моє серце зогріла
В щасливу омріяну мить?

Твою фотокартку беру я,
Як святість цілую її —
Тим смуток і біль я лікую...
І смуток, і сльози мої...

Прошу тебе, зіронько доню,
У сні хоч до мене прийди

І теплу ласкаву долоню
На чоло мені поклади.

І хата б моя звеселіла,
І ранком не хворий я б встаю:
Надія б горіла і гріла,
Що ти мені пишеш листа.

**

Далина у сипучих пісках.
Сонце впало за жоло руде,
Як смертельний поранений птах.
Ніч іде і неспокій веде.

Я не маю ні крил, ні вітрил,
Не злітати мені й не пливати...
Все що гріє і живить мене —
Тільки донині любі листи.

Хай розхитана хвіртка скрипить
І піску за поріг намело,
Перед зором: широкі степи
І невпізнане рідне село.

Нехай сковає голову біль,
Хай замулює двір течія,
Хай приходить біда звідусіль...
У думках — лиш родина моя.

На шляху чагари й кураї,
Спрага сушить зелену траву...
Шліть листи мені, діти мої,
Тільки тим я на світі живу.

Д-р Володимир Бачинський

*Написав
д-р В. Пацлавський*

Присвячую цю жмінку спогадів сестрі покійного д-ра Володимира Бачинського, моїй незабутній Товаришці дитячих бережанських літ, покійній вже Євгенії з Бачинських Головковій-Ференцевичевій.

В календарі „Нового Шляху” на 1969 рік появилася замітна й цікава стаття д-ра Михайла Марунчака п. з.: „Д-р Володимир Бачинський і міжвоєнна українська імміграція до Канади”.

У великій англійській праці цього ж автора п. н.: “The Ukrainian Canadians: A History”, яка появилася друком при кінці 1970 року, діяльність д-ра Володимира Бачинського наświetлена багатогранно й наскрізь позитивно.

*св. п. д-р Володимир Бачинський
(1880 - 1927)*

(Фото з 1910 р.)

Хто такий д-р Володимир Бачинський? Це адвокат, український політичний і громадський діяч в часі перед і після Першої світової війни. Син проф. Миколи і Зигмунти з Закшевських Бачинських, уроджений 30-го січня 1880 року в Бережанах. Закінчив гімназію у Бережанах та Львівський університет з титулом доктора прав. 1907 р. — секретар Української Національно - Демократичної Партії. 1913 р. — посол до Галицького союму. 1917 р. — посол до Віденського парламента. Опісля до 1923 р. — голова Народного Комітету,

керманч Национально-Демократичної Трудової Партії, голова Міжпартійної Ради. Редактор місячника „Український Емігрант”, присвяченого справам еміграції і реіміграції, секретар Товариства Опіки над українськими емігрантами.

Від квітня 1925 року відбув, разом з уповноваженим митрополита Андрея Шептицького, о. Йосафатом Жаном, ЧСВВ, який є ще живучим свідком і звеличником праці д-ра Володимира Бачинського, — кількामісячну поїздку по Північній Америці, від берегів одного до другого океанів. Реорганізував Т-во Опіки над українськими емігрантами ім. св. Рафаїла у Вінніпегу; також у Німеччині. Помер трагічно 23-го квітня 1927 року у Львові і похований на Личаківському цвинтарі там же.

Д-р Михайло Марунчак, автор вищезгаданих праць, подрібно та придержуючись об'єктивності підкреслює величезні заслуги д-ра Володимира Бачинського для т. зв. другої фази іміграції українських селянських мас з Галичини до Канади і ЗСА після Першої світової війни. З точки погляду минулих десятиліть сама ідея та творчі заслуги д-ра Вол. Бачинського для іміграції безземельних мас здавалися б може достатньою ділянкою його духової спадщини, що перетривала його трагічну кінчину життя. Попередник д-ра В. Бачинського, д-р Осип Олеськів, що на два десятиріччя раніше пособляв ідеї іміграції до заморських країн, мав на меті далекойдучу поправу економічного положення селянських мас Західної України: перенести їх із сільських карловатих господарств, недоброякісних, нездатних до раціональної рільної господарки — на неосяжні, плодючі прерії й лісові простори Канади і вичікуючі трудящих рук земельні простори Північної Америки. Одначе Володимирові Бачинському присвічувала побіч цієї реальної мети вища, можна б сказати *прометеїська ідея*: створити на тих нових теренах еміграційного поселення ук-

раїнський політичний Пісмонт, азиль свобідної та недосажної для загарбницьких плянів наших поневолювачів — терен Нової України!

Д-р Володимир Бачинський був наскрізь політиком, якого державнотворчі задуми сягали сміливо на століття вперед. Він знав краще чим хтонебудь із його сучасників любов і прив'язання нашого народу до землі-живительки, він бажав реалізувати свої пляни не виключно сезонно, але тривало, так сказати б, шляхом виміни дрібноземельних господарств України на великі земельні простори Північної Америки, що мали стати Мойсеєвою обітованою країною української вільної людини.

Не зменшуючи значення та заслуг попередника Володимира Бачинського, д-ра Осипа Олеськова, в організації еміграційного руху до Канади і Північної Америки, слід не забувати, що діяльність д-ра Олеськова припадала на час абсолютного миру і могутчої в тому часі австрійської монархії, що в достатній мірі інтересувалася долею своїх емігрантів заграницею. Нікто в тих часах (90-ті роки XIX століття) не міг передбачувати розвалу Австрії, важких змагань українського народу за свободу й самостійність. Тому його еміграційні пляни були обчислені на більший чи менший проміжок часу.

Зате д-р Володимир Бачинський пережив усі страхіння світової війни, включно з дворічним концентраційним табором у Баранові і Домбю та усією скалею ворожого утиску. Він думав ширше та на довшу мету. В часі своїх найбільших політичних успіхів в роках 1921 до 1923, коли був він головою Народного Комітету у Львові і гуртував біля себе еліту української інтелігенції, висловлював він на засіданнях того ж Комітету свої пляни творення українського Пісмонту шляхом масової еміграції до Канади та З'єднаних Стейтів Америки і находив серед членів Народного Комітету повну апробату. В той час цілковитої поразки закордонної полі-

тики президента Західньої Української Народної Республіки д-ра Євгена Петрушевича, на овиді західньо-європейських держав не могли ми найти ні одного прихильного голосу. Тому галицькі українці, які перестали вірити обітницям віденських невдачників, прихиливалися до поглядів д-ра В. Бачинського, що тепер настала пора говорити з ворогом-переможцем, від котрого якраз напередодні дорученої Радою Амбасадорів автономії Східньої Галичини можна дещо більше „виторгувати”, чим у пізнішій ситуації, коли прийдеться чекати на додержання Польщею наложеного на неї обов'язку. Щоб не надавати майбутнім розмовам політичного значення, годилися усі на ведення д-ром В. Бачинським переговорів в справі еміграції до Америки, в чому деякі члени польського уряду, які були б раді зменшенню числа українського населення в Галичині, були уступчиві. Це знову ж викликувало в Бачинського оману, що також і в політичних справах можна з польками дійти до порозуміння.

Може цей погляд д-ра В. Бачинського був в аспекті загального наставлення польської „кресової” політики ілюзією, одначе в моменті нашої мілітарної та політичної прогри, коли не мали ми армії, а польська державна сила не була ще сконсолідованою, — був постулат д-ра Бачинського тоді якраз, а не пізніше, переговорювати з Варшавою може не симпатичним, але розумним та у світлі пізніших подій одиноко правильним.

Один із наших істориків новіших часів, д-р Т. Михайлівський, у своєму фрагменті спогадів п. з. „Бойкотувати чи не бойкотувати вибори?” (Календар „Нового Шляху” на 1971 рік, Вінніпег, Ман., ст. 77-79), як наочний свідок тодішніх заходів д-ра Володимира Бачинського з років 1922 і наступних, описує ясно і проглядно чергування настроїв членів Народного Комітету за поглядами Бачинського та наглої зміни настроїв у бік прези-

св. п. д-р Володимир Бачинський
(1880 - 1927)
(Фото з 1920-их р.р.)

дента д-р Є. Петрушевича, який пропозицію участі українців у виборах категорично відкинув.

Д-р Т. Михайлівський оповідає подрібно, як під впливом цього рішення поступенно більшість прихильників д-ра В. Бачинського від нього відходила до табору д-ра Петрушевича, а тому, що д-р Бачинський обстоював вірно свою думку щодо участі у виборах, його стали оминати. Дійшло до того, що наприклад, дир. Микола Заичківський, як почув, що телефонує до нього Бачинський, відкладав слухавку і не допускав до розмови. Це політичне й товариське осамітнення та вороже ставлення колишніх побратимів спричинило в Бачинського нервовий розстрій, що опісля довів його до самогубства.

Щоб доказати, що з перспективи минулого бойкот виборів був політичною помилкою, д-р Т. Михайлівський наводить постанову Ради Чотирьох з дня 26-го червня 1919 р., яка давала нам Автономний Статут на десять років, а наслідком відкинення якої втратили ми можливість вислати перед

цю Раду Чотирьох українських послів, як правних заступників Східної Галичини.

До тих хроністів громадського життя Західної України, що високо оцінювали патріотизм та працю д-ра Володимира Бачинського, належав також вельмизаслужений діяч та історик останніх десятиріч, д-р Іван Макух. У своїй праці „На народній службі” (видання Української Вільної Громади Америки, Дітройт, 1958, 628 ст.) він пише: „Майстром у перепровадженні масових віч був д-р Володимир Бачинський із Бережан. Він був дуже добрий промовець, умів ясністю викладу теми порвати за собою слухачів (ст. 89)... Від крайового комітету націонал-демократів вів виборчу кампанію секретар „Народного Комітету” д-р Володимир Бачинський. Це був один із найрозумніших молодих політиків (ст. 111)...”

Так, отже, вертаючись до розпочатої власної теми, записуємо події, почавши від 1922 року, що станули вперек думкам В. Бачинського:

Почавши від 1922 року слідує по собі: бойкот виборів до варшавського союму, початок Української Військової Організації, виникнення різних фракцій Національно-Демократичної Партії, бойкот польського львівського університету та створення нелегального Українського Тайного Університету, ціла серія терористичних виступів наших націоналістичних організацій та серія польських поліційних переслідувань. Разом з тими явищами остигали теж у своїх опортуністичних задумах ті передові українські діячі, які ще до 1923 року були прихильниками д-ра В. Бачинського.

Так почалася психічна трагедія пок. д-ра Володимира Бачинського. Він, полум'яний патріот, що найкращі свої сили присвятив був своєму народові, бачив, як в душевній суматосі післявоєнних настроїв погасає його авторитет, як найближчі його друзі переходять у бік тих політиків, яких досі вони критикували. Він по-

їхав до Америки формувати українську діаспору, але, вернувшись до Львова, застав політичні настрої ще більше розбитими, роз'єднаними, нездійнятими до творення одноцілого фронту. Його політична кар'єра була скінчена, а розпочалась безнадійна хвороба нервів, що довела до невідповідальних вчинків, а вкінці до самогубства у 1927 році.

Але не вмер цілий д-р Володимир Бачинський; не пропали його невмиручі діла для творення, поширювання і поглиблення серед дорогих йому селянських мас національної свідомости, коли то в роках 1901-1905 в Бережанщині, опісля в Підгаєччині став він Демостеном - божищем селянських мас, з якими він удержував постійний особистий зв'язок.

Не було села в Бережанському повіті, в якому він не був основником чи пак відвідувачем читальні „Прогресу”, кооперативи чи хоч би хати священика чи свідомішого селянина. Були пам'ятні віча, напр. в Лісниках на Манастирську, де великі маси народу, яких 30 000 людей, покрили своїми барвистими народними строями довколишні горби і долини та, захоплені, пили з його золотих уст науку історії та літератури українського народу. Він же, а ніхто інший, удержував своїм коштом в кофейці „Осліба” на Адамівці, в приміщенні давньої пошти, головну квартиру української акції, в якій, під його проводом, працювали ми, молоді студенти університету, писали відозви, творили в часі виборів агітаційні виборчі гуртки. Слава тієї, започаткованої д-ром В. Бачинським „головної квартири”, була велика серед української академічної молоді і вона була осередком, до котрого приїздили на спільні наради та акції найвизначніші діячі „Молодої України” зі Львова та інших міст: Степан Баран, братя Мстислав і Мирослав Січинські, Володимир Старосольський, Левко Ганкевич, Теофіль Мелень, Володимир Темницький, братя Микола та Богдан Чайковські та цілий ряд студентів з усіх

*Фотознімка з нагоди перебування в Монреалі, Канада, в червні 1925 року.
Зліва: о Йосафат Жан, ЧСВВ, проф. Іван Боберський
та д-р Володимир Бачинський.*

повітів Галичини. Ми збирались у згаданій каварні, але по праці „бумлювали” з Бачинським часто до білого ранку. Ті вечори праці, дискусії і гулянки називали ми „сеансами Влодзя”. Пам’ятаю, як літом 1906 року, після смерті мого батька, наша „компанія” зачинала свої громадські праці ввечері біля години 6-ої, а розходилась домів пізно вночі.

Про роллю д-ра Володимира Бачинського, як духового провідника бережанської гімназійної молоді, знаходимо згадку в споминах Антона Чернецького п. н.: „Мої спогади” і його ж Альманах „Молода Україна” та у недавновиданому збірнику „Бережанська Земля”. Як на так об’ємистий збірник, тій дуже важливій праці молодого тоді д-ра В. Бачинського присвячено дещо замало місця.

Масове поширювання національної свідомости в Бережанщині великим

патріотом Володимиром Бачинським було вислідом співпраці молодших братів його, а саме Івана, пізнішого священика в Золочівщині, Омеляна, і потім директора української гімназії в Рогатині та о. Евзевія, пізнішого пароха Бережан. Усі вони по черзі виконували поручення свого брата Володимира для ширення українського духа та просвіти серед селянства Бережанщини. Батько всіх тих синів і найстаршого Діонізія та чотирьох дочок Марії, Ольги, Євгенії і Славки, професор Бережанської гімназії, Микола Бачинський, міг бути гордим із такого патріотичного до­росту.

Зібрані тут фрагментарно заслуги д-ра Володимира Бачинського дають свідцтво його великої любові і посвяти українській справі і вимагають, в ім’я історичної правди, повної реабілітації його несплямленого імені.

Володимир Дорошенко

Дев'ять років тому, 1963 р. помер у Філадельфії Володимир Дорошенко, проживши 85 років. Володимир Дорошенко народився на Полтавщині, вчився на історичному факультеті Московського Університету. Як студент, належав до Української студентської Громади. Між іншим, до цієї Громади належав теж дещо молодший Михайло Міллер, донський козак. Після десятків років перебування в різних державах, приятелі з молодих літ — Дорошенко й Міллер — зустрілися в Західній Німеччині після другої світової війни. Професор Міллер помер у Мюнхені 1968 року. З нього був визначний археолог, і він володів українською мовою в слові й письмі бездоганно.

Володимирові Дорошенкові доля не судила спокійного життя. Він пристав до першої масової української політичної організації — Революційної Української Партії, що була заснована в Харкові 1900 р. Всупереч „українофілам”, що надіялися „помирити” царський уряд з українським рухом (вимоги українців не сягали далі права друкувати книжки українською мовою), діячі Революційної Української Партії поставили політичні домагання: повалення царського режиму і створення незалежної Української Республіки. Володимир Дорошенко взяв активну участь в пропаганді Ре-

*Літературознавець
і бібліограф*

Написав Панас Феденко

волюційної Української Партії (РУП, 1905 р. прийняла назву — „Українська Соціал - Демократична Робітничая Партія” — УСДРП). Розмах роботи РУП був значний і ця партія викликала немало тривогу в російській адміністрації.

Однак, молоді Руп спіткало лихо: в рядах Руп з'явилася група, що вважала за потрібне пристати до Російської Соціал - Демократії в ролі організації, що діє між людьми, котрі „говорять українською мовою”. То була „Українська Спілка” при Російській Соціал - Демократичній Партії. Головну роллю в „Спілці” грали — Маріяна Меленевський і Олександр Скоропис-Йолтуховський. „Спілка”, приставши до Російської Соціал - Демократії 1904 року, почала кампанію проти членів Руп - УСДРП, як проти „буржуаних націоналістів”...

Володимир Дорошенко діяв далі в рядах Української Соціал - Демократичної Партії і за ним почалася погоня російської поліції. 1908 р. довелося Володимирові Дорошенкові покинути Наддніпрянщину, щоб не потрапити на заслання в „Сибір неісходимо”

В Західній Україні, що перебувала в границях Австрії, знайшов він притулок і роботу. У Львові Володимир Дорошенко зблизився з Михайлом Грушевським, що розвинув роботу Наукового Товариства імени Шевченка до рівня Української Академії Наук. Грушевський у той час переніс свою головну роботу до Києва, але він був у постійному зв'язку з науковим життям Галичини, і приїздив до Львова, жив часто на Гуцульщині. З доручення Грушевського Володимир Дорошенко зробив російський переклад частини праці „Історія України - Руси”, де висвітлена історія Української Козаччини. З власного досвіду знаю, що ця праця, яка вийшла російською мовою, була поширена серед російських істориків і між студентами, як останнє слово історичної науки.

Володимир Дорошенко працював

далі в апараті Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Мав він надзвичайну пам'ять і це зробило його визначним знавцем усього, що було написано і надруковане українською мовою або про Україну.

Без бібліографії неможлива ніяка справді наукова робота. Як спеціаліст допоміжної історичної науки — бібліографії — Володимир Дорошенко відомий далеко за межами України.

Війна 1914 року й окупація Львова російським військом примусили Володимира Дорошенка покинути Львів. Ще перед евакуацією Львова там був заснований Союз Визволення України з участю Володимира Дорошенка, Андрія Жука та розчарованих „спілчан”, що вернулися в ряди Української Соціал - Демократії: Маріяна Меленевського і О. Скорописа Йолтуховського.

В той час на позиції „пораженства” стояли польські соціалісти, як також і російські більшовики під проводом Леніна.

Орієнтація Союзу Визволення України на Центральні Держави, надія, що Берлін і Відень, після поразки Росії у війні, поставляться прихильно до української незалежності, не мало реального ґрунту, і це незабаром відчували діячі СВУ. Австрійський уряд визнав право поляків на незалежність і подарував їм українську Галичину. Уряд Німеччини мав широкі пляни панування над Україною і Кавказом, і трактував ці території, як свої майбутні колонії. (Про ці пляни пише історик В. Баумгарт: Дойче Остполітік 1918. (Німецька політика 1918, Відень, 1966).

СВУ вів освітню роботу в таборах полонених українців в Австрії та Німеччині і після Берестейського миру постарався створити українські військові формації, щоб послати їх на оборону Української Народної Республіки. Але Берлінові та Відневі, що окупували Україну, українське військо було непотрібне й небезпечне.

Після упадку УНРеспубліки 1920 р. В. Дорошенко відновив наукову ро-

боту у Львові. Працюючи в бібліотеці НТШ в рр. 1921-22, я познайомився і заприятелював з В. Дорошенком, пізнав його величезну ерудицію. 1921 р. у Львові вийшла книжка В. Дорошенка „Революційна Українська Партія”.

Не мав він ілюзій, поширених тоді в Галичині, мовляв, за Збручем є „українська держава”. 1927 р. я провідав В. Дорошенка у Львові, приїхавши з Праги. Іронічно він оповідав, як один учений „радянфіл” переконувз його: „Чого ви тут сидите? Там над Дніпром ваше місце!” На це В. Дорошенко відповів: „Поки я при здоровім умі, не піду з власної волі і дім божевільних”... Він, здається, вже в той час мав листи від Грушевського, що ситуація України „під мос-

ковським караулом” зовсім не ідеальна.

Друга світова війна вирвала В. Дорошенка з Рідного Краю, недоля занесла його аж за океан. Але й тут Володимир Дорошенко не покинув наукової праці, був невтомним трудівником на полі української культури до кінця.

В. Дорошенко не був тільки спеціаліст з бібліографії. З нього був теж талановитий літературний критик і журналіст. В. Дорошенко володів пером, як мало хто, і його працьовитість була незвичайна. Праці В. Дорошенка навіки належать до „залізного фонду” української науки. В. Дорошенко осиротив дружину Софію і дочку — Володимиріу, талановиту поетку. Обидві перебувають в Америці.

Наталія ЛІВИЦЬКА-ХОЛОДНА

КВІТЕНЬ

*Блакитний шлях — Дніпро попід горою
І скромних сотників над ним село,
Весняний шум і хати під водою,
Все те було, давно колись було.
І пригадалося . . . Щодня весною
Так згадую тебе під вітру стів,
І казкою гарую золотою
Одноманітність довгих сірих днів.*

*О, краю мій! Шовковою такою
Цвіте блакить твоя в душі моїй,
І верби знов шепогуть наді мною,
І вітер знов мені стіває твій,
І я сама роблюсь на мить такою,
Як там під вербами колись була:
Я знову дівчиною навісною
Про щастя й зорі мріяють погала.*

*О, ви, сріблясті і розлогі,
Що вас рука батька садила,
Похилі верби край дороги,
Над ким шепогуть ваші крила?
Над ким ви журитесь у ясні
Весняні дні і в літні ноги?
Чом образ ваш в душі не гасне?
Чом серце вас забути не хоже?*

МІЙ ПЕРШИЙ АРЕШТ

*Написав
М. Івасівка-Лищук*

Львівський щоденник „Новий час” з датою 27 вересня 1930 року надрукував був на першій сторінці великими літерами новинку п. н. „У Дрогобичі арештовано 42-ох українців за приналежність до „Пласту””. Далі йшов перелік імен, започаткований прізвищем директора Дрогобицької української гімназії, Володимира Кузьмовича. Між арештованими були професори, учні та учениці тієї гімназії, а також деякі визначні громадяни міста Дрогобича, між ними достойний сеньйор „Комітету Дрогобичан”, д-р Микола Терлецький. Попав

ся в цю „42-ку” і вище підписаний, а як воно сталося, хочу розказати в цьому спомині про мій перший арешт „за політику”.

У п'ятницю, 26-го вересня 1930 року, о годині 5-ій над ранком, хтось розбудив мене раптово зі сну. Я розплющив очі і побачив над собою двох польських поліцаїв. Сказали мені одягатися, а самі робили обшук в мешканні, головно рилися в моїх, приготованих до школи, книжках. Обшук скінчився. „Пан пуйдзе з нами” — сказали. Мене запроваджено на поліційну станицю в Трускавці, де мені стало зразу трохи моторошно. Заходив у голову, за що мене арештовано?

Через 15 хвилин привели на поліцію моїх добрих друзів Василя Біласа і його брата, Влодка, а потім Миколу Мотику, Михайла Різника, Осипа Гапшпів і Семена Біласа. Всі арештовані, і я з ними, не мали більше 17-18 років життя і вперше попали в руки поліції. В гурті товаришів стало мені відрадніше. „В товаристві, — кажуть — і смерть не страшна!” До смерти було нам ще трохи далеко, але незабаром почалися допити... Допитував командант станиці, Медаль, при активній співпраці ще трьох поліцаїв: Ковалю, Григощука і Марека. Два перші — це були наші-перевертні, родом з-під Турки, „Григощук” називався просто Григорчуком. Той особливо лютився, коли ми відповідали на всі питання по-українськи і злісно прав нас ременем по спині і по плечах.

На станиці тримали нас до години першої полудня, тобто до найближчого поїзду, що відходив з Трускавця до Дрогобича. Нас заковано в кайдани, по двох разом. А щоб поліцаї почувалися певніше, що ми їм не втечемо сковані, кожний з них тримав пару в'язнів на ланцюжку, — сказавши для прикладу, віби собак, коли їх виводять „на прохід”. Був прекрасний осінній день, природа прибиралася в пишні шати цієї пори року. На вулиці прохажі, переважно поляки, приглядалися нам з острахом, маючи

нас за великих злочинців, зате знайомі, українці, дружньо помахували нам руками, а дівчата передавали поцілунки.

На залізничній стації в Трускавці нас посадили до вагону і поїзд рушив у напрямі Дрогобича. Першою зупинкою між Трускавцем і Дрогобичем був Стебник. Тут випадково всіла до поїзду дочка стебницького о. дєкана, наша товаришка з гімназії. Відкрила двері до нашого купе, і побачивши нас в такому жалюгідному вигляді, зробила перелякану міну, швидко закрила двері й вискочила з поїзду. Це вона подала вістку стебничанам про наше арештування.

Поїзд рушив далі. Крізь вікна вагону мигали перед нашими очима нивки картопель і конюшини, подекуди й запізнілого, незжатого ячменю, на левадах паслися корови. Все те купалося в променях ласкавого, вересневого дня. Серця молодих арештантів стиснулися, защеміли тужно та боляче, як і в кожного, раптово позбавленого волі та й ще закованого в кайдани... Наша подорож не тривала довго, бо з Трускавця до Дрогобича всього 9 кілометрів. На стації в Дрогобичі ми зустрілися з ученицями семінара СС. Василянок, які чекали на поїзд до Трускавця-Стебника. Коли нас поліцаї вивели зі стації на Стрийську вулицю, до нашої групи пристала семінаристка четвертого курсу, Юля Стинавська, дуже завзята і бойова дівчина. Вона маршувала вслід за „процєсією“ і пускала на адресу наших „супутників“-поліцаїв різні, неприємні для їхніх вух, „репліки“, а на одного навіть сплюнула! Поліцаї не могли нічого їй зробити, бо кожний тримав на ланцюжку одного „злочинця“, отже мав повні руки роботи. Так допровадила нас Юля аж до середмістя, або, як казали, „до ратуша“, а далі вже мусіла вертатися, щоб встигнути на свій поїзд.

На комісаріяті поліції в Дрогобичі наші „супутники“ передали нас „вищій владі“. Нас порозділювано. По-

чалися нові допити з „прикладанням рук“. Кожний арештований почувався щасливий, коли його перевели з комісаріятю до судових арештів, де вже не били, як у „чистилищі“, тобто в комісаріяті. Сама дорога з нього до судового будинку була недовга, але теж доволі прикра, залежно від того, на якого конвоєнта ви попали. Наприклад, мене і Василя Біласа проводив якийсь рудий поліцай, з червоним обличчям, і з великим, мов надутий бальон, животом. Ведучи нас, він несподівано шарпав ланцюжком так раптово, щоб ми обидва з Василем аж присідали з болю. З рук потекла кров, бо від цього шарпання обдерся наскірок у тому місці, де на руці був ланцюг. При цьому наш „ангел-хранитель“ обсилав нас брудною лайкою, що зачиналася словами: „Хцеце України... така ваша маць?“ — і так далі.

В судових арештах нас примістили в просторій камері, куди привели незабаром директора нашої гімназії В. Кузьмовича, проф. Михайла Іваненка, проф. Байрака, д-ра М. Терлецького, інж. Озаркевича, інж. Максимовича, мґ-ра Петрикевича та інших. Це була субота, 28-го вересня. Досі від самого арештування, ми нічого не їли, бо й нічого нам не давали. Аж у 8-ій годині вечора принесли нам до тюрми вечерю від на швидку руку створеного „Комітету Пань“ міста Дрогобича. Пам'ятаю, що в цьому Комітеті активно працювала дружина місцевого адвоката, п-і Кузів. Так само донині не можу забути смачної, „панської“ вечері, що її приготували нам пані з Комітету! Меню складалося з помідорової супи, котлетів з свіжою картоплею й капустою і „третього“. Був також чай і булка.

Покріпившись такою вечерєю, в'язні піднялися на душі і веселіше, так сказати б, глянули на світ, хоч і за решіткою. В камері стало гамірно, весело, посипалися жарти, що їх розповідали наші старші товариші по недолі, загартовані вже давніше „кіблукванням“ по криміналах. Ми, моло-

Фотознімка з нагоди зустрічі в парку у Трускавці групи молоді, що була звільнена з Самбірської тюрми в листопаді 1930 року.

Зліва: М. Івасівка, Т. Білас, Я. Білас, Н.Н., п-на Гладка, В. Білас, М. Мотика, М. Різняк.

ді арештанти, почули себе певніше, бо ж з нами ділили долю та й недолю наші виховники, професори і визначні громадяни міста Дрогобича й околиці. Коло години 10-ої прийшла пора спати, та ледве чи хто міг заснути, тим більше, що прийшлося спати по-двох на одній лежанці. Так, для прикладу, проф. Іваненка спарували з інженером Максимовичем і з того вийшла ціла кумедія, бо проф. Іваненко був високий, довгий і ноги його виставали поза постелю, а інж. Максимович був низького росту, так що виглядали обидва, як Пат із Паташоновом. Тут, нарешті, в цій камері, ми довідалися, що нас арештовано за приналежність до нелегального Пласту і що нашу гімназію закрито.

Десь коло 12-ої години ночі, коли вже дехто влаштувався до сну, раптом відкрилися двері камери і на порозі з'явився старший рангою полі-

цай. Упав наказ: всім збиратися і бути готовими до виходу. Рівно в першій годині ночі ми вже стояли на подвір'ї тюрми. Нас відділяла від світу висока, темна брама, за якою була Стрийська вулиця. На подвір'я вмаршувала поліція. Нас пов'язали по двох і сформували колону в той спосіб, що ми ішли сімками: в кожній сімці було чотирьох арештантів і трьох поліцаїв. Шпалір поліції маршував по обох боках колони і розділяв нас посередині. Коли ми, з такою парадом, вийшли на Стрийську вулицю, тут уже вичікував на нас відділ кінної поліції. Колона рушила Стрийською вулицею в напрямі залізничної стації, але не без пригод і перешкод.

Хоч була ніч — Дрогобич не спав, як і не спали довколишні села. З городів і завулків Стрийської вулиці посипався град каміння на кінну поліцію, почулися оклики: „Ганьба ле-

хам! Слава Україні!" В супроводі такого „концерту" похід доволікся до Головного Двірця, але й тут не обійшлося без несподіванок! Нас повели на стацію бічною хвірткою до пригтованих уже вагонів та поки завантажили, поліція мусіла звести формальний бій з нашими земляками, які викупили всі т. зв. „перонівки" й окупували стацію та перон. В темряві ночі і в загальній суматосі не один поліцай позбувся власного карабіна та й обірвав добрий „балабух", хоч були жертви і між нашими героїчними оборонцями.

Майже годину тривала така метушня, поки транспорт завантажено і поїзд рушив на Самбір. На стації в Самборі ждала нас самбірська поліція і в такому самому порядку, як у Дрогобичі, повела через парк до міської тюрми, обведеної високим муром, з широчезною брамою. Нащу „42-ку" проковтнула ця тюремна брама, немов паща якоїсь велетенської, передпотопної тварюки. Нас розміщено покищо на коридорі тюрми, яка була переповнена після арештувань українців у Дрогобиччині й Самбірщині. Тюремні сторожі сказали нам, що тимчасово дадуть нас до кримінальних, що було проти закону, бо до 1932 року політичні в'язні мали окремі права, що дозволяли їм одержувати книжки, газети, два рази в день ходити на проходи і т.д.

Групу за групою розміщували по келіях, залишилося тільки без „даху над головою" нас кількох і наші дівчата, для яких не могли знайти приміщення. Пригадую собі, як Галя Кулинич з Борислава стояла під стіною і гірко плакала, а ми потішали її, як могли. Врешті забрали її і нас. Мене привів сторож до камери, в якій було трос ліжок. Сторож включив електричне світло і я побачив, що на кожному ліжку лежить якийсь зарослий, неголений тип. Довго розглядати їх мені не довелося, бо дозорець дав мені стусана в плечі і затріснув за мною двері, а я опинився посеред камери.

Тепер усі три типи попіднімали го-

лови і з немалим здивуванням оглядали нового співмешканця. Перший з них, що його лежанка була найближче дверей, встав, поправив заголовок, і сказав, що я буду спати з ним. Я подякував за гостинність і вирішив пересідати якомсь так до ранку (а вже була година 3:30 ночі). Я мав з собою маленький вузличок, куди заховав рештки передачі з Дрогобича, — кусок ковбаси, хліб і ще там щось, і поклав це на підвіконня. Коло самого вікна стояло ліжко, і тип, що на ньому лежав, зараз занюхав ковбасу та простяг руку по мое добро, але той, що запропонував мені нічліг, скрикнув „Не руш!" — і „партнер" забрав руку.

Мені вже дали інструкції старші віком і досвідом побратими, що в тюремній келії треба всім ділитися, і вранці, під час сніданку, я поділив на чотири рівні порції свої „сніди" та запросив камратів до спільного пиру. Цей жест з мого боку вони сприйняли з великим задоволенням і з ще більшим апетитом торощили мій хліб та ковбасу. Між нами зразу зав'язалися дружні взаємини і мої камрати наввипередки розпитували, за що кожний сидить. Були це молоді криміналісти, кожний по 22-23 роки. Один зарубав когось сокирою, другий був звичайний курокрад, третій — професійний, ярмарковий злодій. Тюремний сніданок — кмінковий чай і глинчастий, чорний хліб не дуже нам смакували після ковбаси... Це була неділя, 29-го вересня.

Прийшов час на прохід по тюремному подвір'ї, що тривав півгодини. Коли вернувся з проходу до камери — не застав я уже в ній моїх кримінальників. Їх кудись забрали, а камеру заповнили політв'язні. Привели Семена Біласа, потім братів Никораків, учнів української стрийської гімназії, Скоропада з тієї ж гімназії, наприкінці прийшов П. Даньків, керівник молочарні в с. Бикові, і Сеньків з того ж Бикова. Нам сказано бути обережними, коли йшло про Данькова: було таке, оправдане чи не оправ-

дане підозріння, що його підкинули до камери з провокативною метою, тому й при ньому ми не говорили про справи, які могли б нас обтяжити в слідстві. В самбірському процесі, весною 1931-го року, Даньків і Сеньків дістали по 4 роки за нелегальну літературу, а до неї звичайно причіпали приналежність до ОУН, при чому в слідстві Сеньків мав сказати, що дістав літературу („Сурму”) від Данькова.

Виявилось, що добрі українські пани були також і в Самборі, бо й тут заснувався Комітет допомоги політичним в'язням, від якого вже в неділю ми дістали смачний сніданок „зо світу”, а потім знаменитий обід (росіл з макаронами, котлети з капустою, пампушки і чай!). Теж і на вечерю не можна було нарікати... З великим признанням згадую харитативно-допомогову акцію патріотичних українських жінок, які не жаліли часу, праці і коштів, щоб нести поміч нашим політв'язням, що ми, молоді ще тоді та „зелені” арештанти, особливо глибоко відчували та переживали. Паням із Комітету допомагали самбірські студенти (ті, що були ще на волі) — таскали до тюрми великі та важкі казани з гарячою стравою і не один з них поплямив собі при цій нагоді штани чи блюзу, а часом і руки попарив але, — „це все для України”, — як жартували, бувало, хлопці. Запам'ятав я собі з тих часів студента парив, але, — „це все для України”, коли не відмовлявся від обов'язку нести допомогу тим колегам, що втратили свободу.

В тому часі українські адвокати робили різні заходи, щоб облегшити нашу долю в самбірській тюрмі. Пригадуються мені імена д-ра Івана Рогущького, д-ра Білинського, д-ра Рабія. Наші камери не проходили жадної дезинфекції по попередніх мешканцях, ніхто не зміняв наших „матраців” — в мішках залишилась та сама, стерта на січку солома, з тою ж армією добірно відгодованих вошей. Вони об'їдали нас до крові і боротьба

з цим ворогом була безнадійна, бо він нас тисячократно переважав! Комітет подбав, щоб ми дістали нову солому до „сінників”, також постачав нам книжки і газети.

Під час проходів наші професори звертали нам увагу, щоб ми не марнували часу і вчилися, особливо проф. Байрак пригадував нам, щоб „кували” греку і латину, бо скоро підемо додому. Хлопці вчилися вдень, а ночами викликали нас на допити. На допити ми йшли уже загартовані фізично та морально, не боялися поліцейських погроз та побоїв, сміливо відповідали нашим слідчим по-українськи, хоч і часто приходилось дістати за те прочухана.

Одного разу, в другій годині ночі, передав мені „посмітюх” „грипса” від Василя Біласа, якого в цій порі вели з допитів. Василь перестерігав мене: „До нічого не признаватися!” На другий день мене взяли на допит. Слідчий сказав мені, що Василь Білас уже признався, що передав мені гранату і два револьвери. Звичайно, це був трюк слідчого, і я „вдав турка”, що нічого не чув, нічого не знаю. Слідство тривало близько місяця, а тоді, за старанням наших адвокатів, стали нас поволі звільняти з в'язниці. На четвертому тижні слідства випущено всіх з нашої камери, крім Данькова і Сенькова.

Це було під вечір. Просто з тюрми ми пішли до Українського Комітету скласти подяку за допомогу й опіку над нами під час нашого перебування у самбірській в'язниці. В Комітеті ми застали д-ра Білинського і на його руки ми склали сердечну подяку усім тим, що для нас так віддано й жертвенно трудилися. В розмові д-р Білинський спитав нас, чи маємо гроші на дорогу додому. Хоч і не в усіх нас були гроші, та ми сказали, маємо, бо не хотіли використовувати наших добродіїв до кінця. Ті, що були при копійці, позичили тим, що не мали нічого, і так ми дібралися „во своясі”.

Врешті випущено на волю всіх 42-ох і ми мали відповідати за свої „злочи-

ни” з т. зв. вільної стопи. Наш процес відбувався в Дрогобичі з кількома перервами і тягнувся аж до січня 1932-го року. Нас обвинувачували з параграфів 285-87 і 305 — за приналежність до Пласту, що тоді рахувалася нелегальною організацією. Двадцять підсудних засуджено на тримісячну в'язницю, а то: директора гімназії В. Кузьмовича, інж. І. Озаркевича, О. Левицького, учительку В. Гавдяківну, Марію Гузичаківну, Підгородецького, П. Веприка, І. Гаврилова, О. Гайгеля, М. Кушніра, Т. Муйлу, М. Тураша, С. Зарицького, О. Веселого, М. Мотику, В. Біласа, М. Івасівку, М. Смолу, О. Валюха, і М. Драгана. 14 підсудних дістали 1 місяць в'язниці: д-р Микола Терлецький, О. Кулинич, В. Веприк, Т. Веприк, Скоропад, Лецишин, М. Різняк, О. Гапший, Вол. Білас, І. Захарій, О. Мельницький, І. Крисько, С. Білас і П. Драган. Оправдано М. Петрикевича та „уморено” слідство внаслідок передавання Е. Гузичаківній і проф. М. Іваненкові. Оборона внесла апеляцію в імені всіх підсудних. Нас боронили такі українські адвокати: д-р Степан Витвицький, д-р Блажкевич, д-р Кузів, д-р Степан Баран і д-р Ільницький.

Приблизно в тому самому часі почалася хвиля масових арештувань, що прокотилася по цілій Західній Україні. Багато друзів із нашої „42-ки” не раз ще потім попадали до польських судів та криміналів, деякі дістали високі вироки за приналежність до ОУН. В грудні 1932-го року львівський наглий суд засудив на кару смерті, разом із сл. п. Дмитром Данилишином, мого доброго друга, сл. п.

Василя Біласа, за напад на пошту в Городку. Обоє їх страчено на в'язничному подвір'ї львівських Бригідок. Іншого члена „42-ки”, студента-правника Михайла Смолу, в слідстві так важко побили й морили у вогкому підвалі, що він занедужав туберкульозом і в 1933 році помер. Похорон покійного в Дрогобичі перемінився у величаву маніфестацію, яка була не в смак місцевій поліції, що стала розганяти учасників похорону, відбирати тернові вінки, бити людей. Дехто був арештований. Автор цих рядків майже кожного року попадав за ґрати. Ще до смерті М. Смоли мені пришили справу „Міхал Смола і товарише” — приналежність до Групи ОУН, що складалася з 12-ти хлопців. Потім я попав до Групи П. Драгана і був суджений з іншими друзями в Самборі, в 1934 році. Вправді, суд мене оправдав, але довелося просидіти півроку в тюрмі до процесу. Мене боронив д-р Іван Рогуцький.

Так само попав я до дрогобицьких „Бригідок” після вбивства Тадеуша Голуфка в Трускавці. Тоді арештували й тягали по різних комісаріятах багато наших хлопців, які до цього атентату ніякого відношення не мали. Якесь таке вже я мав „щастя”, що коли щось сталося в Стрию чи навіть в Бібрці, поліція причіпалася до мене, і хоч потім, звичайно, мене звільняли, то „своїх” кілька місяців треба було відсидіти в тій чи іншій тюрмі та й „нахапати” від того чи іншого посіпаки, як убогий в торбу... І так воно тягнулося аж до нашого „визволення” у вересні 1939-го року. А тоді почалася інша „коломийка”! Та це вже тема іншого спомину.

ДОКУМЕНТИ ОКУПАЦІЇ ЗАХІДНЬОЇ УКРАЇНИ 1939 РОКУ

Подав д-р М. Бойко

На вступі тієї статті слід сказати кілька слів про документацію взагалі; ця ділянка бібліотечної науки, як також бібліографія у нас найвідсталішими. У нас просто нема традиції реєструвати документи, як джерело, як основу чогось важливого, як первопочаток якоїсь справи. Документація відмінна від бібліографії, бо перша реєструє документи, а друга нотує випрацювання на основі документів, власних думок, спостережень, щето книжки, памфлети, статті тощо.

Документальний, — значить, підтвержений писаним доказом, фактом, подією, отже, це писане свідцтво про заіснування чогось, колись і десь. Ми часто кажемо: документальна праця, це значить, що вона написана на основі джерельних доказів з „першої руки”. З правила документація дуже стисла, містить в собі да-че і короткий опис події.

Зладивши документацію якогось питання, ми, так би мовити, збудували стрижень чогось і на основі цього можна писати наукову працю. Напр., ми в цій статті твердимо, що анексія

Західньої України до чотирьох значків „СССР” чи „УССР”, відбулася проти волі населення, під претексом т. зв. „возсоєдінєнія” чи „визволення” з використанням українського прізвища Тимошенка, як командира західнього фронту.

Нижче подаємо головніші документи початку другої світової війни на сході Європи, анексії західніх земель України та стосовні розпорядки.

1. Зізнання п. І. Ж. з Острога, що Червона Армія 17.9.1939 р. в год. 4-ій рано увійшла на західню Волинь під Польщею.

„Известия”, ч. 217 (6987). 1939.

2. Комунікат Оперативного Генерального Штабу Червоної Армії, про наступ шириною всієї границі з Польщею та про вхід армії, між іншим до Рівного і Дубна.

„Известия”, ч. 218 (6988), 20.9.1939.

3. Звіт Молотова на Надзвичайній Сесії Верховної Ради СССР, 31.10.39 про міжнародну ситуацію в світі та

про „добру волю” Західньої України бути в складі ССРСР.

„Известия”, ч. 254 (7024), 2.10.1939.

4. Телеграма з Дубна про працю агітаторів.

„Правда”, ч. 273 (7958), 2.10.1939.

5. Постанова Ради Воєнного Фронту Українського про затвердження обласних тимчасових Управ у повідствах Західньої України. Від Волині затверджено такі особи: Бегма, В.А., Мартиненко, І.М., Тулюнов, П.Л., Крутов, Р.В. Затвердження підписали: С. Тимошенко, Командир Українського Фронту. Члени: Н. Хрущов, Кожевніков і Борисов.

„Червоний Прапор”, Львів, 5. 10. 1939. Док. 135.

6. Затвердження Військовою Радою Українського Фронту правильника (уставу) виборів Народного З'їзду Західньої України. Устав діляться на 8 розділів і 47 параграфів та обіцяє демократичні вибори (але тільки „з одним кандидатом”).

„Правда”, ч. 276 (7961), 5. 10. 1939.

7. Відозва Тимчасових Рад (Західньої України), в тому і Ради в Луцьку, на Волині.

„Червоний Прапор”, ч. 12, 6.10.1939. Док. 136.

8. Постанова Військової Ради Українського Фронту затвердити Комітети по справах організації виборів Народного З'їзду Західньої України. (Бегма, В.А., як член Комітету від Волині).

„Червоний Прапор”, ч. 13. 7. 10. 1939.

9. Постанова Військової Ради Українського Фронту про дату виборів до Народного З'їзду делегатів та дату самого З'їзду Західньої України. 1. Вибори делегатів на з'їзд, 22.11.1939. 2. З'їзд на 26.11.1939.

„Червоний Прапор”, ч. 13. 7.10.1939.

10. Комунікат про відбуті вибори 22.11.1939. В Волинській області голо-

сувало 1,313.953 на 1,376.592 управнених, тобто 95.44 відс.

„Правда”, ч. 296 (7981), 25.10.1939.

11. Указ Президії Верховної Ради ССРСР про скликання 5-ої надзвичайної сесії, 26.11.1939. (Сесія відбулася в Москві 31.11.1939; представники Західньої України й Білорусі зголосили прохання „включити” їх території в склад ССРСР).

„Известия”, ч. 253 (7023). 1.11.1939.

12. Промова У. В. Єфимчук-Дячук з Рівного на З'їзді делегатів Західньої України у Львові, 1.11.1939.

„Известия”, ч. 254 (7024), 2.11.1939.

13. Затвердження Указу Президії Найвищої Ради ССРСР про розмежування областей між УРСР і БССР. 4.4.1940.

“Lithuanian Bulletin”, New York, Vol. IV, No. 3, October, 1946, pp. 24-25.

14. Тайний наказ Комісара НКГБ (Берії) ч. 0023 з 25.4.1941 та інструкція, про які категорії підозрілих осіб складати списки до повітових станиць „безпеки” на терені Литви. („Українська контрреволюція”, розділ VI, особливо ОУН і УНДО).

“Lithuanian Bulletin”, New York, Vol. IV, No. 1, Oct. 1946, pp. 18-34.

15. Розпорядок Комісара Оборони ССРСР з 3.9.1940 про набір рекрута 1920 р. до Червоної Армії, фльоти, військ НКВД між 15-им вересня та 10-им листопада 1940 р. Підписав маршал С. Тимошенко.

„Красная звезда”, ч. 207 (4656), 4.9.1940.

16. Указ Президії Найвищої Ради ССРСР з 29.11.1939 про набуття горожанства мешканцями Західньої України.

„Красная звезда”, ч. 207 (4656), 4.9.1940.

17. Доповнення Конституції ССРСР, параграфів 29а, 29б і доповнення Арт. 22, 23, 27, 28 і 77 у зв'язку з „прилученням” областей Західньої України. „Известия”, ч. 80 (7152), 6.4.1940.

"ОТПИСАН"

Спомин з 1941 року

написав Роман Савицький

Ця історія, це переживання наочного свідка подій, які характеризують цинічну безоглядність большевицького режиму супроти безборонних і повну здеморалізованість совєтів в обличчі серйозної небезпеки. Та я був не лише свідком тих подій. Я був змушений розвитком обставин брати в них активну участь і то по стороні большевиків.

За майже дворічну окупацію Галичини совєти змінили обличчя країни до невпізнання. Приватну власність націоналізували, десятки тисяч людей вивезли на важкі роботи, тисячі активної молоді і політично заангажованих громадян арештували і безпощадно нищили. Новим переписом населення, вічними допитами і при допомозі інформацій платних агентів заведено докладну картотеку всіх мешканців, а чоловіків у військовому віці зареєстровано, як вояків червоної армії з обов'язком зголошуватися на кожний заклик під карою воєнного суду. Я був геж зареєстрований, але пізніше окремою приміткою „отписан" у моїй військовій книжці; мене, як декана фортепіанового факультету Львівської Державної Консерваторії, з військової служби звільнено.

*Автор спогаду
проф. Роман Савицький
в 1941-ому році*

Історія починається у Львові, Вчасним ранком, в неділю 22-го червня 1941, мене збудили експльозії в околиці летовища. В першій хвилині я

думав, що це вправи большевиків, хоч мріяв про можливість вибуху німецько-большевицької війни, єдиного, як тоді здавалося, рятунку від тяжкої комуністичної окупації. Глянувши через вікно, я побачив советських офіцерів, які вибігали з мешкань і, одягаючися на вулиці, кудись розгублено поспішали. Незабаром детонації повторилися і радіо повідомило, що німці бомбардували летовице.

Дзвоню до адміністраційного директора консерваторії, щоб довідатися чи примітка „отписан” у моїй військовій книжці дійсна теж у випадку війни. Чую відповідь: „На випадок війни, залишається на вашому професійному пості”.

Ми звернули тепер головну увагу на підготовку перебування нашої родини у підвалі. До німецько-большевицької границі не було більше як 60 миль, отже бомб можна було сподіватися кожної хвилини. Неділя пройшла на вичікуванні ових подій. Большевицьке радіо сповіщало про невдачну офензиву німців, але ми, обсервуючи рух советських військ на схід, логічно додумувалися чогось протилежного.

В понеділок рано, одягаючись, чую дзвінок до дверей. Відчиняємо і бачимо трьох узброєних червоноармійців.

„Ви товариш Савицький?” — звертається до мене один. Потакую головою.

— „Масте явитися до дванадцятої в полудне в (такім то пункті) для приказів червоної армії”.

Показую військову книжку з приміткою „отписан”.

— „Це покажете там, а явитися треба під карою розстрілу. Тут підпишіть”. Із словами: „не пізніше дванадцятої з харчами на три дні”, — вояки відійшли.

Година 9:30.

— „Приготуй торбу з харчами”, прошу дружину, „а я йду до консерваторії выяснити це непорозуміння. Будь спокійна”.

В консерваторії атмосфера напружена. Професори та студенти-жиди в страху перед німцями, представники режиму теж перестрашені, але запевняють перемогу над ворогом. Всі інші думкою радіють, що приходить комуністам кінець. На мою інтерпеляцію директор-комуніст реагує патетично:

— „Товариш Савицький! Вам припала найбільша честь обороняти зброєю батьківщину. А чи Вас з цього обов'язку звільнять, — це справа армії, а не консерваторії. Ідіть і вертайте переможцем!”

Така постава представника уряду вперше захитала в мені довір'я до авторитативности примітки у моїй військовій книжці. Ідучи до дому, я придумував способи, як задобігти небезпеці, та швидко усвідомив собі безвихідність ситуації. Я знав як безоглядно большевики карають всякий спротив їх наказам. Доля моєї рідні, як також іскра надії на силу моєї військової книжки, примусила мене покинути думку про втечу.

Була година одинадцята, коли я взяв клунок з харчами та біллям і розпрощався з дружиною й трирічним сином — невідомо, на яку долю.

Збірний пункт був у середмісті. Велика будівля з трьома, „по зуби”, озброєними монголами при брамі. Вони не боронили нікому входити, але нікого не випускали. В середині я надармо шукав за дижурним офіцером. Рої чоловіків, що пересувалися в безладі з кімнати до кімнати і бігали в різних напрямках, складалися з військових службовиків, які мали організувати „нове” військо, і з тих, що мали бути організованими. Перші гонили, як навіжені, не реагуючи на запити збаламучених новобранців, а другі блукали, мов вівці, даремно шукаючи за своїми наставниками. Одинокі місце, в якому можна було сподіватися поалагодження справи, була черга до фризієра, що скоро обстригав голови до шкіри. До цієї черги я покищо не ставав, а шукав за „старшим”, який вирішив би мою долю.

Врешті побачив офіцера, який при столику сортував папери. Приступаю і розказую справу, показуючи військову книжку.

— „Це правдоподібно непорозуміння”, — каже він, сховавши книжку між папери. „Я провірю, а ви підождіть в другій кімнаті,” і показав на двері ліворуч.

Звідтам советський сержант посилав мене на подвір'я ставати в ряд. Пробую протестувати, кажучи, що чекаю на рішення справи.

— „Нічого,” — каже, — „про рішення справи тебе повідомлять, а тепер йди підучися військовому ділу”.

На подвір'ї не стаю в ряд, але пробую говорити з фельдфеблем, що муштрував бранців. Той накинувся на мене грубою лайкою, заборонивши „всякые розговори”, поставив мене в ряд і — почалася перша в моєму житті військова муштра. Недовго вона тривала, бо большевики взагалі не плянували нас тренувати, призначаючи бранців тільки на „гарматне м'ясо” фронтових ліній. Вряді я побачив двох знайомих з моєї околиці. „Принаймні буде з ким ділити невідому долю”. — подумав я.

Незабаром нам наказали поживитися (з власних запасів), опісля списали прізвища і сержант виголосив таку промову:

— „Ви тепер бійці червоної армії. Ворог наступає і нема часу думати про мундури. Одержите найконечніше — карабін, по 20 патронів і шолом. Зараз від'їдете на становища. Найменша спроба непослуху чи дезерції карасться розстрілом. Чи є якісь запити?”

Виступаю і кажу, що мою військову книжку забрали і моя справа не вяснена.

— „Я знаю Вашу справу”, — каже сержант. — „Вона провіряється. Якщо Вас звільнять, дістанете повідомлення. Тепер їдете з іншими”.

Нас в ряді було вісім. Чотири умундоровані і трохи треновані, а чотири цивілі, повні військові анальфabetи, між ними я. В боєвому порядку випровадили нас на друге подвір'я і

наказали приміщатися у двох, критих брезентом, автах. Ледве встигли ми видряпатися під брезент, як машини рушили з шаленою шкороістю.

В моєму авті був вмонтований величезний залізний котел, як виявилось, протилетунський рефлектор. Авто гнало нерівним бруком і ми мусіли цупко держатися, щоб не вилетіти. Тут перший раз придалися шоломи, бо за кожною ямою наші голови шосили вдаряли об котел. Без шоломів було б в авті чотирьох бійців з розбитими головами.

Через дірки в брезенті ми обсервували напрям їзди і зорієнтувалися, що їдемо на захід, себто на фронт. Незабаром авта зблизилися до летовища, минули його (ми відідхнули) і станули в ліску близько села. На команду ми позлізали з авт. Нашим командантом був советський ляйтенант, а йому до помочі червоно-армієць — москаль. Всі ми мали обслуговувати апаратуру, з якою приїхали (друге авто везло якусь велику, скомпліковану машину).

Був уже пізній вечір. Я, втомлений, голодний ледве держався на ногах. Ляйтенант став нашвидку пояснювати наші обов'язки:

— „Наш відділ має завдання підслухувати оцим апаратом (показав на одне авто) наближення ворожих літаків і ловлення їх рефлектором (вказав на другий грузовик). Наша служба нічна; днем маскування і відпочинок. З уваги на серйозну ситуацію на фронті вимагається максимум уваги, тверезости і витривалости”. Про контакт з протилетунською артилерією чи взагалі з командою армії він не згадав. Нам це було незрозуміле. Вислухавши інструкції, кожний з нас готовився цілу ніч сповняти службу.

Чекасмо на накази. Над нами темна, хмарна ніч, спокій. Ляйтенант, обійшов обидва авта, розглянувся довкруги, простягнувся на весь зріст і здорово позіхнувши, представив такий плян боєвої дії: „Нужно немножко поспать, ребята. Роботу починає-

мо завтра. Лишаємо грузовики тут, чорт їх не візьме, а самі в село”.

В хатах нікого не було. Мешканці втекли, забираючи все, навіть лави до спання. Ми перемучили ніч на дерев'яних беляках-підпорах для лав. Ранком, помилися в потічку, дещо перекусили і вернулися до авт. Ляйтенат вирішив, що наша позиція недобра, і ми зараз же переїхали до другого села. Авта вмістили при дорозі, між деревами. Мешканці крадькома, неприхильно оглядали нас з поза хат.

Ляйтенант більше з нудьги, як з обов'язку учив нас обходитися з крісом, примірюватися, падати, ховатися. Між нами був один, який цих речей ніяк не міг збагнути і ми мали з нього сто потіх, хоч як нам було не до сміху. Сільські хлопці щораз сміливіше обступали наші авта і треба було поставити варту. Одного з нас лишили при автах, а мене з крісом „готовим до стрілу”, поставили на дорозі, перед селом.

Стріляти я не вмів, бо з військової служби був звільнений. (Малим хлопцем два рази стрілив з „вітрівки”). Заладувати кулі до рушниці знав тільки теоретично, з викладу лейтенанта. Практично це мені не вдалося, бо мої набой не надавалися до типу мого кріса. Тримаюся цієї, поза довжелезним штиком, негрізної зброї і надслухую. Наближається якась авто. Прибираю грізну поставу (хоч трясуся) і бачу шофера-большевицького вояка, який задержує авто. Звідти висуває голову офіцер і витріщивши очі кричить:

— „Ты кто такой?”

— „Красноармеец”, — відказую. Хвилина напруження.

— „Вот маладец”, — сміється офіцер, і від'їжджає, не задержуючись біля наших авт. Це була одинока воєнна подія цього дня.

Вночі довелося пережити щось більш емоційного. Ми полягали спати коло авт, на траві. На варті поставлено з обох боків авт двох з тих, нібито тренуваних, вояків. Контакт з

штабом не було. Ніч темна і невідомого сну побудили нас стріли вартових, а потім посипалися по нас кулі з-поза хат і плотів. Ця перша „воєнна” акція наповнила нас усіх великим страхом і ми включаючи лейтенанта, кинулися тікати, куди попало. Я заховався у високу кукурудзу і там пересидів ніч.

Ранком, хильцем приповзли до авт і довідалися, що нічну стрілянину завинили ми самі, бо один вартовий настрашався другого і обидва почали до себе стріляти. З того скористали мешканці села і відкрили по нас зогонь. Щастя, що обійшлося без жертв.

Ми підкріплюлися рештками своїх запасів і советським горохом, просякним бензиною з авта. Одинокого селедця розірвали між собою лейтенант і советський вояк. Ще не встигли поснідати, як вартовий кричить: „Германци”, падає на землю. Підбігаємо на край дороги хильцем і бачимо відблиски шоломів, що повзуть під гору.

— „Ребята, на машины!” — скричав лейтенант, вскочив до першої і рвонув її вперед. Ми видряпалися до другого авта, але стартер ніяк не діє. На наш крик, лейтенант затримав своє авто. Сільські хлопці, мабуть, попсували вночі мотор. Лишати рефлектора неможливо, отже лейтенант наказав прив'язати шнурками і ланцюгами зіпсоване авто до доброго і ми з трудом рушили на нові позиції. В міжчасі показалося, що те, що блистіло під горою, це не були німецькі шоломи, а розкинені побиті пляшки, в яких відбивалися соняшні промені.

Ми рушили в напрямі фронту і незабаром виїхали на головну дорогу переловнену військами, що йшли на схід і захід. Сонце пражить, можна посуватися тільки поволі, а до того німецькі літаки щохвилини обстрілюють дорогу і треба тікати на боки. В моторі закипіла вода. Саме надлітає літак, а я мушу, під загрозою револьвера бігти кудись по воду. (Всюди лейтенант посилав мене, бо я виглядав найсильніший з усіх). Яюсь між

кулями приніс воду, наповнили радіатор і рушили далі.

Під вечір виїхали на горбок. Від фронту яких 15 миль. Темніло, коли лейтенант наказав розкладати апарати. Я не мав поняття про обслугову обох машин і тому мене поставлено на варті. Контакт з командою й далі не було. Ситуація ставала справді небезпечною. Гарматні стріли чути вже ближче, а ми щойно розкладаємо скомпліковані прилади.

Скоро потемніло. Обслуга підслухових апаратів стоїть на місцях. Я далі на варті і сон вперто зліплив повіки. Тоді — вперше в житті я твердо заснув — стоячи. Пробуджувався — коли багнет моєї рушниць заповорив у землю. Дижурні підслухового апарату щохвилини зголошували наближення літаків, хоч часто це були авта на дорозі. Необізнаній у тому ділі обслузі другого авта несподівано, припадково запалився рефлектор і з шипінням — зробивши оборот і перевертаючи собою всю обслугу — до 10 секунд знову погас. Це коротке, нагле, і до того недале світло було нашою першою й останньою боєвою акцією, яка зовсім не пошкодила німецькому летунству, а на нас стягнула нещастя.

Ранок другого дня почався дикою атакою німців на Большевицькій лінії. Обстріл артилерії і танкові частини зближалися скоро, а наш лейтенант в авті спить. Нараз чуємо гудіння і бачимо три німецькі „штукаси“, які женуться просто на нас. Наші авта білі, незамасковані. Не минуло п'ять секунд, як по нас посипалися скорострільні кулі. Одно авто загорілося, два вояки впали. Був наказ не кидати крісів, тому тікаємо в жита з нашими „мушкетами“ довгими на 3 і пів ярда. Біжу і чую, що німці, зробивши колесо, навертають. Скачу в жито, крісом загортаю колосся, щоб схоронитися. Цей рух перевертає мене на землю і я падаю на большевицького вояка, який тікав два кроки перед мною. Падаю на нього навznak і вже не маю часу відвернути очей від не-

самовитого виду. Просто на мене пікірує літак. Бачу німця в летунських окулярах, як по-чортівськи сміється і сипле на мене град куль. Молюся і прошу Бога, щоб мене куля забила, а не ранила. Та Бог зарядив інакше. Жадна куля не влучила, хоч падали в мій бік, як лискавки.

Німці відлетіли. Большевик вискочив з-під мене, вхопив мене за обшивку і попровадив до лейтенанта, зголошуючи, що я хотів його задусити. Лейтенант вихопив револьвер і намірився в мене. Я задеревів:

Він повільно звів цівку з мене на другого з нас, потім на третього, четвертого і заревів:

— „Ще одна подібна пригода і постріляю всіх! А тепер, хлопці на машину і чимскоріше додому!“

За нами, перед нами, коло нас розривалися артилерійні стрільна, дорога була забита автами. трупамі, а лейтенант садив важкою машиною по мертвих і по живих. В одному місці, на дорозі розклаталась важка артилерія і б'є на німців. Треба з'їжджати з дороги через глибокий рів. Інші авта, легші, переїжджали, наше застрягло. Лейтенант наказує класти бязки під колеса. Не помагає. Завважує при дорозі розвалену хату і кричить, щоб принести дошки. Ми вагаємося бігти під шрапнелі. Лейтенант витягає револьвер. „Принести зараз дошки, а то стріляю!“ Біжимо просто в пекло вибухаючих стрілен і молимося. Принесли якось дошки, підложили і виїхали з рова.

Проїжджасмо Львовом і кричимо до лейтенанта, щоб пустив додому. „Додому підете по війні“, — відгукує, — „тепер нельзя!“ і натиснув мотор ще сильніше. На хвилинку зупиняємося біля якогось будинку. Звідтам виносять і ам по хлібові і по 10 кісток цукру. Набираємо пального і рушаємо в дальшу дорогу на схід.

На дорозі Содома й Гомора. Тисячі військових і цивільних втікачів, авта, ранені, забиті, коні, корови, — все тікає собі по головах. Ми з товаришем переглянулися і зразу порозумі-

лись: при найближчій нагоді тікаємо в поле.

Не минуло багато часу як чуємо крики: „Спасайсь, германци летять!” Миттю вискакуємо і цосили біжимо з дороги. За нами експльозії, крики, іржання коней, а ми біжимо, щоб втекти якнайдалі. Відбившись далеко, попадали у високу траву. Лежимо і чекаємо, що буде далі. Ми втекли в трійку і лежали близько себе Літаки ще атакували дорогу. Нараз чуємо крик товариша-жиди, що втікає з нами від большевиків, ризкуючи життям серед німців: „Рятуйте, мене трафіло!” Приповзасмо і бачимо його малий палець на правій руці закривавлений і без останнього чиколотка. Успокоїли хлопця, палець завинули хустинкою і лежимо.

Німці відлетіли і всі недобитки почали збиратися на шляху. Чуємо голос лейтенанта: „на машину!”, але не реагуємо, вдаючи забитих. Це було велике ризико, бо він легко міг переконатися про правдивий стан і нас постріляти. Але лейтенант рятував власну шкуру, за нами не шукав, і чимскорше відїхав з тими, що вернулися до в'їта.

Пролежавши в траві, аж наше авто добре віддалилося, ми почали уважно пробиратися в напрямі села. Нагло небо потемніло і ринув зливний дощ, промочуючи нас до нитки. З пільної доріжки ми вскочили в першу стодолу. Поскидали одержу, повішали на бельках, а самі блукаємо нагі по поді. Нараз відхилиються скрипливо двері і входить господиня. Побачивши брудних, зарослих і до того голих „барабів”, несамовито вистрашилась і зі словами „чорти в стодолі!” побігла до хати.

За хвилину чуємо чалапання чоти-

рьох ніг. Миттю заховуємося в сні. Заскрипіли двері і до стодолі напружено всовуються господар з жінкою, обоє з добрими дрючками. Ми тоді вияснили ситуацію і просили переховати нас якийсь час. Сказати правду не боялися, бо ж це були свої люди. Господарі погодилися нас приховати з умовою, що в жадному випадку не вийдемо з криївки, бо це стягнуло б на них нещастя, а нас большевики постріляли б, так, як робили з усіма нам подібними.

В стодолі ми пересиділи три доби і користали з правдиво української гостинності господарів. Після того, як большевиків не стало і господар сказав, що околицю зайняло німецьке військо, ми вилізли з криївки, подякували за хліб-сіль і головним гостинцем попрямували в напрямі Львова. Німецькі патрулі не звертали на нас, цивілів, жадної уваги. По дорозі оглядали ми сліди недавніх баталій. Тікаючи, большевики залишили руїни, згарища — цілковите знищення.

У Львові переходили ми попри в'язницю, з якої доносився жахливий сопух розложених тіл. Большевики, як ми довідалися, масово вимордували політичних в'язнів у всіх в'язницях. Тисячі невинних людей (в самому тільки Львові) впало жертвою режиму, що у своїй слабості, тікаючи перед сильнішим ворогом, сіяв навколо жах і безоглядну руїну.

Я вернувся до дому виснажений до краю. Мій дім стояв цілий; бракувало всього кільканадцять шиб. Дружина й син були здорові. Єдиною поштою, яку застав я після 10-денної неприсутности, був лист від армії з датою 24-го червня 1941, з коротким повідомленням: „Отписан”.

Філадельфія — 1958 року.

АКТ

30-го червня 1941 року
у тридцяту річницю

Написав Олександр Марітчак

В день 30-го червня 1941 р. раннім ранком появилися перші мотоциклеві стежі німецької армії перед ратушем у Львові, а мешканці столиці Галичини, які від дня 22 червня, тобто від початку німецько - совєтської війни, перебували переважно у сховищах і жили в безнастаннім страху перед НКВД, вийшли на вулиці Львова. На ринку появилися незабаром також деякі вояки з української формації з українськими відзнаками та зібрані численно українці, що перебули совєтську окупацію західно-українських земель, інформувалися у наших військовиків про воєнні події та про українські справи. Зокрема запитували, чи буде якась декларація

в українській справі та що наш провід на еміграції випрацював протягом 22 місяців? Відповіді не прояснювали належно ситуації як на військовім так і на політичнім полі. Все ж таки незабаром появилися українські синьожовті прапори на ратуші та на будинках українських установ, а біля полудня поширювалася вістка, що Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери скликала в залі Тов. „Просвіта” в Ринку Національні Збори з проголошенням відновлення Української Держави. Вістку цю прийняло українське населення Львова з захопленням, як довго очікувану подію.

Проголошення Акту з 30 червня 1941 року

Увечері дня 30 червня 1941 р. відбулися Національні Збори при заповненій учасниками просторій залі Тов. „Просвіта” у Львові, переробленій за часів советської окупації з кімнат Центробанку. Учасники Зборів, які в переважаючій більшості пережили страхіття большевицької окупації, із великим напруженням слухали промову Ярослава Стецька, який по відданій пошани тим, що впали за волю України, з'ясував тодішнє міжнародне положення та ролю України в розпочатій війні між двома воєнними потугами — Німеччиною і Советами. В дальшій частині промови Ярослав Стецько іменем проводу ОУН відчитав Акт відновлення Української Держави, який Національні Збори прийняли бурхливими оплесками та відспіванням національного гімну. Учасники Зборів, як також населення Львова, були певні, що німці, розпочинаючи війну з советами, будуть вести політику визволення поневолених Москвою народів, бо така політика одиноко мала логічний сенс у згаданій війні. Очевидно, що в часі советської окупації загал українців, як також поляки і жиди не мали належних інформацій про німецькі наміри та про міжнародну ситуацію, але учасники Зборів уважали проголошений Акт відновлення Української Держави за необхідний і корисний для справи визволення української нації. На Національних Зборах відчитано також пропозицію Степана Бандери про призначення від ОУН Ярослава Стецька головою-прем'єром Правління чи Уряду — і ту пропозицію Збори одобрили й однодушно прийняли.

Організація адміністрації Галичини

В наступний день (1-го липня) після відбутих Національних Зборів населення м. Львова мало нагоду бачити німецький „новий порядок” з групами арештованих і битих жидів

та деяких поляків, які співпрацювали з большевиками. Однак перебуті три-чотири дні від 22 червня до 30 червня 1941 р. вимагали від мешканців Львова, й очевидно від мене самого, відпочинку і деякого унормування життя. Але прийшли зараз інші проблеми: трагедія родин масово помордованих органами НКВД в'язнів по тюрмах та збільшена нагілка на жидів, які шукали охорони по українських домах. Серед тієї нервової ситуації зайшов до мене гість, який ввічливо представився: мгр Лев Ребет, і запросив мене на засідання членів Правління та делегатів українських установ і організацій скликане в будинок Правління при площі Смольки ч. 3. Мгр Лев Ребет переїхав зі мною до згаданого будинку на наради, під час яких дискутовано головню справу перейняття та налагодження адміністрації Галицької Области. В дискусії над справою зайняття Львівського Обласного Управління виринула моя кандидатура на його голову, що мене заскочило, бо перед засіданням ніхто про цю справу зі мною не говорив, а завдання було доволі скомпліковане, бо треба було зайняти будинок колишнього австрійського Намісництва Галичини. Я прохав не брати мові кандидатури до уваги задля нестачі моїх кваліфікацій в адміністраційних справах та лихого в той час стану мого здоров'я. Коли запропоновані мною інші кандидати або не були у Львові, або не могли прийняти головування ЛОУ, я на вимогу компетентних чинників, що обняття ЛОУ є необхідне в інтересі української справи, прийняв запроповану мені гідність. Моїм заступником Збори вибрали мгра Ярослава Спольського, а керівником важливого внутрішньо-адміністраційного відділу призначили адвоката д-ра Михайла Росляка. Перед перебранням будинку ЛОУ зголосився я у нашого митрополита Андрея Шептицького, який побажав нам успіхів і благословив наше діло. За повідомленням нашої Управи м. Львова перейняли ми в посідання палату при

Губернаторських Валах і для негайного зорганізування ЛОУ і адміністрації створили 12 Відділів і почали відновлювати діяльність колишніх старостів. Повітове львівське староство розпочало свою діяльність під керівництвом д-ра Семена Шевчука, адвоката у Львові. До праці в ЛОУ зголосилось понад 150 службовців, між ними деякі поляки, колишні урядовці львівського воєводства. Наші службовці взяли із запалом до праці, а наше громадянство, не зважаючи на перші арешти провідників ОУН у Львові, допомагало нам з великою повсятою. Нараз з кінцем липня 1941 р. рознеслася по Львові вістка, що Галичина має бути приділена до Генерального Губернаторства та що це рішення має проголосити у Львові губернатор Франк. Але наша праця не уставала та в розгарі діяльності ЛОУ надійшов день 30 липня 1941 р., в котрім то дні, увечері прийшла до мого бюро з великим шумом група німецьких старшин і урядовців, провідник якої в доволі різкий спосіб зажадав від мене, як голови ЛОУ, залишити будинок до наступного дня, бо твориться Дистрикт Галичини і до Львова прибуде новий німецький губернатор. В групі німецьких старшин побачив я тоді полковника Ганса Коха, німецького колоніста з Галичини, якого я знав ще з 1918-19 рр. Ця перша візита відбулася в доволі різкій і некультурній формі, але на другий день ранком знов явилася вже менша група німецьких старшин і службовців з вчорашнім провідником і він представився мені як граф Ляріш, перепросив мене за вчорашню поведінку та заявив вже в чемній формі, що ЛОУ мусить бути зліквідоване, запропонував створити ліквідаційну комісію з урядовців ЛОУ, призначив на новий осідок ЛОУ в ліквідації частину будинку при площі Смольки з тим, що приділює до ліквідації Комісії окружного старосту з Холма Гагера, як дорадника. Ліквідаційна Комісія ЛОУ діяла до 1-го січня 1942 року. Так за-

кінчилася діяльність українського ЛОУ з рамени українського Правління створеного 30 червня 1941 р. Обняття ЛОУ було раціональним кроком тодішнього Уряду, бо реалізація Акту через налагодження адміністративного апарату було правильною дорогою до дальшої дії. Населення Львівської Області, а також населення цілої Галичини після наших інформацій, у своїй переважачій більшості, ставилось позитивно, а в деяких випадках з захопленням до проголошеного у Львові Акту відновлення Української Держави. Особисто мав я докази цього в часі моєї службової поїздки в половині липня 1941 р. до золочівського повіту. Переїжджаючи через різні місцевості Львівської Області, бачив я в кожній з них великі транспаренти, вбрані квітами і зеленню з написом: „Бандера, вертайся до краю”. В розмові з людьми міг я ствердити щирю, а часами зворушливу відданість населення для української справи. Позитивне ставлення до Акту з 30 червня 1941 р. і до ЛОУ та взагалі до нашої адміністрації в краю було водночас родом плембїсциту нашого населення. Щобільше — поляки і жиди у Львові і на терені Львівської Області, а також після наших відомостей в цілому краю у більшості підтримували нашу адміністрацію і дивились з великими надіями на краще майбутнє при задержанні нашої Управи. Тому-то ліквідацію ЛОУ прийняло не тільки українське населення, але також жиди і поляки з огірченням і негодуванням. З хвилиною встановлення німецької адміністрації і прилучення Дистрикту Галичини до Генерального Губернаторства було загальне переконання, що німці тим рішенням програли війну. Виходить з цього об'єктивне ствердження, що Акт з 30 червня 1941 р. мав історичне значення, бо в першій мірі цей Акт врятував честь нації, а з другої сторони виявив, що недоцінення його збоку німців вказувало тільки на безмежну і просто каригід-

ну дезорієнтацію проводу в справах ведення війни та стосування воєнної політики. Треба ще додати, що в якийсь час після ліквідації ЛОУ мав я нагоду розмовляти з д-ром Бауером, керівником Відділу внутрішніх справ в новоутворенім Дистрикті „Галичина” (він згинув в атентаті в 1943 р.), який, запізнавшись з діяльністю нашого Управління, оцінив працю нашої адміністрації з повним признан-

ням, а навіть запропонував мені становище дорадника в Дистрикті Галичина, але зустрівся з моєю рішучою відмовою. В якийсь час опісля він прийняв на службовика в дистрикті адвоката і посла до пельського сойму д-ра Корнила Трояна. Населення м. Львова, а також Львівської Области, довго ще в часі війни згадувало часи короткої, але успішної і людяної української адміністрації.

СІЧЕНЬ

*Жезло залізне лютий Сіжень
В руці затисненій підніс.
Дивись майбутнім дням у візі,
Метай у простір ясний стис.*

*Крізь дим багряного пожару
Вдивляйся тильно в далезінь.
Все, що ти багши — темні гари:
Там на твою кошлату тіль,*

*Мов пес, голодний місяць вие,
І вслався трупом горний брук,
А Сіжень в образі Кощя
Плете гірлянди з мертвих рук.*

*Коли бездазі кам'яниці
Оскирять жовті кістяки,
І буде все — мов сон п'яниці
(: Громи, і струпи, й вітряки),*

*— Ти серед хаосу і реву
З ясним, спокійним стань голом;
Межем удар об щит крицевий,
Стягни міцніше свій шолом*

*Пий вихору пінливий трунок,
Гамуй свій плаз, гартуй свій гнів.
— О, вже гудуть у тобі струни
Прийдешніх заграв і років.*

ЮРИЙ КЛЕН

Мати

Написав Степан Чорний

Втопаною стежкою ішла вона повільно, в чорному, як монахиня. Ішла, не дивлячись ні на кого. Навколо кипіла весна. Жайворонки лящали в небесній синяві. Польові квіти виструнчилися і споглядали закохано на золотінь сонця. Ткали срібло ячмені. Купалися в цвітінні пшениці. Уся природа всміхалася до неї, а вона йшла все далі і далі, ген туди, за село, на невелику гору за старим цвинтарцем.

Під очима дві темні плями; а очі горять... Свіжа морщинка перерізала перенісся. Бліді безкровні губи здригались від часу до часу. На пошарпаних струнах знедоленого серця тихо скімліла самотня журба.

Ішла вона впевнено, не дивлячись на стежку. Либонь не вперше їй довелося іти цією стежиною. Високі пшениці обабіч дихали ніжною зеленню. А волошки задивились у розкішну блакить неба і дивуються, чому ї воно таке блакитне, як вони, і чому раз-по-раз із тієї чарівної блакиті падають у пшенично-зелене море сірі жайворонки?..

Ішла далі. Чи радше не йшла, а здавалось, пливла на чарівно-зелених хвилях пшеничного моря.

Ідучи під гору, зупинялась часто

і знов ішла, аж поки не вийшла на вершок невисокої гори.

Зупинилась біля столітнього дуба і, швидко віддыхаючи, дивилась генген далеко на схід, де темні смуги лісів підпирали безхмарну блакить неба.

Туди пішов він — її найдорожчий син Іван ще в сорок першому, разом з багатьма в похідних групах, кувати кращу долю для народу. Та вже ось сорок шостий минає, а про нього й чутки нема. Не повернувся Іван.

Легеньким леготом вітерець пестив її засмагле обличчя і ніжно грався срібlistими кришталями, що гарячими струмочками текли з її великих змучених очей. Уста нервово дрижали і ледве чутно шелтали:

— Івасю, синочку мій ріднесенький, де ти тепер, дитино моя бідна? Чом не вертаєшся додому? Чи живий, здоровий, ти сину? Хоч вісточку пришли з буйним вітром, нехай знаю, звідкіль тебе виглядати. Озовися, мій рідний...

Глухе ридання кипіло в кволих грудях. Нестерпна мука, біль і страждання шматували нещасне серце матері.

Самітна стояла вона в тіні гіллястого дуба серед мальовничої приро-

ди і слала тихе душевно-болюче голосіння в синю далечінь. Болісне квиління материнського страждання летіло на крилах весняного леготу в піднебесні простори, несло жаль і молитви-благання до Предвічної Справедливости, благало милосердя для найдорожчого скарбу матері — єдиного сина.

Довго так стояла жалібниця-мати, посилаючи свою журбу-тугу в далекі безконечні простори. Вкінці втомилася від жалощів і душевного страждання. Похитнулася... Світ закружляв перед очима і почав шалено летіти у чорне провалля. Протягнула руки до дуба, шукаючи підпори. Але й дуб провалювався у чорну безодню, а разом з дубом і її поглинула чорна паща забуття.

Упала додолу, немов зламана гураганом берізка. Лежала тихо, спокійно на шовковій траві під зеленим дубом. Соняшні зайчики-збиточники, крадучись крізь густу мережу листя, скакали по складах чорного вбрання. Вони заглядали в закриті очі, любовались довгими чорними віями, прислухались до симфонії піль, що ніжним відгомоном бриніла в закутках маленьких жіночих вух.

Вона не чула нічого. Лежала, мов у летаргічному сні... Немов заснула на хвилину, втомлена важкою працею. Серце ледве тіпалося в грудях. Воно останнім зусиллям боролось проти холодної смерті.

Навколо пульсувало життя. Шуміли збіжжя під трепетом вітру, співали жайворонки високо над землею, підпадьомкали перепели в житах...

Перед заходом сонця відкрила очі.

— Де ж це я? Що зі мною? Чому я тут лежу? — пригадувала.

— Ах так... біля дуба. Вийшла сина виглядати та тут і задрімала.

Вона силкувалася піднести голову, але не могла. Була важка, як колода. В очах знов зарябіло, закружляли чорні кружальця.

Лежала і думала, думала... Відпочивала, і поволі сили поверталися до неї. Згодом почала вставати. Об-

перлася руками об дуба, клякла на коліна, а потім помалу звелася і встала на ноги. Важкі були й гуділи, як телеграфічні стовпи. Закружилася голова. Злегка похитнулася, але не втратила рівноваги. Ще раз глянула на схід, де вже бовваніли присмерки і тяжко зітхнула. Дві великі сльози викотилися з кутків її очей і впали на пом'яту траву, де вона лежала.

Верталася до своєї згорбленої домівки-постелі.

Вночі снилися якісь страхіття. Ніби вона бачить свого сина, біжить йому назустріч, але раптом земля провалюється, і він щезає в пащі провалля. То знов, ніби до неї дійшла чутка, що син її лежить хворий на лісничівці і не може прийти додому. Вона щодуху біжить густим темним лісом на лісничівку, а за нею женеться якесь страхіття, і вже ось-ось наздоганяє, а вона, тікаючи, спотикається за сухе ломаччя і падає в якусь яму. Вона кричить, кличе на рятунок, але надаремно.

То знов ввижається їй, нібито вона їде кудись у критому вантажному автомобілі. Автомашина мчить із шаленою швидкістю. Та ось раптом на роздоріжжі водій не в стані зупинити її, і вона з розгону врізується в стареньку хатину край дороги.

Закричала у сні і пробудилася. Раптом чує, хтось стукає до дверей, аж хатина здригається. Підійшла до вікна й бачить, якісь люди вештаються на подвір'ї і біля дверей.

— Хто там? — спитала не своїм голосом.

— Відчиняй, Маріє, це я — Максим, голова сільради, а це ось люди з району приїхали.

— Чого вам треба від бідної жінки-вдови?

— Відчиняй мерщій, довідаєшся! — наглив інший голос.

Відчинила двері. Війнуло нічною прохолодою. У підворітті стояв великий критий вантажний автомобіль.

— Ой Боже мій! Так це ж я його бачила у сні. Точнісінько такий.

— Марія Підгайна?

— Так, прошу. Чого вам треба?

— Ви є на списку осіб, призначених на виселення. За годину, щоб були готові до від'їзду. Беріть тільки те, що найбільш необхідне — вбрання і їдженя. Про решту не турбуйтеся. Все інше переходить на власність радянської держави.

Марія стояла в снігах, мов остовпіла. На якусь мить не могла гаразд зрозуміти, що скоїлось. Їхати?.. Куди? Навіщо? Що вона ликого заподіяла, що на її бідну голову сиплеться таке горе? Вона — бідна вдова, німецька жінка... Що ж вона робитиме в незаних світах?..

— Давайте швидше, бо машина чекає на вас, — холодно кинув при відході уповноважений з району.

Марію опам'ятали ці слова. Вона раптом зрозуміла весь зміст свого безмежного горя. Прожогом кинулась у хату, впала навколішки перед іконою Матері Божої і заллялась гіркими сльозами.

Виллявши невгамований біль свого серця перед Богоматір'ю, зірвалася на ноги і почала швидко збирати свої пожитки. Зав'язала все і невеликий вузол, а зверху ще поклала останню чорну, як її доля, черству хлібину і вийшла з хати. Зупинилась посеред подвір'я, оглянувшись на рідну хатину і знов гарячі сльози бризнули з її скорбних очей. Поклала на грудях великий хрест, поклонилась рідному гвіздечку і пішла до автомобіля, що чорною примарою бовванів у підвогітті.

**

Важко застогнали дві велетенські льокомотиви ФД (Фелікс Дзержинський), шарпнули різко товарні вагони і довгий ешелон рушив зі станції Львів-Підзамче. Вагони, набиті споконвічними мешканцями підльвівських околиць, скрипіли і рівномірно постукували по залізних рейках. На-

щадки могутньої колісь Галицької Держави, проти своєї волі, їхали в незаних світ, в далекі сибірські простори.

Викотилось з-за обрію червоне, як свіжа рана, сонце.

Жінки й чоловіки, старики і діти, сумно заглядали крізь щілини вагону і востаннє прощались з рідними оселями.

Вдалині майоріли Високий замок, Ратуш і Святий Юр, осяяні червоним промінням червненого сонця.

Марія стояла біля дверей і тужно дивилась у велику щілину, відірваної вагонної дошки. Перед її очима, мов на екрані, мінялися панорама за панорамою. Ось уже ешелон минає три велетенські дуби, які ще гетьман Б. Хмельницький посадив, коли наступав на Львів. І ось ці трьохсотлітні свідки народного горя і радості дивуються тепер, куди то козацьких нащадків оця чудернацька потвора ве-зе?

Марія востаннє глянула на рідне село, що прокидалося з неспокійного сну, на похилену рідну хатину, згадала своє дитинство, дівування, а потім коротке заміжжя і тяжко зідхнула. Згадала, як її єдина дитина — Івась бігав ще маленьким хлопчиком по вигоні з однолітками, а вона довго кликала його, щоб ішов уже обідати. Потім віддала його до гімназії у Львові. Втішалось серце матері, що вивчиться Івась і матиме краще життя...

Зникло рідне село з її очей. Трьома маленькими цяточками мерехтять ще трьохсотлітні дуби. Ще мить — і їх проковтнула синя далечінь.

Марія гірко плакала. Плакали жінки й діти. Крадькома витирали сльози й чоловіки. Спецешелон, запряжений у дві чорні потвори з великими білими буквами ФД, стрілою мчав на схід.

Львів, 1947

ТРАВЕНЬ

*Як щороку буйна повідь зелені
Заливає сквери й бульвари.
Рожевіють квіттям яблунь встелені
Сірі бруки, спалені з жару.*

*Як щороку поглядами млосними
Квітнуть вродливо озі жінок —
І назавжди ніби ісплелось з ними
Любе слово в звабливий вінок.*

*Як щороку . . . Оле ж, — хай не згадую
Днів юнацьких, п'яних щастям гуль! —
Все гасніше зелен-травень зрадою,
Зривом наглим, тріскотною куль.*

*Все гасніше сальвами зловіщими
Розриваються соняшні дні —
І згоряють розпазем навіщені
Серце й озі в терновім вогні.*

*І в жалобі, сине-сизім ладані
Нишкнуть скупзено нави церков:
Там на вулиці вісті негідані,
Замість соняшних зайзиків кров!*

*Зелен-дні наполомою горною,
Час вистукує стуком копит . . .
Пожекайте! Ось прапор розгорнемо,
Ось вже золотом синь лопотить!*

*І вже вершники мзять над крайною
І тологуть, реуть травень уцент!
Гряде літо бурєю зловійною —
Наше літо!*

Ще мить!

Ще момент!

КАМЯ ІІ

Киянка - Королевою Сіаму

написав Михайло Єреміїв

Щільний світ знає історію Каті, морганатичної дружини Царя Олександра II, бо вона була увічнена в численних фільмах, романах й історичних розвідках, але, натомість, майже ніхто не знає правдивої історії Катерини Десницької, бідної київської дівчини, доля якої була значно дивовижніша і блискуча, ніж доля князівни Катерини Долгорукої. До цього треба додати, що в той час, як ця остання, яку назвемо Катя I, була з царського року, значно старшого за Романових і визначалася надзвичайною вродою, Катя II походила з дрібної української шляхти і, фактично, нічим не визначалася серед своїх товаришок. До цього ще варто додати, що в той час, як Катя I не була визнана бундючними Романовими і цілий вік залишалася поза межами царської родини і діти її дістали прибрані імена князів, Катя II була повноправною заступницею королеви однієї з найстарших імперій Азії і син її архикнязь Чула був визнаний ле-

гальним престолонаслідником Великого Могола.

Ця дивовижна історія починається з 1879 року, коли Іван Десницький, суддя в Луцьку, був перенесений до Києва, на посаду члена Окружного Суду.

Він був удівець, мав шестеро дітей і невдовзі познайомився з молодою вдовою Марією Верді, яка вже мала двійко дітей і перший чоловік якої був рідним братом відомого італійського композитора. Делікатна вдова і поважний суддя заприязнилися і незабаром одружилися, що збільшило спільну родину до 10 дітей, бо вони мали ще двоє, сина Івана і дочку Катерину, яку вдома називали Катя. Діти Десницькі були простого вигляду, невеликі, міцні і практичні, діти Верді — високі, гарні й артисти, а двоє останніх визначалися надзвичайною працездатністю і дуже міцною волею. Невдовзі по народженню Каті, батько її помер і вдова залишилася з десяти дітьми. В ті часи пенсії були

мізерні, на дітей нічого не давали, соціальної опіки взагалі не було, так, що Марія Десницька, щоб вижити, мусіла зібрати всю родину в трьох покоях і винаймати інші. На щастя суддя жив широко і помешкання було велике.

Не зважаючи на такі тісні обставини, діти її не були нещасливі. Вони мали дядька Михайла Єремєєва, власника великих дібр на Київському Поліссі і відбували в його посілости Тростянка всі свої вакації, які в той час тривали майже півроку. В той час на Україні гостинність була написаним законом і ціла родина Десницьких приїздила на чотири місяці влітку, а також на Великдень і на Різдво і господарі трактували гостей, як власних дітей, яких також було семеро. Для того, що діти здебільшого привозили на вакації товаришів і товаришок, молоді не бракувало і за стіл сідало пересічно не менш 25 осіб, а на свята збиралося до сотки гостей, яким приходилося спати по клунях та млинах. Неначе в передчутті бли-

зької біди, життя було широче. Пікніки, полювання, кавалькади, балі і різні спортові розваги слідували одні за одними, але при тому не забувалася і праця. На косовицю, або на жнива вся молодь переодягалася в селянську ношу і на перебії косила, жала, в'язала, складала копи, або стирти, дивуючи селян своєю витривалістю. А ввечері відбувалася спільна вечеря на траві, яка закінчувалася традиційним гопаком, журавлем веселою метелицею, яку всі співали гуртом.

Не було гірше і взимку, коли старий дім знов оживав. Розчищалися ковзанки, робилися крутилки, запрягалися гренджолі і колядники наповнювали всю околицю голосним співом славних поліських колядок.

Серед цієї безтурботної молоді Катя нічим спеціальним не визначалася. Вона не була гарною, а тільки миловидною, як майже всі дівчата в її віці і, як всі тодішні панночки, танцювала, співала в хорі і грала пару вальсів на піано. Вона не любила ні

Посілость Тростянка на Київщині, де Катя провела своє дитинство

*Свято Івана Купала в Тростянці. Катя — відзначена зіркою.
Внизу, крайній зліва, сидить автор цього спогаду.*

спорту, ні коней і воліла самотні проходи по старому парку, ніж бурхливі забави. Ніщо не визначало її будучої блискучої долі, жіба два факти, які затримала пам'ять. На Новий 1900 рік, молодь, яка втомилася від танців, затіяла нову гру. Один студент заявив себе хиромантом і став заповідати всім будучину. Він говорив всім по черзі різні смішні жарти, але, як прийшла черга на Катю, він раптом скрикнув: ти будеш княгинею. Всі вибухли сміхом, але це тривало недовго, бо Катя одчайдушно скрикнула і впала неспритомна. Зчинився заколот, нещасливий хиромант сам не знав, чому він це сказав, а нам дітям потім сказали, що вона побачила раптом щось блискуче і дивне. Другий випадок стався наступного літа. На возовиці Катя загубила маленький перстень, який був її одинокою пам'яткою від її покійної матері і який був зроблений з золотої і з

залізної обручки. Не було й мови, щоб його знайти в снопах і справа була похована. Декілька тижнів пізніше мельник приніс Каті її перстень. Він пройшов з снопами через молотилку, був перевезений зі збіжжям на млин, висипаний в кіш і, завдяки своїй частці заліза, затриманий контрольним магнітом. Історія персня Полікрата популяризована Шіллером. Це надзвичайне щастя звернуло тоді увагу всіх.

Але все має свій кінець, скінчилася і ця безтурботна молодість. Вибухла японська війна і спустів старий маєток. Декого взяли на війну, дехто став на працю і блискучі кузинки Каті повиходили заміж, одна за провінціального актора, друга за бідного студента, а деякі за сусідів дідичів. Катя також заручилася з молодим студентом Сосятинським, але його забрали на війну і він там зник без сліду. Не маючи від нього більш вістей,

Катя в однострою сестри-жалібниці

Катя позичила гроші на дорогу до Петербургу і поїхала його розшукувати. Вона пройшла курс сестер-жалібниць і стала на службу в санітарному поїзді, який перевозив поранених. Переїхала увесь безмежний Сибір, але нічого не знайшла. Війна скінчилася і вона мусіла повернутися до Петербургу, де спинилася у своєї хресної матері Дмитрової, збіднілої аристократки, син якої вчився в Корпусі Пажів, де вчилися сини найшляхетніших родин імперії і багато чужоземних князів. Серед них був престолонаслідник Сіаму архикнязь Чакрабонг. Він заприятелював з Петром Дмитровим і одного разу прийшов до нього на обід, де він побачив Катю в елегантному однострою військової сестри-жалібниці і це, як кажуть французи, був удар блискавки. Він закохався і запропонував їй шлюб. Вона не відмовила, але поставила дві умови: він не буде брати інших жінок, як це є звичаєм в Сіямі

і вони мусять звінчатися в православній церкві. Закоханий князь пообіцяв усе, що вона хотіла, але щодо вінчання, то справа показалася нелегкою. Всі священники відмовилися вінчати буддиста, а Секретар Святішого Синоду тільки підніс руки вгору і не хотів навіть говорити. Справа була б перепала, але брат Каті, який вже був дипломатом, порадив їхати закордон і звернутися до посольських церков, де на такі справи дивилися значно легше. Князь з ад'ютантом і Катя з братом і Дмитровими поїхали до Царгороду, де священник посольства за добру подачу, звінчав їх проти всяких канонів. Молоді негайно виїхали до Бангкоку, бо князь боявся гніву короля, а ад'ютант залишився і не помилювся. Він був засуджений зразу на смерть і потім скінчив своє життя на вигнанні.

Катю прийняли при сіямському дворі спочатку дуже холодно, хоча вона покійно виконувала все, що від неї вимагали: вона мусіла пофарбувати зуби на чорно і на першій королівській авдієнції пройти цілу величезну залю на колінах. Але коли в неї дуже скоро народився син, все відразу змінилось. Врадувана королева запросила її до себе, повела в свою приватну скарбницю, де низка рундуків були вщерть набиті клейнодами, і запропонувала їй набрати цілий міх діамантів на виміну за сина, якого вона хотіла виховувати сама. Катя категорично відмовилася і королева мусіла поступитися. Але ця відмова не вплинула на відношення двору, який зрадив, що має нарешті законного престолонаслідника. Катя дістала титул Сомденс Шауфа (Королівська Величність), ім'я Герцогині Пітснубльокської, два палаца — зимовий і літній і цілий власний двір, окремий від чоловіка, влаштований на азіатський зразок. Там були, крім звичайної обслуги та охорони, ще скороходи, артисти, співці, акробати і т. п. Був ще особистий звіринець, наповнений рідким звір'ям, а до того їй подарували маленького освоєного білого

Цар Микола II в гостині у тестя Каті

слова. Вона назвала його Козаком і він її так полюбив, що приходив в ночі стерегти її перед дверима спальні. Як будуча королева, Катя стала першою дамою в королівстві і на церемоніях, коли її теща була недужа, вона її заступала, сидючи поруч з королем на золотому троні. На щорічній прощі, яка була найбільшим народним святом і яка відбувалася та тисячолітній, окованій золотом галері, вона також сиділа поруч з королевою попереду всіх місцевих князів і князівен. Цікава з природи, вона скористалася з того становища, щоб ознайомитися з усіма таємницями сіамських палаців і навіть їй вдалося відвідати заборонений палац за потрібною стіною, де доживали віку незчисленні жінки батька тодішнього короля.

Тому, що князь Чакрабонг був одним з королівської родини, який знав мови і мав європейське вихован-

ня, він часто одержував дипломатичні доручення за кордон і Катя об'їхала з ним майже всю Азію, Європу й Америку. Вони гостювали в таємному палаці Мікадо в Токіо, в забороненому місті коло Пекіну і відвідували індійських магараджів.

Гостювали також у Мармуровому Палаці в Тегерані, в Ілдіз кіоску в Абдул Гаміда в Царгороді, а під час подорожі по Європі відвідали Миколу II в Петербурзі, Вільгельма II в Берліні, Франца Йосифа у Відні, Віктора Емануїла II в Римі й Едварда VII в Вестмінстері. Альфонс XIII влаштував на їх честь королівський бій биків, де виступали видатні особи з еспанської аристократії. Під час цієї подорожі молоде подружжя спинилося на деякий час в Києві, щоб Катя могла відвідати родичів та місця свого дитинства і юнацтва. Вони пробули декілька днів в Тростянці, де князь і його ад'ютанти, перебрані в

Династичний образ королів Сіаму: чоловік Каті праворуч, на долині

селянський одяг, щиро бавилися, працюючи на обжинках.

Але все має свій кінець і цей щасливий період життя Каті також скінчився. По повероті до Бангкоку вона зауважила, що її чоловік зробився сумний та задуманий. Притиснутий до стіни, він мусів признатися, що двір примушує його, за місцевим звичаєм, взяти ще одну жінку. Катя йому пригадала шлюб, але він сказав, що то є воля короля і декілька днів по тому вона довідалася, що він потаємно одружився з своєю кузинкою, 16-літньою красунею. Козачка кров Каті скипіла. Вона переказала чоловікові, що не хоче його більше бачити, відіслала королеві усі її подарунки, розпрощалася з гіркими сльозами з своїм слоном і з усім двором і вночі, з одною валізкою, поїхала до Шанхаю. Син її тоді вже вчився в Кембриджі.

Це вже були часи большевицької революції і Катя стала на чолі комітету, який опікувався скитальцями, які рятувалися від большевиків. Вона ввічливо, але рішуче відмовляла послам, які приїздили її умовляти повернутися до Бангкоку. Але декорація її життя змінилася ще раз. Новий посол привіз вістку, що князь Чакрабонг несподівано помер, отруєний в Китаї на дипломатичному прийнятті, і що королева дуже її просить повернутися. Гнів Каті одразу зник і вона повернулася. Прийняли її дуже сердешно, але вона застала пустку.

Палаці її стояли забиті, двір був ліквідований, її улюблена покоївка покінчила з собою з розпуки, скочивши з великої вежі. Маленький слон Козак сконав від нудьги, а її малпа Маруся, побачивши її, вилізла на дерево і кинула на неї каменюкою й мало не розбила їй голову. В той же час телеграф приніс вістку, що її брат

Іван ненадійно помер в Шанхаю. В Азії їй більш не було чого робити. Син її ще вчився в Англії і вона вирішила поїхати до нього. Її відпустили з плачем, але з королівською пенсією. Пробувши деякий час в Лондоні, вона перенеслася до Парижу, де мала родичів і київських знайомих. Вона купила там велике помешкання, яке умеблювала в сіямському стилі і зайнялася маллярством під керівництвом знаменитого Коровіна. Відмовившись остаточно від світського життя, не приймала нікого поза близькими родичами і знайомими. Померла в 1960 році у віці 75 років, застудившись, поливаючи свої екзотичні сіямські квіти, і спочила навіки під Парижем.

Син її архикнязь Чула, який остаточно оселився в Лондоні і перевіз туди все своє казкове азійське майно, відмовився від корони на користь свого кузена і не помилився. Новий король, який дістав освіту в Швейцарії, за пару місяців був підступно забитий і його наступник зазнав такої ж долі.

Після їх смерти князь Чула залишився на завжди в Лондоні, де все йому всміхалося, але доля судила інакше. Два роки по смерті матері невблаганна хворість звела його в передчасну могилу.

Російські пропагандисти широко використали історію Каті I, хоча вона є зовсім банальною, бо не тільки Романови, але й Габсбурги і Гогенцоллерни мали часто-густо морганатичних жінок, а з українських сінеастів ніхто не подумав скористати з фантастичної історії маленької княгині, яка варту героїнь Тисяча й однієї ночі. Даремне автор цих рядків старався при кожній нагоді їх зацікавити, на це не було найменшого відгуку.

Написав Леонід Толтава

ОГЛЯД РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ЛЯЛЬКОВОГО ТЕАТРУ

Скільки років існує театр? У його найпростішій формі — стільки існує людство. Первісний ловець, скинувши перед печерою важку ношу забитого звіря й підскачовиши з радості, був і першим актором, навіть не перед своєю родиною — сам перед собою. Людина потребує гри, і це правило стосується всіх етапів її індивідуального розвитку. Досить заборонити дитині бавитись, щоб її замучити настільки, що в дорослому віці їй не допоможуть вже жадні експерти-психологи.

Якщо театр, театральне дійство в його найбільш примітивних і в найбільш складних формах вияву існує стільки, скільки існує людство, то це лише підкреслює відому філософічну тезу, що завжди існує лише те, що справді потрібне. Ще Арістотель

вчив, що „добре вихована людина повинна вміти грати й співати”.

Індивідуально в житті кожної людини „ляльковий театр” розпочинається чи не з першого року життя — дитина бавиться лялькою, а від 3-4 років гра стає „хлібом насущним” її існування: гри з ляльками обертаються в щось невіддільне від дитини, при чому, не тільки для дівчаток, а й для хлопчиків (бо забави „з рушницями” і т. п. аксесуарами це також забави з ляльками в іншій формі.) Для дитини поняття бавитись означає жити і розвиватись.

Коли театр у всіх його видозмінах є таким важливим у людському житті, то варто спинитись трохи докладніше на одній з його найбільш поширеній і, може тому, найбільш важливій формі — над темою „Ляльковий Театр”.

3 НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ

Про ляльковий театр, як розвагове видовище, згадував ще Геродот, писали про нього і Арістотель, і Апулей. На жаль, збереглися лише писані згадки, але ні ляльки, ані тексти, себто п'єси для лялькового театру з античних часів, до нас не дійшли.

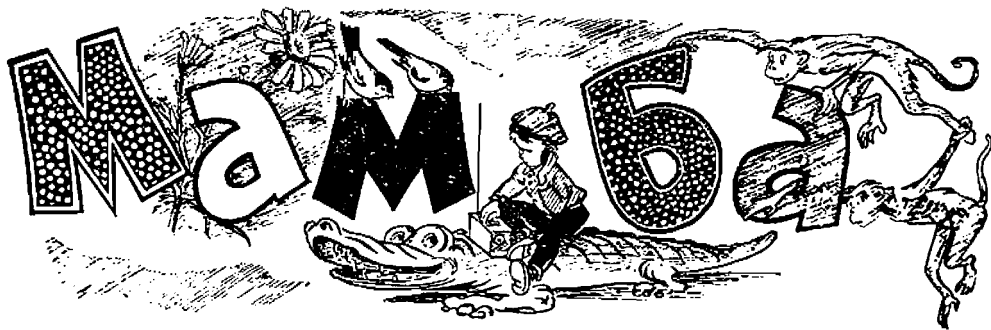
В Україні, ще в часах Київської Русі, як і в Галицько-Волинському королівстві, перші найпростіші вистави лялькового театру давали для княжих дворів і для народу скоморохи — мандрівні народні артисти. На стінах св. Софії в Києві збереглися деякі прекрасні розписи з княжих часів, між ними й зображення скоморохів, оригінально, по-театральному зодягнених, з дудками й свирілями, з усім, що призначене для розваги глядачів-слухачів. Вистави українських княжих скоморохів-кукольників, на превеликий жаль, безповоротно забулися. Можна лише здогадуватися, що вони мали подвійний характер: поважного видовища — релігійного типу драми, і окремо — веселої, розважальної сцени. Перші сюжети походили в більшості з народного життя, але з поширенням християнського вчення, не виключено, що скоморохи давали і вистави на трагедійовані біблійні теми.

В XI сторіччі в Західній Європі вже був оформлений ляльковий театр вертепного типу: показували поважні вистави, беручи різні сцени із Святого Письма; ляльководи не вагалися гарно вбрану ляльку (яку вдягали на руку, або ж „водили” чи носили низу на паличці) називати Дівою Марією. Той театр показував і побутові сцени комедійного типу. З нього пішла італійська назва для лялькового театру — „Маріон” (від Марія), що потім розвинувся у складний театр „маріонеток” — ляльок, яких водять згори — на нитках, і рухи яких дійсно нагадують живі сотворіння, як цілком реалістичні, так і найбільш казкові.

Ляльковий театр скоморохів-кукольників занепав в Україні в часи, ко-

ли життя держави було зруйноване татаро-монгольськими навалами. Знайшов він своє відродження через кілька століть у формі народного „вертепу” — драми-містерії з життя Ісуса Христа. Однак, вистави вертепного лялькового театру були немислимі без вставок-інтермедій, що мали суто-народний характер, багатий гумор і провадилися українською живою, розмовною мовою в той час, як релігійна частина вистави відбувалась або латинською, або ж іншою „високою” мовою, включно з мовами тимчасових окупантів України. Найвищого розвитку вертепний театр набрав в Україні понад 200 років тому (16-19 сторіччя). З поступовим занепадом театру цього типу в нашому столітті, через переслідування з боку комуністичного режиму, — в Україні почалося відродження призабутого з княжих часів лялькового театру, як театру розваги, повчання й виховання. За цим видом театру закріпилась назва: український ляльковий театр.

У різних країнах світу він дістав різні назви, здебільшого від імен героїв найбільш популярних вистав, типажі яких брали із гущі народу. Хоча в Італії прийнялась висока назва Маріонетковий Театр (від св. імені Марії, Матері Божої), однак, там збереглась й дотепер ще й інша, народна назва „Пучінель” — від назви героя італійських народних вистав Пучінелля. У Франції ляльковий театр асоціюють з назвою „Полішінель” — від італійського „Пучінель”. У різних країнах витворився свій, сказати б, національний образ головного героя вистав лялькового театру в його первісній формі. Так в Англії його героєм став „Панча”, у Іспанії — Дон Кристобаль Пучінель, у Німеччині — „Кашперле” (так зветься і герой, і ляльковий театр), у Чехо-Словаччині — „Кашпарек”, в Росії — „Петрушка”, в Білорусі — „Беглейка”. В Україні з часів Козаччини і до наших днів героєм лялькового театру був характерник Ко-

Рекламний заголовок до п'єси „Мамба” Константина Мойсєєва для „піонерського” лялькового театру

зак-Запорожець, який у двобоях перемагав навіть чорта.

Ляльковий театр у країнах Західної Європи дійшов до вершин розвитку й досягнень у 17-18 століттях. До речі, Гете взяв сюжет для свого безсмертного „Фавста” з вистави мандрівного лялькового німецького театру. Тематами вистав були картини з народного життя, народні казки й перекази, легенди, сатиричні сцени, „мораліте” — повчальні сцени, тощо.

У кінці 19 століття майже у всіх країнах Європи ляльковий театр почав занепадати, в розумінні народного театру. Однак, його традиції і досягнення почали переймати як окремі талановиті одиниці, так і колективи, непрофесійні і напівпрофесійні любительські групи. Ляльковий театр почав по-своєму активно змагатись за власне існування в часах розвитку техніки, прискореної комунікації та багатьох інших досягнень людського розуму. Вже не всюди користувались ляльками, зодягненими на руки, бо вони не могли відтворити багатьох складних рухів. Так прийшло до особливого удосконалення маріонеткового театру, в якому ляльки провадяться згори, з допомогою ниток; було створено також „шарнірні ляльки” — вони можуть ходити, брати, давати, підіймати і т. д. з допомогою прихованих під їх одягом

пругів на шарнірах, порушуваних водіями ляльок знизу.

У наш час ляльковий театр в Європі, в тому і в Україні, живе подвійним життям: як професійний театр, з постійним складом режисерів, ляльководів, мистців-малярів і т. д., і як непрофесійний, любительський — такі існують у кожній чи не 5-й школі в советській Україні.

Ще до кінця минулого століття в Україні існували кілька професійних, постійних театрів, які регулярно давали вистави. Найкращим із них був Ляльковий Театр Горілого в Одесі. Однак, найбільш поширеним такий театр був у бурсах, у школах, навіть у приватних домах — для розваги дітей. Найбільш популярними були та є і тепер ляльки, що вдягаються на руку; ляльки на шнурках, дротах, на шарнірах тощо використовуються лише в кількох стаціонарних, професійних театрах в Україні — „УССР”.

ЛЯЛЬКОВИЙ ТЕАТР В УКРАЇНСЬКІЙ ССР

Московсько-комуністичний режим має добрий „трест мозків”, який для ЦК КПСС випрацьовує програми тактичних заходів у всіх ділянках внутрішнього життя імперського ССР. Ділянка лялькового театру не пройшла повз увагу того „тресту мозків”.

За вченням Леніна, мистецтво повинно бути партійним, отже й ляльковий театр повинен сприяти „опартійненню” совєтської людини, фактично — дитини. Але знаємо, що між теорією і практикою майже завжди є розбіжності, існують вони і в СРСР. Можна сказати, що там ляльковий театр в багатьох випадках виконує роллю розвагового-пізнавального, а не конче — партійно-пропагандивного, без огляду на партійну цензуру. Це випливає з самої природи такого театру: дитина бажає казки, а народну казку, зокрема оптимістичну і суто-національну, українську, білоруську, грузинську чи ін. — таки досить важко „опартійнити”.

У СРСР театри для дітей розділені на: Театр Юного Глядача, ТЮГ, в якому виступають живі актори на сцені (у 1971 р. було 5 ТЮГ-ів в Україні), Музичний Театр Юного Глядача, або Дитячий Музичний Театр (в СРСР лише 2: у Москві, і з 1971 року — в Києві), де йдуть у виконанні акторів опери, оперети й музичні вистави для дітей і молоді, та Ляльковий Театр, або Театр Ляльок. У 1971 р. в Україні працювали 13 постійних „державних” театрів ляльок. З огляду на намагання партії „виховувати” совєтську людину змалечку, з дитинства, як і з огляду на вимоги батьків створювати лялькові театри для дітей, — їхня кількість в СРСР постійно зростає: у 1930 роках їх було 26, а у 1963 р. близько 80, а коли врахувати самодіяльні лялькові театри при клубах і переважно по школах, то у всьому СРСР їх є десятки тисяч.

Головною проблемою українського лялькового театру на Батьківщині є проблема відповідного репертуару. Можна сказати, що по школах такий театр живе в першу чергу завдяки існуванню безлічі українських народних казок, які інсценізують на місці, хто як уміє.

У 1920 роках, після збройного загартання України — УНР — Росією, в Києві був створений перший стаці-

онарний „державний” (лише за формальним визначенням, бо не може бути держави під окупацією) — Київський Державний Театр Ляльок. Ще раніш на Заході України, у Львові, з перервами діяв Театр Ляльок, який працює тепер під назвою Львівський Театр Ляльок. Ці два театри мають найбільшу традицію, практику і найбільші досягнення в своїй праці.

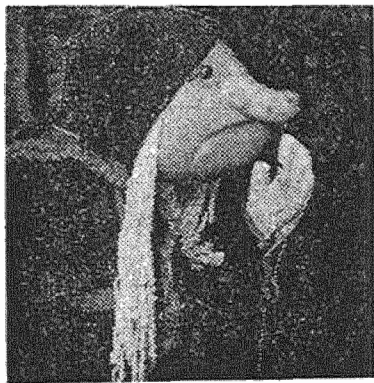
Тепер в Україні працюють стаціонарні лялькові театри, які іноді дають і виїзні вистави (за даними газети „Культура і Життя” з 4-го лютого 1971 року):

Київський Державний Театр Ляльок, Львівський Театр Ляльок, Житомирський Театр Ляльок, Харківський Театр Ляльок ім. Н. Крупської, Вінницький Театр Ляльок, Івано-Франківський Театр Ляльок ім. Павліка Морозова, Донецький Театр Ляльок, Кримський Театр Ляльок, Полтавський Театр Ляльок, Одеський Театр Ляльок, Дніпропетровський Театр Ляльок, Ворошиловградський Театр Ляльок, Ужгородський Театр Ляльок. Всі такі театри в обласних центрах мають у своїй назві „обласний”, але вони часом виїздять з виставами і до інших областей України. У кінці 1971 р. відкрили Театр Ляльок у м. Миколазві.

У київській „Літературній Газеті” ч. 66 з 1960 року прозвучав голос-заклик, який залишився актуальним і після 10 років:

„Одним із методів виховної і навчальної праці педагога є шкільна вистава з участю учнів, зокрема спектакль шкільного Лялькового Театру. Ляльковий театр став одним із найпоширеніших у школі. Однак, український репертуар цього театру дуже бідний. Особливо потрібні п'єси на морально-етичні теми (про чесність, пошану до старших, делікатність у ставленні до дівчат, про дружбу і вірність), які допомогли б виховувати з наших дітей духовно багатих громадян”.

Персонажі з Вінницького Обласного Театру Ляльок

У ті роки у так зв „Репертуарних збірника” для шкіл друкували майже виключно п’єси для лялькових театрів типу антиамериканської казки „Пентагонія” — „Сонячні промені” Г. Усача, або „Мамба” К. Мойсєєва, в якій „совєтські діти”, потрапивши в Африку, товаришують із слонами і тиграми, але якомусь поліцаєві кричать: „Не займай нас, ми радянські діти! Не маєш права!”... Однак, крізь чагарник політичних „п’єс” для дітей і молоді в Україні завжди пробивались цікаві твори, які жадбно сприймав і сприймає глядач. Так, казку А. Шияна „Летючий корабель” поставили в багатьох театрах ляльок, і навіть, як інформував

журнал „Україна” ч. 9 з 1960 р., — „чудовий Ляльковий Театр у селі Стара Гута на Житомирщині, поставив казку за твором А. Шияна „Летючий корабель”, а також „Казку про Діда і Ріпку”. Та той же малий сільський театрик не міг оминати „прокрустового ліжка” так зв. соціалістичного реалізму, і поставив також п’єсу „Шляхи діда Заверюхи” — „про віковічні поривання селянина-поліщука до волі і світла, про його щасливу долю в наш прекрасний час” (себто за колгоспної неволі).

У 1965 р. київська газета „Радянська Культура” в статті „Подорож у країну Золотого ключика” виявила, що в той час ішов особливо сильний

партійний натиск, аби лялькові театри в Україні ставили п'єси російських авторів, або ж на російську тематику. Це мало б „зближувати” нації... У Харкові, в Ялті та Одесі вистави для дітей в ТЮГ-ах і в лялькових театрах ідуть, як правило, російською мовою, приблизно з того часу, коли М. Хрущов здійснив валуєвського типу шкільну реформу (багато нібито самі вибирають, якою мовою має в Україні чи іншій „республіці” вчитися дитина — а режим натискає вбік російської мови). У згаданій вище газеті були названі вистави, що йшли в 1965 р. в Київському Театрі Ляльок: „Золотий Ключик” Толстого, „Казка про попа і його робітника Балду” О. Пушкіна, „Пригоди гвинтика” А. Рудіна, „Где эта улица, где этот дом?” (російською мовою) і навіть „Мораль пані Дульської” — за виставою російського театру драми ім. Л. Українки в Києві, та „Ювілей” А. Чехова. Показували також російського „Горбоконика”, з московськими „мужичками” в сорочках навипуск. Режисери-постановники Т. Максимович і Р. Марголіна не дали того року молодим киянам ні однієї вистави на українську тематику.

Певна річ, такий стан довго не тривав, бо в суспільстві завжди знаходяться сили, які хоча й не виступають відверто (як тепер історик, безневинний сучасний мученик Валентин Мороз), але з виразними завданнями й українськими вимогами. Через кілька років репертуар лялькових театрів в Україні був значно поширений, хоча й делі він недостатній. Так, у Житомирі ішла з великим успіхом казка З. Поправського „Котик-Мотик”, у Харкві „Блакитна перлина” Єфименка, у Львові — „Ніч під Різдво” за М. Гоголем, в Івано-Франківському — „Казка про багатиря” з героєм-українцем Миросем, у Полтаві — чудова казка „Котигорошко”, у Львові — „Снігова королева”, у Києві — казка „Ведмежатко Римціці”, у Ворошиловграді й ін. лялькових обласних театрах ішла в 1968-70 рр.

п'єса-казка „Солодкий пиріг” з героєм Воком, і т. д. По школах далі інсценізують народні казки. Звичайно, не була б советська „демократична” влада собою, коли б не наказала деяким ляльковим театрам ставити і тепер такі п'єси, як російські сатири В. Маяковського, літературні казки О. Пушкіна, або „Боги, чорти і люди”, з героєм Енесем, але з великою дозою антирелігійної пропаганди, чи „Великий Іван” москвича С. Образцова, з вихваланням Росії (вистави йшли в Київському Театрі Ляльок, час до часу і в 1971 році).

Крім „офіційно визнаних” лялькових театрів, в Україні працюють багато шкільних, навіть клубових і колгоспних. В газеті „Радянська освіта” ч. 3 з 1962 р., в замітці „Спектаклі юних артистів” розповідалось про „Театр Ляльок 46-ої київської школи”, який показує свої вистави в різних школах Києва, виїздив уже й до Криму та до Одеси. Але його особливо пропагують і тепер тому, що він показує вистави російською мовою! Натомість, лише короткі згадки були в пресі про ляльковий театр київської школи ім. Т. Шевченка, де вистави йдуть українською мовою і де навіть показали п'єсу з допомогою ляльок — з життя Тараса Шевченка. „Міністерство освіти УССР нагородило юних артистів 46-ої школи путівками до піонертабору в Ялті”, та ніхто й нічим не відзначив дітей із школи ім. Т. Шевченка — хіба щирі оплески зворушених глядачів були виявом вдячності за „Котигорошка”, „Казку про ріпку”, „Летючий корабель” та подібні вистави.

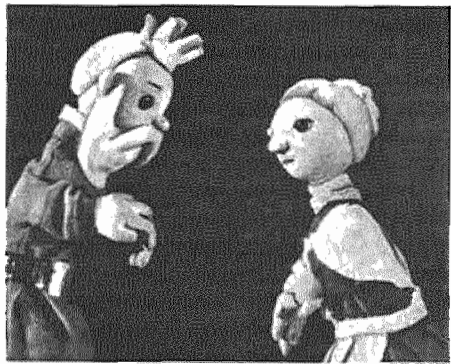
В Україні частково бракує авторів, які працювали б для поширення репертуару лялькового театру, як і ТЮГ-ів, взагалі в ділянці літератури для дітей і молоді. „Літературна Україна” з 24 травня 1968 р. подавала у статті „Почитаймо казку”:

„Працювати нам важко — обмаль добрих авторів. І не тільки у нас — у всій сучасній українській літературі для дітей. Друзі малого і юного чи-

гача Н. Забіла, М. Познанська, М. Пригара, О. Іваненко, Г. Бойко добре попрацювали протягом десятиліть, створили велику бібліотеку української радянської дитячої літератури, в міру своїх сил працюють і нині, але хто ж із молодих прийшов їм на зміну, на підмогу?" ... „Літературна Україна" запитує: „Де ж сучасні Трублаїні, Донченки, Копиленки? Ми в журналі (у Видавництві „Молодь") змушені відбиватись від графоманів, халтурників, ремісників тільки тому, що нове покоління письменників омиває терен дитячої літератури”.

Становище трохи інакше, ніж його зображує контрольована „Літературна Україна". Микола Сингаївський, Федір Дудка, Світлана Йовенко, а вже особливо талановитий молодий київський письменник Юрій Ярмиш (автор „Летючого дерева", збірки „Камітанова люлька" і ін.) дали нові твори для дітей і молоді, в тому й для лялькового театру, але вони „в неласці" у партії. Варто б запитати: чому лялькові театри в Україні не ставлять чудової казки молодого Ю. Ярмиша „Нічної переполюх"? Коротко її зміст: якось присмерком Сова сказала, що було б добре, коли б сонце зайшло і вже не сходило (сові, щоб бачити, потрібна темінь). Сорока не дочула слів Сови й рознесла вістку, що сонце більше ніколи не зійде! Денні птахи в лісі перелякались: що ж це буде, адже вони не можуть полувати вночі? Там же, в лісі (і в сучасній „УССР") зміть знайшлись підлабунники і вибрали Сову своїм провідником - диктатором... І хоча якийсь птах гукав, що сонце таки зійде, — Сова з її прибічниками вже хочуть судити того відважного, непокірного птаха. Та доки зібралось судити — сонце зійшло!.. Засоромлені „судді" подалися геть із лісу. Чудова казка, аж прохасться на портативну сцену лялькового театру! — але її не ставлять, а преса нарікає на нестачу авторів, особливо з-поміж молоді.

Великою проблемою найменшого (розмірами) лялькового театру в су-

*Сцена з „Казки про втрачений час”
у Донецькому Обласному Театрі
Ляльок*

часній Україні є не нестача письменників-драматургів, композиторів, режисерів, акторів-водіїв чи, тим більше, глядачів, а постійне втручання партійних чиновників у справи мистецтва. Над ляльковими театрами здійснюється у всьому Советському Союзі гостра політична контрола, бо „трест мозку" в ЦК КПСС знає, що виховання майбутнього громадянства розпочинається, кажучи фігурально, від коліски, а насправді — від 1-го року життя.

УКРАЇНСЬКИЙ ЛЯЛЬКОВИЙ ТЕАТР ЗА КОРДОНОМ

Ляльковий Театр?

Згадуючи про що залуцену ділянку на ниві української культури, годі не переповісти однієї анекдоти з повосенних часів. В окупованій Москвою країні прийшов до годинникаря вояк советської армії і купив великий будильник. Вояк чесно заплатив за будильника і, відходячи, сказав: „А оті маленькі часи — подаруй мені за дурно, вони ж такі маленькі" ... Вояк у своїй наївності був переконаний, що маленький годинник взагалі нічого не коштує.

Це стосується і частини нашої громади: великий, „дорослий" театр —

*Ляльковий Театр „По дорозі в казку”
при 90-ому Відділі СУА*

дуже добре, ми „навіть” вітасмо, а ось Ляльковий Театр — маленький, його можна б мати „на додаток” або і взагалі не мати. Чи це взагалі театр? Чи він може існувати, наш Український Ляльковий Театр, у країні, де на кіноекранах і через телевізю щодня показують „супер-чуда” для дітей?

Ось що писала директор Театрального Ярмарку при великому магазині „Гімбелс” у Нью Йорку, п-і Дороті Раджерс, у „Бюлетені” того магазину-велетня (в 1970 році):

„Відвідини театру повинні стати надзвичайною, магичною пригодою для малої дитини. Потім приходиться захоплення видовищем, а ще далі — через переживання й досвід — дитина сама прийде до того, що полюбить театр на все своє життя”.

Зазначимо, що „дорослий” театр — і не тільки в Україні — розпочинався з „маленького”, з лялькового театру. Вище ми бачили, що в Україні настільки міцні традиції лялькового театру, що й нині, під комуністичною контролею, без відповідного репертуару, він все таки не лише існує, а й у багатьох випадках — позитивно існує, у нашому розумінні. Сотні тисяч дітей беруть там по школах активну участь у лялькових самодіяльних театриках, а мільйони дітей дивляться

на їхні вистави — мільйони переживають українську народну казку!..

Коли було б можливо зобразити графічно історію розвитку театрального мистецтва у світі, то вихідною точкою була б десь у глибині століть безіменна первісна дівчинка з забавкою-лялькою в руках, а завершенням такої високої кривої була б велика оперова вистава у наші часи.

Ляльковий театр не конче мусить обмежуватись до маленького чи юного глядача. Уявім, що ІКЕР, М. Понеділок або ЕКО дали б серію гумористичних сценек з пригод двох партнерів у пеклі — Гітлера і Сталіна, і що такі вистави прибули б до Нью Йорку, Чикаго чи Філядельфії, показані засобами лялькового театру: не вистачило б квітков.

Але ляльковий театр насправді не лише розважає дітей. Поза Україною він одночасно є лекцією з української мови, пісні, музики, танку, і то лекцією не шкільного типу, а особливою. Психологи вчать, що найкраще дитина сприймає матеріал через переживання.

Тому ще в 1946-48 роках, у зруйнованій Німеччині, мистець слова і кіно-режисер Теодор Верещинський (здається, з Харківщини) з дружиною створили перший по другій світовій війні Український Ляльковий Театр за кордоном, назвавши його гарним, поетичним словом „Лелека”. Вистави мандрівного театру „Лелека” оглядали тисячі дорослих і ще більше — малих глядачів у Новому Ульмі, Діллінгені, Мюнхені, Авсбургу, Регенсбургу (де він постав). Реж. Т. Верещинський свого часу працював у кіно, а його дружина, п-і Клавдія, була майстром у виробництві легких і виразних ляльок з пап’є-маше. вміла їх чудово зодягти і так же водити на сцені. Театр „Лелека” мав велику портативну, розкладну сцену, оздоблену спереду стилізованим зображенням української хати і лелеками, мав гарні декорації, добрий колектив виконавців з 6-7 осіб, пере-

важно студентів гімназій, між якими був талановитий юнак Володимир Карен, здібна Катерина Гальчук та ін. молоді люди.

У репертуарі лялькового театру „Лелека” була „Новорічна вистава”, напевно авторства Т. Верещинського або його дружини, „Червона Шапочка” — за світовою казкою, дві п'єси для лялькового театру Л. Полтави: „Як миші kota налякали” і ціловерхня вистава „Мавп'ячий король”; до показу підготовляли п'єсу Авеніра Коломийця, який тоді перебував у Австрії і кимось передав (назви не пригадую). Але з виїздом більшості українців за океан, „Лелека” у Зах. Німеччині мусів скласти свої молоді крила, без огляду на захоплені відгуки-рецензії в „Українських Вістях” в Новому Ульмі, в „Нашому Житті” в Авґсбургу та в „Часі”. П-во Верещинські емігрували, здається до Австралії.

Була й друга спроба в повосенній Німеччині створити ляльковий театр — у Ганновері, в англійській окупаційній зоні, але про неї може розповість котрийсь із очевидців.

Тим часом, наші письменники, поети і драматурги поза Україною не забували про те, що ляльковий театр рано чи пізно таки буде відновлений за кордоном. Тому сл. п. Авенір Коломиєць в Австрії (де він через кілька років по війні й помер) написав декілька п'єс для лялькового театру (частина дісталась до Архіву Об'єднання Працівників Літератури для Дітей і Молоді ім. Л. Глібова, ОПЛ-ДМ). Для репертуару лялькового театру працювали по війні відомий дитячий письменник Роман Завадович, поетка Діма, поетка Леся Храплива, К. Перелісна, Л. Полтава і напевно ще більше авторів.

Немов „спалахи національної свідомості” (і національного та мистецького сумління), тут і там з'являлися, щоб скоро з різних причин погаснути, лялькові українські театри за кордоном по війні, після Західної

*Сцена з оперети „Червона Шапочка”
(Червона Шапочка і Вовк у
помешканні Бабусі)*

Німеччини: в Аргентині, де талановита родина п-во Ласовські показували в Ляльковому Театрі, спільно з ін. працівниками, казку О. Сацюка „Цар Ох”; в Австралії, звідки до ЗСА кілька років тому прибула мистець і режисер лялькового театру п-і Лада Прокоп. Всі ці спроби тривали недовго. Головно бракувало надзвичайно важливого компонента для здійснення вистав у нібито маленькому театрі — уваги і підтримки збоку організованої української спільноти, при потребі — допомоги від українських репрезентативних установ і товариств, краєвих і місцевих організацій. Вони й тепер не грішать особливою увагою до розвитку української культури та збереження традицій, стаючи таким чином на шлях розтрати національного потенціалу на важких дорогах закордоння.

І все таки, без огляду на таку „увагу” — нині в Америці діють два українські лялькові театри! Їх організатори збагнули, що це найкраща українська школа рідної мови й культури, в якій дитина, виростаючи серед іншого мовно-культурного моря, не карається й не мучиться, а радіє, перефразуймо Т. Шевченка, а коли й плаче, то радісними сльозами щастя.

*Оперета „Червона Шапочка”
(Гуцул-мисливець у лісі)*

Педагоги знають, що без переживання — немає і виховання.

Не відомо, чи Комісія для справ української культури при СКВУ зареєструвала ті два українські лялькові театри в Америці, чи та Комісія має хоч якусь змогу їм допомогти і морально, і фінансово?

Український Ляльковий Театр під назвою „По дорозі в казку” був заснований у м. Філядельфії, Па., в 1968 році, при 90-му Відділі Союзу Українок Америки. Голова СУА п-і інж. Стефанія Пушкар запросила до того нового діла п-і Ладу Прокоп, яка перед тим жила в Австралії, де мала власний ляльковий театр. Молода мати подружилася з такою ж молодю матір'ю, п-і Дарією Шуст, яка захопилася ідеєю створення лялькового театру. Але незабром після перших початків п-і Л. Прокоп переїхала з родиною до іншого міста, і п-і Дарія Шуст із головою 90-го Відділу СУА п-і Н. Даниленку та в співпраці з панями Терледькою, Чижович, Козак, Сірою і іншими довелось прокладати самим шляхи „по дорозі в казку”, до розумних, допитливих і щирих маленьких глядачів.

Виявилось, що годі десь дістати навіть елементарний підручник чи

посібник для лялькового театру (не допомогли й листи до знайомих в Україні). Виявились труднощі й репертуарного характеру, бо не всі п'єси театр мав технічну змогу поставити, і далеко не всі є в його розпорядженні. Все таки театр „По дорозі в казку” з чималими турботами здобув гарну портативну сцену (завдяки чоловікам пань, переважно інженерам), ляльки, строї, магнетофон для звуково-музичного супроводу, освітлювальні прилади тощо (скільки все це коштує, крім грошей — краще не запитувати шановних пань, ані їхніх чоловіків!).

Коли ж розпочались перші вистави українських народних казок, а потім оперети „Червона Шапочка”, з записаними на магнетофонну стрічку діялогами акторів і музикою сл. п. композитора Василя Безкоровайного (перший друк оперети у „Веселці”), то виявилось, що все „оплачується”, не так фінансово, як з інших багатьох оглядів: скромні кімнати дитячих українських садочків, світлички і шкільні залі оплесками зустрічали й проводжали своїх героїв, свій Ляльковий Театр, маючу з ляльками в казку української краси, в чудовий світ самобутньої української культури.

Залишається не розв'язаною проблема оплати важкої і складної праці та подорожніх видатків, що в свою чергу пов'язане з підготовкою нових вистав, придбанням нових ляльок, декорацій і т. д. Найбільше вдячний глядач — Дитяча Світличка — не має фондів на оплату вистави, а пані з театру „По дорозі в казку” вже не мають совісти звертатись до чоловіків по чергову фінансову підтримку. Таке „зачароване коло” починає змикатися цілковито з хвилиною, коли Правління лялькового театру „По дорозі в в казку” звертається до письменників і композиторів по новий репертуар, до мистців — за мистецьким оформленням сцени: вони своєю чергою нагадують про бодай скромну оплату їхньої праці. І це вірно: якщо

платимо за кожну обслугу, то маємо платити й за культурну обслугу спільноти, особливо ж дітей. Можна легко зрозуміти відомого композитора Олега Стратичука (автора блискучої музики до „Вовка в овечій шкурі”), який написав у 1971 р. в Нью Йорку чудову музику до казки „Мишача війна” для Лялькового Театру — і, залишившись знову без оплати праці, сказав: „Це останній раз”. Подібно висловився і видатний композитор старшого покоління Василь І. Овчаренко у Маямі.

Другий Український Ляльковий Театр, з великими перспективами розвитку, був заснований у Дітройті в лютому 1969 року п-і Ладою Прокоп, яка в ньому працює режисером, і п-і Христіною Юзич — молодими мистцями і молодими матерями. Театр має офіційну назву — „Театр Ляльок”.

Впродовж 1970-71 року Театр Ляльок у Дітройті поставив п'єсу письменниці Ірини Винницької про Шевченка-дитину „До залізних стовпів” та інсценізацію народної казки „Рукавичка”, яку здійснила Лада Прокоп. Підготовляється до вистав казка „Лисичка-кума” Івана Франка та п'єса Катерини Перелісної „Чарівний перстень”. З молодими мисткинями співпрацюють: Борис Потапенко — музика і звукозапис на магнетофонну стрічку, в супроводі якого йдуть вистави, Ярема Козак — декорації, Галина Конопада — гримування та одяг для ляльок; співи й гру виконують Віра і Борис Потапенки, а акторами — водіями ляльок, приховані від глядачів за портативною сценою, працюють: Ярослав Березовський, Роман Тарнавський, Віра і Борис Потапенки та й самі організаторки — Лада Прокоп і Христіна Юзич, яка підбирає також музичне оформлення для вистав. Всі ці люди — молоді, з закінченою вищою освітою, переважно мистецькою.

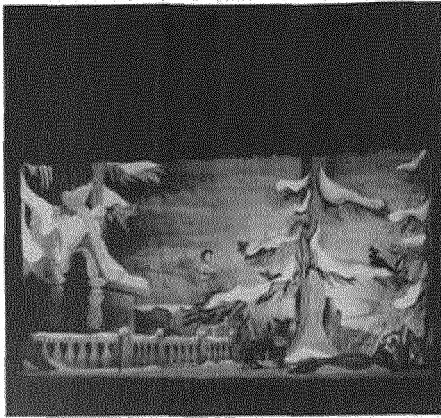
Вистави з успіхом, засвідченням у багатьох писаних відгуках, пройшли в Школі Українознавства в Гемтрем-

„Дві подружки” з Театру Ляльок у Дітройті, 1970 року

ку, у Світличці США на Ворен, у Світличці Рідної Школи в Гемтремку, в тому ж місті — в Українській Католицькій Школі Непорочного Зачаття, у Школі Українознавства в Ен Гарбор (на Святи Т. Шевченка), під час Міжклубної Виховної Конференції США в Дітройті в лютому 1970 р. та в ін. місцевостях. Треба зазначити, що показану українським Театром Ляльок виставу нашої народної казки „Рукавичка” — англійською мовою — в Бібліотеці міста Гемтремку (Публичній) оплескували малі американські діти так же завзято, як і українські діти — українську версію цієї ж вистави! Дирекція Бібліотеки знову запросила Театр Ляльок на дальші виступи з новим репертуаром. При тім, п-і Лада Прокоп розповіла перед виставою кругло 400 глядачам коротенько про Україну, особливо про Карпати, де відбувається дія казки „Рукавичка” та ще й показала декілька проглядок з Карпат. „Америка” з 15 грудня 1970 р. подавала, що „Управа Бібліотеки запросила Театр Ляльок до себе на постійні виступи, зазначаючи, що це „найкращий ляльковий театр із тих, які вони в себе бачили”. Так українська „Рукавичка” в англійському перекладі почала мандрівку по бібліотеках Гемтремку й Дітройту — по Америці. Читач сам оцінює, наскільки це важливо: інформувати малих Джонів про Україну

*Канадійський Театр Маріонеток,
Монтреаль 1971
(Сцена з виставки „Петрик
і вовк”)*

ще перед тим, заки вони стануть Джонсонами, конгресменами, сенаторами, чи й президентами.

Уривок із листа до Театру Ляльок у Дітройті від Школи Українознавства в місті Ен Гарбор, Миш. з 25 березня 1970 року:

„...Хочемо Вам щиро подякувати за п'єсу „До залізних стовпів"! Усі діти, як і їх батьки, та запрошені гості з української громади нашого міста були в захопленні від постановки, декорацій, музичного оформлення і, звичайно, „гри” дійових осіб. Велике спасибі Вам, пані Христино Годів-Юзич та пані Ладо Пелевська-Прокоп, за труд і посвяту. Просимо передати від нас також gratуляції усім учасникам Театру”...

Після виступу Театру Ляльок на Міжклубній Виховній Конференції США в Дітройті в березні 1970 р. п-і Олена Климишин писала до працівників театру: „Виступ Вашого Театру урізноманітнив програму Конференції та продемонстрував ще один засіб, як можуть українські діти вив-

чати українську мову, та як плекати прив'язання до рідної культури”.

Треба згадати, що гарну, модерну, рухливу сцену для Театру Ляльок у Дітройті запропонував інженер Богдан Прокоп. Така портативна рухлива сцена може служити зразком для інших театрів, якщо вони постануть серед українців у країнах вільного світу, а постати повинні. Діти-глядачі з надзвичайною щирістю сприймають все, що діється на сцені, вірять у події, вірять у героїв. Після однієї з вистав Театру Ляльок у Дітройті, коли „діти з відчиненими ротиками приглядалися до подій” на сцені, хлопчик запитав матері, чи ті ляльки справді живі? Почувши позитивну відповідь мами, хлопчик ствердив: „Я так і знав!”

Він — захоплений малий глядач рідного лялькового театру — знає, але чи знаємо й ми, дорослі, ті, що відповідають за доріст, себто за майбутнє України? Сподіваймось, що ОМ-УС зверне увагу на цю ділянку.

ДИТЯЧИЙ ТЕАТР І ГЕНОЦИДНА ПОЛІТИКА

У советських підручниках з географії мовиться про 110 націй, народів і народностей, які населяють Советський Союз. У підручниках з 1970 року підкреслено, що „росія найбільше”. У деяких давніших виданнях мовилось навіть про 130 націй, народів і народностей. Таку ж цифру — 130! — названо й на одному із стендів у павільйоні СССР в Монтреалі, в Канаді, на постійній виставці „Людина і її світ” (раніше звалась „Експо”).

Скільки націй, народів і народностей — стільки й окремих історій, культур, мов.

У газеті для українців за кордоном, кагебівському органі „Вісті з України”, в числі з січня 1970 р., у замітці „Іменини дитячого театру” сказано: „Радянський театр для дітей, який 50 років тому мудрістю революції прийшов у життя нашої країни, став за півстоліття чуйним педагогом-

ленінцем, щедрим творцем мистецтва для юної зміни”.

З нагоди того формального півстолітнього ювілею „в Києві 15 грудня 1969 року відбувся „урочистий вечір”, на якому з доповіддю-оглядом виступав керівник Секції дитячої літератури Спілки Письменників України Б. Чалий. Він повідомив, — як сказано у тих же „Вістях з України”, що:

„Нині в СРСР працює 100 лялькових, 44 дитячих і 1 музичний театр для дітей” (від 1971 року — 2 Дитячі Музичні Театри, бо до Московського долучився Київський). „Вісті з України” далі стверджують щось надзвичайно важливе, оголошуючи як ніколи досі московсько-комуністичний

„інтернаціоналізм”, даючи доказ генцидної політики Москви супроти не російських народів у СРСР:

„Спектаклі для дітей ідуть 27 мовами народів СРСР”.

Ось цифра: 27 — супроти 130 націй, народів і народностей у Советському Союзі, якою повинні, як найкращим документом культурного і мовного генциду Москви, оперувати українські політики.

А українські мистці у вільних країнах світу мали б також зробити відповідні висновки. І не тільки мистці, а й політики, що більше — кожна мати і кожний батько, які думають про доріст, про свою зміну — знову ж таки: про майбутнє України.

ЖОВТЕНЬ

*Ще осінь листям не захрясла,
А літо вивершили вже —
І пахнуть полем повні ясла
У теплій тиші конюшень.*

*Сади ясній. Сади замовкли.
Лиш дзвінко яблука падуть
На вбиту стежку, бризнуть соком
І в листі-шелесті заснуть.*

*Отак і дума — рясно-рясно,
Мов плід у голові моїй,
Наллється десь і тихо бризне
На непробиту стежку мрій.*

*Вже багү я: моя дорога
Через поля, через луги
Із цього обрію ясного
Ізнову топне у сніги.*

*Та там, в снігах, коли розкритий
Умре в хуртовинах садок, —
Все також будуть соковиті
Жовтневі яблука думок.*

ВАСИЛЬ МИСИК

Написав Іван Івахів

Вистава на селі це навіть і доволі дуже культурна подія й глядачам насолода велика. Але, ніхто не знає, ніхто не відає, скільки то труду, мороки було, заки до тієї постави на сцені дійшло.

Починалося з розписування роль. Писали пером й чорнилом з калама-ра або плящини із вузьенькою шпичкою на звичайному зошиті. То перо дерло, не писало, то паперу не

ставало й не було за що купити, бо курка не знеслась і не було доляра, грейцарів, то чорнило висихало. Але тоді справа була легка, трохи води й плящина знову повна, бо чого й чого, а води в нас не бракувало. Пригадуєте оті наші болотяні дороги, на яких колеса по осі грузли?

Та це ще пів біди, а от тепер велика справа й біда, кому ті ролі розіпхати. І той не хоче й та не бере. Той

виставу підготовляв, р о з ступайся сира земле. Просить у членів читальні, не помагає, та де там. От тепер наради з іншими хлопцями, друзями, як із тієї заковики вийти, як ту справу розв'язати, як з того положення вийти так, щоб вистава таки відбулася. Радять, говорять і в читальні, і під кооперативою, під Бagnом, на Збищах коло коней, вечорами на перелазах, по садках, стоячи, сидячи, й навіть лежачи, а помочи з того всього як кіт наплакав. Уже перекинули усіх і таки до того самого висновку й переконання прийшли, що таки нікому іншому, а таки тому не сподобалось те, що ніби то він з Потока, а тут Лісові взяли ініціативу у свої руки, а тій знову те, що у виставі якусь то ролю грає отой що до неї був колись там зле поставився чи може батьки якусь там сварку мали, то за обмову, то може корова в їхнє залізла, то шкоди паця наробило, чи може межу перерали, чи корову сусід сусідові продав й казав, що вона добре молоко дає, а тим часом вона не тільки що молока не дає, але до неї навіть й доступити не можна, б'є, фигає так, що дуже легко може людину на другий світ перекинути. А зрештою, життя таке тяжке, справ стільки, що до біди багато не треба.

І тут тому, що розписував ті ролі дівчиниську ту ролю дати треба. Ну, а кого ж іншого знайти?

Отож увечері приносить їй ту ролю, , а в хаті не світиться, бачите, наше галицьке село на цілих десять літ випередило культурну Європу в затемнюванні перед налетом ворога: брама замкнена, пробусе двері, не пускають, натискає ще більше, трясє ними, і ні дуду, зі середини клямка сильно прив'язана. І треба аж через острішок дертися чи й штахетовий пліт. Тут не раз приходилося босою ногою то на колючий дріт чи заржавілий цвяк стати й ногу пробити. Тече християнська кров як з пацюка, але хто б там на таку дурницю зв'язав. Не раз прийшлося й новісенькі

цайгові штани роздерти і то на самому садні чи так вздовж стегна аж до коліна чи від пальців аж до коліна, яка різниця, хоч шкода велика, бо вже справа важна, грошовита.

Тепер до хати, та знову двері зачинені, але добре, що ще не спали, а напомацки вечеряли, і аж по енергійному трясенні дверми чути поволі рип, хтось іде. Ага, значить діло буде. Та ба, то не бажана особа відчиняє, а батько або мати. Ну, у яку б це пору не було, але в нашому краю, в нашому селі гостинність має свій закон й право, і ніхто тут з того так скоро викрутиться не може. Просять у хату, але гість відразу рубає просит з моста, каже, чого й за чим прийшов, тут уже не було передмови про ярмарок, косовицю, чи погоду. Просто вимагає бажаної, заінтересованої особи до очей.

Знову та сама історія, від чого почалось: дівчинисько ролі не приймає, а гість намагає. Не помагають ніякі аргументи, переконування, уможовнення, благання. Дівчина стоїть на своєму, але й парубкові нічого не бракує, не так то легко він здає свої позиції, й не так то легко його чим небудь збути, позбутись. Супроти того всього він кидає дівчині ролю за поріг, а, сам як куля й чим скорше драла до брами, щоб дівчинисько не надумалося, не наздогнало, і йому такі ролі не віддало.

Раз, два, шарпнув і фіртка відчинилась, якби не знати який силач на неї свою руку поклав, вже на вулиці, підбіг трошки вигоном і аж за третіми сусідами опинився. Тут аж душа влізла, не здогнати ж його уже тепер, скоро додому, й бух у стебло десь в заплілі чи на гірці. Правда, заснути скоро не можна по такій бурхливій події, по такому нервовому, духовому напруженні, але й вдоволення є із доконаного факту: таки свого добився, таки ролю доручив, а тепер хай попробує. Ага!

На другий день чи аж за кілька дівчинисько справу передумало, ну й честь таки якусь мало, що так до

нього з тією ролею пруть, значить вона щось значить, нема кращої за неї, й роллю по довгих і тяжких переговорах таки прийняла. Хоч і не було тоді телефонів, але вмить по всьому селі розійшлася вістка, пішла чутка, що роля прийнята й проби будуть відбуватись. Значить, будуть сходитися до читальні, будуть сміхи, хіхи, співи, будуть хлопці дівчат додому відпроваджувати, значить, діло, вистава буде.

Навіть не зчулись, як кілька неділь вже минуло: Дозвіл від староства є, і хоч ролі ще добре не вивчені, але тут хай уже суфлер робить, що хоче це вже його голова в тому. В неділю, виходячи з церкви, народ помитив на великих кріслатих каштанах афіші на сірому пакунковому папері. Синьожовтими буквами було на них написано, що без огляду на погоду, сьогодні увечері о такій то годині, звичайно о семій, відбудеться вистава „Сатана в бочці”, на яку то запрошуються усіх численно прийти. Правда, це лише було так написано, що о семій годині має початись, але починалося звичайно пізніше, залежно від обставин, чи артисти були підготовані на час, чи люди прийшли на час чи хочби від того чи бунда була на час, чи ні. Але про це згодом.

Подумав народ, заговорив народ, додому йдучи, потім при полуденку над теплим борщиком з квасцем й пірижками зі сметаною, на вигоні, пастухи за товаром. Недовго, та й сонечко вже сідає, йде товар додому порикуючи, скоро й нічка западає, йдуть дими з коминів, доять господині корови, скоро повечеряли й до читальні пора збиратися.

Суше народ до читальні, як бджоли до вулика. В читальні, під читальнею тижба народу, в середині, в сінях, зідвору, а в гардеробі аж кишить. Там артистів тьма, там їх вибирають, і все щось там дуже то не виходить, то задовге, то закоротке, то завузьке, то зашироке, але якось на все найшлася рада, чешуть, чіпля-

ють вуса, що не хочуть триматися і все падають, шмінкують, малюють та й усе у дзеркало заглядають.

Нарешті вже все готове й тільки куртину підносити, аж тут зогляділись, що найголовнішому артистові бракує бунди, тобто плаща. Скоро кусок паперу й режисер написав пару слів й післанець вже в дорозі до Шмілки за бундою. Болото, темно, хоч око виколи, маркохлит дощик, болото під ногами. Та нашому післанцеві, свідомому поваги хвилини, положення, свого завдання й відповідальности — це фрашка, це ніякі перешкоди. От вигоном попри рів із водою, стежкою попід пліт коло Кубихи, киц через дорогу на горбі коло Франіка, й уже сухим попри воринувий пліт до Костючки, пару кроків вдолину й вже на Бадиллі, шамах і вже широкою стежкою межею поміж городами, прямо до Жидків на Пастівниках. Трошки вниз й через долинку з високою травою, а далі знову стежкою поміж городами. Та йти тепер, то так як лисого голяти, сухо й заблудити нема як. Та ба, як не болото, то інша гриза є: чи є хто вдома, чи застане кого? Ану ж нікого немає. Тоді що? Як йому тоді з порожніми руками назад вертатися. Не тільки що обов'язок, завдання було б невиконане, але який жаль із невдачі, та ж тут загальна справа, вистава, глядачі, артисти, режисер, й цілий виділ читальні в грі, на ризико й посміховисько виставлені.

Аж дивиться, світиться, приходить ближче, чує — говорять, гамір такий, що годі розібрати, про що мова, й час від часу сальви сміху. Глиш у вікно, є, снік до дверей, пускають. Добрий вечір, добрий вечір! Тиць записку в руки й без одного слова Шмілка зрозумів, в чому справа. Видно йому вже не першина рятувати режисера з халепи й цілу виставу від провалу. Одна нога за стіну, бунда на руках й післанця не стало, зник як камфора, якби слід по нім замів. І заки дядьки позамикали свої роззяви й догадалися хто, що й за

чим, то наш післанець вже був генген далеко, що й світла вже не бачив. Впрів бідачисько, але завдання своє виконав, як має бути, з честю і на час. А якби ж то інакше мало бути? Га?

А народ жде, а народ нетерпеливиться. З публіки чуються енергійні голоси: та починайте вже, та починайте вже раз, грайте або гроші віддайте. Ба, починай, як бунди нема. І тут музика перебрала ініціативу у свої руки, щоб публіку втихомирити, щоб її якомось задволити, заціткати. І як тільки врізали „Ми гайдамаки”, то на залі стихилося, як мак посіяв, як у церкві, як перед налетом, чути, як сусід сопє. Потім втяли ще „Як з Бережан до кадри”, „Гей, там у Вільхівці”, і як тільки готувалися до „Січі”, вже смикли на струни положили й тільки потягнули аж тут авізо „хтось шепнув, що вже є. Та що є? Що! Бунда є! Ба, сама бунда грати не буде.

Музика стала, як врізав, пригасили світло, народ запер в собі духа й тільки куртину підносити, як борщ і грушки головному артистові великий мус зробили. Без одного слова, на міги він дав знати, що мусить й зараз таки в моменті назад буде. Одна нога й уже надворі, свідомий свої ролі й відповідальності довго він там не глядів, не мостився, висипав все скоро, як бараболі з мішка, й із легким животом та тяжким серцем, аж чоло мокре, на сцену виступав. Тільки скінчили „Січі” і бубнистий останній раз у бубон вдарив, як піднеслась куртина, почали вис-тавляти, представляти.

Правда, була це трагедія, але артисти вже самі так покомбінували, навіть без відома режисера і то вже таки на сцені, що з того вийшла неабияка комедія. І як режисер наперед може належно положення оцінити й зміркувати, що куди та як? Ні! Це тільки артисти на сцені можуть відчути, чого народ, публіка потребує. І плакала публіка, плакав народ, але не із жалю, але зі сміху. Ка-

жете, по якому це так? А по такому, що тієї трагедії, того плачу вже щодня в кожній хаті аж забагато, то пощо це раз на сцені це показувати і народ страшити. Не трагедії, і не плачу, а сміху людям треба.

Та й не тільки сміху, але й політики також. Тут знову режисер показав, що він вмів, свою штуку втяв: повикидав із п'єси багато барахла, а на те місце вставив, що треба, що до сільської політики стосується і мало стосуватися. От тут зі сцени артист, хоч і молодик ще а старшому вйтові — хруневі до очей правду рубав і з ним порахунки зводить. А легко це тепер зробити, бо ж артист вище на сцені, а вйт у першій лавці нижче, ну й тепер він ні голосу, ні права не має. От і тоді то артист милокосос рубнув вйтові до очей, що до молодих тепер світ належить, а не до таких старих, як він; правда, вйтові було ледве 45 літ, але в порівнянні із 18 чи 21 років, то це вже велика відстань часу і різниця неабияка. Ну і за Шльомка також не забули, казали, що він вибирається із села й купця на нивку під лісом шукає. Делікатно це чи неделікатно було, на місці, чи ні, але рекляма була й народ знав, що і хто має на продаж.

Ну а з автором як? Та що? Нічого? А бо він біду знав? Холостяк, без жінки, без родини, не мав своєї хати, господарки, обійстя, поля, от собі свищипалка, та що йому? Чи йому хто родився, христився, женився, вмирав? Чи йому кінь, корова, чи свиня здохла? Чи знав він, що таке драчки: христини, весілля, похорон, масткове, доходове, дорогове, роківщина, спасьне? Не мав поля, то й не було межі, а раз не було межі, то й по судах не треба було волочитися, по адвокатах ходити. Не потребував ні камфіни, ні соли, ні сірника, не мусів до млина їхати, не димило йому в хаті, дим очей не видав. Не їв хліба із закальцем на палець. Все був на готовім й добрім вікті. Чи він коли босий по стерні ходив, чи плуг

коли йому на поле тікав чи на ноги скакав? Чи зіпрів він бодай коли, змок, чи крутив його ревматизм, рвав гостець, боліли зуби? Та де там! Заболіло його де трошки, то зараз до доктора, а той порошок або укол і готово. Не то що хлоп, ним крутило, його боліло а він терпів, аж доки хвороба не минулась, або він не минувся. Коротко, не мав нічого, то й клопоту не мав ніякого, не знав що таке ксьондз, коміяр, шандар, доктор, ані адвокат, а раз тієї п'ятки не знав, то й біди йому ніякої не було. Не знав, що таке гріх.

Жив собі у Львові, ходив завжди по сухім, навіть уліті взутий, черевиків він у руках не носив також. Все по клобах, кінах, театрах, забавах, музиках, танцях і в політику грав. Ніхто його не чіпав, бо не було за що: ні межі, ні сусідів, ні обійстя, ніхто йому нічого не переорав, не позичив в нього, щоб опісля не віддати, не зламалось колесо, й посваритись також було тяжко. Не було сусідів: ні корова, чи паця чи курка його в чуже чи чужі в його город ніколи не лізли. Хіба, що коли там на вічу може по-п'яному чи так собі „на віват” щось дурне хляпнув, то замикали його, але також не надовго, всього на два тижні й зараз випускали. Знався з панамі і було брак доводу. В газетах зараз крик, рейвах, й поліції й старості ганьба велика, а нашому авторові честь неабияка, як то він за народ бореться й за народ-

ну справу терпить. Не то що з хлопом. Наперед його добре били, ребра ламали, печінки відбивали, до слідства довго тримали, а потім на літа судили, щоб він дурно пусто в криміналі гнив. І ніхто за ним не обстав, навіть не писнув. Присохло як на псові. Правда, його сусіди в селі навіть то й дуже багато говорили, але дуже дотихоньки й у великій таємниці, щоб, борони Боже, ще більше йому біди не наробити.

— А наш автор що? Свобідно собі ходив по Львові, села не знав, й лише всякі поучки, чудасії писав, виписував й морали правив, як той селянин має жити й робити. Та добре йому говорити, але ні села, його життя, й злиднів він не знав. Писав, бо мусів щось робити.

І народ хотів й домагався не трагедії, а комедії, не плачу, а сміху, не горя, а радості. І коли сільські актори його там трохи де в чім скорегували, поправили, то не було ніц такого великого, дуже тим його не скривдили й хай сі він дуже то не марикує, бо ж сільські знавці були більше в курсі справи й краще знали, що й де в траві пищать. Грали так, як справа, як життя вимагало, а не як там якомусь авторові панкові з міста в голові уроїлося. І плакав народ, але не від трагедії, а від комедії, не з жалю, а з сміху текли, лилися сльози. І добре так було. І правильно. А по вашому як? Га?.

"Стіць на еміґрації"

Написав ІКЕР

Дійові особи:

МАРУСЯ, ВУСТЯ, ОХРИМ,
ХОМА, ГРИЦЬ

I.

Дія відбувається в українському ДП-таборі в Німеччині. Кімнатка в одному з бараків, переділена на-двоє сорокатим параваном. Біля столу сидить задумана Маруся. Підперла рукою голову, турботливо задивилася кудись... Стиха пристієє: „Прийде ще час, що ти затужиш ще за мною”. Входять Охрим та Вустя. Охрим у зеленій, німецькій штанях та в унрієській куртії, на голові шапка-вушанка. Вустя приоділася в довгу шинелю, на голові хустина.

ВУСТЯ: Чого ж ти, донечко моя, та все тес сумне танго співаєш?

МАРУСЯ: Коли ж бо, мамо, всі веселі фокстроти я геть чисто позабувала. Хтось із голови мені їх вкрав!

ВУСТЯ: Та яка причина тобі сталася, зозуленько моя?

ОХРИМ: Може тебе так від цього щеплення проти тифу у гарячку кинуло?.. Бо і мені вчора в трамбуляторії як засадив доктор шприцу, то ще й досі руки не чую...

ВУСТЯ (обіймає Марусю): Голубонько, вітхо моя єдина! Що це ти зо мною, нещасною, робиш! Та хоч пригадай, де ти вчора була!

МАРУСЯ: Вчора... Вчора?... Стривайте! Щось страшне мені неначе в сні ввижається. Оце ж, ніби, всіла я до поїзду та їду до Райхенгалю, до кравчихи, знаєте, мамочко, до

тої кравчихи, що мені третій ко-
стюм пошила. Та везу їй, ніби тій
кравчви, за рообту три баньки кон-
сервованого молока, чотири рибні
консерви і коробку спороскованих
яєць. Приїхала до Райхенгалю,
глип на кошик — Господи! А він
порожнісінький! Хтось мені всі
продукти вкрав!

ВУСТЯ: Ой, щось ти, донечко, недо-
ладу говориш... Кажуть люди, що
бачили тебе на стації без кошика...

МАРУСЯ: Без кошика?.. Ах, так, так,
справді, я вже пригадала! Я ходи-
ла до Цаубервальду, до ворожки!
Ах, матусенько, яка славна в Цау-
бервальді пімкеня-ворожка! Вона
вам за п'ять марок всю правду ска-
же. Вона все знає, все вгадує, це ж
вона виворожила, що Гітлер на
день перед смертю одружиться! Ма-
тусенько, вона мені сказала, що нас
сьогодні Гриць відвідає!

ВУСТЯ: Ти все ще Грицька дожида-
єшся... Та чи правда воно, що ви
обоє помирилися і що він до тебе
прийде?

МАРУСЯ: Прийде, матусенько, прийд-
де! На те ж я собі тривалу андуля-
цію зробила! Він нині не має служ-
би на станиці, в нього вихідний
день. А вранці, як переїжджав мо-
тоциклем попід наш бльок, то обі-
цяв, що прийде напевно!

ОХРИМ: Ох, дай Боже, щоб його сер-
це до нас повернулося! Все ж то
неабияка честь мати за зятя табо-
рового поліциста. Оце, було, уве-
чері прийде до нас Гриць та й тиць
мені коробку „Честерфілдів"... Або
й жмінку тютюнцю, добренького-
свіженького присипле... „Курить,
каже, дядьку Охрима, на здоров'я-
чко! Три кіля, каже, такого тютюн-
цю наші хлопці в спекулянтів скон-
фіскували і гарненько поміж себе
розділили..." а що й казати: хоро-
ший був парень та путащий!

ВУСТЯ: Та й пошана тоді для нас
від людей була, коли Гриць до тебе
заходив... І пан бльоковий мав на
нас ласкаве око, і пан заступник
бльокового. Все ж то що мундір, то

мундір, хоч і без пальної зброї. Ні-
чого й казати, велика нам з таким
женихом була вигода!

ОХРИМ: А з того часу, як ви обоє
погандричилися — все пішло, як з
Петрового дня. І люди нас відцу-
ралися, і начальство кривим оком
дивиться. Раніше, було, коли
Гриць до тебе сватався, то й Уряд
Праці не мав до мене такого права
і приступу... А сьогодні — кажуть
мені, запрогореній особі та й полі-
тичному емігрантові, смітля попід
бараки збирати!

ВУСТЯ (плаче): Ой, горенько наше,
горе!

МАРУСЯ: Таточку, матусенько, не
плачте, не журіться, все буде га-
разд. Ми сьогодні з Грицем помири-
мось, навіть помиримось. Так, так,
я все пригадала: нині до нас Гриць-
ко прийде, а я, мамо, не прибрана!

ВУСТЯ: Та чого ж тобі прибиратися
в будень?

МАРУСЯ: Як у будень?.. Нині в мене
велике свято! Дайте мені, матусень-
ко, моє найкраще вбрання: перед-
воєнні газові панчішки, мешти на
корках, маркізетову блузочку, гра-
натову спідничку...

ОХРИМ (встає): Ну, ви тут собі при-
бирайтеся, а я піду до УНРРА та й
запишуся до Америки. Бог святий
знає, чи воно щось допоможе, та пи-
шуться другі — треба й нам про-
бувати щастя... Ну, то я піду, а ти,
стара, час до часу кинь оком до ко-
мірчини, щоб там розчина не пере-
кисла... (Пішов).

П.

МАРУСЯ (вдивляється в дзеркало):
Бачите, матусю, яка я нині бліда
на лиці?

ВУСТЯ: Чи не забагато ти, доню, тої
пудри на себе насипала?..

МАРУСЯ: Ох, матусенько, подайте
мені ще цього червонила, хай собі
рум'янці пороблю!

ВУСТЯ: Добре, донечко, добре! (По-
дає Марусі коробку з всякими туа-
летними причадалами. Маруся сі-

дає перед дзеркалом, чепуриться).
МАРУСЯ: Скажіть мені, матусенько, чи я гарна?

ВУСТЯ: Ой, гарна, гарна, зозуленько моя! Така гарна, як намальована.

МАРУСЯ: Мамо, я пригадала: зараз Гриць прийде, а чим же ми його приймемо?

ВУСТЯ: А чим же, доню?

МАРУСЯ: Так, я пригадала! Мамо, там, у комірчині, на вікні, стоїть пляшка сливовиці, що її Хома привіз був з французької зони... Ні, матусенько, я сама, я сама принесу для свого Гриця! Помиримось, погодимось та вип'ємо за згоду!

(Щезла за параваном).

ВУСТЯ: Ох, непритяменна вона, непритяменна, сама не знає, що робить та й що говорить!

ІІІ.

ХОМА (входить, завзято жвакає гуму. Поцілував Вустю в руку): Чого ви, матусю, все журитесь та побиваєтесь?

ВУСТЯ: Як же мені, Хомо, не побиватись, коли вчора з Марусею щось недобре скоїлось... Пішла вона до якоїсь німецької ворожки, та й вернулася мов не своя! Не знаю, чи її там налякано, чи наврочено, досить того, що говорить вона не до речі і голова в неї болить.

ХОМА: А, голова, то пройде. Треба захити „Когутика”. Я продаю дуже добрі порошки від болю голови, по марці штука... А де ж вона, Маруся?

ВУСТЯ: А он там, за параваном. Все прибирається та причепурюється — Грицька дождає. Каже, що нині Гриць до неї прийде.

ХОМА (виглядає коробку „каугуммі”): Матусю, може скоштуєте гуми?

ВУСТЯ (частується): Спасибі, синку. Та коли ця твоя гума, то жадний наїдок. Жусш, жусш, аж тебе щелепи болять, а ніякого пожитку з того не маєш.

ХОМА: Бачите, матусю, сказати щиро, я сам не знаю, що їй, Марусі, в

того Грицька так припало до впадобі?.. Чи той бляшаний баняк на голові, чи пофарбований, коминярський мундір?.. Я, взагалі, проти нашої поліції нічого не маю, навпаки, я знаю, що бувають і між поліцистами свої хлопці, з якими можна домовитись і тихесенько, без гомону, бичка до табору впровадити, через ніч углушити, опорядити, а раненько, досхід-сонця, санітарним самоходом вивезти, і тихо-ша, все в порядку! Та ви попробуйте Грицька намовити на таке спасенне діло... Куди там, і не приступай! Він хоче все робити чесно і службовою дорогою. Матусенько, хто там у наші часи на всякі параграфи оглядається? Раз настала демократія — треба з неї користати!

ВУСТЯ: Ой, так, так, синочку, свята правда, свята правда.

ХОМА: Матусенько, Грицькові лиха не бажаю, я не такий чоловік, і ви їм, матусю, не суперечте, хай зійдуться, побалакають... Та коли... от... Маруся з Грицем не зговоряться, чи ви тоді не сказали б Марусі словечка за мене?

ВУСТЯ: За тебе?.. Та хіба ти, синочку, думаєш... тее?

ХОМА: Так, за мене, матусю! А хіба я що, патик?.. Правда, я не ношу такого баняка на голові, як Гриць, і сам уже не такий гарний на вроду, але ж, матусенько: хто в нинішні важкі, післявоєнні часи так дуже перебирає?..

ВУСТЯ: Ой, так, синочку, свята правда, свята правда.

ХОМА: Матусенько, я знаю, що люди в таборі на мене бий-забий: а Хома такий, а Хома сякий, Хома — паскар, Хома — спекулянт, Хома за „тверді” чи „м'які” і рідну ньеньку проміняв би! Та ви, матусю, не слухайте темної маси. Ви скажіть, хто нині не спекулює і не комбінує так чи сяк?.. Взагалі, як люди жили б, коли б якось не промишляли?

ВУСТЯ: Ой, так, так, синочку, свята правда, свята правда.

ХОМА: Матусенько, я Грицеві не ворог, я йому і Марусі добра бажаю, та... та якби так Бог на мене зіслав таке щастя, то мені вже й до неба йти не треба. Як же я вас тоді шанував би, матусю, як вам у мене добро було б! А вже Марусеньці — то їй і пташиного молока не бракувало б! Матусю, я маю ще передвосний чай, передвосний цукор, передвосні купони на вбрання, скриню мануфактури — польської, советської, німецької, американської... Бо я вже зроду такий: сиджу тихо, не політикую, України не буду, але своє діло роблю...

ВУСТЯ: Я знаю, синку, що ти нічого собі парубок, запопадливий та зарадний. Я сама тобі з усієї душі рада, та, от, не знаю, як Маруся...

ХОМА: Знаєте що, матусю?.. Ми ходімо краще до мене, до п'ятого бльоку. Признаюся вам — я привіз учора з Штутгарту пляшку першого коньяку „Три Зірки"... Ну, і закуска, звичайна річ, знайдеться. Підемо, матусю, та погуторимо. *(Пішли.)*

З-поза паравану вийшла Маруся, причепурена та зодягнена у святочне вбрання. Поставила на стіл пляшку з горілкою, витягає із-за пазури маленьку пляшечку і вливає до пляшки якусь рідину... Взяла в руки книжечку віршів, включила радіоприймач. Радіо грає, Маруся читає, Гриця дожидає.

IV.

Входить Гриць — у вишиваній сорочці та в однострою таборового поліциста. Стукнув зап'ятками, салютує.

ГРИЦЬ: Дай, Боже, гаразд!

МАРУСЯ: Здоров був, Грицю. Спасибі, що прийшов, не одурив.

ГРИЦЬ: Раз сказав слово, так слово. Ти знаєш, що значить слово українського поліциста?

МАРУСЯ: Сідай же, сідай, мій голубе. Давно ми вже з тобою вкупі не сиділи! Пам'ятаєш, ще тоді в театрі, на академії в честь святої Ольги?..

ГРИЦЬ: Пам'ятаю. Я тоді мав мати службу коло магазину, але Геньо Колодій мене заступив. Ех, якби не ти, Марусе, ми ніколи не розійшлися б, як та чорна хмара... Тепер уже аллес форбай!

МАРУСЯ: Я знаю, серденько, я знаю. Така вже нам доля судилась. Мені вворожка сказала: розлюбить-не полюбить, ще більше ненавидітиме.

ГРИЦЬ: Я — тебе?.. Ще довго ні! Завіщо ж?.. Може за Потапа?

МАРУСЯ: Може і за Потапа

ГРИЦЬ: А тобі Потапа жаль?

МАРУСЯ: Може й жаль... Завіщо ви його на три дні до бункра посадили?

ГРИЦЬ: Слухай, я мусів зробити рапорт! Годі: служба — не дружба. Та хай він Богу дякує, що ми його не віддали американській поліції. Бо ти скажи, що з такими хуліганами робити? Він тільки й те знає, що самогонку гнати і бешкету в таборі підіймати! Такий хлопуно не отесаний, ще недавно оксові в стайні ондуляцію робив, а нині затягне краватку й черевики на трицалевих підощвах і каже, що він — магистер!

МАРУСЯ: Грицю, а чи це правда, що ти Галину Шеньову сватаєш?..

ГРИЦЬ: Може і свататиму... Та яке там тепер сватання? Раніш ділили пушку маргарини на-двоє, а коли поберемось — братимем обидвоє цілу. Ну, що ж Галина — до людей дівчина, склала семінарійну матуру, а тепер вивчає еспанську мову, бо її старі збираються до Аргентини...

МАРУСЯ: Грицю, але ж вона — східнячка, православна!

ГРИЦЬ: А коли східнячка і православна, то вже хіба не українка?.. Сказати правду — мені східнячки більше по-душі, як наші химерні й вередливі галичанки! Дівчата з

східніх областей якісь щиріші та більш природні, а наші велелбі панянки знають лише строїтиса, носавгору дерти і свої химери показувати! Тому, наперекір усім галичанкам, я посватаю східнячку!

МАРУСЯ: Ну, заспокійся, мій голубе, не тоскуй. Заспівай мені краще тую пісню, що її ревелерси на ревії співали...

ГРИЦЬ: Окей, Марусе, заспіваю! (Співає):

*„Як би я мав чорнокнижника владу,
Я б чуда творив, змінив би світ...”*

МАРУСЯ (бере пляшку і чарку): Годі, годі, мій голубе! Так ти, кажеш, посватаєш східнячку?.. Ну, так випиймо тепер обоє за наше розставання! Щоб ми з тобою довіку не сварились! (Наливає).

ГРИЦЬ: Давай! Тужур лямур — морген капут! Будь здорова! (Випиває).

МАРУСЯ: Стій, не все, не все! Дай мені половинку!

ГРИЦЬ (кидає чарку геть): Круцафікса! Що ти мені дала?

МАРУСЯ: Ха, ха, ха! Напоїла любого любощами! Було ж тобі, Грицю, на дивізійні вечерниці не ходити!

ГРИЦЬ (вхопився за горло): Ох, пече мене, як сто чортів! Горять у ме-

ні вся утроба, ніби цистерна з бензиною займилася! (Захитаєся, покотюєся на долівку).

МАРУСЯ (припала до нього): Ах, устань, устань! Не можна ж так, без мене! Кому ж я рушники буду подавати?.. Бач, було тобі, Грицю, на вечерниці не ходити! (Співає пісню „Ой, не ходи, Грицю...”).

ГРИЦЬ (за той час піднявся, присів, підніс чарку, нюхає): Що це?.. Ну, ясно, бензинівка! Що ти мені дала, самогонки?.. Кажі! Признавайся!

МАРУСЯ: Ой, лишечко мені, пляшки переплутала! Замість принести сливовицю, взяла пляшку з самогоном!

ГРИЦЬ (зривається на рівні ноги, витягає з кишені нотатник, олівець): Не крути, не верти, тепер я тебе службово питаю: звідки дістала самогону? Напевно той паскар Хома приніс!

МАРУСЯ: Ні, Грицуню, це наші татуньо самі женуть, для домашньої потреби...

ГРИЦЬ: Ах, це так!.. (Розглядається сюди-туди, вігрить носом, вресні метнувся за параван, звідки за хвилину викочує „апарат” до варення самогону). Гурра! Нарешті знайшов! А я його вже два місяці по таборі шукаю!

(К у р т и н а)

ПЕЧЕРНИЙ ВЕДМІДЬ НА ЗАКАРПАТТІ

Написав Ілля Колюшів

За два кілометри від північної околиці закарпатського села Мала Уголька (Тячівщина) височить скеля „Вів”. Майже біля самісінької її шапки, складеної з вапнякових брил, порослих подекуди лишайниками, - вхід до печери „Перлиної”. Саме вона і була кінцевою метою сходження на скелю, здійсненого не так давно зоологами Ужгородського Державного Університету.

Нелегкий шлях довелося подолати тим учасникам експедиції. Дедалі стрімкіший нахил скелі, ковзкий шар букового листа під ногами, каміння, що зрадливо вислизало з-під ніг і падало униз, — через усе це довелося пройти, перш ніж, підтягнувшись по майже вертикальній стіні, ми опинилися на невеличкому горизонтальному майданчику перед входом у печеру.

А в печері на нас чекала справді рідкісна знахідка. Проїшовши перший десяток метрів, ми помітили, що з вапнякової, вкритої кальцитовими натеками стіни, біля самої її основи, стирчить половина стегнової кістки якоїсь дуже великої тварини. Але якої? Припущення виникло одразу, але його треба було перевірити. Отже, потрібні дальші пошуки. Ми почали розкопки. Тверда кальцитова поверхня погано піддавалася інструментам.

Низька стеля утруднювала роботу. Копати доводилося стоячи, а біля стіни — лежачи.

Шар за шаром підіймається глина і перемішане з нею каміння. Все це ретельно переглядається. Ось одна кістка, друга, третя... Коли вийняли чотири кубометри ґрунту, назбиралось уже близько 700 кісток та їх уламків. Залягали вони в ґрунті безладно. Адже протягом епох, які вони тут пролежали, відбулося так багато змін (в тому числі геологічних), що кістки давно вже перемістилися на

нові місця, і за умовами їх залягання абсолютно неможливо було відновити картину загибелі тварин та її причини.

Через деякий час добуті матеріали переслали у Київ, до Інституту зоології АН УРСР. Тут спеціалісти зробили висновок, який підтвердив початкове припущення: кістки належать печерному ведмедеві — одному з найбільших представників тваринного світу минулого. В лабораторії академіка І. Г. Підоплічка методом пропалювання визначено час загибелі тварин — приблизно 35 — 40 тисяч років тому. В обслідуваному заляганні виявлено рештки щонайменше шести різновікових тварин. Одна з них — особливо велика. Довжина клика кожної щелепи — 12,6 сантиметра, а довжина нижніх корінних зубів — 9,6 сантиметра, тим часом як у найбільших сучасних ведмедів вона не досягає і 8 сантиметрів.

По цих рештках давно вимерлих тварин ми можемо досить точно уявити собі їх розміри, зовнішній вигляд і навіть спосіб життя. Судячи з усього печерні ведмеді були на одну третину більші за своїх сучасних родичів. Передня половина їх тіла — вища, ніж задня. Лоб крутий. Споживали вони в основному рослинну їжу (про це свідчить будова зубів, знайдених під час розкопок).

Основним захистом для цих миролюбних велетнів були печери з джерелами чистої води. Тут і народжувалися їхні ведмедята (звичайно 1-2). Печерні ведмеді були сучасниками неандертальської людини і основним об'єктом її полювання. Недарма неандертальців іноді називають „мисливцями на печерного ведмеда”.

Наша знахідка — перший слід печерного ведмеда на Закарпатті. Можливо, десь неподалік і сліди неандертальської людини? Що ж, дальші розкопки покажуть.

Баба Палажка в Америці

Написала Ганна Черинь

Людоньки добрі!

Ото я збиралася на той світ, уже й сорочку на смерть перепрала, і свічку воскову купила, і гроші, на похорон відкладені, тричі перелічила — чи не пропив мій Соловейко якої частини! Аж одного дня сказав мені наш таборовий командант:

— Збирайтеся, Палазю, на той світ, та й свого чоловіка не забудьте!

— Пане команданте, — відповідаю, — то вже пан-Біг та я знаємо, коли мені тра на той світ, але не ви!

А він аж розсердився: — Кажу вам, будьте готові на восьму годину вечора.

І справді: приїхала точно о восьмій автомашина, і ціла наша родина помандрувала до перехідного табору.

Але звідки ж ми узялися в Німеччині? Як прийшов до нас у Семиго-

ри той мерзопакостний Гітлер, та як ми вже оту чуму перетерпіли, напала на нас ще гірша чума: стали червоні наступати. Отож каже мій пасинок: „Збирайтеся, тату і мамо, будемо виїжджати, бо Сталін вже в двері стукає”. Я в плач та в сльози:

— Як же я тебе, такого та сякого, вчила і віником, і ломакою, а ти ще й досі не навчився, що перше треба просити маму, а вже потім тата”. А він і слухати не хоче:

— Збирайтеся, — каже, — бо без вас поїдемо.

Ну, думаю, вже як десь зупинимось, я його подолаю, а тепер треба збиратися. Складаю лахи та плачу-плачу і голошу: „Ой, не можу ж я рідного порога покинути, та ж переді мною й ворота не відчиняться, і собаки на мене брехатимуть, а голов-

не ж — не встигну я ще й за царину від'їхати, як та клята Параска влізе в мою хату і почне по-своєму порядкувати і не зможу я її ні словом, ні ділом відігнати..." А капосний пасинок як зачув, та й каже: „Ну, то ви тоді, мамо, лишайтесь — будете хату глядіти". Я аж скипіла:

— А зась! Не буде по-твоєму! Так би й хотів від матері відкараскатися!

Сама викотила скриню надвір, нагукала Соловейка, та й на віз, поперед невістки.

Працювали ми в Німеччині тяжко та гірко. То-то наносилися каміння та надовбали землі, твердої, як німецьке серце. Я так натомилася, дивлячись на пасинка з невісткою, що ввечері і з ліжка встати не здужала. Пробували й мене на роботу виганяти погані німаки. Та як тільки підійшов до мене німецький поліцай, я почала вичитувати його, і батька його, і матеріні гріхи; він махнув рукою, задулив вуха й геть пішов. Недарма кажуть — правда очі коле! А ви кажете, що німці української мови не розуміють! Ось наш професор Головатий все чисто по-німецьки пояснив, а його вислухали, сказали „Данкешен" і погнали на роботу до копальні. А я нашою мовою так розтлумачила, що й німцеві до розуму дійшло. Недарма мене вважали наймудрішою на цілі Семигори.

А потім ми жили в таборах, і було нам затишно, безтурботно й радісно. Бранці було встану, помолюся до схід сонця, візьму глечика в одну руку, а кошика в другу, та й піду по баверах молитву читати. Підійду під ворота, пес загавкає — господар вийде. Скажу йому „Грюсгот", та й заспіваю гарненько „Во Йордані" чи „Спаси люди", що вже за святцями випадає. Дехто до кінця дослухає, а інший, як тільки заведу, кине мені шмат хліба чи морквицю, та й утіче.

Я ж вам кажу, що мудрих і німці розуміють. Намолюся доскочу, вийду в поле, попоім гарненько, що Бог послав — ще й пасинкові паскуд-

ному і його миршавій жінці яку шкуринку принесу.

Одна думка мене ночами мучила, аж спати не давала: думала я про ворога свого одвічного, Параску... Що то вона в моїй хаті поробляє, як усе те майно нівечить, що, кривавою працею зароблене, там залишилося? Як то вже дасть Господь та повернемося додому, я її на гарячій спіймаю, повне відро води на голову виллю, ще й кропивою одшмагаю. Очіпок з її паршової голови здеру і волосся по волосинці висмикаю, щоб така голова в неї лиса стала, як у мене. Аби ж тільки Бог поміг такого щастя діждатися!

Але коли ж це буде? Спиталася я раз у пасинка — а він людина партійна і всю політику від початку до кінця знає — чи скоро вже будемо додому вертатися. А він мені каже. — „Ні мамо. Не додому, а до Америки поїдемо. То буде наш дім".

От тобі й на! Тільки де вгрієшся, так і забирайся! А хто ж за мене буде по баверах з молитвами ходити? Скільки ж то харчу пропаде без мене... Всі ті окрайці собаки поїдять! Хотіла я поспитатися, чи не можна якось іще трохи тут посидіти, але боялася, що пасинок ізнов накаже мені лишатися, а сам із жінкою поїде. Еге, не така вже я дурна, щоб вам таке щастя зробити! На зло всім поїду до Америки!

От тобі й Америка... Нічого, не таке страшне, як я думала. Хоч воно на другім кінці землі, і син мені на круглій кулі показував ту Америку, але виявилось, що люди і тут ходять не догори ногами, якось не падають. Тільки всього тут забагато: і будинків, і вулиць, і людей, і авт, і котів... От тільки Параски ні одної нема! З ким же я буду лягтися?

В такім вертепі не важко й загубитися. Пішла я до крамниці, а як вийшла, вулиця до мене другим кінцем повернулася, і я загубилася. Хоч би мене вбили — не знаю, де я. Стала посеред вулиці, та й міркую: в

який бік Семигори? А навколо мене авта, як миші щмигають, тільки ж-жух! Ж-жух! Ревуть, гудуть, а проте обминають, з дороги старшій людині звертають, як і годиться. Одне авто спинилося, взяли мене всередину і щось питають. А я не якась же Параска з Семигорів, вмю говорити і по-нашому, і по-чужому, то й пояснила: „Жукен на гаузе”. І що ви думаете, не відвезли? Відвезли. До поліції. А там для мене спеціально діставли товмача, розпитали, хто я, дзвонили по всім світі, навіть у Семигори, тільки там ніхто на телефон не одізвався... Аж на другий день дібралась я до нашої квартири. Ото були всі раді! Невістка цілу скриньку кока-коли мені подарувала, бо знала, що я того терпіти не можу. Я тих помий не люблю. Волю делікатні речі, як от папкорн або джинджерелу.

Добре ми зажили. Син одразу на роботу пішов, потім і мій Соловейко за сторожа найнявся; а далі й невістка на фабрику подалася, віддавши дитя на догляд... Тожто непорядна мати! За того доляра і про дитину забуває, на чужі руки спихає. Пробувала вона мене до цієї праці запрягти, та я їй добре відрубала: „Годі, кажу, я відгорувала з твоім чоловіком, моім пасинком... та ще ж і не я його народила, а мусіла за чужу халепу мучитися... А ти сама своє дитя народила, то нема чого на інших спихати. Сама і гляди!” Та де там: Так би вона його й гляділа! Вранці вмилася чи не вмилася, льокки поначісувала, та й подалась на цілий день, а дитина по чужих поневіряється та на свою непуцящу матір плачється...

Нещодавно і я на працю влаштувалася... Нудно мені стало на весь будинок одинцем лишатись. Та ще й обід варити мусіла... Кожен на ті доляри полює... Як воно таке вже добре, то чом би й мені того меду не скоштувати? Піду і я до праці. Що я маю варити невістці обід, немов для якої княгині?

Сказано — зроблено. Порадив мене наш священник піти до банку. Заходжу — зустрічає мене при брамі грізний генерал, що інший би й перелякався, але не я. Я й самої Параски не злякаюсь! Генерал повів мене до пишної палати, у крісло посадив, попросив трохи відпочити. От якби та гаспидська Параска побачила, як мене тут шанують! Довго я відпочивала, а генерал інших відвідувачів вітав, також щиро та привітно. Добра душа, видно... А тоді покликали мене в бічну кімнату; і там мене спитала якась царівна, чи вмю я замітати й стирати порох. „Вмю, серце, вмю, ще й тебе навчу”, — відповіла я їй мило та солоденько. Царівна засміялася і сказала, що вона вже всі свої науки скінчила; як хочу, то можу за два доляри на годину підлогу замітати і обмітати пил. Ще й підвишку пообіцяла. Я згодилась. А хто б такого не хотів, коли невістка мені за те, щоб я її хлопця цілий день доглядала, тільки доляр давала! От найняла няньку, то платить три доляри, бо то чужа, а мені — то тільки один доляр! Тільки я почала на пальцях вираховувати, скільки ж то за цілий тиждень зароблю, аж увіходить до кімнати якась бабище з відром і щіткою. Глянула я і мало не змерла: Параска! Смерте ж моя, ти і сюди за мною притяглася! А Параска, так наче ми в Царгороді на ярмарку стрілися, по-американськи до мене нявкає: „Гай! Гав ар ю, гані?” І наказала їй царівна навчити мене робити порядки. Так наче вона щось уміє! Та ж у неї найнечепурніша хата на весь повіт була, та ж у тій хаті тільки на Великдень заміталось!

Але нічого не вдієш: навчас мене Параска, як треба замітати, бо я таки не вмю тим здоровенним горохалом орудувати, що його треба за собою, як свиню на мотузці тягати. Шурає Параска трубою попід крісла. Я задля пристойности нічого не мовлю, а сама думаю — навчай, навчай, узавт-

ра я з дому візьму просту мітелку, та так повимітаю, хоч куди! За два долари на годину свого віника не пожалую...

Два дні жили ми з Параскою душа в душу, разом і на ланч ходили — а на третій почали сваритися так, що нас поліція рознімала. Я їм пояснюю, що та паскуда мене різними словами обзивала: і нечепажою, і лисолобою, і поповою сучкою — а вони ніяк не розуміють, що воно означає. А як не розуміють, то їй не знають, що правда на моїм боці. Пішла я в неділю до священика. Він хоч і тут народжений, але не такий уже дурень, розкумекав. Але що ж, як він американець: ні посварити, ні помирити нас не зміг. Він сказав, що тут те, як як його, димократія, а це значить, що кожний кожного лаяти може, скільки влізе.

Це мені не сподобалось. Якби то тільки я її могла лаяти, а то ж і вона мене! В цім я її не переможу. Пішла я тоді до адвоката. Він сказав, що як я йому добре заплачу, то він може подати на Параску в суд, і ми вдвох її на кілька тисяч накрисмо. О це вже краща рада. Я вже почала відкладати гроші на це богоугодне діло.

Через ту Параску стали мені суцідки докучати. Недалеко від нас одна дохтурка живе. Не знаю, чи ж справді вона дохтурка, бо лікувати людей не вмів, а якісь папірці на машині строчить. Та книжки все читає, і вдень, і вночі. Ото одного разу вона при всіх сказала, що зустрічала мене в Нечуя і в Левицького. Я її присягаюся, що в нашій селі ні Нечуїв, ні Левицьких не водилося, а вона і її гості сміються, аж за боки хапаються. Вона навіть казала, що мені тепер має бути принаймні — 260 літ! Подумайте, що їй та Параска набрехала! Я ж тільки на п'ять літ свій вік підкоротила, але ж не на двісті! Треба буде про це адвокатові розказати. А дохтурці я звичливо сказала таке:

— Пані, я вас не знаю і знати не бажаю, але якщо мені 360 років, то й вам не менше. Бо якщо ви мене в того Нечуя бачили, то й ви мого віку.

А Параска скрізь показує, що вона від мене вдвоє молодша. Ви б тільки на неї глянули! Я собі вдягаюсь по-старосвітському: все в юпці та очіпку, та в сивім хвартушку; а вона, як та коза обідрана, на високих каблуках спотикається; волосся вифарбувала в сіро-зелений колір, і каже, що блондинка. Бранслетів начіпляла, та й брязкає ними, мов циганка. Навіть імени свого християнського відцуралася — вже вона не Параска, а „Перрі” — тьху, аж вимовляти гидко! Кажуть, що вже і „бой-френда” завела, але я ще не підстерегла. Ото якось її з ним застукаю, та й зарпортую Омелькові, що його Перрі виробляє!

Проте, мені казали тут народжені місуси, що в Америці є повна свобода і для жінок: їм так само, як чоловікам, дозволено скакати в гречку.

А що вже та Параска людям бовкає! Всіх би тільки повчала. Хто б що не спік, щоб не зварив — Параска спробує, з'їсть мало не до дна, а тоді і скаже: „А я б це трохи інакше зварила...” Люди добрі! Та я ж із нею в однім кутку виросла і знаю, що вона і перепічки ладної спекти не могла, все по людях випозичала... Її хочби й до самого президента запросили, вона і там би стала радити, як страву треба було зготувати... Та дайте їй французького шарлеману, а вона скаже, що треба до нього додати ложку хрину...

Мушу я на старості літ ще й до школи ходити. Не мала цієї мороки в дитинстві, то тепер маю... Такі тут порядки. Признаюся вам так, щоб Параска не почувала, що я не вмю писати по-українськи; але тут без цього можна обійтись. Зате по-англійськи вже вмю написати своє ім'я, і „кет” і „дог”, і ще багато чого... За вісім місяців навчилася всього,

що мені потрібно; а чого не знаю, то без того обійдусь. Он в нашім будинку живе професор, що був у нашім таборі, — такий великий пан у таборовій управі. А тут і досі по-англійськи ні бе, ні ме, і ніде його на працю не беруть. А я маю два долари на годину. Тож питання: хто з нас мудріший? Добра та Америка,

що розумну людину і без науки пошанує. Може й ліпше, що я не на той світ, а до Америки потрапила. От тільки дав би Бог Параску на тисячу доларів судом покарати. Буду ревно молитися, щоб Господь зглянувся на мене бідолашну і розсудив нас поправді.

ВЕРЕСЕНЬ

*Пливають, пливають далекі журавлі,
І сизий дим і гуси волохаті,
І пар з великої безмежної землі,
І гарби, і дуби, і сон, і хати.*

*І яблуні стоять великі, як журба,
І засипають вулиці розкішними плодами,
І вовк приносить здобиг у зубах
Кудись в ліси упевнено і прямо.*

*Його б підстрелити, його б схопити в аркан,
За ним би верхи цілі гони гнатись.
Трава підводиться, н'янюга і густа,
І йдуть дорогою замислені дівгата.*

*А потім вкриє все рідкий туман.
Усе — і переліг, і дим, і хати,
І вітряки, яких уже нема,
Казки, і сон, і гуси волохаті,*

*І я признаюся — люблю я степ,
Люблю дівгат, люблю сади і дині.
І пісня хай моя так само поросте
Густим катраном повсякчас і нині.*

*Вставай же, пісне, з горної землі,
Терпкою мрією і радістю загата.
Пливають, пливають далекі журавлі
І йдуть дорогою замислені дівгата.*

К. ГЕРАСИМЕНКО

А що ж далі?

*коротко про всесвіт
від найменшого до
найбільшого*

Написав Сергій Федожинський

ВСТУП

Від найдавніших часів людина прагне завжди побільшувати своє знання про себе і про все довкола. І це є зовсім зрозуміле: — коли ми жили в печерах, інстинкт самозбереження підказував нам, що треба поборювати, а що охороняти. Світ був дуже упрощений. Ми бачили по декілька кілометрів навколо себе, дивились на зоряне небо, і робили спроби користуватися добрими землі. Ми дивувалися Місяцеві і поклонялися Сонцеві. З містицизмом вслухувалися в звуки вітру і не знали, як пояснити дощ;

ми відчували тепло й холод, та бачили блискавки, але причини їх не розуміли. З подивом дивилися ми на комети, метеори і затьміння Сонця та Місяця, і довго не знали, що таке вогонь.

Людина почала ставити собі питання й шукати відповіді на них. Розуміння всього, що відкривалось для неї з поступом розвитку розуму, було і є потрібне людині для самозбереження і покращання свого життя на землі. А далі, з часом, людина задумувалася над істотою свого „я”, над походженням життя, над смертю. Звідки усе прийшло й куди все йде?

Що таке безпочатковість і безконечність в часі, — безконечність в кожному напрямі, і поділ матерії на безконечно маленькі частини, аж до її зникну?

Коли астрономи дивляться все даліше і все глибше в безконечні простори, палеонтологи вглиблюються в історію землі і її творінь на протязі соток мільйонів літ. Хеміки і фізики, у своїх дослідах малих величин сягнули поза молекулу й атом і знаходять, що все те, що ми сприймаємо, матеріально залежить від співвідношення частинок таких малих, що їх треба більйони, щоб вони створили частинку, яку ми могли б побачити хоча б через електронний мікроскоп. Географи, океанографи, геологи і дослідники близьких ділянок відкривають нам надрі землі, дно океану і взаємовідношення фізичних сил на Землі. Відкриті закони природи використовують інженери і на їх основі будують нові і кращі машини, дослідні станції, апарати, інструменти, споруди, щоб уможливити дальший стрибок в незнане, — щоб полетіти в космос, щоб розбити атом, щоб очистити довкілля і щоб улегшити життя людини на землі. Усі ці науковці стремлять, щоб знайти раціональну відповідь на питання поставлені людським інтелектом. Виникає сумнів, чи водночас із досягненнями усіх наук, зможуть люди знайти відповідь на згадані вище питання.

НАРОДЖЕННЯ ЗЕМЛІ

Книга Буття говорить: „З початку Бог створив небо і землю. Земля була безформна і пуста і темнота панувала в просторах”.

Чимбільше наука відкриває нові правди, тимбільше вона сходиться з теологічним поняттям творіння.

Людина на землі не помічає, що вона живе не на площині, а на кулі, яка обертається навколо своєї осі 1 000 миль на годину; легить через простір навколо сонця 20 миль на секунду, або більше як 70,000 миль

на годину; мчить на окраїні Чумацького Шляху в космос, разом з нашою галактикою, з шаленою швидкістю — 170 миль на секунду (більше 600,000 миль на годину). Через віки людина тільки намагалась вгадувати таємниці всесвіту, уявляючи і пояснюючи собі їх кожна по своєму. Старовинні єгиптяни уявляли космос, як величезну кімнату: Земля була підлогою, небо — стелею підпертою чотирма величезними стовпами, на якому боги тримали в ночі зірки-лямпки. Греки пізніш доходили до більш правдивих висновків. Вони, в шостому ст. до нар. Хр. зробили висновок, що Земля є кулею. В третьому ст. до нар. Хр. запримітили, що Земля крутиться навколо сонця; а пізніше вважали, що Земля з помилкою тільки на 150 миль. Потім, через 15 століть, ніхто і не порушив більше головою, аж поки цього застою в науці не розбудили Копернік, Галілей і Ньютон. Відтоді ми знаємо точно, що Земля не є центром всесвіту, але тільки маленьким супутником другорядної зірки — Сонця, яке лежить на периферії нашої галактики — Молочного Шляху. Відношення ж нашої малялої сонячної планетарної системи до Молочного (Чумацького) Шляху є таке, як Молочного Шляху до інших галактик у космосі.

Але наша Земля є особлива, виняткова. В просторах 99% тіл, які світять своїм світлом, складаються з водню й кисню, — найлегших хемічних елементів; а наша Земля криє в собі тверді сполуки, не знані космосові. У всесвіті температура хитається між абсолютним нулем (— 459.6 гр Ф.) і вгору аж до 35 000 000 гр. Ф. в ядрах деяких зірок; коли температура Землі загається між 60 до 120 гр. Ф.

Матеріальний простір можна собі уявити як дуже іонізовані світлючі гази в несталому стані з деякими де-не-де проявами холодної пилі або каміння. Тільки в дуже вузькій зоні, як орбіта нашої Землі, температура простору дозволяє матерії з'єднуватися,

щоб творити такі дива, як вода, рослини і звірі.

В більшості короткої історії на Землі людина думала, що Земля дещ старша від неї самої. Але так воно не є. Сьогоднішня наука доказала, що кора Землі охолонула яких 4 більйони років тому. Ще й тепер ми можемо змірити, що температура Землі збільшується на один гр. Ф. кожних шістдесят футів глибини. На глибині 30 миль, при температурі 2 200 гр. Ф., уже є розтопленій камінь, а далі, температура доходить до 8 000 гр. Ф., отже до температури поверхні Сонця. Тиснення з-зовні до середини згущує так матерію, що вона робиться в тисячі разів тяжчою і при цьому залишається в гарячому й рідкому стані. На жаль, анатомія Землі ще й досі добре не знана.

Існує дві прийняті теорії народження Землі. Одна говорить, що якась комета колись вдарила в сонце, вибиваючи з нього величезні об'єми сонячного газу, який з часом зконденсувався і так створилися планети, а між ними й наша Земля. Друга теорія твердить, що Сонце колись було обгорнуте хмарами соняшних газів і пилі, які кружляли навколо нього. Відсердкові сили зробили з цієї оболони ряд хмарових перстенів, які обертались навколо Сонця. З часом, під впливом тяжіння, ці перстені з'єднувались або зросталися в окремі тіла, як планети, місяці і комети, які творять нашу соняшну систему. Це відбувалось, мабуть, на протязі більше як 100 мільйонів років, поки пилі і гази зрослися в щось подібного до рідини або твердого. Мільйони років творилися континенти й океани. Вони кипіли, розривалися, — творилися гори; з часом охолодилася вода і пара навколо полюсів (бігунів) і Земля в цих районах почала покриватися льодом. Льодовики пересувалися й охолоджували різні частини Землі, творили ріки і зривнували поверхню. Перший такий льодовик покривав Землю яких більйон літ тому назад.

В цьому давньому часі, сотки міль-

йонів років тому, через якийсь, ще досі невідомий процес, народилось на Землі життя. Хто знає, може в усьому космосі Земля була єдиною планетою, де були створені такі умови, що життя могло постати і продовжуватися. Доказів життя на інших планетах покищо не маємо. Але, планетарних систем, подібних до нашої соняшної системи, тільки в галактиці Чумацького Шляху, є багато мільйонів, а скільки ж їх у космосі-всесвіті? Чи є умови для життя на інших, нам не знаних планетах, чи є якесь життя на них тепер, чи може було колись, — ми цього не знаємо. А може й ніколи знати не будемо.

ВСЕСВІТ

„Нехай буде світло на небі, щоб розрізнати день від ночі” — сказано в Книзі Буття, 1:14. А до сьогодні ми не знаємо, що це є світло — матерія чи енергія, частинки чи хвилі, чи може одне і друге.

Людський розум не заспокоюється поверховним знанням планети, на якій людина живе. Людина рветься в простори і старається відкрити безконечність, старається пізнати і побачити велич невимірних глибин всесвіту. Вночі людина може побачити голим оком біля 5 000 зірок, але вже з малим телескопом можна відкрити вже більше як 2 000 00 зірок, а сьогоднішній великий Пальмар телескоп бачить світло більйонів зірок. Зірки відділені між собою мільйонами миль. І світло від них доходить до Землі роками. Найближча зірка крім Сонця, віддалена від Землі на $4\frac{1}{2}$ світляного року; а найдальша галактика, з якої люди можуть бачити світло (ясно, що з поміччю інструментів) віддалена від Землі на 2 000 000 000 світляних літ (варто зазначити, що шкорість світла є 186 282 миль на секунду, або більше як 670 мільйонів миль на годину. Світляний рік — це простір, який перелітає прямолінійне світлове проміння на протязі одного року). Отже ми

спостерігаємо з Землі те, що творилося в космосі сотки або й мільйони літ тому. А що ж там твориться тепер?..

Планети, які обертаються навколо Сонця, лежать приблизно в цій самій площині. Отже усі дев'ять планет, 31 місяців, 30 000 астероїдів — маленьких планет, тисячі комет, і дуже багато метеорів кружляють своїми орбітами навколо Сонця на одному диску. Наша соняшна система відділена від середини Молочного Шляху на 30 000 світляних літ. Чумацький Шлях є величиною в 100 000 світляних літ і має в собі більйони зірок. Ця галактика обертається, і кожний оборот її навколо своєї осі триває 200 мільйонів років, при чому вона летить в простори, разом з нашою соняшною системою, зі швидкістю 600 000 миль на годину. У своєму леті в простори, наша галактика зв'язана тяготінням ще з іншими 17 галактиками, які разом займають простір в $1\frac{1}{2}$ мільйона світляних літ.

Куди б астрономи не звернули свій телескоп, вони відкривають групи інших галактик, від яких світло доходить до нас через мільйони літ. Астрономи оцінюють кількість галактик, які є досяжні сьгоднішнім телескопом, на один трільйон.

Між зірками, як також між галактиками, є величезні хмари газів і пилі. Вони бувають такі великі, що маса їх може перевищувати масу найбільших зірок. Космічні хмари є дуже важливі, тому що вони є тим сировицею, з якого твориться всесвіт. Яких 5 більйонів літ тому наша галактика творила величезну, незорганізовану масу газу (водню), який крутився в беззірному просторі. З часом у гарячих частинах цих мас почали відбуватися хемічні зміни. Водень перемінювався в гелій і так створилась перша зірка. Так творились галактики. Астрономи вірять, що цей процес творіння відбувається і тепер.

Як усе, що живе органічним життям на Землі, умирає, так і все у просторі живе космічним життям, на-

роджується й гине. Зірки народжуються, живуть і умирають також. Мертвої зірок ми не можемо бачити, бо вони не всілі виділяти світла. Червоні зірки є відносно холодні і їх температура доходить до 6 000 гр. Ф. Живі зірки, як наше Сонце, мають температуру на тисячі градусів вище, а температура ультрафіолетових зірок доходить до 100 000 гр. Ф. Різні температури зірок виявляють стан їхньої еволюції. Переходячи через різні стадії свого життя, зірки живуть від 10 мільйонів до 50 більйонів наших земляних літ. Увесь той час вони виділяють величезну кількість енергії, при чому вони згущуються і маліють, розріджуються і страшенно ростуть, часом розриваються на куски і вмирають, а часом охолоджуються, маліють і холодними умирають, поки якась сила не розбудить їх з сну, щоб знов творити енергію, жити і вмирати, але уже в іншому вигляді.

Куди ж це все йде? Встановлено, що всесвіт розширяється. Розширяється з величезною швидкістю, відносно однієї галактики від другої. Чим дальша віддаль між галактиками, тим швидше вони відділяються, і так, якщо віддаль доходить до одного більйона світляних літ, то вони розходяться зі швидкістю 38 000 миль на секунду, або з одною п'ятою швидкістю світла. З цього виходить, що галактик, які ще в п'ять разів далі від нас, ми ніколи не побачимо, бо світло від них до нас ніколи не дійде. Чи це „кінєць” всесвіту?..

Згідно з сучасною теорією, швидкість світла є цією сталою величиною всесвіту, якої жадна швидкість матерії не може подолати. Отже своїм розумуванням люди дійшли до цього „кінця”, що його можна бачити. А що ж далі за усіма кінцями, а що ж за найбільшою швидкістю, світла, — чи є ще інша швидкість не знана людям, і чи є ще інші можливості заглянути глибше в простір? Як би й були такі можливості, то це питання не втратило б своєї вартости. Де б ми не дійшли до „кінця”, ми знов ставили б

запит: — а що далі? Де ж є „кінець” всесвіту? А якщо такого нема, то чи може людина цю безконечність уявити? Може й дехто вміє сховатися в собі і не думати над цими „надлюдськими” проблемами, але багато людей не раз таки над цим роздумують і усвідомлюють при цьому наскільки найбільший людський розум є обмежений.

Учені стараються найти відповіді, доказують теоретично, якщо безконечний час іти в одному напрямку, то дійдемо до того місця, з якого ми вийшли, але на це треба безконечного часу... А що ж це безконечність в часі? Відповіді знов не має, а як би й була, то знов вирине питання: А що ж далі?

ВІД МАТЕРІЇ ДО ЕНЕРГІЇ

Людина сприймає все те, що навколо неї, своїми п'ятьма органами чуття: зір, слух, нюх, смак і дотик. Це сприймання відноситься до світу матерії й енергії, або явищ пов'язаних з співвіднянням цих понять. Ясно, що людина ще має духові сприймання, такі як: віру, надію, любов, і різні внутрішні переживання, але ці питання належать до філософічного обговорення в рямях теології, психології, фізіології і споріднених наук.

Колись, більше як 5 більйонів років тому назад, всесвіт почав звукуватися, аж поки матерія і радіація не збилися в дуже густу і гарячу масу величезних розмірів. В такій масі і при більйоновій температурі не було хемічних елементів (не було атомів), були тільки вільні частини атому в дуже хаотичному стані. Дещо пізніше, коли було досягнуте найбільше згущення, космічна маса почала розкодитись у всесвіт в формі частиночок: і хвиль. Температура знижувалася, і коли досягла около одного більйона градусів, частинки почали з'єднуватися і поставали атоми, з яких і складається цілий видимий всесвіт.

З атомів складаються усі речі та кож на Землі: тверді, м'які, рідкі й

газові. З атомів будуються молекули. Молекули, або й самі атоми, творять матерії. Матерії діляться на органічні, або живі, і на неорганічні. Ці ж матерії ми стараємось обробляти, сполучати, ломити, розбивати і виробляти енергію різних видів. З цієї матерії було створене життя.

Щоб уявити приблизно величину атому, то треба собі представити, що в одній крапці на кінці цього речення є три мільйони більйонів атомів друкарської фарби. Або, якщо б побільшити одну краплю води до величини розмірів Землі, то атоми були б величиною кулака. Атоми, а в тім і молекули є в постійному русі. Скорість руху молекул вказує їх температуру, а при температурі — 460 гр. Ф. атом перестає рухатись. Він перестає жити.

Віддавна люди старалися проникнути в середину матерії. Спостерігали хемічні й фізичні процеси, будували мікроскопи, вивчали наслідки різних експериментів. Аналізували наслідки соняшного проміння, проміння альфа, бета, гама й інших. Але тільки недавно, завдяки електронному мікроскопові, змогли вони заглянути глибше в атом і відкрити такі частинки, як протони, електрони, нейтрони і т. ін.

Усі нам відомі матерії складаються з цих частинок. Залежно від того, яке співвідношення цих елементарних частинок в атомі, атом набирає інших характеристик і творить собою якийсь елемент. В будові нейтрон і протон, які творять ядро атому, є подібні. Вони різняться в головному тим, що протон має позитивний електричний заряд, а нейтрон є, як ім'я підказує, електрично нейтральним. Електрони мають негативний електричний заряд. Позитивний заряд протону і негативний електрону тримають в цілості і роблять його електрично збалансованим.

Щоб розбити цілість атому потрібна величезна кількість енергії. Чим же можна бомбардувати цю твердиню, щоб її розбити на ще менші частин-

ки? Досліджено, що протони не пройдуть через атом, тому що їх, як позитивно заряджених, притягають електрони. Коли ж бомбардувати атом нейтронами, то якась частина матерії може бути знищена, а на її місці постане енергія. Матерія перетворюється в енергію!

Правда, щоб потрапити в ядро атому справа не легка. Атом являє собою приблизно соняшну систему в дуже мініатюрному вигляді, де замість планет кружляють кругом ядра електрони з дуже великою швидкістю. Величина атому є неувяною маленька. На одному сантиметрові вміститься в одному рядку сто мільйонів атомів. Величина ж нейтрону є десять тисяч разів менша в порівнянні з цілим атомом. Одною з характеристичних прикмет нейтрону є його подвійна природа: як частинка матерії і як хвиля-енергія. Донедавна наука доказувала, що хвилі, як хвилі світла або голосу, відносно не складні. Але після відкриття т. зв. „кванту теорії”, було доказано, що світло має дещо спільного з енергією й матерією, залежно від обставин. На початку цього століття було доказано, що радіація теплоти або світла не є безперервним процесом, а тралляється тільки в означених кількостях. Кожний нейтрон, хоч і має означену масу, має також і означену довжину хвилі, і залежно від цього, з якою швидкістю він ворушиться, має також відповідну енергію. Чим менша швидкість нейтрону, тим більша його характеристика як хвилі світла або звуку; чим більша його швидкість, тим більше він подібний до частинки, тому, що довжина хвилі є дуже маленька. Теорія квантів, або як її ще називають, механіка хвиль, відкрила дорогу до теорії релятивності, що її тут не будемо подавати.

Коли нейтрон розкладається, то стають також протон і електрон. Електрон постане з мезону, який (мезон) є частиною нейтрону, — і тоді ж також виділяється нейтрін. А що ж далі?

Так дійшли ми до „кінця” розбирання. Знаємо, що з атому можемо добути електрони, протони, нейтрони, нейтріни, мезони, позитрони. Позитрони є спричинником нової фантастичної теорії антиматерії. Антиматерія, згідно з припущенням деяких учених, являє собою звичайну матерію, але з протилежною електричною напругою. Вона є дуже короткотривалою і при першій зустрічі з матерією, перетворюється в чисту енергію. Думають, що може десь у всесвіті існують тіла з антиматерії; а може існують також і „антивсесвіт”, що є віддзеркаленням нашого всесвіту.

Сили, які тримають атоми й молекули між собою і так творять різні матерії, проявляються в електричних зарядах між електронами. Сили ж, які тримають ядро атому разом, нам ще не відомі.

Величина атому — і його віддаль від другого атому — є 10 000 разів більшою, як ядро того ж атому. Якщо б ми могли дійсно подивитися в середину кожної матерії і побачити молекули, атоми, електрони і ядра, то для нас ця матерія виглядала б великою пусткою, — космосом з великою кількістю „пляєт” і „зірок” віддалених від себе великими просторами. Все бачили б ми в русі, — все жило б. Енергія, тимчасово закута в ці простори, є величезною, неувяною для людей.

Ми знаємо різні види енергії, як світло, теплота, радіація, електрика, тяжіння і т. д., але суті енергії ми не знаємо. Також, як ми дивились колись в безконечність просторів-космосу, так і тепер заглянувши в середину атому і знаючи, що матерія може перемінитися в енергію, ми знов запитуємо: — а що ж далі?

ЗАКІНЧЕННЯ

Мікроскопічний світ, світ, що його ми сприймаємо навколо себе, і космос являють собою один, кимсь упорядкований і керований, всесвіт. Все-

світ безпочатковий і всесвіт безконечний; всесвіт, який постав з нічого і який не має кінця своїх розмірів. В цьому всесвіті живе людина, яка хоче все більше його пізнати, довідається про далекі відстані, про безпочатковість і безконечність часу, про безконечність розподілу частин. Тайни ці відкриваються людям поволі, але можна сумніватися, щоб вони відкрились повністю.

Ми знаємо характеристику світла, але не знаємо, що таке світло. Ми спостерігаємо властивості магнетизму, але суті його не відкрили. Земля притягає, має магнітні полюси і радіаційні пояси, але причин цих явищ нам ще не вдалося виявити. Електрична енергія уможлиблює освітлення, комунікацію, вона є рушієм величезних машин, але про ці електрони, що йдуть по проводах, або витворюють електромагнетичні поля, ми ще відносно дуже мало знаємо. Теплова

енергія нам відома, але не багато нам відомо, чому робиться тепло, чому атоми ворушаться, і що ж таке це тепло, яке ми відчуваємо.

Коли б людина знала початок і кінець, коли б вона могла собі задовільно пояснити безконечність, і коли б доказала, що з нічого і без початку можна створити незмірну величину і безконечність, — тільки тоді їй теологічного поняття про створення всесвіту, а в ньому й Землі й життя, не було б потрібно. А тому, що людський розум обмежений і іншого, більш інтелектуального, життя в всесвіті не знайдено (і чи воно взагалі існує?), то єдина відповідь на ці питання це віра, що всесвіт і все в ньому були створені і є керовані Надприродньою Силою, для якої, нам незрозумілі поняття, є ясними, простими і зрозумілими.

Грудень, 70 — лютий, 1971 р.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ

ВІТАЄ

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ
НАЙСТАРШУ БРАТСЬКУ ОРГАНІЗАЦІЮ
АМЕРИКАНСЬКИХ УКРАЇНЦІВ, ЙОГО
КЕРІВНІ ОРГАНИ ТА ВСЕ ЙОГО
ЧЛЕНСТВО.

•

РІВНОЧАСНО СКЛАДАЄ ПОДЯКУ ЗА ВСЕБІЧНУ МО-
РАЛЬНУ І МАТЕРІАЛЬНУ ПІДДЕРЖКУ ЯК ЦЕНТ-
РАЛІ, ТАК І ВІДДІЛАМ УНСОЮЗУ ТА ПРЕСОВИМ
ОРГАНАМ УНСОЮЗУ: ЩОДЕННИКОВІ „СВОВОДІ”
І “UKRAINIAN WEEKLY”

•

UKRAINIAN CONGRESS COMMITTEE
OF AMERICA

302 West 13th Street   New York, N.Y. 10014

Tel.: WA 4-5617

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК у США

УВАН у США існує як самостійна Українська Вільна Академія Наук у Сполучених Штатах Америки, сприяє розвитку всіх галузей науки, але головну увагу приділяє дослідям у царині українознавства, в найширшому розумінні цього слова; дбає про координацію і кооперацію всіх конструктивних сил у ній, притягаючи до активної співпраці, поруч зі старшими членами, кращих представників молодших генерацій науковців; стежить за розвитком української науки на Батьківщині й критично ставлячись до недоліків її, особливо в царині гуманітарних наук, співпрацює з іншим науково-академічним світом.

За час 25-річної діяльності Академія випустила у світ чимало наукових праць українською та англійською мовами. Ці видання УВАН є в найбільших державних та університетських бібліотеках світу. Своїми науковими публікаціями, науковими конференціями та засіданнями — Академія здобула собі визнання в науковому світі. Участь у науковій праці Академії беруть також вчені американці та з інших країн, виступаючи з доповідями на наукових конференціях та розміщуючи свої статті у виданнях Академії.

До **СТОРІЧЧЯ** народження **ЛЕСІ УКРАЇНКИ** Академія видала монументальну велику працю Ольги Косач-Кривинюк (сестра Лесі Українки): „Леся Українка. Хронологія життя і творчості”.

Це видання має 942 сторінки, з ілюстраціями.

Єдиним джерелом фінансування наукової та видавничої діяльності УВАН у США є членські внески та пожертви українського громадянства до Фондації Академії.

Підтримуйте наукову та видавничу діяльність УВАН у США своїми внесками та пожертвами.

Внески та пожертви і замовлення на видання Академії просимо надсилати на адресу:

**THE UKRAINIAN ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES
IN THE U.S. INC.**

206 West 100th Street

New York, N.Y. 10025

УПРАВА УВАН у США

**Уже появился в друкѡм і продасться
ДРУГИЙ ТОМ**

**АНГЛОМОВНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ
УКРАЇНОЗНАВСТВА**

приготованої Науковим Товариством ім. Шевченка під головною редакцією проф. Володимира Кубійовича та видаваної англійською мовою старанням і коштом Українського Народного Союзу.

Другий том цієї монументальної книги знання про Україну включає розділи: 1. Право; 2. Церква; 3. Наука; 4. Освіта і школи; 5. Бібліотеки, архіви, музеї; 6. Книгодрукування і преса; 7. Мистецтво; 8. Музика і хореографія; 9. Театр і кіно; 10. Народне господарство; 11. Народне здоров'я; 12. Збройні сили; 13. Українці в діаспорі.

Книга має коло 1,500 сторінок друку, 726 ілюстрацій, 8 кольорових і 22 чорнобілих ілюстраційних таблиць та 6 великих, в повних кольорах, складаних мап України; фізичної, адміністративної, етнографічної, ґрунтів та ін.

Ціна другого тому виносить \$60.00

Рівночасно подається до відома, що перший наклад ПЕРШОГО ТОМУ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ (Розділи: Загальні інформації, Фізична географія і природа, Людність, Етнографія, Українська мова, Історія України, Українська культура і Українська література) ВИЧЕРПАНИЙ, але уже появилсь ДРУГИЙ НАКЛАД. З уваги на величезні кошти друку, ціна ПЕРШОГО ТОМУ встановлена тепер на \$45.00.

**Для тих, що замовляють обидва томи
разом, ціна виносить \$94.50**

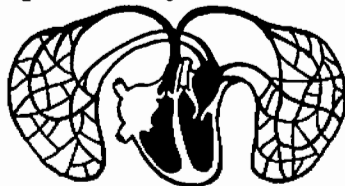
Замовляти можна в Головній Канцелярії УНСоюзу.

Ukrainian National Association
81-83 GRAND STREET JERSEY CITY, N.J. 07303

Д-Р МИХАЙЛО ДАНИЛЮК

НА МЕДИЧНІ ТЕМИ

ЛІКАРСЬКИЙ
ДОВІДНИК

Вступне слово

I. Щоденне життя

II. Здоров'я і харчування

III. Отруйні речовини

IV. Алергія

V. Про пістряк

VI. Інфекційні хвороби

VII. Хвороби крові

VIII. Хвороби серця і судин

IX. Хвороби органів дихання

X. Хвороби органів травлення

XI. Хвороби сечових органів

XII. Хвороби залоз внутрішньої
секреції

XIII. Хвороби нервової системи

XIV. Деякі хвороби органів
чуття

XV. Хвороби кістяка, м'язів
і споріднених тканин

XVI. Хвороби шкіри і зовнішніх
залоз

XVII. Домашня аптечка

Англо-український медичний
словник

Ціна 15.00 дол. з пересилкою.

Добрий папір — тверда обкладинка.

Замовлення і належність ТІЛЬКИ ЧЕКАМИ або ПОШТОВИМИ
ПЕРЕКАЗАМИ (М.О.) слати:

S V O B O D A

81-83 GRAND STREET

JERSEY CITY, N.J. 07303

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!   ◆   ЧИТАЙТЕ!   ◆   ПОШИРЮЙТЕ!

СВІТЛО

THE LIGHT

ВИДАЮТЬ ОО. ВАСИЛІЯНИ

ВИХОДИТЬ ЩО МІСЯЦЯ У ВИГІДНИМ ДО
ЧИТАННЯ ФОРМАТІ З ГАРНОЮ, МИС-
ТЕЦЬКОЮ ОБГОРТКОЮ.

ПЕРЕДПЛАТА ТІЛЬКИ 4.00 ДОЛ. РІЧНО.

Адреса :

THE BASILIAN PRESS

286 Lisgar Street   ◆   Toronto 3, Ont., Canada   ◆   Tel.: LE 5-6483

Ваші знайомі чи рідні будуть Вам вдячні весь
рік, коли як Різдвяний Дарунок замовите для
них „СВІТЛО”.

•

ДРУКАРНЯ ОО. ВАСИЛІЯН

ІЗ ВЛАСНОЮ ПЕРЕПЛЕТНЕЮ

виконує сумлінно й за умірковані ціни всякі
друкарські роботи: ЧАСОПИСИ, ЖУРНА-
ЛИ, КНИЖКИ, ВІДОЗВИ, АФІШІ, ЛЕТЮЧ-
КИ, КАНЦЕЛЯРИЙНІ ДРУКИ, КОВЕРТИ,
ВІЗИТІВКИ, ВЕСІЛЬНІ ЗАПРОШЕННЯ,
ДРУКИ У ДВОХ АБО Й БІЛЬШЕ БАРВАХ,
ТОЩО.

THE BASILIAN PRESS

286 Lisgar Street   ◆   Toronto 3, Ont., Canada   ◆   Tel.: LE 5-6483

ФЕДЕРАЛЬНА КРЕДИТОВА КООПЕРАТИВА

„САМОПОМІЧ” В ЧИКАГО

2351 В. Чикаго Аве., Чикаго, Ілл. 60622

Тел. 489-0520

ФІЛІІ:

1933 West 51st, в Осередку СУМА
5000 North Cumberland Rd.

Тел. 476-9435

Тел. 625-9830

1. Платить 5% дивіденди.
2. Кожна сума має повне забезпечення.
3. Дас життєве забезпечення до висоти двох тисяч дол. від вложений вкладів.
4. Дас життєве забезпечення від позик до висоти десять тисяч дол.
5. Крім цього, даліше задержує якнайкращі услуги дешевим кредитом, студентськими позиками, кастодіян контами, спеціальним кредитом українським громадським інституціям і хворим.

**У всіх фінансових проблемах, просимо сконтактуватись в бюрах
„Самопоміч” або тел. до Централі — 489-0520.**

SINCERE FELICITATIONS

**DIMITRI HORBAY
MARY HORBAY**

SERVING UKRAINIAN CLIENTS

IN

REAL ESTATE

FINE HOMES IN THE HIGHLY DESIRABLE NORTH SHORE
AREAS OF FLUSHING, BAYSIDE, WHITESTONE, FRESH
MEADOWS, DOUGLASTON, LITTLE NECK.

INSURANCE

ALL TYPES OF COVERAGE FOR THE HOME, BUSINESS,
HEALTH & ACCIDENT, AUTO.

TRAVEL

INDEPENDENT OR GROUP VISITS TO UKRAINE, FOREIGN
AND DOMESTIC TOURS & CRUISES.

THE ONLY UKRAINIAN OWNED AND UKRAINIAN SPEAKING
AGENCY OF ITS KIND IN GREATER QUEENS.

SCOPE AGENCY

192-12 NORTHERN BLVD.

FLUSHING, N.Y. 11358

Phone: 357-5400, area code 212

Складайте свої ощадності в найстаршій
щадниці КЛІВЛЕНДУ

WEST SIDE FEDERAL SAVINGS

AND LOAN ASSOCIATION

Рік оснoвання 1886 року

- Тут Ваші гроші гарантовані високим резервовим фондом.
- Тут Ваші гроші обезпечені Державною Агенцією F.S.L.I.C. до \$20,000.
- Тут Ваші гроші одержують високі відсотки виплачувані чотири рази в рік.
- Тут Ваші гроші опроцентовуються на щоденній базі.
- Тут маєте до вибору різні форми щадничих конт і щадничих сертифікатів.
- Тут можете легко щадити через пошту — ми оплачуємо кошта пересилки.
- Тут знайдете одну велику фінансову установу, яка для підкреслення тісного зв'язку з українською громадою, формально називає одну свою філію "Ukrainian Office."
- Тут можете свої справи залагодити в українській мові.

► ПИШТЬ ДО НАС ПО ІНФОРМАЦІЇ ◀

ЦЕНТРАЛЯ

21510 Lorain Road — Cleveland, Ohio 44126
Тел.: 331-6800

ФІЛІЇ:

Середмістя
345 Euclid Ave.
Парма
5839 Ridge Rd.

Українська філія
2190 Professor St.
North Royalton
6465 Royalton Rd.

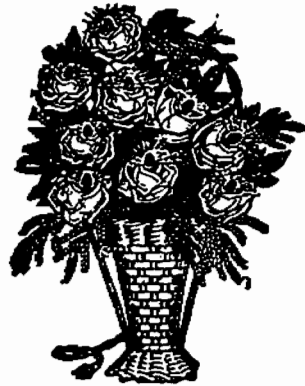
W. 25th Street
2025 W. 25th St.
Vermilion
4400 Liberty Ave.

WEST SIDE FEDERAL SAVINGS

AND LOAN ASSOCIATION

— Майно: \$136,000,000 —

УКРАЇНСЬКИЙ ПОГРЕБНИК

ПЕТРО ЯРЕМА

ЗАЙМАЄТЬСЯ ПОХОРОНАМИ

В

**BRONX — BROOKLYN — NEW YORK
і ОКОЛИЦЯХ**

**КОНТРОЛЬОВАНА ТЕМПЕРАТУРА
МОДЕРНА КАПЛИЦЯ ДО УЖИТКУ — ДАРОМ**

PETER JAREMA

129 EAST 7th STREET

NEW YORK, N.Y. 10009

Tel.: ORchard 4-2568

В Книгарні СВОБОДА можна набути:

Д-р Лука Луців: Іван Франко — борець за національну і соціальну справедливість	\$ 9.00
Д-р Лука Луців: Тарас Шевченко — співець української слави і волі	2.50
Д-р Лука Луців: Маркіян Шашкевич — біографія і характеристика творчості, з додатком усіх оригінальних творів	2.00
Д-р Лука Луців: Ольга Кобилянська — 100-річчя її народин	1.00
Д-р Лука Луців: Іван Франко — життя і творчість	1.00
Д-р Лука Луців: Слідами стрілецької слави	1.00
Д-р Михайло Данилюк: Повстанський записник	3.50
А. Драган: Український Народний Союз у минулому і сучасному (1894-1964)	1.00
Шевченкові думи і пісні. У сторіччя смерти поета. (Український і англійський тексти)	1.00
Володимир Кедровський: Обрис минулого	2.50
Леся Лисак: Терпкі пахощі	5.00
The Chornovil Papers — Compiled by Vyacheslaw Chornovil	6.00
Hetman of Ukraine Ivan Mazepa by Clarence A. Manning	3.50
Ukraine under Soviets by Clarence A. Manning	3.50
Twentieth Century Ukraine by Clarence A. Manning	3.50
Ivan Franko — Poems. From the Translation of Parcival Cundy. Edited by Clarence A. Manning	4.50
Their Land. An Anthology of Ukrainian Short Stories. Edited by Michael Luchkovich. Preface by Cl. Manning. Introduction by Luke Luciw. Biographical Sketches by Bohdan Krawciw	5.00
Shevchenko's Testament — Annotated Commentaries by John Panchuk	3.00
Spirit of Ukraine — Ukrainian Contributions to World Culture by D. Snowyd	1.00
The Ukraine: A Submerged Nation by William Henry Chamberlin	1.75
A. Dragan: Ukrainian National Association. Its Past and Present (1894-1964)	2.00
Love Ukraine — Ukrainian Lyric by V. Sosyura. English Version by Yar Slavutych. Music by N. Fomenko	1.00
Historicity of Pushkin's "POLTAVA" by John P. Pauls	1.00
The Ukrainian Poets. Selected and Translated into English Verse by C. H. Andrusyshen and Watson Kirkconnel	7.50

Хто замовить книжок вартости понад \$10.00 одержить 20% рабату.

Замовлення і належність за книжки слати —

С В О Б О Д А

81-83 GRAND STREET

JERSEY CITY, N.J. 07303

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

найстарша українська Академія Наук, що продовжує світлі традиції

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО і ІВАНА ФРАНКА

та буде обходити в р. 1973, сторіччя своєї діяльності — (основане 1873 року у Львові), веде у вільному світі свою наукову, видавничу, педагогічну та суспільно-громадську діяльність.

Свою працю, веде воно за допомогою своїх Секцій в центрі в Нью Йорку, та через Осередки НТШ у Вашингтоні, Дітройті, Клівленді та у Філадельфії. НТШ видало досі понад 670 томів праць з різних ділянок науки, влаштовує наукові конференції для вшанування визначних наших вчених і письменників, веде в Університеті Українознавства курси для нашої університетської молоді та гуртує у своїх рядах найвизначніших українських і чужих науковців.

Вся діяльність Наукового Товариства ім. Шевченка спирається виключно на жертвенності нашої спільноти. Тому купуйте видання НТШ для себе та для американських бібліотек і університетів. Допоможіть Вашими щедрими пожертвами сплатити довг, що тяжить ще на домі НТШ в Нью Йорку, та продовжувати діяльність вільної української науки, перед якою стоять сьогодні так важливі для нашого народу завдання.

Адреса НТШ така:

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY, INC.

302-304 West 13th Street

New York, N.Y. 10014

з кольоровими ілюстраціями виходить кожного місяця у Видавництві „Свобода” заходами Українського Народного Союзу. Редагус Колегія з членів Об'єднання Працівників Дитячої Літератури. Річна передплата становить у ЗСА — 4.00 дол., у інших країнах — рівновартість цієї суми. Ціна окремого числа — 40 центів. Ціна подвійного числа — 60 центів.

“THE RAINBOW” — “VESELKA”

81-83 Grand Street

Jersey City, N.J. 07303

JEANINE HASCHENKO

ASSOCIATED SALESMAN

with

JORDAN BARTS, INC.

ACTIVE BROKER MEMBER

of the

**BOARD OF REALTORS OF THE ORANGE AND MAPLEWOOD
NOTARY PUBLIC**

4 Sloan Street, So. Orange, N.J.

Tel.: 763-7700, Eve. 373-0713

“The House of Complete Lithographic Facilities”

N O B L E OFFSET PRINTERS, INC.

Specialists in book lithography for leading publishers

**Books, Covers, Jackets and Varnishing
Presses up to 52½ x 77, single and 2-color**

We stock large quantities of book paper. Also jacket & cover papers, all finishes, bulks, grains, colors and sizes.

**MANHATTAN LOCATION MEANS
BETTER SERVICE AND CONTROL ON JOBS**

N O B L E OFFSET PRINTERS, INC.

419 Lafayette Street, New York, N.Y. 10003

(212) 777-1300

ПРИВІТ ВІД

UKRAINIAN SAVINGS & LOAN ASSOCIATION

DA 9-7080-81-82-83

1321 West Lindley Avenue
PHILADELPHIA, Pa. 19141

ATA AMERICAN TRAVEL AGENCY

1857 West 47th Street

Chicago, Illinois, 60609, USA

Phones: Area (312) 376-7228 or 376-6755

- ❑ Організуємо прогульки в Україну, групові і особисті.
- ❑ Виробляємо папери на спровадження рідних з України і Польщі.
- ❑ Полагоджуємо всякі справи зв'язані з урядом іміграційним і різними консулятами.
- ❑ Виставляємо білети на всі летунські лінії до всіх частин світу.
- ❑ Висилаємо пакунки в Україну вже від 1957 року.
- ❑ Всякі інформації безплатно. Пишіть про проспекти прогульок в Україну на 1972 р. на повищу адресу.

(212) 254-8779

Established 1920

KOWBASNIUK AGENCY

286 EAST 10th STREET

NEW YORK, N.Y. 10009

AIRLINE and STEAMSHIP TICKETS
TOURS   ✻   CRUISES   ✻   HOTELS

IMMIGRATION

WORLD-WIDE, UKRAINE, POLAND and EAST
EUROPEAN TOUR SPECIALISTS

FOREIGN REMITTANCES TO ALL PARTS OF THE WORLD

Authorized agents for:

TUZEX, PEKAO, HASKOBA, AMERICAN EXPRESS

Notary Public

Vera Kowbasniuk Shumeyko

General Insurance

Anthony Shumeyko

New Jersey's Oldest Mutual Savings Bank
Largest in Hudson County

ESTABLISHED 1839

THE OLD BEEHIVE

PROVIDENT SAVINGS BANK

MEMBER FDIC • DEPOSITS INSURED UP TO \$20,000

■ CONVENIENT OFFICES IN JERSEY CITY AND WEST NEW YORK

52 YEARS OF SERVICE

52-ЛІТНЯ ОБСЛУГА

NOW PROVIDING TWO LOCATIONS FOR BETTER SERVING
THE NEEDS OF FAMILIES THROUGHOUT THE
DELAWARE VALLEY.

NASEVICH FUNERAL HOME

CONSCIENTIOUS SERVICE

CENTER CITY

Franklin and Brown Streets
Philadelphia, Penna. 19123
MA 7-1320

NORTH PHILADELPHIA

109 E. Tabor Road
(5400 N. Front Street)
Philadelphia, Pa. 19120
DA 9-1844

MICHAEL and ANNE NASEVICH

НАЙСТАРШЕ УКРАЇНСЬКЕ ВИСИЛКОВЕ БЮРО В НЬЮ ЙОРКУ

ROMAN PARCELS SERVICE

141 Second Avenue — New York, N.Y. 10003 — Tel.: 475-7430

(Між 8-ою і 9-ою вулицями)

Відчинене щоденно від 8:30 рано до 6:00 вечером ●
а в неділі від 10:00 рано до 2:00 по полудні.

- Посилки опаковуємо і висилаємо прямо з нашого бюро.
- Висилаємо також харчеві пачки прямо з Європи, по дуже низьких цінах.
- Приймаємо замовлення на машини до прання, телевізії, ровери і машини до шиття виробу ССРСР, авта і мотоцикли.
- Рівнож приймаємо поштові замовлення з-поза Нью Йорку та інших стейтів.
- Всі посилки обезпечені повністю.
- На складі маємо великий вибір товарів для висилки по приступних цінах.

ПРОСИМО ЗАГЛЯНУТИ ДО НАС, А МИ ОБСЛУЖИМО ВАС
СКОРО І СОЛІДНО.

Властители висилкового бюро:
С. Секрета, З. Корчинський, Я. Ганкевич

MANOR JUNIOR COLLEGE

Католицька вища
школа для ДІВЧАТ
Fox Chase Manor

Catholic College
For WOMEN
Jenkintown, Pa. 19046

- ▣ Гуманістично-суспільні науки
- ▣ Диплом
- ▣ Секретарські курси

Проводять
СЕСТРИ ВАСИЛІЯНКИ

- ▣ Associate Degree
  - ▣ Liberal Arts and
  - ▣ Secretarial Courses
- Conducted by the
SISTERS OF ST. BASIL
THE GREAT

(215) 885-2360

(215) 885-2361

Увага!

Увага!

Кожна інтелігентна та свідомо людина розуміє, що економіка це — основа нашого життя. Без знання економічних наук наше господарство буде виглядати дуже мізерне та бідненьке. Тож стараймося замовити економічні книжки

„ОСНОВИ ТЕОРІЇ ЕКОНОМІЇ“

ТА

„ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА В МОДЕРНІЙ ДЕРЖАВІ“

що їх опрацював і видав

д-р Михайло Біда

Ціна одної книжки — 3,50 дол. Писати на адресу:

DR. M. BIDA — 3347 W. Potomac Avenue, Chicago, Ill., 60651. USA

GROUP OR INDIVIDUAL TRAVELS BY PLANES to Poland, West Europe, Russia and to any other country. Tours — Hotels — Visas
AIR TICKETS TO VARIOUS CITIES IN AMERICA AND CANADA.
Short trips by motorcoach in United States.

STEAMSHIP TICKETS TO ANY PORT OF THE WORLD. Cruises.
Documents for immigrants or visitors from Poland, Ukraine, Latvia, Russia.

PEKAO PARCELS TO POLAND. Food, medicines, many other mer-
DUTY FREE. chandises, cars, co-apartments. Money orders.

YOU MAY SEND YOUR ORDER BY MAIL ADDRESSING

TWARDOWSKI TRAVEL AGENCY

18 Saint Marks Place, New York, N.Y. 10003 Tel.: (212) 475-5588
(East 8th Street) Please write for the price list and travel folders.

SP 7-9637

HOLIDAY LOUNGE

COCKTAILS AND DINNER

75 ST. MARK'S PLACE
(8th Street)

JAROSLAVA — STEVE LUTAK

NEW YORK CITY

**BARAN'S
RESTAURANT & MOTEL**

30 YEARS ON THE SAME PLACE.
THE OLDEST RESTAURANT BETWEEN
KIEV AND POND EDDY, NEW YORK.

JOHN BARAN

Pond Eddy, N.Y. 12770

STEFANIA & TEODORE LESHKO

ВЛАСНИКИ УКРАЇНСЬКОГО РЕСТОРАНУ

- КАВА
- ДОМАШНЯ КУХНЯ
- РІЗНОГО РОДУ — ПИРОГИ, ГОЛУБЦІ

ВИДАЄМО ЗАМОВЛЕННЯ ДОМІВ • ЩОДЕННА ОБСЛУГА

**111 Avenue "A" (Corner 7th Street)
NEW YORK, N.Y. 10009**

Тел.: OR 7-9633

ІВ. НАЛИВАЙКО
Екзекутивний Керівник
ОДИСЕЙ

ODYSSEY
Investment Company
Limited

Компанія
Капіталовкладання
„ОДИСЕЙ“

Дирекція Компанії повідомляє учасників та шановне громадянство, що 9-го серпня ц. р. відбулися Річні Загальні Збори учасників. Затверджено фінансові звіти, ухвалено абсолюторію уступаючій Керівничій Дирекції та обрано нову: Ів. Богданів, Я. Клуць, П. Макуха, Ів. Мицько.

Екзекутивним Керівником призначено Ів. Наливайка з Гемільтону.

Компанія закуповує застави (мортґеджі) та різного роду гарантій реальностей. У за-

потребовані обслуґи, продажі, капіталовкладання — з довірям прохасмо звертатися на адресу:

ODYSSEY INVESTMENT CO., LTD.

14 Jennifer Court, Hamilton, Ont., Canada. Tel.: 561-0156

Дирекція Компанії ОДИСЕЙ

HE 4-2100

GR 6-2121

ROZDILSKY & SONS
FUNERAL HOME, INC.

Funeral Directors & Embalmers

PETER ROZDILSKY & DANIEL ROZDILSKY

Members of 220 & 259 UNA Branches

5040 S. Western Avenue

Chicago, Ill. 60609

COMPLIMENTS OF

STASIUK BROS.

124 First Avenue

New York, N.Y. 10009

Watkins 9-9421

EST. 1910

Pappas Restaurant, Inc.

14th Street at 8th Avenue

New York, N.Y. 10011

**ВИСИЛКОВЕ БЮРО ПАЧОК В УКРАЇНУ
ТА ВСІ ІНШІ РЕСПУБЛІКИ ССРСР**

Cosmos Parcels Express Corp.

39 Second Avenue, New York, N.Y. 10003

Tel.: AL 4-4556

Власники: ВОЛОДИМИР СУШКІВ та ОСИП ДИВА

Полагоджує сумлінно і скоро пересилки пачок-дарунків Вашим Рідним у краю. Приймає замовлення на автомашини, доляріві сертифікати та приймає посилки до пересилки до краю з-поза Нью Йорку. Стало має на складі великий вибір товарів по уміркованих цінах. Бюро відкрите від понеділка до п'ятниці від год. 9 ранку до 6-ої вечора. Субота: від 9 ран. до 4 по пол. Неділя: від 9-ої ранку до 2-ої год. дня.

Tel.: ORegon 7-0370

УКРАЇНСЬКА ПЕРЕПЛЕТНЯ

BIBLOS, CO.

107½ St. Mark's Place

New York, N.Y. 10009

ЗАПРОШУЄМО ВАС ДО

BLUE SKY MOTEL

у КОЛЬОРОВОМУ КОЛОРАДО — ДЕНВЕР —

Столиця світового клімату. Приїжджайте та побувайте з нами серед чудової гірської природи. Запрошують Вас: Михайло й Софія Бозьо — власники.

Welcome to the **BLUE SKY MOTEL** in Colourful Colorado - Denver - Capitol of World Climate. Come and stay with us for a worthwhile vacation in the midst of mountainous scenery. Your hosts **Michael and Sophia Bozio** invite you.

6205 West Colfax Avenue, US 40, Denver, Colorado 80214

(303) 238-7651

John Molchanow

PLUMBING J.M. HEATING

SERVICE

1645 Germantown Avenue, Philadelphia 22, Pa.

PO 9-2879

EUGENE S. ROHACH ASSOCIATES

FIRE — CASUALTY — LIFE INSURANCE

1325 West Lindley Ave., Philadelphia, Pa. 19141

GL 7-2654

Call **643-1221**
SLESSOR GMC Trucks
Buick
GRIMSBY Pontiac

No. 8 Highway between Grimsby and Winona, Ont., Canada

Phone CA 8-5590

Julian Baczynsky
MEAT MARKET & DELICATESSEN

Bet. 8th & 9th Sts.

139 — 2nd Avenue
New York City

H. & O. Slywka

Tel. 473-9132

ODESSA COFFEE SHOP

▣ OUT GOING ORDERS ▣

117 Avenue A

New York, N.Y. 10009

24 HOURS SERVICE
Phone: 372-6812

AUTOMATIC HEATING
SALES — SERVICE

SMOOK & SON OIL CO.

77 Schofield Street
2206 Stanley Terrace

Newark, N.J.
Union, N.J. 07083

Phone Area Code 914 — 598-6214

GLEN-SPA MOTEL

ITALIAN-AMERICAN RESTAURANT • ALSO UKRAINIAN FOOD
COCKTAIL LOUNGE

Kitty & Joe Lachowicz

GLEN SPEY, N.Y.

УКРАЇНСЬКИЙ ЛЕГІОН В АМЕРИЦІ?

Читайте про це у книзі „ГЕЙ, ТАМ НА ГОРІ „СІЧ” ЦЕ...” Три частини: 1) „Січі” в Галичині; 2) „Січі” на Буковині; 3) Відгомін січової ідеї на еміграції й на нових місцях поселення (про „Січі” в ЗСА). Великий формат, обкладинка арт. маляра Е. Козака, 432 стор., 199 світлин, 95 авторів спогадів, статей (м. ін. англ. мовою), віршів і січових пісень (деякі з нотами), зразки січових вправ, мапа, де засновано першу „Січ”.

Враження М. Коцюбинського з Січового Свята в Коломиї, 1909 р.: „Це щось таке гарне і величне, що трудно описати”.

Книгу „Січей” можна набувати за висилкою \$12.00 у м'якій, \$14.00 у твердій оправі тільки по адресі:

Книга „Sichey”, 11450 — 78th Avenue, Edmonton 61, Alberta, Canada.

У книгарнях видання немає.

УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВО!

UKRAINIAN ARTS!

УКРАЇНСЬКА КНИГАРНЯ „СЯН” В БОСТОНІ, МАСС.

МАЄ НА СКЛАДІ РІЗНОГО РОДА ТОВАРИ ДО ВИСІЛКИ НА УКРАЇНУ. ТАКОЖ Є ВЕЛИКИЙ ВИБІР УКРАЇНСЬКОЇ КЕРАМІКИ, РІЗЬБИ ТА ІНКРУСТОВАНИХ ВИРОВІВ, ВИШИВКИ, ПЛАТІВКИ, НИТКИ ДЛЯ ВИШИВАННЯ ДМЦІ, ПАНАМА, КАНВА І Т. П.

Замовлення слати на адресу:

ВАСИЛЬ Б. СТЕВНИЦЬКИЙ

4 Milford Street, Boston, Mass. 02118

Tel.: (617) 426-7268

ДО УКРАЇНЦІВ В КОЛЮМБУС, ОГАЙО ТА ОКОЛИЦІ!

- Разом з Вами ми вітаємо Центральну УНС та всі його Відділи й їх Членство!
- При тій нагоді ми звертаємося із закликом-проханням до всіх Вас Українців, Українських Родин, які ще не є членами нашого

18-го ВІДДІЛУ УНС ІМ. ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ

щоб Ви приступили до нього.

- Ми кличемо усіх до гурту! До спільности! Разом бо, у гурті, й жити веселитися, а то й сумувати легше!
- Звертайтеся до нас за інформаціями та матеріялами про УНС, його роботу, та його допомогу Українській Визвольній Справі!

ЗА УПРАВУ 18-го ВІДДІЛУ УНС:

П. Андерзон, голова

К. Мельник, секретар

Адреса: UNA — 150 W. Kenworth Rd., Columbus, Ohio 43214.

ПРИВІТ:

**EUGENE KONOWALEC
BRANCH 238 OF U.N.A.**

Boston, Massachusetts

NASZ BAZAAR RADIO TV SERVICE & SALES

**77 East 7th Street
New York City, N.Y. 10003**

Phone: GR 3-3678

RCA TUBES

Theodor Wasiuta

OR 3-4949 Established Since 1918

ROBERT I. MORRIS

OPTOMETRIST
CONTACT LENS SPECIALIST

Hours:

Mon. to Thurs. — 10 AM to 6 PM

Sat. 3 PM. Closed Fri. & Sun.

60 Avenue "B"

Bet. 4th & 5th Sts.

New York, N.Y. 10009

GR 3-8725

Res. GR 5-2804

BLUE & GOLD TAVERN

— BAR and GRILL —

M. Roscishewsky — C. Liszczyński

79 East 7th Street

New York, N.Y. 10003

Tel.: ALgonquin 4-8675

L. PROC
HAIR STYLIST

Specializing in
Individualized Permanent Waving
Tinting and Bleaching

95 Second Avenue
New York, N.Y. 10003

Тел. GL 5-1400

ІВАН ГАСИН

Найстарший Український
Погребник у Філадельфії
й околицях.

"Air Conditioned Parlors"

HASYN FUNERAL HOME
4244-48 Old York Rd.
Philadelphia, Pa.

As a Member of Self Reliance Credit
Union in New York City, we are
pleased to do business with
Ukrainian Customers.

**EAST SIDE BUSINESS
MACHINES**

IBM Specialists
Repairs — Sales — Rentals

92 Second Avenue
982-2490 New York, N.Y. 10003

575-7540

Air Conditioned

SING WU RESTAURANT

FOR THE FINEST CHINESE
FOODS IN THE TRUE
SHANGHAI MANNER

Diner for Parties 123 2nd Ave.
Orders to Bet. 7-8 Sts
Take Out New York, N.Y. 10003

Saveon Stationery Co., Inc.

MACO OFFICE SUPPLIES

Commercial Stationers
Printers — Office Furniture

1000 Kennedy Boulevard
Union City, N.J. 07087

CE 6-5260

CE 6-4262

BENSON FUEL OIL CO.

IMMEDIATE DELIVERY
SERVICE & REPAIRS

512 W. Montgomery Ave.
Philadelphia, Pa. 19122

See Us Before You Buy and Save
GRamercy 3-5875

**KARS JEWELRS &
APPLIANCE, INC.**

Watches — Jewelry — Diamonds
Antiques — Fine Watch & Jewelry
Repairs — Electric Appliances —
Imported Hi-Fi Radios

218 East 14th Street
Near Jefferson Theatre
Bet. 2nd & 3rd Ave's
New York, N.Y. 10003,

Bus. Tel.: EV 4-5842

DELICATESSEN

**GRAND SUPER MARKET
AND DELICATESSEN**

Imported Beers & Goods
Hot & Cold Sandwiches Take Out
175 Grand Street
Philip Oprysk (Cor. Betford Ave.)
Owner Brooklyn, N.Y. 11211

S. Bardygula

S. Bodnar

**NIKOLAS
CAFETERIA and BAR, Inc.**

Хай живе „Свобода” і її
працівники.

Tel. 29 Cooper Square
GR 3-7180 New York, N.Y. 10003

WE WERE HERE BEFORE
YOU WERE BORN

**McSORLEY'S OLD ALE
HOUSE**

"A Landmark of Old New York"

15 East 7th Street
Just East of Third Ave.
New York, N.Y. 10003

Хочете добре відпочати на свіжо-
му повітрі і покупатися в прекрас-
ному басейні, то їдьте до

TWIN BAY VILLAGE, INC.

Bolton Landing, N.Y. 12814

під управою родини
СТЕФАНА ХОМ'ЯКА

На бажання висилаємо кольорові
проспекти і цінники.

GREETINGS TO THE MANY
READERS OF THE
SVOBODA ALMANAC

INK & CHEMICAL CO., INC.

Clifton, N.J. 07011

A. & S. PHARMACY, INC.

116 Second Avenue
New York, N.Y. 10003

Tel. 473-3318

GL 7-0300

GL 7-0300

KARBINYK REAL ESTATE

153 W. Wyoming Avenue
Philadelphia, Pa. 19140

DELTO SPORTSWEAR CO.

136 First Ave. (bet. 8th & 9th Sts)
New York, N.Y. 10009 228-2266

має на складі різного рода това-
рі до висилки на УКРАЇНУ. Та-
кож в нас є великий вибір: кера-
міки, друкованих обрусів
і серветок.

Власник: Роман Іваницький

БЕСЕЛКА

144 Друга Евеню, Нью Йорк, Н. Й.

Тел. 228-9682

Відкрита від вчасного ранку
до пізньої ночі.

THEODORE WOLINNIN, INC.

E. Joseph & Ruth E. Zebrowski
FUNERAL DIRECTORS

123 East 7th Street
New York, N.Y. 10009

GRamercy 5-1437

RATNER'S

in good taste ----- since 1905

RESTAURANT

2nd Ave. & 6th St. GR 3-7374

BAKE SHOP

2nd Ave. & 7th St. OR 4-9206
NEW YORK CITY

LONGacre 5-2768 UNION 7-3281

BELL PHOTOENGRAVING CO.

QUALITY & SERVICE

2814 Jeannette Street
Union City, N.J.

ПРИВІТ:

УНС ВІДЦІЛІ 156 ім. Тараса Шевченка

701 Green Street
Chester, Pa.

ПРИВІТ:

SISTERHOOD OF CHARITY BRANCH 37 U.N.A.

Elizabeth, N.J.

Catherine Corson — President
Maria Ohar — Vice President
Anna Hnatiuk — Secretary
Paulina Makara — Assistant

Secretary

Anna Reklaites — Treasurer
Olga Luster and Mary Barlak —
Auditing Committee

ПРИВІТ:

U.N.A. BRANCH 132 (ZAPOROSKA SICZ)

McKeesport, Pa.

Pres. — Harry Partyka
Sec. — Donald Smereka
Treas. — Michael Smereka

З М І С Т

	Ст.:
Державні гімни	5
Календар	6
Урядові свята у ЗСА	18
Виказ слов'янських святих	19
Що таке календар	20
Порівняння годин в Америці й у широкому світі	22
Міри і ваги	23
Нова сторінка в історії УКЦ	24
Новий етап в розвитку УПЦ	25
<i>Л. Луців</i> : Григорій Сковорода і його філософія	26
<i>В.Ч.</i> : Сковорода (вірш)	58
<i>В. Кубійович</i> : Довідники українознавства й англомовна Енциклопедія Українознавства	59
<i>А. Драган</i> : Розкрилася земля і показалося пекло	71
<i>О. Веретенченко</i> : Трагічний триптих (вірш)	90
<i>М. Сліденко</i> : Жорстоке душогубство в Марківці	91
<i>Г. Черінь</i> : Одне слово (вірш)	97
<i>І. Роговська</i> : 359 (вірш)	98
<i>В. С-ко</i> : Московський апарат терору і шпигунства	99
<i>Е. Ясенювський</i> : О. Григорій Грушка — основник „Свободи”	115
<i>Я. Падох</i> : Третє рам'я УНСоюзу	119
<i>В. Трембіцький</i> : Вільня і Київ з перспективи століть	127
<i>В. Янів</i> : Із циклу „Мрія та слово” (вірші)	140
<i>І. Кедрик</i> : Андрій і Марія Лівицькі і їх дім у Варшаві	141
<i>І. Смаль-Стоцький</i> : Туга (вірш)	156
<i>В. Пацлавський</i> : Д-р Володимир Бачинський	157
<i>П. Феденко</i> : Володимир Дорошенко — літературознавець і бібліограф	162
<i>Н. Лівицька-Холодна</i> : Квітень (вірш)	164
<i>М. Івасівка-Лищук</i> : Мій перший арешт	165
<i>М. Бойко</i> : Документи окупації Західної України 1939 р.	171
<i>Р. Савицький</i> : „Отписан” — Спомя з 1941 року	173
<i>О. Марітчак</i> : Акт 30-го червня 1941 року	179
<i>Ю. Клен</i> : Січень (вірш)	182
<i>С. Чорній</i> : Мати	183
<i>Б. Кравців</i> : Травень (вірш)	186
<i>М. Єремійв</i> : Катя П. Киянка — королевою Сіаму	187
<i>Л. Полтава</i> : Великі проблеми маленького театру	193
<i>Е. Мисик</i> : Жовтень (вірш)	205
<i>І. Івахів</i> : Вистава на селі	206
<i>ІКЕР</i> : „Гриць на еміграції”	211
<i>І. Колюшів</i> : Печерний ведмідь на Закарпатті	216
<i>Г. Черінь</i> : Баба Палажка в Америці	217
<i>К. Герасименко</i> : Вересень (вірш)	221
<i>С. Небожинський</i> : А що ж далі? — Коротко про всесвіт	222
Оголошення	229

Керівник друкарні: *Анатоль Домарацький*
Складачі: *Евген Гарасимчук, Ярослав Сидоряк, Степан Чума,*
Роман Ференцевич
Верстальник: *Мілан Печіва* Друк: *Роман Падковський*
Наклад: *20 000 прим.*

